

	ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਧਿਕਾ ॥ ੧੬ ॥	
(ਅੰਗੇ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਚਲਦਾ ਹੈ)		

ਭਾਈ ਛੀ ਭਾਈ ਛੀਓ ਵਿਚ ਜਪੁ ਦੇ ਸਾਰੰਗ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਹਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਹਾਰੀ ਨਾਲ ਹਾਰੀਆ ਨਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੧੬ ਉਪਰ ਵਖਰਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਏਕੇ ਦੀ ਪੁਛ ਮੁਲਮਤਰ ਨੂੰ ਕੱਟਦੀ ਹੋਰਾਂ ਬਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪਾਸਿਆਂ ਪੰਨਿਆਂ ਅਧੀਨ ਪਾਸਿਆਂ ਅਧੀਨ ਨਾਲ ਪਾਸਿਆਂ ਹੈ।

ਲਗਾ ਪਹਲਾ ਨੀਸਾਣ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਤਕਰਾ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਸਦਾ ਹੈ) ਨੀਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਹੈ; (੩) ਪੜ੍ਹਾ ੩੭੦ ਤੇ ਲਗਾ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਜਾਅਲੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਵਿਚ ਦਿਕਰ ਨਹੀਂ, ਬਬਰ-ਸੱਤਰ ਕਲਰ ਤੇ ਅੰਖਰ ਕੇਰੇ ਹਨ; (੪) ਹਕੀਕਤ ਹਾਰ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਖਿਵਨਾਭ ਵਿਚ ਐਯਰਪਤਿ ਨਾਯਕ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ੧੭੩੦ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਕੁੰਥ ਦੇ ਰਿਆਸੀ ਕਾਲ ਬਾਰੇ ਨੀਲੀ ਗੁੰਝਲ ਖੜੀ ਕਰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹ (੫) ਐਯਰਪਤਿ ਦਾ ਕਾਲ ੧੭੩੦ ਬਿ. ਦਾ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਪੁਸ਼ਨ ਬਲੇ ਚਰੂਰੀ ਹਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵਿਵੇਚਨ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਭਾਈ ਦਾ ਚੌਰਵਾ : ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਕਥਿਤ ਨੀਸਾਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜਪੁ ਪੜ੍ਹਾ ੩੭੦ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਲਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਉਂਤ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪੋਟਰਨ ਪਿਛਲੇ, ਪੰਨਾ ੨੪੦, ਉਪਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

ਬਣਾਏ ਗਏ ਇਸ ਭੀਲਾਈਨ ਵਿਚ ਲਾਲ ਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਹਾਰੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੜ੍ਹੇ ਦੀ ਤੇ ਜਪੁ ਵਾਲੇ ਅਗਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਿਸਾਈ ਖਾ ਕੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਝੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੰਖਰ ਬਾਹੀਕ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸਾਡੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ (ਏਥੇ ਪੰਨਾ ੨੪੦ ਦਾ ਵੁਟਨੋਟ)। ਜਪੁ ਦੇ ਉਪਰਾਤ 'ਸੋ ਦਰ' ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ (ਪੰਨਾ ਸ਼ਬਦ) ਚਲਦੀ ਹੈ। 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਬਚਦੇ ਦਾ ਜੁਟ ਇਸ ਬੀਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ 'ਸੋਹਿਲਾ' ਆਰਤੀ (ਪੰਨਾ ਸ਼ਬਦ) ਹਨ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ ੪੦ ਉਪਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਗੋਂ ਰਾਗਬਚ ਬਾਣੀ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਅੱਜ ਕਲ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੈ। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਕੁਲ ਤੀਹ ਰਾਗ ਸਨ। ਅੱਤਲਾ ਰਾਗ ਪੁਰਾਤੀ ਪੜ੍ਹਾ ੪੪ ਤੇ ਮੁਕਦਾ ਸੀ। ਰਾਗ ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਗਇਆ।

ਭੰਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ ੪੪੪ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ੪੬੫ ਉਪਰ ਮੁਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ : ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ (੪+੬੦), ਗਾਥਾ (੧੪), ਫੁਨਹੋ (੨੨), ਚਉਛੰਠੇ (੬), ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਤੇ (੨੪੨+੨)", ਸਲੋਕ ਸੋਧ ਫਰੀਦ ਕੇ (੧੧੮+੧੨), ਸਵੈਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਫਾਕ (੨੦), ਸਵੈਯੇ ਕਲ ਤੇ ਹੋਰਨਾ ਭੰਟਾ ਦੇ (੧੨੨) ਸਲੋਕ ਚਾਰਾ ਤੇ ਵਧੀਕ (੧੫੨)। ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉੱਤੇ ਵਖਰੇ ਪੰਨੇ ਉਪਰ ਮੁਦਾਬਣੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ਪ ਕਖਰੇ ਵਖਰੇ ਬਲਾਕਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਕਾਲਤੂ ਬਾਣੀ : ਭੰਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਛੇਵੀਂ ਪਿਛੋਂ ਪੜ੍ਹਾ ੪੬੫ ਤੋਂ ਵਾਧਤੂ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ

^{੧੧}ਲਾਲ ਸਲੋਕ ਮਗਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨੰਬਰ ੫੮ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨੰਬਰ ੬੬ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੇ ਕਿਣਕੀ ੨੪੨ ਬਣਾਈ ਹੈ।

ਸਲੋਕ "ਜਿਥ ਲਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦ", (੩), "ਬਾਦਿ ਆਤਿਸ਼ ਆਖ ਖਾਕ" (੧੬ ਸਲੋਕ), ਰਤਨਮਾਲਾ (੨੫ ਸਲੋਕ), ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਬਿਵਨਾਭ ਕੀ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅੰਗ ਹਨ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਉਪਰ ਮੁਕਦੇ ਹਨ। ਲਿਖੇ ਵੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਹਨ। ਰਤਨਮਾਲਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਆਈ ਹੈ: "ਰਤਨਮਾਲਾ ਸੁਧੂ ਉਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਰੰਥ ਦਾ ਅਖਣੀ ਤੋਰਕੀ ਸੀ ਤਿ ਅਖਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖੀ।"

ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਚੇਵਰੀਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਭਤਾ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਆਦਿ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਪਿੱਛੇ ਅਜੇ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; ਇਕ ਦੋ ਰਾਗਾਂ ਪਿੱਛੇ ਲਿਖ ਕੇ ਹੜਤਾਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਕਤ ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮਗਰ ਛੇ ਨਵੇਂ ਲਗੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਉਪਰ ਦਰਬਨ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਹਲਾਂ ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਬਧੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਮਗਰੋਂ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਪੜ੍ਹ ਸਲੋਕ ਹਨ।

ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਨਕਲ ਵਾਲੀ ਰਿਵਾਇਤ: ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਪੁ ਜਾ ਆਰੰਭ ਜਿਸ ਵੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਉੱਲੱਖ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਬੀੜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਤ ਲਿਖਾਈ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਇਕਸਾਰ ਬਨਾਵਟ ਤੇ ਕਲਮ ਦੀ ਬਾਹੀਰੀ, ਤੇ ਹਾਥੀਆ ਵਾਹੁਣ ਲਈ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਤੇ ਸਾਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਲਗਪਗ ਇਕ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਨਿਠ ਕੇ, ਆਰਾਮ ਨਾਲ, ਕਿਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਦੇ ਜਾਂ ਮਾਗਣ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀਆਂ, ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਬਾਰਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਲਾ ਕੇ ਲਿਖਾਈ ਗਈ ਬੀੜ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ, ਇਸ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੀੜ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਿਵਾਇਤ ਸੰਦਿਗ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਦੋਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਨੀਆਂ: ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਵਾਰਾਂ (ਸਿਵਾਇ ਵਾਰ ਰਾਗ ਸੋਰਸਰੀ ਦੇ) ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਅੱਠ ਰਾਗਾਂ—ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਰਾਮਕਲੀ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨੜਾ—ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਮਾਧ ਦੀ ਪੁਨੀ ਪਿੱਛੇ ਵਧਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਮੁੱਢਲੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ "ਸੁਖ ਕੀਰੀ" ਜਾਂ "ਸੁਧੂ" ਆਦਿ ਚਿਤਾਇਤੀ ਪਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਵਾਧੂ ਪਾਏ ਗਏ ਸ਼ਬਦ: ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ:

੧. ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਅਉਧੁ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰੁ ਮੇਰਾ, ਇ ਪਦ ਕਾ ਜੋ ਕਰੇ ਨਿਬੇਰਾ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥" (ਪੰਤੀ ੨੪੪)। ਇਹ ਪਦ ਲਿਖਾਰੀ ਬਿਨਾ ਸਮਝੇ ਅਠਵੇਂ ਸ਼ਬਦ (ਜਿਥੇ ਕਪਟ ਮੁਖ ਗਿਆਨੀ) ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਜੋਂ ਉਪਰਲੇ ਇਕ ਹੀ ਪਦੇ ਦੇ ਛੇਤੀ ਮਗਰੋਂ ਕਬੀਰ: ਦਾ "ਬਹੁ ਪਰਪੰਚ ਕਰਿ ਧਨੁ ਲਿਆਵੈ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਚਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

੨. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ "ਚਣ ਬੁੱਝਨਜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ . . ਵਾਲਾ ਛੰਤ (ਪੰਤੀ ੩੧੮)—ਇਸ ਦੀਆਂ ਪਹਲਾਂ ਦੋ ਸਰਤਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਬਾ ਖਾਲੀ ਛੰ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਣ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਰੀਕ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਖਾਲੀ ਛੰਤੀ ਬਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

੩. ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਛਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਹਿਰ ਮਾਈ" (ਪੰਤੀ ੩੬੮) ਹੈ;

੪. ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਭਾਤਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਖਾਰੀ ਬੀੜ ਤੜਾ ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ: ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਚਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ—ਉਪਰ—ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਵਧਾਉਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸੀ ਗਏ ਡਾਲਰੂ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਇਹ ਬੀੜ "ਖਾਰੀ" ਬਣੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਚਿੰਟੇ ਦਿਹੂੰ ਵਾਂਗ ਰੋਸ਼ਨ ਹੈ, ਇਹ ਨਾ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖਾਰਾ ਜਾਂ ਖਾਰਾ-ਮਾਂਗਣ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਣ ਕਾਰਣ ਪਇਆ ਇਸ ਨੂੰ "ਖਾਰੀ ਬੀੜ" ਕਹਣਾ ਫੁੱਲ ਹੈ। ਹਾਂ ਮਿਸਲ ਯਾ ਬਾਖਾ recension ਦੇ ਟਿੱਪ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ "ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ" ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬੇ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦ: ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹਨ:

(i) ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਪੜ੍ਹ ੧ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਪਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬਾਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ;

(ii) ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ "ਜੋ ਪੁਰਖ" ਵਾਲਾ ਮਹਲਾ ੪ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਜੋ ਦਰੁ ਮਹਲਾ ੧" ਦੇ ਮਗਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਗੋਂ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਪੰਤੀ ਵਾਂਗ "ਸੁਣਿ ਵਡਾ ਆਖੈ ਸਭ ਕੋਇ" ਤੇ "ਆਖਾ ਜੀਵਾ ਵਿਸਰੈ ਮਰਿ ਜਾਉ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਫਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(iii) ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਤੀਸਰੇ ਗੁਣ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੋਲਹ "ਅਨਮ ਅਕੰਚਰ ਵੇਪਰਵਾਹ" ਪਹਲਾ ਪੱਤੀ ੩੫੨ ਉਪਰ ਗੁਣ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪੱਤੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ "ਬਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਡਰਡਰੇ ਵਿਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਤਾਲ ਵੇਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ੨੩ਵੇਂ ਸੋਲਹੇ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਲੰਬੀ-ਦੀ ਥਾਂ ਬਣਾਣ ਲਈ ਪੜ੍ਹਾ ੩੫੮ ਵੀ ਸਾਰਾ ਹਜ਼ਤਾਲ ਨਾਲ ਸੰਸਥਾ ਪੁਇਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਤ ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਘਰ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਹਲੇ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਛੱਤ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬੇ-ਮਿਲ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਉਪਰ "ਕਬੀਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ" ਵੀ ਛਿੱਕੀ ਸਿਆਈ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

(iv) ਰਾਗ ਫੇਰਉ, ਥੀੜ ਤੇ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਕੀ ਡਰਡਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬੇ-ਟਿਕਾਏ ਹਨ, ਹਾਂ, ਘੋੜ ਦੀ ਵਾਰ ਠੀਕ ਥਾਂ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ : ਇਸ ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

- ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ : ਹੋਲ, ਕੋਟ ਹੈ ਰੁਪਿਸਰ। ਜਪੁ ਤੁਣੁ ਭਾਸਵਾਸਾ ਜਾਏ ਵੇ ਭਾਸਮਤਾਂ ਭਾਏ ਜਪੁ ਏ ਨਕਾ ਵੇ ਨਾਏ ਤੇ।
- ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਜੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਵੇਂ ਚਉਪਈ, "ਕਾਣਬੂਤ ਕੀ ਹਸਤਨੀ ਮਨ ਬਉਰਾ ਹੈ" ਵਿਚ "ਬਿਥੇ ਬਾਬੂ ਹਰਿ ਰਾਬੂ ਸਮਲ ਮਨ ਬਉਰਾ ਹੈ" ਦੇ ਮਗਰ "ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਕਉ ਕਾਜ" ਵਾਲੀ ਡੁਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ੬੨ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ "ਜੀਅਤਾ ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਉ" ਦੇ ਮਗਰ "ਛਾਡਿ ਮਾਇਆ ਹੋ ਪ੍ਰਧ ਜੁਆਉ" ਵਾਲੀ ਡੁਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਥੁੜੀ ਅਭਟਪਈ (ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਚੀਨ) ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ "ਦੇਤ ਦਰਸਨ ਸੂਫਨ ਹਰਿ ਜਸ" ਛਾਡਤ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੨੦੨)। ਤਗਤ ਕੁਲੰਚਨ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਨਥਨਪਿ ਪਰਸੀ ਕਾਹਿ ਰੇ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।
- ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚਨਾ ਸ਼ਬਦ, "ਨਦਰਿ ਕਹੇ ਰਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਏ", ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪਦੇ "ਸਨਥ ਸਨੰਦਨ ਮਹੇਸ ਸਮਾਨਾ" ਵਿਚ ਡੁਕ "ਨਿਰਕੁਣ ਰਾਮ ਜਪਹੁ ਮੰਗੀ ਮਾਈ" ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਦਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ, "ਸੋਰ ਜਨਾਂ ਸਉ ਦੁਖਣ ਥਰਰਾ", ਜਿਹੜਾ ਕਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

ਥਾਰ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੪, ਪਉੜੀ ੨੮ ਦੇ ਦੂਜੇ, ਮਹਲਾ ੩, ਦੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਡੁਕ "ਆਪੇ ਚੇਦਿ ਵਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੋਇ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਜਵੇਂ ਮਰ ਸੂਟ ਕੇ), ਵਿਚ ਪਾਠ ਪਹਲਾਂ "ਖਲਾਜੇ" ਸੀ, ਹਜ਼ਤਾਲ ਵੇਰ ਕੇ "ਖਾਲਜੇ" ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੬. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਦੇ, "ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੈਦ ਗਾਇਕੀ ਨਿਕਸੀ" ਵਿਚ "ਅੱਖਰ ਸਾਚੇ ਬੈਦ ਵੀ ਸਾਚਾ" . . . ਥਾਰ ਉਠਾਈ ਲੀਏ ਭਰਹਿ" ਵਾਲਾ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੭. ਵਾਰ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ, "ਵਿਣ ਗਾਹਕ ਗੁਣ ਬੋਚੀਐ" ਵਾਲਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ, "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿਤਾਮਣੀ" ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੮. ਰਾਗ ਰਸੰਤ ਮਹਲਾ ੧, ਘਰੂ ੧ ਵਿਚ ਆਇਆ ਚਉਪਦਾ, "ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰਿ ਦਿਰੰਬਰ ਹੋਕ" ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਕਤ੍ਰਕਾ, "ਸਾਹਿਬ ਰਾਖੇ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ" ਵੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, "ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਚੀ" ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਤੀਜਾ ਬੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ :

ਰਾਮ ਰਵੰਤਾ ਸਾਈਐ ਇਕ ਮਾਈ ਭੰਗ ਬਹੇਇ

ਪ੍ਰਣਵਰ ਨਾਨਕ ਦਾਸਨਿ ਦਾਸਾ ਪਿਨ ਤੱਥਾ ਪਿਨ ਮਾਸਾ।

੯. "ਸਵੈਯੇ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ" ਦੇ ਬਸਵੇਂ ਸਵੈਯੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਵਾਪ "ਕਲ" ਠੀਕ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਜ਼ਤਾਲ ਵੇਰ ਕੇ "ਟਲ" ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

੧੦. ਗੁੰਥ ਵਿਚ ਕਦੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਨਿੱਗਰ ਚਿੱਚੀ (ਅਨੁਸਾਰ) ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

੧੧. ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਦਰੁਸਤੀ ਵਜੋਂ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਈ ਹੋਏ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ ਮਾਥ ਮਹਲਾ ੫ "ਦਿਨ ਰੀਣਿ" ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ। ਇਹ ਦਰੁਸਤੀਆਂ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਹੋਈਆਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

੧੨. ਲਿਖਣ ਦੀ ਫ਼ੈਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਪਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਜਾਂ ਮੰਗਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਏਕੇ (੧) ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇਠਾਂ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੇਠਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਟਦਾ ਚਲਾ ਛੇਦਿਆ ਹੈ। ਫ਼ਨੇਗੀ ਲਈ ਦੋਖ ਪਲੇਟ XXIV, ਬਿਤ੍ਰ ੧੮ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਪੰਨਾ 240।

੧੩. ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਨਟ ਤੇ ਕਲਿਆਣ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲਿਆਂ ਮਗਰ ਡੁਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ 'ਛਕ' ਪਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੧੨. ਬੀੜ ਡੇਰਾ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ (ਸੰਮਤ ੧੭੧੦)

ਪਛਾਣ ਤੇ ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ : ਇਹ ਬੀੜ ਖੇਰਾਂਵਾਲਾ ਗੋਟ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੀ ਉੱਤਰੀ ਬਾਹੀ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਡੇਰਾ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਲ ਪਛੇ ੭੬੦ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਤਾਬੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਵਾਹੀਆਂ ਪੰਜ ਬਾਹੀਕ ਲਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਖਰ ਇਸ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਤੇ ਲਿਖਾਈ ਸੁਥਰੀ ਹੈ। ਅੰਕ ਪਛੇ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ, ਅਥਵਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੱਥੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ, ਉਪਰ ਕਰਕੇ, ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤਤਕਰਾ ਬਣਾਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪੱਥੇ ਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਮਿਥ ਕੇ ਅੰਕ ਲਾਏ ਹਨ, ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਧਾਰਣਾ ਨਹੀਂ।

ਲਿਖਣ-ਮਿਤੀ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ : ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ "ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੌਰੀ ਕਾ" ਵਿਚ ਸੰਬਤ ੧੭੧੦ ਮਿਤੀ ਹਾਥ ਸੁਢੀ-ਖੋਲ੍ਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਰਵੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ, ਦੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ। ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਇਸ ਦਾ ਸੇਵਾ ਜਾਗਿਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿੱਤੇ ਨਾ ਦਾ ਉਦੇਵਾਲ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਕੋਈ ਜਟੋਟਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਤਲੇ-੭੬੦ ਪੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਮਿਆਰੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਟਿੱਪਣੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਵਟੇ ਦੇ ਚਲਿਤਾ ਤੋਂ ਵੀ, ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ੧੪ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ, ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਹ ਚਲਿਤਾ ਛੇਵਾਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲ ਦੇ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਨੋਸ਼ਾਣ : ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਟੇ ਕੇ ਚਲਿਤਾ ਦੇ ਮਗਰ "ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ" ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਆਈ ਹੈ, ਪਰ "ਮਹਲਾ" ਨਾਲ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਅੰਦਰ, ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ, ਚਲਿਤਾ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ, ਇਕ ਪੜ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਛੱਡ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਚਮੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪਛੇਟ XXVII, ਚਿਤ੍ਰ ੨੩)। ਇਹ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਲਾਇਆ ਗਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ, ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸਤਵੀਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ।

ਤਤਕਰੇ : ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਦੋ ਕਾਲਮੀ ਸੂਚੀ-ਪੜ੍ਹ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ "ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ ਕਾ" ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਥਰਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਉਹ ਪੰਨੇ ਦਰਜ

ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਸੰਬੰਧਤ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਬਿਓਰੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਮਗਰੋਂ "ਤਤਕਰਾ ਬਥਰਾਂ ਕਾ" ਹੈ ਜੋ ਕਿੰਨ ਬਾਲਮੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਖਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ : ਪਹਲੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਜਪੁ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਦੀ ਚੌਥੀ ਥਾਵੇਂ ਨਕਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੈ। ਜਪੁ ਦੇ ਮਗਰੋਂ 'ਜੋਦਰ' (ਪੰਚ ਬਥਰ) ਤੇ 'ਸੋਹਿਲਾ' ਆਰਤੀ (ਪੰਚ ਬਥਰ) ਹਨ। 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲਾ ਜੁਟ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋਹਿਲੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਤੀਹ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਖਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਖਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀ। ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਅੱਜਕਲ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਕ੍ਰਮ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਹੋਗ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਮੁੰਦਾਵਟੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਾਬੀ ਸਲੋਕ "ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ" ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਖਾਰੇ ਦੀ ਮਿਸਲ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭ ਵਾਲਤੂ ਬੀਟੀਆਂ, ਸਲੋਕ "ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ" (੩), "ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਆਬ" (੧੬), ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ, ਤਤਨ ਮਾਲਾ, (੨੫) ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤੇ ਜਿਆਦੀ ਵੀ ਬਿਧਿ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਮੰਗਲ ਤੇ ਖਾਣੀ ਦੇ ਕ੍ਰਮਭੇ : ਸਿਵਾਇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ, ਜੋਤਸਰੀ ਤੇ ਬੈਰਾੜੀ ਦੇ ਜੋਂ ਛੰਟੇ

ਮੰਗਲ (੧੯) ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਆਏ ਹਨ। ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ ਏਕੇ (੧) ਨੂੰ ਲੰਮੀ ਪੂਛ ਦੇ ਕੇ ਹੋਣਾ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਦੂਰ ਤਕ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਸੈਲੀ ਜੋਹੋ ਜੋਗੋ ਕਿ ਬਾਹਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਤੇ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੇਨ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਫੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ। ਬਥਰਾਂ ਦੇ ਜੋਕ ਨੂੰ 'ਛਕਾ' ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੧ ਦੇ ਪਹਲੇ ਛੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ "ਛਕਾ" ਪਦ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚਤੁਰਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਦੇਵਗੋਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੂ ੧ ਦੇ ਛੇ ਬਥਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ "ਛਕਾ ੧" ਆਇਆ ਹੈ; ਦੇਵਗੋਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਬਾਹਰਵੇਂ ਚਉਪਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜੋਤ ਵਜੋਂ "ਛਕਾ ੨" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਛੰਤ ਪਿੱਛੇ "ਛਕਾ ੧" ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਰਾਗ ਗੋਤ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੂ ੧ ਦੇ ਛੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਮਗਰ ਵੀ "ਛਕਾ" ਉਪਲਬਧ ਹੈ; ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਮਹਲਾ ੪ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਛਕਾ" ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਗ ਕਤਿਯਾਨ ਮਹਲਾ ੪ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਵੀ "ਛਕਾ" ਹੈ। ਕਾਨੜਾ ਦੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਛਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੜ੍ਹਾਣੇ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜੋੜ ਚੁੱਪਿਆਂ ਦਾ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਹਲਾਂ ਕੰਵਲ ਇਹ ਸੀ : ॥੪॥
੬॥੭੦॥ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ : ੩੩ ਮ: ੧॥੩੧ ਮ: ੩॥
੬ ਮ: ੪ ॥ ਤਿਨ ਕਾ ਜੁਮਲਾ ੭੦ ॥

ਵਾਰਾਂ : ਇਸ ਰੂਪ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਪਿੱਛੇ "ਸੁਧ", "ਸੁਧ ਗੀਓ" ਆਦਿ ਹਿਚਾਇਤੀ ਪਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੁਨੀਆਂ ਚੁੱਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਪੂਰੇ ਮੂਲਮਿਤ੍ਰ ਨਾਲ ਆਈ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਿਣਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ :

੧. ਜਪੁ ਦੇ ਕੁਝ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਏ ਹਨ : ਮੁਕੋਂ, ਹੋਲ, ਫੋਟ, ਰਖੀਸਰ ਤੇ ਜੀਭੋਂ।

੨. ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਬੋਰਾਗਿਨ ਕਥੀਰ ਜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਹੋਰ ਘੜਵੀਂ ਪਦਾਂ "ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਦੇਵੇ ਸੋਈ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਗੇ ਪੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦ (ਕਾਲਬੂਤ ਕੀ ਹਸਤੀ) ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾਲ "ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਕਉ ਕਾਜ" ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ। ਵਾਰ ਕਥੀਰ ਜੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਹਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲਤੀ ਤਿਸ ਨਾਲ ਸੁਕੀਯਾ ਬੁਝ" ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

੩. ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ "ਜੋ ਪੁਰਖ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਜੋਦਰ" ਦੇ ਮਗਰ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਵੀਹਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਪਹਰੁਆਰਾ ਫੁਹਿ ਭੋਰ ਨ ਲਾਏ" ਹੈ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਮਿਰਲੇਖ ਹੋਣ ਆਏ ਸ਼ਬਦ "ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗ ਨਾਮ ਦੇਉ ਮਨੁ ਲੀਨਾ" ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਾਲਾ ਪਾਠ "ਬੁਨਾਤਾ ਤਤਨਾ" ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਦੇਰ ਕੇ "ਬੁਨਾਤਾ ਤਨਨਾ" ਬੀੜ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੨੭੪/੯)।

੪. ਰਾਗ ਜੁਜਗੀ ਮਹਲਾ ੫ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਘਰੂ ੩ ਦੀ "ਨਾਥ ਨਰ ਹਰਿ ਚੋਨ" ਵਾਲੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਚੈਤ ਦਰਸਨ ਸੁਦਨਿ ਹਰਿ ਜਸ" ਹੈ। ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਨਵ ਨਿਹਿ ਪਰਸੀ ਰਾਹਿ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੫. ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੂ ੧ ਦੇ ਪਹਲੇ ਛਕੇ ਨਾਲ "ਮਹਲਾ" ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ; ਅਗਲੇ, ਅਰਥਾਤ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਸਤ ਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮ: ੫ ਨਹੀਂ, ਲਿਖਿਆ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਵਾਂਗਵਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਕੰਥ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ।

੬. ਰਾਗ ਭਵਰੋਸ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੧ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਮੋਹੀ ਰੁਣ੍ਹਣ ਲਾਇਆ) ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ "ਸਤੁ ਭਇਆ ਵਿਭਾਣਾ" ਉਪਰ ਹੀ ਹੈ; ਕਈ-ਛਪ ਵਾਲੀ ਕੁੰਮ ਪੰਗਤੀ (ਆਪਣੇ ਪਿਰ ਥਾਣੀ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਈ ਤਾਨਕ ਸੰਗ ਸਮਾਣਾ) ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੭. ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ "ਸੰਤ ਸਨਾ ਜਿਉ ਦੁਖਨ ਕਰਦਾ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਹਰਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ (ਪੰਤੀ ੩੪੩)। ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਛੁੱਟੀ ਹੋਈ ਕੁਝ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ + ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇ ਕੇ ਛੁੱਟੀ ਹੋਈ ਕੁਝ "ਆਪੇ ਦੇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਆਪ ਨਦਰ ਕਰੋਇ" ਹੋਣਾ ਕਰਕੇ, ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ, ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੫੭/੯)। ਕਥੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ "ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਸਭੇ ਮਤਿ ਸੁਨਿ ਕੋ" ਵਿਚ ਪਾਠ—" ਖਾਲਸੇ ਆਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੫੭/੯)। ਕਥੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚੌਥੇ "ਅਉਰੂ ਸੋ ਜੰਗੀ ਗੁਰੂ ਮੇਰਾ" ਦੀ ਰੋਟਲ ਇਕ ਕੁਝ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੫੮/੯); ਬਾਕੀ ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਪਈ ਹੈ।

੮. ਰਾਗ ਪਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਨਦਾਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਏ" ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੩ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਰਾਗ ਦੇ ਕਥੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਸਨਕ ਸਨੇਦਨ ਮਹੇਸ਼ ਸਮਾਨਾ" ਦੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਕੁਝ ਦਾ ਪਹਲਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ "ਨਿਰਭੁਤ ਰਾਮ ਜਪੁ ਮੋਹੀ ਮਾਓ" ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਾਗ ਪਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸਾਤ ਸਮੁੰਦਰ ਜਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿਲਣੀ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੭੫/੫)।

੯. ਰਾਗ ਗੋਤ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੇਵ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮਗਰ "ਦੇਈ ਰੇ ਨਾਮਾ ਦੇਈ ਰੇ" ਆਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੪੫੬)।

੧੦. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਛੋਤ ਛਪੇ ਕੰਥ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅੰਤ ਦੇ ਛੰਤ "ਚਲ ਭੁੰਝਨਾ ਰਾਉ" ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (੪੭੮/੫)। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਲ "ਦਖਣੀ" (ਕਿਰਸਤ ਲਾਉਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਬੀੜੀ-ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੪੭੮/੫)। ਕਥੀਰ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ "ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੰਦ ਗਾਇਤੀ ਨਿਕਸੀ" ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਅੰਬਰ ਸਾਰੇ ਬੰਦੁ ਭੀ ਸਾਰਾ, ਤਿਨ ਕਾ ਕਹਿਆ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨ ਬਰਹਿ" ਵਾਲਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੧. ਰਾਗ ਮਾਧੂ ਵਿਚ "ਲਾਲੇ ਕਾਰਕ ਫੋਡਿਆ" ਵਾਲੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਤਪਤੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ "ਸਾਬੀ ਕਾਰ ਕਮਾਵਣੀ" ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਿਆਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿਤਮਣੀ" ਇਥੇ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੀਰਾ ਵਾਲੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਯਾਪਿਓ ਮਾਓ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੧੨. ਰਾਗ ਭੋਰਉ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਕੁਬੁਖਾਣੀ ਵਿਚ ਸਤ ਬਾਂ "ਭੋਰੋ" ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਨਾਲ ਰਲਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ "ਭੋਰਉ" ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਭੋਰਉ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੂ ੨ ਨਾਲ ਪਹਲਾ ਮੰਡਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਪਾਲਾ ਦੀ ਵਿਚ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

੧੩. ਰਾਗ ਥੰਨੇਤ ਦੀ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੧ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ "ਹਿੰਡਿਲ" ਪਦ ਨਹੀਂ, ਘਰੁ ੨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ "ਹਿੰਡਿਲ" ਹੈ। ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਘਰੁ ੧ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਵੀ ਨਿਪਟ ਥੰਨੇਤ ਹੈ। ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ "ਬਸਤੁ ਉਤਾਰਿ ਇਗੰਬਰ ਹੋਗੁ" ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਹਲਾ ਇਕਤਰ੍ਹਾਂ "ਸਾਮਿਕ ਭਾਵੇ ਸੰਬਲੁ ਸੋਕਾ ਕਰੇ" ਵੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ "ਰਾਜਾ ਬਾਲਰੁ ਠਗੁਰੀ ਕਾਵੀ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਵੰਦ "ਕਹਿਆ ਸੁਟਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ... ਬਿਨ ਤੋਲਾ ਬਿਨ ਮਾਯਾ" ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਥੰਨੇਤ ਗੋ ਵਾਰ ਬਾ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੧੪. ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਛਾਛ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖੁ ਕੋ ਸੰਗੁ" ਦੀ ਕੋਵਲ ਇਕ ਤੁਕ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ "ਹਰਿ ਕੋ ਸੰਗੁ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕ", ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫ ਸੁਰਦਾਸ" ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਅਧੀਨ ਹੈ।

੧੫. ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਚਉਪਦੇ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਸ਼ਬਦ "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਦੇਕ ਨਾਮ" ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਨਾਲ ਸਲੋਕ "ਮਹਲਾ ੬" ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਆਇਆ ਹੈ।

੧੬. ਰਾਗ ਰਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ੧ ਤੋਂ ੧੧ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੧੭. ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਨਾਲ "ਬਿਰਾਸ" ਪਦ ਫਾਪੀ ਸੌਂਝੇ ਦਾ ਅਨੁਬਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੧੮. ਛੋਟੇ ਰਚਿਤ ਸਵੈਯੇ ਮਹਲੇ ਚੂਜੇ ਕੇ ਦੋ ਅੰਤਲੇ ਸਵੈਯੇ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਸੁ ਕਲ ਕੁਰ ਸੋਕੀਐ ਹੈ; "ਟਲ" ਨੂੰ ਭੇਨ ਕੇ "ਕਲ" ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

੧੯. ਇਸ ਪੁਰੀ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ : ਮਹਲਾ ੧, ੩੩; ਮਹਲਾ ੩, ੬੮; ਮਹਲਾ ੪, ੩੦; ਮਹਲਾ ੫, ੨੨; ਭੂਲ ੧੫੩; ਮੁੰਦਾਵਟੀ (੧), ਸਲੋਕ ਤੇਰਾ ਬੀਤਾ ਜਾਣ ਨਹੀਂ (੧); ਜੁਮਲਾ ੧੫੫।

੨੦. ਠੇਠੇ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀ।

੨੧. ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਫਕਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਅਮ ਤੋਰ ਤੇ ਇਕ ਪੰਨਾ ਛਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਿਖੇੜਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਲਗਦਾ ਹੈ।

੧੩. ਬੂੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਸੰਮਤ ੧੭੧੧)

ਇਹ ਬੀੜ ੧੯੭੭ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਈ ਏਲ-ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਸੰਤਪੁਰੀ ਦਰਵਾਰੇ ਅੰਦਰ ਭੱਲੇ ਭਾਵਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਇਕ ਤੋਰੇ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ. ਬਿਛਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਚੋਖਿਆ ਸੀ। ਵੰਡ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਚੌਥੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਝੱਲਾ ਦੇ ਘਰ ਦਰਸਿਆ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਹੀ ਉਪਰਕਾਥਿਤ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵੰਡ ਝੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਮਕਾਨ ਨੰਬਰ ੯, ਕਲੀ ਠੰਬਰ ੫, ਤਹਸੀਲਪੁਰਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਰਿਵਾਇਤ : ਬੀੜ ਦੇ ਵਾਹਿਸ਼ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ੧੮੧੩ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਬੁਲ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੌਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਨਾਲ ਜੰਗ ਲਈ ਚਲਿਆ, ਤਦ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਟੱਪਾਇਆ ਉਸ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਬੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਇਤ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਕਲਿਆ—

ਸੰਤ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮਹਾ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ਸਗਲੇਂ ਬੰਦਨ ਕਾਟੇ ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨਾਨਕ ਧਨੁ ਪਾਇਆ, ਅਪਨੇ ਘਰ ਲੇ ਆਇਆ ਖਾਟੇ ॥ ੫ ॥੧॥
(ਹਨਾਸਰੀ ਮ: ੫)

ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਬਲਾਰਡ (good omen) ਜਾਣਿਆ ਤੇ ਹੁਕੁ ਆਏ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਬਿਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਭੋਜ ਸਮੇਤ ਲੰਘ ਗਇਆ। ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਉਸ ਛੋਰੇ ਦੇ ਨਾਂ ੩੫੦੦੦ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ : ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਰਾਥੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੁਲ ਪੜੇ ਇਸ ਦੇ ਪਦੌਂ ਹਨ। ਕਾਗਜ਼ ਇਸ ਦਾ ਫੂਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਸਿਆਲਕੋਟੀ ਹੈ। ਹਾਥੀਆ ਕਦੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸੌਂਝੇ ਖੱਬੇ ਖਿੱਚੀਆਂ ਦੋਹਰੀਆਂ ਤਿਹਰੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸੰਜਿਤ ਹੈ। ਜਿਲਦ ਦੋਬਾਰਾ ਹੋਈ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਪਕ੍ਰਿਆ ਦੋ ਅੰਕ ਪੜੇ ਦੇ ਮਕਰਲੇ ਖਾਸੇ ਅਰਥਾਤ ਪੁੱਛੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਉੱਤੇ, ਉਪਰ ਕਰਕੇ

ਲਭੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕਣ ਸੰਬੰਧੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ, ਅਨੁਭਵ ਇਕ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਜਿਥੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ : ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਾ ੧ (੯) ਤੋਂ ਏ-ਕਾਲਮੀ ਤਤਕਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਤਕਰਿਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੇਠੀ ਸਿਖਲੀ ਹੈ। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਸਾਰੇ (੩੦) ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਕ ਬਲਾਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਕਲੇਖ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਤਤਕਰੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਆਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ "ਤਤਕਰੇ ਦਾ ਤਤਕਰਾ" ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਨ ਸਮਝਾਇਆ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲੇ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਤਤਕਰੇ ਵਿਚਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।

→ ਇਸ ਮੁਢਲੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ "ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੰਖੀ ਕਾ" ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲਾ ਤਤਕਰਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਜਪੁ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ, ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯਾਂ ਉੱਤੇ ਮੁਕਦਾ ਹੈ। ਮਗਰ 'ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ' ਤੇ 'ਭਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਹਨ। ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ (ਸਤੰਕ 'ਜਿਤ ਦਰ', 'ਥਾਇ ਆਰਿਖ ਆਥ') ਰਤਨਮਾਲਾ, ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ, ਰਾਗਮਾਲਾ, ਆਦਿ ਦਾ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉੱਲੇਖ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਇਸ ਕੁਝ ਵਿਚ ਮਗਰੋਂ 'ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ' ਗਈਆਂ।

ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਤਕਰਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਕੇਵਲ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਪੱਤੀ-ਦਿੱਤੇ ਹੋ। ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨੰਬਰ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦਰਜ ਹੈ। ਕਾਲਮਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਤਲ ਹਰੇ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ "ਤਤਕਰਾ ਦੀ ਬਾਣੀ" ਨਾਲ ਨਿਰਾਇਆ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਕੁਝ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ਨੰਬਰ ੧੮ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ।

ਨੀਸਾਣ : ਪੜ੍ਹਾ ੧੯/੯ ਉਪਰ ਕੋਵਲ "੧੯ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਪੜ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਾ ੨੦ ਤੇ ੨੧ ਫੇਰ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾ ੨੨ ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਨੀਸਾਣ ਹੈ। (ਪਛੇਤ XXVIII, ਚਿਤ੍ਰ ੨੩)। ਪੜ੍ਹਾ ੨੩ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਨੀਸਾਣ ਨੂੰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਾ ੨੪ ਤੇ ੨੫ ਫਿਰ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਕੁਝ ਦੇ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨੀਸਾਣ ਦਾ ਉੱਲੇਖ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਕੁਝ ਵਿਚ 'ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤ' ਲਿਖ ਕੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨੀਸਾਣ ਕੁਝ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਹੈ ਇਹ ਕੁਝ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹਾਈਏ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੀਸਾਣ ਨੂੰ ਪੰਥਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸ੍ਰੀ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਕਰ ਇਸ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨੀਸਾਣਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਰਗਗਵਾਸੀ ਬਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਫੂਤ-ਪੂਰਵ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨੰਬਰ ੧ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਵਿਵੇਚਨ ਵਾਲੇ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ : "ਜਪੁ" ਇਸ ਕੁਝ ਵਿਚ ਪੱਤੀ ੨੬ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ, ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਪਹਲਾਂ ੧੯ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਪੂਰਾ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਪਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਆਵਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਲੋਕ "ਆਦਿ ਸਚ ਗੁਗਾਦ ਸਚੁ" ਨਾਲ ਕੁਝ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੁਢਲੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਅੰਕ ੧ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ "ਸਤੰਕ" ਪਦ ਸਿਨਾਵੇਂ ਥਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਜਪੁ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਹਲਾਂ ਇਹ ਕੁਝ ਸਵੱਯਾਂ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਅੰਤਲੇ ਤਿੰਨ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਭੰਨ-ਭੰਡ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਕੁਝ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

੧. ਸਿਵਾਇ ਰਾਗ ਬੀਰਾਤੀ ਤੇ ਨਟਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਜੋ ਨਿੱਕੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਪੁਰਾ ਮੁਲਾਤਿ ਲੱਭੇ ਆਏ ਹਨ। ਹਰਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਅੰਕ ੧ ਸਭ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੋੜ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ "ਭਾਕਾ" ਵਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਫਰਾਇਆ।

੨. ਵਾਰਾਂ ਚਾਰ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ (ਮਾਝ, ਗੁਜਰੀ ਮ: ੩, ਕਰਹੰਸ ਤੇ ਰਾਮਕਲੀ) ਨਾਲ ਗੁਨੀਆਂ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ; ਇਕ (ਵਾਰ ਰਾਗ ਮਲਾਰ) ਵਿਚ ਇਹ ਮਗਰੋਂ ਘੁਸੇਤੀ ਗਈ ਤੇ ਚੋਹਾਂ ਰਾਗਾਂ (ਗਉੜੀ, ਮ: ੫, ਆਸਾ ਤੇ ਸਾਰੰਗ) ਨਾਲ ਇਹ ਹਾਲੀ ਦੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। "ਸਪੁ" ਪਦ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਰ (ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ) ਦੇ ਮਗਰ ਆਇਆ ਹੈ; ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਮਗਰ ਅਜੇਹਾ ਕੋਈ ਪਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੩. ਜਪੁ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਏ ਹਨ : "ਮੁਹ" (ਚੋਬੀ ਪਉੜੀ), "ਹੋਲ" ਤੇ "ਕੋਟ" (ਸੋਲ੍ਹਵੀ ਪਉੜੀ), "ਰਖੀਸਰ" (ਸਤਾਰਵੀਂ ਪਉੜੀ), "ਜੀਭੇ" (ਬੀਰਹਵੀ ਪਉੜੀ)। ਪੱਲਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹ () ਤੇ ਹੋੜੇ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਮੁਹ ਤੇ ਜੀਭੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਨੌੜੇ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਤੁਲੇਖ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। "ਹੋਲ" ਤੇ "ਕੋਟ" "ਧਉਲ" ਤੇ "ਧਉਣ" ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਰਾਹੀਂ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਕਨੌੜੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਸਾਇਦ ਕਨੌੜਾ ਚਲ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ।

੪. ਜਪੁ ਦੇ ਮਗਰੋਂ 'ਸਿਦਰ' (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ), 'ਸੋ ਪੁਰਖ' (ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ) ਤੇ ਬੀਰਤਨ 'ਸੋਹਿਲ' (ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ) ਹਨ।

1 ਚੋਬੀ 'ਧੁਥੀਨ ਬੀਜ', ਪੰਨਾ ੧੧੨ ਦੇ ਸਮਝਣੇ ਲਈ ਰਿਹਾ।

੫. ਸਿਰੀਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੧ ਦੇ ੧੯ਵੇਂ ਚਉਪਦੇ (ਵਿਚ ਮਨੁ ਮੁਰਖੁ ਲੋਭੀਆ) ਵਿਚ ਪਾਠ, "ਜਮ ਮਾਰਿ ਕਹੈ ਖਲਿਹਾਨ" ਠੀਕ ਆਇਆ ਹੈ। (ਪੰਤੀ ੩੫/੭)।

੬. ਰਾਗ ਭਉੜੀ ਚੈਰਯਾਨਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ੫੨ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਗਕਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕੋ ਸੋਈ" ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ੫੭ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ "ਕਾਲਕੂਟ ਕੀ ਧਸਤਰੀ" ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਕਤੀ "ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਕਉ ਕਾਜ" ਹੈ। "ਦਾਰ" [ਸਤ] ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸ਼ਬਦ "ਹਰਿ ਅੰਬਰ ਵਿਚਿ ਚੋਲੀ" ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

੭. ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ 'ਸੋ ਪੁਰਖੁ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸੋਦਰੂ' ਦੇ ਮਗਰ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਬਿਖੀਸਰ ਸੋਦਾਈ" ਵਜੋਂ ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ ਠੀਕ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ /ਰਿਖ/ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਕੱਟ ਕੇ ਸੁੱਧ ਪਾਠ ਨੂੰ ਆਹੁੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵਰਗੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਮੁਲਾਨਿਤੁ ਹੈ, ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਉਪਰ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਪੈਰਾ ਜੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਕਾਧ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੋਗ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨ ਲੀਨ" ਵਿਚ ਪਾਠ "ਬੁਲਾਨਾ ਤਨਾ" ਸੁੱਧ ਹੈ।

੮. ਰਾਗ ਕੂਜਰੀ, ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੩ (ਵਿਚੋਂ ਮ: ੬) ਦੀ ਅਭਟਪਦੀ (ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ) ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਰੁਕ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਏਤ ਵਸਨ ਸੁਵਨਿ ਹਰਿਜਸ" ਹੀ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੨੪੭/੭)। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ: "ਠਵਾਰਿਧਿ ਪਰਸੀ ਕਾਹ" ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੨੫੧/੭)।

੯. ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ੬੫ਵਾਂ ਚਉਪਦਾ, "ਸੋਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੂਖਨ ਕਰਤਾ" ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਧ ਵੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਆਪੇ ਦੇ ਵਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਯਾਰਿ ਕਹੋਇ" ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਕੋਚ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ ਮਰ ਸੁਨਿ ਕੋ) ਵਿਚ ਪਾਠ "ਖਲਾਸੋ" ਹੈ (ਪੰਤੀ ੨੯੭/੫)। ਕਬੀਰ ਦੇ ਅਨੇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮਗਰ "ਅਉਧੂ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੋਰਾ" ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੦. ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਸ਼ਬਦ (ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ) ਨਾਲ "ਮਹਲਾ ੩" ਆਇਆ ਹੈ (੩੦੦/੭)। ਦੂਜੇ, ਤਰਤੀਬ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਸਨਕ ਸਨੋਦਨ ਮਹੇਸ ਸਮਾਨਾ" ਦੀ ਥਾਉਂ ਦੀ ਰੁਕ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ "ਨਿਰਗੁਨ ਰਾਮ ਜਪਹੁ ਮੋਰੀ ਮਾਈ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੧. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਤ ਦੇ ਮਗਰ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਛੰਤ "ਰਣ ਚੰਦਨਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ "ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੇਦ ਗਾਇਰੀ ਨਿਕਸੇ" ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਚੋਰਾ ਛੰਦ, "ਅੰਬਰ ਸਾਚੇ ਚੰਦ ਵੀ ਸਾਚਾ ਤਿਨ ਕਾ ਬਹਿਅ ਕੁ ਰਿਉ ਨ ਕਹਹਿ" ਪੰਕਤੀ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੨. ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੀ ਵਾਧ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਹੈ। ਤਰਤੀਬ ਦੀ ਜੀ ਦਾ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿਤਾਮਣੀ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਇੱਥੇ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੀਰਾ ਰਾਈ ਦਾ ਪਦਾ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਕਾਪਹਿ ਮਾਈ" ਵੀ ਨਹੀਂ।

੧੩. ਰਾਗ ਚੌਰਉ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੂ ੨ ਨਾਲ ਮੇਲਲਾ ਹੈ—ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਪਾਠ ਤੇ। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ, "ਆਉ ਕਲੰਦਰ ਕੇਸਵਾ ਸਹਿਰ ਟਿਕਾਏ ਸਿਰ ਹਨ (ਪੰਤੀ ੪੮੫)।

੧੪. ਰਾਗ ਚੰਡੀ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰਿ ਚਿਰੰਬਰ ਹੋਗ" ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਛੰਤ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ /੩/ ਕੱਟ ਕੇ /੧/ ਬੀੜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ" ਤੇ ਵਾਲਾ ਇਕਤੁਕਾ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਦੋ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਧੀ) ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀ ਸਿਰੰਪਲੀ, "ਰਹਿਮ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ, ਤਿਨ ਹੀ ਸੋਤੀ ਵਾਸਾ" ਵਾਲਾ ਚੋਰਾ ਛੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਤਤਕਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਲਾ ਕ੍ਰਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖੰਡ ਤੇ (ਪੰਤੀ ੫੮ ਉਪਰ) ਦਰਜ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਥੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਅੰਦਰ ਬਾ ਸਿਰ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਪਰ ਪਾਠ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਤਲਬ ਲਈ ਵਰਤ ਲਿਆ ਹੈ।

੧੫. ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਜਵਾਂ ਚਉਪਦ "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਦੇਕ ਨਾਮ" ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੫੩੬/੭)। ਮਲਾਰ ਕੀ ਦਾ ਵਿਚਲਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ (ਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੈ।

੧੬. ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਵਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਬਦ (ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਗਿ ਬੰਦੇ ਮਿ ਲੋਕ) ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਦੂਜੇ ਸੂਰਵਾਸ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। "ਫ਼ਾਤਿਮਨ ਹੀ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਜੋਗ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

੧੭. ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ੧ ਛੰਤ ੧੧ ਰੁਕ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਸਿਰਲੇਖੀ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਦਰਜ ਹਨ।

੧੮. ਰਾਗ ਕਲਿਆਣ ਮਹਲਾ ੩ ਛੋਪਾਲੀ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਦਰਜ ਹਨ।

੧੯. ਭਟ ਰਚਿਤ ਸਵੱਧੇ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵੱਧੇ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਕਾ ਟੁ ਕੁਰ ਸੋਚੀਐ" ਹੀ ਹੈ। (ਪੰਤੀ ੫੭੬)

੨੦. ਰਾਗਧਰ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭੰਡ ਦੀ ਵਾਧ ਦ ਤਰਤੀਬ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ: ਸਲੋਕ ਸਹਸਰ੍ਵਤੀ, ਗਾਥਾ, ਵਾਹਕੇ, ਚਉਕੇਲੇ, ਸਲੋਕ

ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਾਹੀਕ ਸਣੇ ਸਭਕ 'ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੈ ਨਾਹੀ' ਅਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ, ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਸਲੋਕ ਬੰਮ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਸਵੈਯੋ ਮੁਖਬਾਕ ਅਤੇ ਸਵੈਯੋ ਭੋਰਾ ਕੇ ।

ਪਿੱਛੋਂ ਵਾਹੀਕ ਵਾਲੜੁ ਬਾਣੀ : ਗ੍ਰੰਥ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੋ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰਕਰੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਉਪਰ 'ਭਸੰਤਰ ਕੀ ਵਾਰ' ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਉਪਰ 'ਚਾਲੜੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ' ਸਭ; ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਸੀ ਤੇ ਅੰਤਰੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਕੋਈ ਭੇਦ ਕੁ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਦਰਜ ਸੀ :

ਸੰਮਤ ੧੭੧੧ ਮਿਤੀ ਫਗਨ ਸੁਦੀ ੧
ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਿਆ

ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਉਪਰ ਲਿਖੀ 'ਬਸੰਤਰ ਕੀ ਵਾਰ' ਨੂੰ ਰਾਗ ਭਸੰਤਰ ਦੇ ਮਗਰ ਇਸ ਲਈ ਬਣਾਈ ਥਾ ਤੇ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਉਪਰਲੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਹਰਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ 'ਚਾਲੜੁ ਬਾਣੀਆਂ' ਲਿਖਣ ਲਈ ਥਾ ਖਣਾ ਲਈ । ਉਪਰ ਦੋਸੇ ਸੰਮਤ ਉੱਤੇ ਵੀ ਹਰਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਨਵੀਂ ਲਿਖਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਕਾਢੀ ਗਈ । ਹੁਣ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੋ ਦੇ ਮਗਰ 'ਜਿਹ ਚਰ ਮੁਹੰਮਦ' ਦੇ ਚੁਟ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ, 'ਬਾਇ-ਆਰਿਸ ਆਬ' ਦੇ ਚੁਟ ਵਾਲੇ ਸੰਖੇਪ ਸਲੋਕ, ਰਤਨਮਾਲਾ ਦੇ ੨੫ ਸਲੋਕ, ਹਕੀਕਤ ਰਾਗ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਥ ਕੀ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਥੀ ਬਿਧਿ ਦਰਜ ਹਨ । ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਭੀ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਉੱਤੇ ਵਿਚਮਨ ਹਨ । ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਗੁੰਮ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਨੇ ਕੇ ਲਈ ਹੈ । ਖੁਸ਼ਾਣੇ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਪੜ੍ਹੇ ਨੇਹੀ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਦੀ ਥਾ ਲਈ ਲਗਦੀ ਹੈ । ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਪੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ਦੇ ਛੰਡੀ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਲਿਖਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ :

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਚਲੜੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੬੬ ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੦੬ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੩੧ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੧੫ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੩੮ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੩ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ੬ ਹਜ਼ੂਰ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ॥ ਲਿਖਿਆ ਭਾਈ ਬੁੱਢੇ ਸੰਧੂ ਪੰਜਵਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ॥ ਲਿਖਵਾਇਆ ਭਾਈ ਮਿਲਖੀ ਪਿਸਦੀਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ॥ ਜੇ ਕੋਇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਾ ਦਰਸਨ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ ਚੰਦ ਕਾ ਦਰਸਨ ਹੋਇਗਾ ॥ ਕੁਲ ਚੁਕ ਬਪਸਣੀ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਤਿ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੬੬੨ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਲਿਖਿਆ ॥

ਇਹ ਸਾਰੀ ਲਿਖਤ, ਸਣੇ ਚਾਲੜੁ ਬਾਣੀ ਦੇ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਉਪਰਲੀ ਦੁਬ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭੰਨਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਬੰਨ ਕੇ ਲਿਖੀ ਬੀਰ ਵਜੋਂ ਠੇਲਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕਤ ਸੀ । ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਅਸਲੀ ਸੰਮਤ "੧੭੧੧ ਮਿਤੀ ਫਗਨ ਸੁਦੀ ੧" ਨੂੰ ਹਰਤਾਲ ਵਾਲੇ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਸੰਮਤ, ਨੀਤ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ, ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੀ ਰਤਨਮਾਲਾ ਦੇ ੨੩ਵੇਂ ਤੇ ੨੪ਵੇਂ ਸਲੋਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਰਤਾਲ ਹੋਣ ਦਾ ਬਿਆ ਕੁਣਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਅਸਲ ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਚਲੜੁ, ਬੀਰ ਵਿਸਦੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ (੧੭੦੧ ਬਿ.) ਉੱਤੇ ਮੁਕਦੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੀ ਤਰੀਖ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਬੀਰ ਸਿਧ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਭੰਨ ਤੋੜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੰਖਕ ਨੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਮੂਲ ਪੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਲਾਭੋਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾ ਉਪਰੋਕਤ ਸੂਚਨਾ ਵਾਲੇ ਚਲੜੁ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਕਲ ਦੀ ਮਿਤੀ ਸੰਮਤ ੧੬੬੨ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੀ । ਇਹ ਹੀ ਹਕੀਕਤ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ । ਮੁਵਲਾ ਸੰਮਤ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ੧੭੧੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੀ ।

੧੪. ਭੋਹਰਾਦੂਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ

(ਸੰਮਤ ੧੭੧੬)

ਇਹ ਬੀੜ ਭੋਹਰਾਦੂਨ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਦੇ ਭੋਰੇ ਅੰਦਰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ। ਭੋਰੇ ਦੇ ਰਾਮਰਾਇਏ ਮਾਇਕ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਜੇ ਕੀਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿਖਾਏ ਨਹੀਂ। ਪਰੰਤੂ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਨਾਹੀ ਇੰਨੀ ਕਰੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੂਚਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੁ ਵਾਕਵੀਅਤ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਵੀ ਆਈ ਹੈ।

ਬੀੜ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਇਤਿਹਾਸ : ਸਰਦਾਰ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਕੁਦੁ ਹਰਿ ਰਾਇ ਨੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਨਾਲ ਚਿੱਲੀ ਭੋਜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੀੜ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਆਇ ਬੀੜ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਗੱਲ ਦੇ ਸਬੂਤ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਚੂੰਕਿ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਇਹ ਅਣਛੋਹ ਰਹੀ, ਨੌਵੇਂ ਮਹਲੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾਏ ਗਏ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ- ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਆਇ ਬੀੜ ਦੀ ਨਕਲ ਸੁਰਖਿਅਤ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਨਕਲ ਦਾ ਸਮਾਂ : ਕੁੱਝ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਇਕ ਕੋਰੇ ਵਰਕੇ ਉਪਰ ਲਿਖਾਈ ਨੇ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਸੰਮਤ ੧੭੧੬ ਵਰਖੇ ਮਾਹ ਵੈਸਾਖ ਵਲੀ ੧ ਦੇ ਇਨ ਗਿਰੇਖ ਲਿਖਾ

ਤਤਕਰੇ : ਇਸ ਕੁੱਝ ਵਿਚ ਵੀ ਤਤਕਰੇ "ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੰਥੀ ਕਾ ਤਰਕਾਰਾ ਲਿਖਿਆ ਰਾਗਾਂ ਕਾ ਤਥਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ" ਸੰਕਿਆ ਅਧੀਨ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਤਤਕਰੇ ਪੜ੍ਹਾ ੨੮ ਉਪਰ ਮੁਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਗੋਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾ ੩੩ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ੬੫੧ ਤਕ ਇਕ ਹੀ ਟਕਸਾਲੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਬੜੀ ਸੂਝ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਤਿਕਸ਼ਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਸਭੇ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਸਭੇ ਦਾ ਪਹਲਾ ਤੇ ਅੰਤਲਾ ਲਫਜ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੋਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਥੇ "ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਰਕਾਰੇ" ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਭੇ ਦੇ ਉਪਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਮਹਲੇ ਦਾ ਚੋਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕਣ ਵਿਧੀ : ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅੰਕ ਜੁਸਰ, (ਜੁਸਰ, even number) ਸਫਿਆਂ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਤਾਕ (odd number) ਉਪਰ ਨਹੀਂ। ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਬੰਨੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਨੀਸਾਣ : ਤਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅਗਾਈ ਇਕ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਸਤਵੰਤ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ, ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਦਰਬਨ ਦੇ ਰਹਿਆ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਪਲੇਟ XXIX, ਚਿਤ੍ਰ ੨੫.)।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ :

੧. ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ "ਸਪੁ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤਾ ਕਾ ਨਕਲ" ਦਸਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਮੁਢਲੀ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਾਂਗ ਜਿੱਥਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਨਕਲ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਮ ਸੂਚਿਤ ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਇ ਬੀੜ ਤੋਂ ਭੀਜੇ ਕੁ ਥਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ।

੨. ਹਰਗੋਸ਼ ਵਿਚ "ਸੋਦਰੂ" ਦੇ ਨਾਲ "ਸੋਪੁਰਖ" ਜੁਟ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਹਨ।

੩. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਪਹਲੇ ਦੀ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਓਅੰਕਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ

ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਣ ਦੀ ਇਹ ਡੱਲ ਮਰਯਾਦਾ ਪੁਰਵਕ ਨਹੀਂ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ "ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ ਮਹਲਾ ੧ ਓਅੰਕਾਰ" ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

੪. ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਉੱਚੇ ਖਾਲੀ ਪਈ ਕੋਝੀ ਜੇਹੀ ਬਾਂ ਵਿਚ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ (ਮਨ ਰਮਾਰਾ ਬਾਇਓ) ਬਾਗੀਕ ਕਲਮ ਨਾਲ ਦਬ ਘੂਟ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਚਥਾਨੀ ਸੁਣ ਕੇ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਕ ਦੋ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਪਰ ਹੇਠਾਂ ਮੰਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨੋਟ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

"ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਕਾ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਕੇ ਗ਼ਰੇਬ ਨਾਹੀ"।

੫. ਇਸ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਹਾਸ਼ੀਏ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪਾ ਕੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਹੈ :

ਮਾਠੂ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ

ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਿਤਰ ਚਿੰਤਾਮਣੀ

ਸੂਚੀ : 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ', ਪੰਨਾ ੧੬੬, ਤੇ 'ਰਾਮਦਾਸ ਵਾਲਾ ਪੜ੍ਹਾ' ਹੈ।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਫੌਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ - "ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਗਿਰੀਬ ਉਪਰਹੁ ਲਿਖਿਆ"

੬. ਤੀਹ ਰਾਗਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੋਗਾ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਅਜਕਲ ਚਲਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਅੰਤ ਤੋਂ ਚਿਤ੍ਰਕ ਜੋਤੀ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਵੀ ਹਨ।

੭. ਰੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦੇ ੨੪੨ ਸਲੋਕ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਪਰ ਖੋਕੜਲੇ ਦੇ, "ਹਰਿ ਸੋ ਹੋਗਾ" ਅਤੇ "ਕਬੀਰ ਸਭੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਰਹਿ" ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਪਹਲਾਂ ੨੪੨ ਸਲੋਕ ਸਨ

੮. ਭਰੀਓ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ੧੩੦ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੇ ਸਫੇ ਕੰਢੇ ਛੱਡ ਕੇ ਸਵੱਈਏ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਾਬ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਪੰਜਵੇਂ ਸਵੱਈਏ ਦੀ ਤੁਕ "ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਾਨਕ ਸਿਨ ਪਰਸਿਅਉ" ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਬਿਆਂ ਤਿੰਨ ਪਾਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਵੱਈਏ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਬਾਦ ਪਾਠ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ ਠਹਿਕਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਸਵੱਈਏ ਛੱਟਾਂ ਦੇ ਹਨ, ੧੨੨। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹਨ।

੯. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ੩੭ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ੬੪ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ੩੦ ਸਲੋਕ ਦੇ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਇਸਨੇ ਸਲੋਕ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਕੇ ਗਿਰੀਬ ਉਪਰਹੁ ਲਿਖੇ।

ਪਹਲੇ ਬਾਧੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਛਰੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਲੋਕ ਹਨ ਜੋ "ਭੋਗਾ ਭੀਤਾ ਜਾਂਤ ਨਾਹੀ" ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁਦਾਵਲੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਗੰਯਾ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰੋਗ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਤੇ ਹੋਰ ਹੋਇਆ ਮੁਦਾਵਲੀ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

੧੦. ਚਿਤ੍ਰਕ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਪਹਲੇ ਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਇਕ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦੇ, ਬਾਦਾ ਕੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਤਿਖਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਿਖਿ ਬੜੀ ਸੰਖੇਪ ਜੇਹੀ ਬਰਕੇ ਇਉਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫ ਛਨਿਚਰਵਾਰ ਨਹਿ ਘੜੀਆ

ਰਾਤ ਬੀਤੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਚੇਤ ਦੀ ਸੰਕਲਾਤ

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀ ਰਿਖਿ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਕਾਂ ਦੀ ਪਹਲੀ ਵਰਤਿਸਤ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਵਰਤਿਸਤ ਵਖਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸੰਮਤ 1744 ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਪਾਠਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ

ਪਹਲੀ ਵਰਤਿਸਤ ਵਾਲੀਆਂ ਤਿਥਾਂ ਇਸ ਸ਼ਰਫ਼ ਨਾਲ ਵਿਰ ਦੁਰਗਾਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਸਥਾਨ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਚੌਥੀ ਵਰਤਿਸਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਤੀਜੀ ਵਰਤਿਸਤ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਉਪਰਲੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਵਰਤਿਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ।

11. ਮੁਦਾਵਲੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੇ ਉਪਰ ਦਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਿੰਨ ਵਰਤਿਸਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁੱਝ ਵਿਚ ਰਾਛਮਾਲਾ ਤੇ ਵਾਰ ਬਜੰਤ ਦੀ ਮਹਲਾ ੧ ਕੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਵਾਰ ਬਜੰਤ ਨੂੰ ਮਹਲਾ ੧ ਲਿਖਣ ਦੀ ਇਥੇ ਫੁੱਲ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ।

੧੫. ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਸੰਮਤ ੧੭੧੮)

ਇਸ ਅਯੋਧਕ ਬੀੜ ਦਾ ਉੱਤੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਥੀ ਜਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਸਮੇਂ 'ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਨਿਕਟ ਬਰੋਟ', ਬਿਨਾ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਹਰੀਸ ਸ ਹਰਦਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਰੇਖਿਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਹਬੰਸੀ, ਉਸਤਾਦ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ 'ਸੁਭੰਗ' ਨੇ ੧੯੬੨ ਵਿਚ ਉਥੇ ਹੀ ਵਾਰਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਚਾਚਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ੧੯੮੯ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਰੋਟ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਪਟਿਆਲੇ ਆ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਇਹ ਸ ਹਰਦਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸ. ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖੋਂ ਸਪੁਰ੍ਹਾ ਸ. ਸਮੇਰ ਸਿੰਘ ਵਾਸੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਨੇੜੇ ਏਵੀਏਸ਼ਨ ਕਲੱਬ, ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ।

ਰਿਵਾਜਿਤ ਤੇ ਆਕਾਰ ਇਹ ਬੀੜ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਉਪਰ ਉੱਤੇ ਨੇਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਤਿਆਰ ਕੀਰਤਿਪਰ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੰਭ ਨਾਲ ਪਟਿਆਲੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਭਾਈ ਹਰਦਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਜਿਲਦ, ਕਿਸੇ ਪੁਸਤਕ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਖਰੀਦਿਆ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਤਲਵਾਰ ਲੱਗ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਪੰਨੇ ਕੱਟੇ ਗਏ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਮੁਢਲੇ ਤਿੰਨ ਖਾਲੀ ਪੰਨੇ ਵੱਟ ਖਾ ਕੇ ਮੁਰਦੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਸਸਤ੍ਰ ਨਾਲ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ।

ਬੀੜ ੮੮ ਜੀ ਮੀ. X ੬੨ ਜੀ. ਮੀ. ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਵਕਤ ੬੮੭ ਪੰਨਿਆਂ ਉਪਰ ਫੁੱਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਲਿਖਣ ੨੦ ਜੀ. M. X ੨੮ ਜੀ. ਮੀ. ਹੈ। ਹਾਸ਼ੀਆ ਖੱਬੇ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਤਿੰਨ ਲਕੀਰਾਂ (ਲਾਲ + ਕਾਲੀ + ਲਾਲ) ਨਾਲ ਭੰਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਕਲ ਇਸ ਦੀ ਕਿਰਾਈ ਹੈ। ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਅੱਧ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ। ਅੱਧ ਪੰਨੇ ਦੇ ਮਕਰਲੇ ਪਾਸੇ ਲੱਛੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸੇ ਹੱਥ ਦੇ ਪਰ ਸਿਆਹੀ ਵਿੱਚੀ ਤੇ ਕਲਮ ਪਤਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਇਸ ਉਪਰ ਸਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਮਸਮਲਾ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੱਖਰ ਇਸ ਦੇ ਮੋਟੇ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਹਨ।

ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਜਾਪਲ ਤੋਂ ਬੀੜਪੁਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣੀ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਰੋਟ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ੭ ਕੁ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸਥਿਤ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ।

ਤਰਕਰਾ ਕਾਲ ਤੇ ਤਤਕਰੇ . ਇਹ ਕੁੱਝ ਤਤਕਰੇ ਨਿਰੂਪਣ ਵੀ ਆਸ ਲਈ ਪਰਿਪਾਟੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ "ਤਰਕਰਾ ਰਾਛਾ" ਦਾ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਕਾਲਜੀ ਹੀ ਤੇ ਪਲੇਟ XXX, ਕਿਤ੍ਰ ੨੬ ਦੀ ਭੋਲ ਤੇ ਚਰਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਨ ਦੇਣਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਜਿਸ ਨੂੰ "ਤਰਕਰਾ ਰਾਛਾ" ਆਖਦੇ ਹਨ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ "ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੰਥੀ ਕਾ" ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਵਖਰੇ ਬਲਾਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਹ ਰਾਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਨ ਸਮਝਾਇਆ, ਇਸ ਨੂੰ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਜੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਪੰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਪਿਆਨ ਹੋਣ ਪੱਛੇ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਤਤਕਰੇ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਤਰਕਰਾ ਰਾਛਾ' ਕਾ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ' ਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ 'ਪੰਥੀ ਆਰੰਭ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਗੋਰਤਪੁਰ ਸੀ' ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਰ ਕਲਮ ਨਾਲ ਵਿੱਚੀ ਜਹੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਭਰਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਸੰਮਤ ਪਹਲਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਸਿਰੀ ਰਾਛਾ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਉਥੇ ਇਹ ਠਿਠ ਨਾ ਜਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਟੋਚਾ ਜੇਹਾ ਤੇ ਬਾਰੰਗ ਬਰਕੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਸੰਮਤ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੱਟਾਇਆ ਗਇਆ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਦੇ ਅੰਧ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡਿਫਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹਾਂ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਬੀੜ ਆਪ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਵਿਚ ਵਿਚ ਕੀਰਤਪੁਰ ਅੰਦਰ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਯਾ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਇਹ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਹ ਠੀਕ ਇਸ ਸੰਮਤ ਦੀ ਤੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਬਾਰਤ ਪਹਲੀ ਗੱਲ, ਇਸ ਦੇ ਆਪ ੧੭੧੮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ, ਬਰੋਟੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਤਰਕਰਾ ਪੜ੍ਹ-ਅੱਕ ੧ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹੀ ਅੱਧ ਅੱਧ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹੀ ਪਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਸਿੱਧੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੀੜ ਤੋਂ ਨਕਲ ਹੋਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਇਹ ਨਕਲ ਹੋਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਗੁੱਥ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿਉਂਜੋਂ ਇਹ ਉਪਰ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਈ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅੰਦਰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਇਹ ਲਾਭ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਤੇ ਰਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਠੀਕ ਥਾਂ ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੫੭੩)। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਰਾਗ

ਬਸੰਤ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਠੀਕ ਵਾ ਸਿਰ ਚਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਪਹਲਾ, ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਾਲਾ, ਪੜ੍ਹਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਲ ਕ੍ਰੇਡ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਅੱਧਾ ਪੁੰਦ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੇ ਹੋਏ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਗ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਅੰਤ ਫੇ ਨਕਲ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖੀ 'ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿਉਂਜੋਂ ਹੁਣ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤਰਕਰਣ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਪਹਲੇ ਤਰਕਰੇ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਉੱਲੇਖ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਈ ਮੁਢਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਇਸ ਪਹਲੇ ਤਰਕਰੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ 'ਰਤਨਰ' ਬਬਦਾਂ ਕਾ' ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦੋ ਕਾਲਮੀ ਹੈ। ਬਬਦ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬਬਦ ਦਾ ਨਾਮੀਕ ਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਬਦ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਪੱਟੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਪੱਟੀ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ -

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
ਸਿਰੀ ਰਾਗ । ਮਹਲਾ ੧ ਚਉਪਦੇ
ਅਰੁ ੨ ਪੀਤ ਬੜ

ਹਰੇਕ ਕਾਲਮ ਉਪਰ ਚਲਦਾ ਰਾਗ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਰੁਗੜਾਇਆ ਹੈ ਅੰਤ ਅੰਤ ਬਗਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਅੰਤ ਬਬਦ ਦਰਮਿਓਂ ਕੀਤੇ। ਭੰਡ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਜੋਂ ਇਹ ਪਹਲੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਚਾਰਾ ਜਪੁ ਪੜ੍ਹਾ ੨੫/੭ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਿਪਟ 'ਜਪੁ' ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। 'ਨੀਸਾਣੁ' ਪਦ ਇਸ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ 'ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਖਤਾ ਕਾ ਨਕਲ ਦਾ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। 'ਬਧਿ ਉਪਰ ਵਖਰੇ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਕਾਂਟੇਦਾਰ ਲਗੇਰ ਵਾਧੇ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪੁਸ਼ਤਕਰੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵਾਧੀ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਕਣਿਆ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ? ਇਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਪੂਰਾ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਜਪੁ ਵਖਰੇ ਲਾਈਨ ਤੋਂ 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਪਦ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਨ ਹੀ ਮਹਲਾ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੁਭ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਇਸ ਪੁਰਾਣ ਹਨ 'ਧੋਲ', 'ਕੋਣ', 'ਰਖੀਸਰ', 'ਜੀਭ'। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਸਖਤਾ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ।

ਉੱਥੇ ਮੁਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨੁਸ਼ਾਬ ਬੂਟੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ (ਨੰਬਰ ੧੩) ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ

ਜਪੁ ਦੇ ਮਗਰੋਂ 'ਸੋ ਚਰੁ' (ਪੰਜ ਬਬਦ) ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ 'ਸੋ ਪੁਰਖੁ' (ਚਾਰ ਬਬਦ)। ਉਪਰਾਂਤ ਕੀਰਤਨ 'ਸੋਹਿਲਾ' ਦਰਜ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਲੇ ਨੂੰ 'ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ' ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ੁਮ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੈ। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਚੀਹ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸੀ। ਰਾਗ ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਚਕ੍ਰਾਇਆ ਗਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਅਜੇ ਅੱਜੋਂ ਚਲ ਕੇ ਕਰਾਖੇ

ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਰਾਗ ਪੂਰਾਤੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾ ਫੁੱਲ ਤੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਰਤੀਬ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਬੂਟੇ ਸੰਧੂ ਦੀ ਬੀੜ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸਮਾਪਤੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਵੈਂਯ ਉਪਰ ਹੋਂਦੀ ਹੈ। ਭੰਡ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਹਨ, ਫਿਰ ਗਾਥਾ ਫਨਹੇ ਤੇ ਚਉਬੋਲੇ। ਚਉਬੋਲਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਲੋਕ ਵਾਧਾ ਤੇ ਵਧੀਕ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਲਾ ਸਲੋਕ 'ਤੋਰਾ ਕੀਰਾ ਜਾਣੋ ਨਾਹੀ' ਪੰਥਮ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਤ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੬੫੭/੭)। ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਸਲੋਕ ਕਲੀਤ ਜੀ ਕੇ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਪਰਾਂਤ ਸਵੈਂਯ ਮੁਖਬਾਕਤ ਤੇ ਬੋਣਾਂ ਦੇ ਸਵੈਂਯੋ ਚਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੦/੭ ਉਪਰ ਤਿੰਨ ਸਰਗਾਂ ਨੇ ਕੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਹੀ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੦ ਉਪਰ ਅੰਤਲ ਸਵੈਂਯੋ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸਰਗਾਂ ਛਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਪੜ੍ਹਾ ਖਾਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੧ ਵੀ ਕੀਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੨ ਦੇ ਮਗਰ ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕਾ ਸਨ। ਅਗਲਾ ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੩ ਫਿਰ ਕੀਰਾ ਸੀ, ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਆਦਿ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਦੋ ਲਾਲ ਲਕੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀਏ ਦੇ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪਹਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਹੀ ਚਿੰਨ ਲਕੀਰਾਂ ਹਾਥੀਏ ਦੇ, ਵਰਤ ਕੇ ਨੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਥਾਂ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ੁਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ ਹੁਣ ਇਹ ੬੮੦/੭ ਤੇ ਪਈ ਖਾਣੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੧ ਤੇ ਮੁਕਦੇ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਕਿਸ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਕ ਵਿਰੱਥਣ ਗੱਲ ਇਹ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਅਤੇ ਪੰਥਮ ਮਹਲ ਦਾ ਸਲੋਕ, 'ਤੋਰਾ ਕੀਰਾ ਜਾਣੋ ਨਾਹੀ' ਫਿਰ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਵੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਚਲਿਤੁ ਵਾਲੀ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਲਿਖਤ ਜਿਉਂ ਦੀ ਰਿਉਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਟਾਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ (੬੮੨) ਪੁਰਾਣਾ ਹੀ ਰਹਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਅਸਲ ਚੁਲੀਆ ਰਾ ਬਦਲ ਗਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਰਤ੍ਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਮੁਦਲੀ ਸੂਰਤ ਪਛਾਣੀ ਨ ਜਾ ਸਕੇ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤੁ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਲਿਤਾਂ ਵਿਚ ਪਹਲੇ ਪੰਜਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤੁ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਯੋਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਖੇਪ ਹੀ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਛੇਵੇਂ ਸਰਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦਾ ਚਲਿਤੁ ਇਹ ਪੁਸ਼ਪਿਕਾ (colophon) ਦੇ ਕੇ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੇ ਵੇਰਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਛੇਵੇਂ ਪਲੇਟ XXXI, ਰਿਕ੍ਰ ੨੭)।

ਮਹਲਾ ੮ ਅਠਵੇਂ ਜੀ ਕਾ ਨਕਲੁ ਹੈ ਖਾਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖੁ [1]

ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਿਪੁਰਿ
ਚੋਤ ਸੁਦੀ ੧੦

ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਆਇਤਵਾਰਿ ਨਉ ਘਡੀਆ ਰਾਤਿ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਸਿਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਰਣ ਯਾਰਣ ਸਮਰਥੁ ਕਲਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਿਪੁਰਿ ਕੀ ਹੋਣ ਬਾਪਲ ਪਤਾਲਗੜ੍ਹ ਨਾਉ ਕਾ ਕੋਟੇ ਵਿਚ ਪੰਜ ਦਿਨ ਸਾਥ ਹੋਆ ਰਾਤਿ ਆਵਈ ਨੌਦੀ ਉਤੇ ਚਾਗੁ ਦਿਤਾ ਰਾਸ ਕਹਲੂਰ ਕੇ ਵਿਚਿ ਅਗੇ ਜੁ ਗੁਰੂ ਭਾਵੇਗਾ ਸੁ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾ ਕੋਈ ਜੀਵੇਗਾ ਸੋ ਲਖੇਗਾ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਲ ਗੁਰੂ ਜਾਣੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੨ /) ॥

ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੀ ਡਿਥ ਦੇ ਮਕਰੇ ਦੇ ਹੋਰ ਤਿਥਾਂ, ਸਤਵੇਂ ਅਤੇ ਅਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ, ਸਮਾਵਾਰ "ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਕਤਕ ਵਈ ਦ" ਅਤੇ "ਸੰਮਤ ੧੭੨੧ ਚੋਤ ਸੁਦੀ ੧੪", ਉਪਰੋਕਤ ਸਮਾਵਣੇ ਦੇ ਚਲਿਤਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੀ ਬਾਰਾਂਵੇਂ ਜੋਤੀ ਕਲਮ ਲੱਗ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਉਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਿ ਪਹਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਤਿਥਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਚੋਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਸਮੇਂ ਜੀਵਿਤ ਸੀ।

ਸਰਲਾਬ ਜੀ ਬੀ, ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰ ਉਂਝਿਤ ਪੁਸ਼ਪਿਕਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦ "ਮਹਲਾ ੮ ਅਠਵੇਂ ਜੀ ਕਾ ਨਕਲੁ ਹੈ ਖਾਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖੁ" ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਾਸੋਂ ਬੋਲ ਕੇ ਜਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਲਿਖਵਾਏ। ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਆਪਣਾ ਇਹ ਕਿਆਸ ਇਸ ਕਲਤ ਧਾਰਣਾ ਅਧੀਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਬੀੜ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿੱਧੀ ਨਕਲ ਬੀੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਕੱਲ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਹੈ

^੧ਈਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ "ਅਠ" ਹੈ ਜੋ ਸਮਝਣ ਭਾਂਤ ਗੁਲ ਹੈ

^੨ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ, ਪੰਨਾ ੧੮੮-੮੯.

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਰੀ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਠਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਚਾਗੁ ਕਉਰੀ ਦੀਪਕੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਕਰਉ ਬੋਨੰਤੀ ਸੁਣਹੁ ਮੇਰੇ ਮੀਤਾ, ਸੋਰ ਠਹਲ ਜਾ ਬੇਲਾ" ਟੁਕ ਠਾਲ ਸੁਣੁ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਵਾ, ਸਗੋਂ "ਅਉਧ ਘਟੇ ਦਿਨਸੁ ਰੋਣਾ ਹੋ" ਟਾ ਸੁਣੁ ਹੋਵਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ "ਕਰਉ ਬੋਨੰਤੀ" ਠਾਲ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋਵਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਜੇ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੀ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਕੋਟੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨ ਪੈਂਦੀ। ਕੋਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਕਰਾਂਗੇ।

ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਲਤ ਧਾਰਣਾ ਉਤੇ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ ਪਹਰਾ ਵੇਦਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਜੀ. ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ

ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਦਿੱਤੇ ੨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ੬੬੯ ਪੁਰ ਮੁੱਕਾ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ੬੭੦ ਪੁਰ ਸਾਹਮਣੇ ਸਫੇ ਫੇ 'ਦਾਰ ਬਸੰਤ ਕੀ' ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਤੇ 'ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ' ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਪਰ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ੬੭੦ ਪੁਰ ਹਾਲੀ 'ਸਵੇਯੋ ਭਟਾ' ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੋ 'ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਛੇਕੜਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗਲਤ ੨, ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਠਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਉਹ ਇਸ ਅਣਮੋਲ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਸਾਮਣੇ ਦਿੱਤੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਅੰਦਰੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਅਸਲ ੬ ਤੇ ਜਿੱਧੇ ਹੀ ਨਕਲ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਹਨ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਘਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ। ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਸਾਮਣੇ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕ ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ੬੬੯ ਪੰਨੇ ਤਕ ੩੬੯ ਹਨ, ਫਰਕ ਕੇਵਲ ੬੭੦ਵੇਂ ਪੰਨੇ ਦਾ ਹੈ ਜੋ—“ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕਾ” ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਸਾਮਣੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ੬੮੨ ਉਪਰ ੨, ਤੇ ਇਹੀ ਅੰਕ ਇਸ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇੰਥੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ "ਸਵੇਯੋ ਭਟਾ" ਕੇ ਸਾਮਣੇ ਅੰਕ ੬੬੯ ਲਿਖਣ ਪਿੱਛੋਂ (ਜੋ ਗੋਕ ਹੈ), ਇਸ ਨਾਲ ਅਗਲੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅੰਕ ੬੭੦ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵੱਡਾ ਨਾਲ ਪਰਿ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕਰਨਾ ਕਿ ਛੇਵੇਂ ਦੇ ਸਵੇਯੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੨੨ ਹੈ,

^੧ਏਸ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ, ਪੰਨੇ ੨, ਪੰਨਾ ੨੧੪

^੨ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ, ਪੰਨਾ ੧੭੫-੭੬.

ਪਰ ੬੬੬ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇ ਕੇ ਮੁਕ ਗਏ ਹੋਣਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੜ੍ਹਾ ੬੭੦ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਕਲ ਨੂੰ ਛਿੱਬੇ ਤੇ ਟੰਗ ਦੇ ਕੱਲ ਕਰਨ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਲੀ ਵੀ ਸੁਝਾਨ ਪੇਜਵਾਰ ਪਰਵਾਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਇਸ ਤੁੱਲ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮਤ ਵੀ ਤਿਆਗਣ-ਯੋਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀਜ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਬੀਜ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਕਿ ਉਹ ਤੋਰੇ। ਇੰਚ ਠੰਢੇ ਤੇ ਸਾਢੇ-ਦਸ ਇੰਚ ਚੌੜੇ ੬੬੬ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੀ ਤੇ ਬਣਾ ਛੱਡਾ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ ਤੇ ਬਣਾਈਆਂ ਤੋਂ ਵਿਹੀਨ ਸੀ, ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ, ਜਪੁ ਦਾ ਆਰੰਭ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ 'ਜੋ ਦਫ਼', 'ਜੋ ਪੁਰਖੁ' 'ਕੀਰਤਨ ਸੰਹਿਲਾ' ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ ਹੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਦੀ ਭਰਤ ਬਾਣੀ ਵੀ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਹਰੇਕ ਭਰਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਮੁਢਲੇ ਮੰਗਲ ਵੱਡੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਪਵਾਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਧੀਨ-ਬਾਣੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਇਸ ਆਈ ਹੈ : "ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ" ਛੱਨ੍ਹ ਪਰਿਪਾਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਇਆ ਪੂਰਾ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਹੈ। ਇਹੀ ਚੰਗੇ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਿਰੂਪਣ ਲਗਿਆ ਵਰਤਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਮੁਲਮਤ੍ਰ "ਸਲੋਕ ਸਹਸ੍ਰਿਤੀ" ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ ਹੀ ਹੈ।

ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ, ਗੁਣ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਰਾਵਿ ਦੀ ਕਿਸਮ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਨਿਰੂਪਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਯਦਾ—

ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧ ਚਉਪਦੇ ॥ ਘਰੁ ੧

ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪਦ "ਚਉਪਦੇ" ਲਿਖਣੀ ਰਹ ਗਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵੱਖਰੀ ਕਲਮ ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਭਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਨਵੇਂ ਹੀ ਕਢੇ ਹਨ 'ਚੌਪਦੇ'।

ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ : ਲਗਪਗ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪

ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲਿ ॥ ਸਲੋਕ ਮ ੩

"ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜੀ.ਬੀ. ਜਿੰਘ ਦਾ ਕਵਜ ਥਾਵੇਂ ਦੇਖੋ 'ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਬੀਜ' ਪੰਨਾ ੧੮੬.

ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਂਏ ਲਿਖੇ ਹਨ (ਜਿਵਾਏ ਜੋਤਸਰੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਸਲੋਕ, ਚੌਥੇ ਪੰਚਮ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ (ਮਾਥ ਕੁਜਰੀ ਤੇ ਕਾਨਗੜ੍ਹ) ਨਾਲ ਧੁਨੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਰਾਗੁ ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਨਾਲ ਵੀ ਪੱਠੀ ਪਿੱਛੋਂ ਭਰਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਗੁਰੂਤੀ ਨਾਲ ਹੁਨੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੱਧਮ ਜੋਹੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲੀਕ ਛੋਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਨਾਲ ਵੀ ਹੁਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੂਲ ਸੁੱਤ ਕਿਸੇ ਮੁਢਲੇ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ "ਸੁਰੁ" ਜਾਂ "ਸੁਧ ਕੀਥੈ" ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ : ਇਸ ਬੀਜ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੇਣ ਯਕ ਹਰ ਗੱਲਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

੧. ਸ਼ ਦਰੁ ਦੇ ਮਗਰ "ਜੋ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੁਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ

੨. ਰਾਗੁ ਗੁਰੂਤੀ ਬੋਰਾਗਟਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕੋ ਸੋਈ" ਵਾਲਾ ਅਤਿਕਿਥ ਚਉਪਦਾ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਤੀ ਪੂਰਬੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ਦੇ ਪੌਰੇ ਚਉਪਦੇ ਦੀ ਕੀਬਤ ਗੁਮ ਪੰਕਤੀ 'ਦੁਹਰਭ ਦੋਹ ਕਉ ਕਾਜ' ਵੀ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ "ਘਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚਿ ਖੋਲਤੀ ਤਿਹ ਲਾਲ ਸੁਗੰਧ ਫੂਲ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਸਲੋਕ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਮੋਟੀ ਕਾਲੀ ਲੀਕ ਮਾਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਠ ਤੋਂ ਪਾਰਿਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੩. ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ "ਜੋ ਦਰੁ ਦੇ ਮਗਰ "ਜੋ ਪੁਰਖੁ" ਵੀ ਚਰਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਵੀਹਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਪਰਵਾਰਾ" ਆਇਆ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਦੇਖਹੁ ਲੰਗਾ ਹਰਿ/ਰਾਮ ਕੀ ਸਕਾਈ' ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਕੀਬਿਦ ਕੀਬਿਦ ਸੰਗਿ ਨਾਮ ਦੇਉ ਮਨੁ ਲੀਣਾ" ਵਿਚ ਜੋ ਨਿਪਟ "ਆਸਾ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਭਰਤ ਧੰਨਾ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਾਠ "ਬੁਨਨਾ ਬਨਨਾ" ਠੀਕ ਹੈ।

੪. ਰਾਗੁ ਗੁਰੂਤੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫, ਘਰ ੪ ਦੀ ਅਸਟਪਦੀ "ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ ਵੰਧਵ" ਚ ਅਨਏਂ ਬੰਦ ਵਿਚ ਪਾਠ ਦੇਤ ਦਰਸਹੁ ਸੂਚਨ ਹੋਇ ਜਸ" ਹੈ (ਪ੍ਰਕਾ ੨੮੩/੪)। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਵਰਨ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਥ ਨਾਥ ਪਰਜੀ ਕਾਹਿ' ਦੂਜੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਅੰਤਹੁ ਮਲਿ ਨਿਰਮਲੁ ਨਹੀਂ ਕੀਨਾ' ਅਤੇ 'ਅੰਤਿ ਕਾਇ ਜੋ ਲਛਮੀ ਸਿਰੀ', ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਨਬਰ ਉਤੇ ਦਰਜ ਸੀ (ਪ੍ਰਕਾ ੨੯੩/੪)। ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪਹਲੀਆਂ ਦੋ ਸੱਤਰਾਂ ਸਿਆਹੀ ਛੋਰ ਕੇ ਮਿਟਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ

ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਥੀ ਜਿਹੀ ਕਲਮ ਨਾਲ਼ ਕੀਕੇ ਲਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ਼ੋਂ ਨਿਖੇੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਭਾਵ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਾਧੂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਇਹ ਬਣਾ ਵੱਖੀ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਈ ਲਗਦੀ ਹੈ।

੫. ਰਾਗੁ ਏਕਾਧਾਰੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ਼ ਹਰ ਥਾਂ ਮਹੱਲੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਕੀ ਛਪੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ਼ ਰਲਦਾ ਹੈ।

੬. ਰਾਗੁ ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੧ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ (ਪੌਰੀ ਬੁਣ ਬੁਣ ਲਾਇਆ) ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਕ੍ਰਮ ਕੁਕ (ਆਪਣੇ ਪਿਰ ਫਾਈ ਮਹੱਲ ਬੁਲਾਈ, ਨਾਨਕ ਸੰਗਿ ਸਮਾਣਾ) ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੭. ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਸੰਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖਨ ਕਰਤਾ" ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ, ਪਉਥੀ ੨੯ਵਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਚੌਥੀ ਹੋਈ ਕੁਕ "ਆਪੇ ਦੇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਆਪੇ ਨਜ਼ਰਿ ਕਰੇਇ" ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੭੭/ਅ)। ਕਬੀਰ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ (ਬੇਦ ਪਰਾਨ ਸਭੈ ਮਤ ਸੁਨਿ ਕੀ) ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ ਖਲਾਸੇ (੩੭੮/ਅ) ਆਇਆ ਹੈ, ਕਬੀਰ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ "ਅਉਪ੍ਰੁ ਜੋ ਜਗੈ ਕੁਰ ਮੇਰਾ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿੰਤਾਮਨਿ" ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੫੦/ਉ)।

੮. ਰਾਗੁ ਧਨਾਸਰੀ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ" ਪਰਕੁਟ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕੁਟ ਕੇ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਸਨਕ ਸਨੈਦ ਮਹਿਬ ਸਮਾਨਾ" ਵਿਚ ਚਹਾਉ ਦੀ ਕੁਕ 'ਸੰਤ ਸੰਗਿਤ ਰਾਮ ਰਿਏ ਬਜਾਈ' ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ "ਜਿਹਗੁਨ ਰਾਮ ਜਪਯੈ ਮੇਰੀ ਮਾਈ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੯. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਡ "ਬੁਣ ਬੁਣਨਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਦੀਆਂ ਛੇਵਲ ਦੇ ਪੰਕਤੀਆਂ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੪੬੫/ਅ)। ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ, "ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੇਦ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਨਿਬਸੇ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ, "ਅਖਰ ਸਾਚ ਬੰਦ ਕੀ ਸਾਚਾ" ਪਾਠ ਵਾਲਾ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੦. ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਕਿਆਰਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦਿਲੋਂ ਤੇ ਲਿਪੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਕਰਕੇ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਬਾ-ਮਿਲਨ ਹਨ। ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ

ਜੀ ਦਾ ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿੰਤਾਮਨਿ" ਮਾਰੂ ਰਾਗੁ ਨੇ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਪਿਓ" ਵੀ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

੧੧. ਰਾਗੁ ਭੋਰਉ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੨ ਨਾਲ਼ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਚਉਪਦਾ "ਭਰਤ ਨ ਚਹਾਉ ਨ ਮਹਿ ਰਸਦਾਨਾ" ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਪੌਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ।

੧੨. ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਹਿੰਦੋਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਨਾਲ਼ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਚਉਪਦਾ 'ਬਸਤੁ ਉਤਾਰਿ ਦਿਕੈਬਰ ਹੋਗ' ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੬੯/ਅ)। ਇਕਤੁਕਾ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ" ਮਹਲਾ ਦੀ ਪੌਰੀ ਵਿਚ ਅੰਤ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ੧ ਕੁਟ ਕੇ ੩ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਢੀ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ 'ਬਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨੁ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ' ਅਖਨੁ ਤੋਲਾ ਖਿਨੁ ਮਾਸਾ" ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਦਾ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੭੩/ਅ)।

੧੩. ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ "ਹਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਬਜਹਿ ਹਰਿ ਲੋਕ" (ਪੜ੍ਹਾ ੫੯੯/ਅ), ਦੂਜਾ 'ਭਾਇ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ, ਸੰਗੁ' ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੪. ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਵਿਚ ਚਾਰ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਪੰਜਵਾਂ ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮੁ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੫. ਰਾਗੁ ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਹਰ ਥਾਂ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਇਹ ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਵਧਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ; ਕੁਝ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਵਧਾਉਣੇ ਹਰ ਕੀ ਗਏ ਹਨ।

੧੬. ਰਾਗੁ ਕਲਿਆਨ ਮਹਲਾ ੪ ਭੁਪਾਲੀ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਨਾਲ਼ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੧੭. ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਥੇ ਮਹੱਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵੱਥੇ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਨੁ ਕੁ ਟਲੁ ਕੁਰ ਸੋਚੀਓ' ਹੀ ਹੈ, ਕਲ ਨਹੀਂ (ਪੜ੍ਹਾ ੬੭੧/ਉ)।

੧੬ ਸਿਖ ਹੋਫਰੈਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬੀਡ ਨੰ. ੪/੩ (ਸੰਸਕਰਣ ੧੭੨੨)

ਇਸ ਅਸੰਤਕ ਸੰਬੰਧੀ ਉੱਚੇ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਡਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀਡਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਪਣੀ ਅਣਵਧੀ ਪੁਸਤਕ "ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਵਿਰਾਸਤ" ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਡਾਈ ਜ਼ਿਕਿਰ ਸਿੰਘ ਡਲਵਾੜਾ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਸੁੱਧ ਸੰਦੂਪ ਸੰਬੰਧੀ ਅਪਣੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਂਡ ਵੀ ਹੁਣ ਦੂਜੀਆਂ ਅਨੇਕ ਬੀਡਾਂ ਨਾਲ ਸਹੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਹੋਈ ਫੋਕੀ ਯਲਗਰ ਸਮੇਂ ਨਰਦ ਹ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਸੁੱਧ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੋਵੇਂ ਕਿਦਵਾਨ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਸਿਖ ਹੋਫਰੈਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰਬਰ ਡਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ੪/੩ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚੀ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਖੋਜੀ ਸੰਸਥਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਹੈ।

ਨਕਲ-ਕਾਲ ਤੇ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਮਤ ੧੭੨੨, ਅੰਘਰ ਦੱਸੀ ੧੭ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ। ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਥਾਓਂ ਵਾਲੀਂ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਲੀ ਲਿਖਤ ਉੱਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਰਕ ਸਾਂ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਪਾਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਸਕਰੀਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸੀ। ਰਾਗੁ ਤਿਲੋਗ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਅਣਪਛਾਤੀਆਂ ਰਾ ਪਹਲਾਂ ਅਰਥਾਤ ਨੀਕ ਥਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਸਕੱਯਾ ਉਪਰ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਚਉਕਲਿਆਂ ਦੇ ਮਕਰ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਲਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮਗਰ ਨੂੰ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਬਦਲ ਗਈ। ਕੁੱਝ ਪੜ੍ਹੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ੭੮੧ ਸਰ। ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਪੂਰਾ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਿਖੇ ਮੰਗਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਨਾਵਿਆਂ ਡੂੰ ਪਯਲਾ ਸਨ। ਬੇ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਮਾਰੂ ਭੈਰਵੀ ਤੇ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਦਰਜ ਸਨ।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਨ

੧. ਜਪੁ ਦ ਸਥਲ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਅੰਕ ੧ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੨. ਰਹਰਾਸ ਵਿਚ 'ਸੋ ਪੁਰਖੁ' ਵਾਲਾ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੁਟ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸੀ।

੩. ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ੧੯ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਜਮੁ ਮਾਰਿ ਕਰੋ ਖਲਹਾਨੁ", ਨੀਕ ਸੀ।

੪. ਦਿਰਾਇਤ 'ਸੁਪੁ' ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨ ਹੀ 'ਸੁਪੁ' ਕੀਚੋ, ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਸਨ।

੫. ਰਾਗੁ ਜੋਰਨਿ ਫਕੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਖਲਾਸੇ ਸੀ'।

੬. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਡੈਂਡ 'ਰੁਣ ਰੁਣਨਾ ਗਾਉ ਸਪੀ' ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

੭. ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗੁ ਜੋਰਨਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿਤਮਨਿ', ਇਥੇ ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੀਰਾ ਚਾ ਪੜ੍ਹਾ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

੮. ਰਾਗੁ ਸਾਧੋਕ ਵਿਚ 'ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ "ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਉਨੁ ਸਹਾਈ ਮਨ ਕਾ" ਰਾਗੁ ਦੇ ਅੰਤ ਪੁਰ ਚੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਬੁਕ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨੀਕ ਥਾਂ ਤੇ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

੯. ਬਸੰਤ ਦੀ ਟਾਰ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਵੀ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬੁਕ ਕੇ ਨੀਕ ਟਿਕਾਣੇ ਜਿਹ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ ਹਈਆਂ ਸਨ।

੧੦. ਭੁੱਟ ਰਚਿਤ ਸਵੱਯੋ ਮਹੱਲੇ, ਦੂਜੇ ਕੇ ਦੇ ਰਸਵਾਂ ਸਵੱਯੋ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਟਲ' ਹੀ ਸੀ ਵਾਸਤਵ ਨਹੀਂ ਹਈ ਹਈ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਸਵੱਯੋ ਮਹੱਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ ਦੇ ਬਪਵਾਂ ਸਵੱਯੋ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਕੋਟਿ ਮੈਨ ਸੰਗ ਜੰਭ" ਸਹੀ ਸੀ।

੧੧. ਰਾਗੁਮਾਲਾ ਦੇ ਵਾਲਡੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਦ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਸਭੋਕ, ਰਤਨਮਾਲਾ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧ ਆਦਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ।

੧੭. ਬੀਬੀ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਵਿਭਾਗ (ਸੰਮਤ ੧੭੨੩)

ਨਕਲ-ਕਾਨਾ ਤੇ ਨੀਸਾਣ : ਇਹ ਬੀਬੀ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਵਿਭਾਗ (ਸਟੇਟ ਆਰਕਾਈਵਜ਼) ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਪੰਜ-ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਤੱਕ ੩੪੧ ਉਪਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਦਾ ਇਹ ੨੦ ਵੀਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਮਿਤੀ ਪ੍ਰੋਫੀ ਦੇ ਸੂਚੀ-ਪਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਕਾਲਮ ਵਿਚ "ਪ੍ਰੋਫੀ ਲਿਖਿ ਪ੍ਰੋਫੀ" ਦੇ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਵਾਕਾਂਬ ਦੁਆਰਾ ਸੂਚਿਤ ਹੈ। ਤਤਕਾਲ ਰਾਜਾਂ ਤੇ "ਚਲਿਤ ਜੋਰੀ ਜੋਰੀ ਸਮਾਵਣ ਕਾ" ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਚੰਡੀਕ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਤਕਾਲ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਮਿਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ "ਨੀਸਾਣ ਕੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮ: ੬" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰ ਨੀਸਾਣ ਨੇਵੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ਦਾ ਹੈ (ਪਲੇਟ XXXII, ਚਿਤ੍ਰ ੨੮)। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਤਕਾਲ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਚੁਕ ਲਏ ਹਨ। ਉਂਵ ਹਨ ਵੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ।

ਤਤਕਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਤਤਕਾਲ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਪਹਲੇ ਕਿੱਥੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ 'ਵਾਰਾਂ' ਕਾ ਸੁਮੇਲਾਂ' ਗੁਰੂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਪਹਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ੩, ਤੀਜੇ ੮, ਚੌਥੇ ੩, ਕੁੱਲ ੧੦)। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ "ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਪ੍ਰੋਫੀ ਕਾ ਤਤਕਾਲ ਰਾਜਾਂ ਕਾ" ਦੇ ਕਾਲਮਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ "ਤਤਕਾਲ ਤਤਕਾਲ ਕਾ" ਅਤੇ "ਤਤਕਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ" ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। "ਤਤਕਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ" ਵਿਚ ਤਤਕਾਲ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਤਕਾਲ ਰਾਜਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਹ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਦੇ ਕਾਲਮਾਂ ਉਪਰ ਚਲਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਨਾਂ ਚਲਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਅੰਕਣ ਵਿਧੀ : ਅੱਗੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਾਸੇ (ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ) ਹਾਥੀਦੇ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਕਰਕੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤਤਕਾਲ ਬਣਾਏ ਵਾਲੇ ਨੇ ਖੱਬੇ ਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਇਕ ਪੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜੋ "ਪਤ੍ਰ" ਦੀ ਠੀਕ ਧਾਰਣਾ ਦੇ ਬਿਰੂਧ ਹੈ।

ਭਰਨਾ ਚੜ੍ਹਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਕੁੱਲ ਪੜ੍ਹੇ ੫੭੮ ਹਨ ਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਲੋਕ ਦਾਸ਼ ਤੇ ਵਧੀਕ ਤੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੁਦ੍ਰਿਤਾਈ ਤੇ ਸਾਥੀ ਸਲੋਕ 'ਤੇਰਾ ਗੀਤਾ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹਨ। ਨੇੜੇ ਮਹਲ ਦੀ ਛਾਟੀ ਇਸ ਬੀਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ,

ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਈ। ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਸਲੋਕ "ਜਿਤੁ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦ" (ਬ), "ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ" (੧੬), "ਰਤਨਮਾਨਾ" (੨੫), "ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ", "ਫਾਕਮਾਲਾ" ਤੇ "ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ" ਸਹਾਇ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਤਤਕਾਲ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ੨੧ ਤੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪੜ੍ਹੇ ੨੨ ਤੋਂ ੨੪ ਤਕ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਉਪਰ ਹੀ ਨੇੜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਤਕਾਲ ਵਿਚ ਛੱਕੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ, ਸਿਵਾਇ ਜੋਰਸਰੀ ਤੇ ਬੋਧਾਈ ਦੇ, ਸਾਰੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਤੇ ਮੰਗਲ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਵੀ ਨਕਲ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਜੋਂ 'ਛਕਾ ੧' 'ਛਕਾ ੨' ਤੇ 'ਛਕਾ ੩' ਆਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਕਲਿਆਣ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਤੇ 'ਛਕਾ' ਪਦ ਸੋਝ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ

੧. ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ ਤਿਸਕਾ ਨਕਲ ਦਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਤਤਕਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾ ੨੫ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨੀਸਾਣ ਰਾ ਹੈ ਪਰ ਜਪੁ ਦੇ ਤੀਜੀ ਥਾਵਾਂ ਨਕਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬੀਬੀ ਬੋਧਾਈ ਵਾਲੀ ਥੀਸ ਥੀਸ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ। ਪਹਲੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਪਦ "ਸਤਕ" ਵੀ ਉੱਚੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਵਾਲੀ ਪਥਿਪਾਣੀ ਦੇ ਜਪੁ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਮੁਹਿ (ਫੀਰੀ ਮਉਰੀ), ਧੌਲ ਤੇ ਕੰਣ (੧੬ਵੀਂ ਪਉੜੀ), ਰਖੀਮਰ (੨੭ਵੀਂ ਪਉੜੀ) ਤੇ ਜੀਭੇ (੩੨ਵੀਂ ਪਉੜੀ)।

੨. ਸੋ ਦਾਤੁ ਦੇ ਪਿਛੇ "ਸੋ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਲਾ ਦੁਹ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋਧਿਠਾ ਆਰਤੀ (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ) ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

੩. ਸਿਰੀ ਗਾਠ ਦੋ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਮੁਖੁ" ਪਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚੌਰਨਾ ਰਾਯਾ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਵੀ ਦਿਹੀ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਧੁਨੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

੪. ਗੁਰੂ ਕਉੜੀ ਬੀਰਗਣਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵਿਚ "ਭਗਨ ਮੰਤਲ ਮਹਿ ਏਕੇ ਸੋਈ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ੫੭ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ (ਕਲਕੁਰ ਕੀ ਹਸਤਨੀ) ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਕੁਝ ਨਾਭ "ਦਰਲਾ ਦੇਹ ਕਉ ਥਾਨ" ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਵਾਰ' ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਤੇ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਸ ਥੀਸ ਵਿਚ 'ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਧਿ ਬੋਲਈ' ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

੫. ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ "ਸ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੋ ਦਰੁ" ਦੇ ਮਗਰ ਹੈ; ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਾ ਮੁਣਮੁਕ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਜ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਥਾਗੁ ਆਸਾ, ਪੰਨੇ ਦੀ ਪੰਨੀ ਦੇ ਸਬਦ "ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗਿ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨੁ ਨੀਟਾ" ਵਿਚ ਪਾਠ "ਭੁਨਨਾ ਤਨਨਾ" ਠੀਕ ਹੈ।

੬. ਰਾਗੁ ਕੂਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਅਸਟਪਦੀ, "ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਚੀਨ" ਵਿਚ ਪਾਠ "ਦੇਰ ਦਰਸਨ" ਹੈ (ਪੰਤੀ ੨੪੩)। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਠਫਨਿਧਿ ਪਲਸੀ ਕਾਹਿ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੭. ਰਾਗੁ ਦੇਵਗੋਧਰੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੮. ਰਾਗੁ ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੧ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਮੇਰੀ ਕੁਣਕੁਣ ਲਾਵਿਆ" ਵਿਚ ਅੰਤਲੀ, ਕਵੀ-ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੯. ਰਾਗੁ ਸੁੰਦਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅਖੀਰ ਹੇ "ਸੰਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖਨ ਕਰਤਾ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ "ਆਪੇ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਆਪੇ ਨਦਇ ਕਰੇਇ" ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਰੈ ਮਤ ਜੁਨਿ ਕੈ" ਵਿਚ ਪਾਠ "ਖਾਲਸੇ" ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੦੦)। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਅਤ੍ਰਿਪੁ ਸ ਚੰਗੀ ਕੁਰ ਮੇਰਾ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੦. ਰਾਗ ਪਨਾਸਕੀ ਮਹਲਾ ੧ ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਪਦਾ (ਨਦਇ ਬਣੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ) ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਿਰਨਾਢੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਚੌਥਾ ਤੇ ਮਹਲਾ ੧ ਬੀੜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਸਨਕ ਸਨੈਦ ਮਹੇਸ ਸਮਾਨਾ" ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਦੀ ਕ੍ਰਮ ਅੱਧੀ ਤੁਕ "ਨਿਰਕੁਨ ਰਾਮ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਮਾਈ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੧. ਰਾਗੁ ਟੰਡੀ ਨਾਮਦੇਉ ਘਰੁ ੧ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਹ ਕੁਝ ਇਸ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਹਸਤਾਲ ਵੇਰ ਕੇ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ: "ਏਈ ਤੇ ਨਾਮਾ ਏਈ ਭੇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ"।

੧੨. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਛੰਡ "ਸਥ" ਦੇ ਮਗਰ ਹਨ, ਆਖ ਚਲਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ। ਪੰਜਮ ਪਾਸਰਾਹ ਦਾ ਕਬਿਰ ਛੰਡ "ਫੁਟ ਚੁੰਧਨਤਾ ਗਾਊ ਸਖੀ" ਇਸ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਓਅੰਕਾਰ ਬਾਣੀ ਨਾਲ "ਦਪਦੀ" ਪਦ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ "ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੇਦ ਛਾਇਕੁ ਨਿਕਸੈ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ ਅਖਰ ਸਾਰੇ ਬੰਦ ਹੀ ਸਾਰਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

੧੩. ਰਾਗੁ ਮੰਗੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਹਰਿਦਾਸ ਦਾ ਰਾਗੁ ਜੋਰਨਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਭਰਤ ਚਿੰਤਾਮਨਿ" ਇਥੇ ਮਾਗੂ ਵਿਚ ਵੀ ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਵਾਂਗ ਬੇ-ਮਿਲਣ ਹੈ। ਮੀਰਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਪਿਚ ਮਾਈ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੧੪. ਰਾਗੁ ਭੈਰਵੀ ਵਿਚ "ਭੈਰਉ" ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੈਰੋਂ ਸਨ, ਮਗਰੋਂ ਛੱਟੇ ਕੇ "ਭੈਰਉ" ਛੋੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ "ਭੈਰਉ" ਠੀਕ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਭੈਰਉ ਨਾਲ "ਰਾਗੁ" ਪਦ ਸੀ, ਉਹ ਛੱਟੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਰਾਗੁ ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੨ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ। ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੫ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸ਼ਬਦ "ਵਰਤ ਨ ਰਹਈ ਮਹ ਰਮਦਾਨਾ" ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਅਧੀਨ ਹੀ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੫. ਰਾਗੁ ਭਜੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੧ ਵਿਚ ਦਰਜ ਚੌਥੇ ਪਦਾ "ਬਸਤੁ ਦੁਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਭ" ਇਥੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਇਕਤੁਕਾ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਜੈਵਾ ਕਰੇ ਵੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੈ। ਭਜੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਹੈ—ਸਿਰਨਾਢੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ। ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ "ਰਾਜਾ ਬਾਤਕ ਨਰਗੀ ਕਾਚੀ" ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਬੰਦ "ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ . . . ਖਿਨੁ ਤੱਲਾ ਖਿਨੁ ਮਾਸਾ"; ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸਰਹ ਕੀ ਜੋਸੀ ਤੇਰੀ ਚਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਹਸਤਾਲ ਨਾਲ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੬. ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਛਾਤ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗੁ" ਦੀ ਇਕ ਪੰਗਰੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੂਰਦਾਸ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਹਰਿ ਕੈ ਸੰਗ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕ ਵੀ ਹੈ।

੧੭. ਰਾਗੁ ਮਠਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਚਉਪਦੇ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮੁ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੈ।

੧੮. ਰਾਗੁ ਭਾਨੰਜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ੧ ਤੋਂ ੧੧ ਤੁਕ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਹਨ।

੧੯. ਰਾਗੁ ਬਲਿਆਨੁ ਭੋਪਾਲੀ ਮਹਲਾ ੪ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਹਨ।

੨੦. ਰਾਗੁ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਨਾਲ "ਬਿਭਾਸ" ਪਦ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੨੧. ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਸ ਰੂਪ ਹੈ. ਸਭੋਕ ਸਹਸਰਿਤੀ (੪+੬੭), ਕਾਥਾ (੨੪), ਫੁਨਹੇ (੨੨), ਚਉਥੋਓ (੯), ਸਭੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ (੨੪੪), ਸਭੋਕ ਬੀਰੀਓ ਜੀਉ ਕੇ (੧੩੦), ਸਭੋਕ ਮੁਖ ਬਾਬਤ (੯+੧੦) ਅਤੇ ਸਭੋਕ ਭੋਗ ਬੇ ੧੨੩, ਸਭੋਕ ਵਾਗਾਂ ਭੇ ਵਧੋਕ (੧੫੩) ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਅਤੇ ਸਭੋਕ "ਭੋਗ ਬੀਰਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ" ਹਨ।

੨੨. ਭੱਟ ਰਚਿਤ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ ਸਭੋਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਭੋਕ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਸੁ ਕਹੁ ਟਲ ਕੁਰ ਸੋਧੀਐ" (ਪੰਨੇ ੫੬੪/ਅ) ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ।

੧੮. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ. ੧੦੮੪

(੧੭੨੩ ਬਿ)

ਉਤਾਰਾ-ਕਾਲ ਤੇ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਇਹ ਬੀੜ ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਐਕਸੈਸਨ ਨੰਬਰ ਐਮ-ਐਸ. ੧੦੮੪ ਹੈ। ਇਹ ੧੭੨੩ ਬਿ./੧੬੬੬ ਈ. ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮੇਂ ਪੇਂਡੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ੪੫੮ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਗੇ "ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕਾ" ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਿਆ

ਚਲਿਤ੍ਰ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਪੰਛਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੀ ਮਿਤੀ (੧੬੬੬ ਜੋਤ ਸੂਚੀ ੪, ਸੁਤਰਵਾਰ) ਤੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ੧੭੨੩ ਬਿ./੧੬੬੬ ਈ. ਆਰਥਾਤ ਕੁਰੂ ਤੇਕ ਬਹਾਦੁਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਇਸ ਦੀ ਮੂਲ ਕਾਪੀ ਮੁੰਢਲੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਸੀ।

ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਰਾਬੀ ਬਰਲ ਦਾ ਹੈ। ਪੜ੍ਹੇ ਇਸ ਦੇ ੪੫੮ ਹਨ। ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਤੇ ਉਤਾਰੇ ਦੋ ਮਿਤੀ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਅੰਕਹੀਣ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰ ਲਗ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਲੀ ਵਾਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਨਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਣ ਤਥਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਸਮੇਂ। ਮੁੰਦਲੇ ਅੰਕ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ (ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੱਥੇ ਹੱਥ ਵਾਲ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ) ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਪਹਲੇ ੧੫ ਪੜ੍ਹੇ ਡੱਡ ਕੇ ਜਪੁ ਪੜ੍ਹਾ ੧੬/ਅ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਸੀ। ਤਤਕਰਿਆ ਨੂੰ ਅੰਕ ਲਾਏ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ੧੫ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਉਪਰ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਅੰਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ ਮੋਟੀ ਤੇ ਛੋਟੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਾਏ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਸਪੁਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ। ਤਤਕਰਿਆ ਨੂੰ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਰੱਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਪੰਨੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪਾਸੇ ਦੇ ਕਾਲਿਆਂ ਜਾਂ ਰੋਗਦਾਰ ਲਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਹਾਥੀਆਂ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅੱਖਰ ਬਾਰੀਕ ਤੇ ਨਕੀਲੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਲਿਖਾਈ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇੱਕ ਜੋਤੀ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਥਾਂ ਵੇ ਉੱਤੇ ਅੱਖਰ ਸਟੇ ਹਨ ਤੇ ਲਾਈਨਾਂ ਵੀ ਵਧ ਘਟ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਮੁੱਢਲੇ ਖਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਗਣੇਬ ਤੇ ੧੬ ਕੇਸਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਥੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖੀੜ ਕਿਸੇ ਹਰਮਸਾਨਾ ਵਿਚ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਥਾਪਤ ਸੀ।

ਤਰਕਰਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਪੂਰੇ ਪੈਨੇ ਉਪਰ ਸਿਆਹੀ ਬਣਾਣ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਿਧੀਆਂ ਵੱਡੇ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਤਰਕਰਾ, ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਬਿਧਿ ਵਾਲੇ ਇਸ ਪੈਨੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪਿੱਛੇ ਤਰਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਗੁੱਥ ਦਾ ਸੂਚੀ-ਪਤ੍ਰ ਹੈ। ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਬਾਣੀ ਤੇ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਨਾਲ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਉਹ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਰਾਗ ਗੁੱਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਤਰਕਰਾ ਤਰਕਰੇ ਕਾ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ; ਬਾਇਦ ਦੋਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ। ਇਸ ਦੇ ਅੱਗੇ "ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ ਤਰਕਰਾ" ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਗਲ ਤੇ ਰਾਗ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਕਾਲਨਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਖਾਣੀ ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਤਰਕਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਗੁੱਥ ਦਾ ਪੰਨਾ ਲਿਖਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੂਚਨਾ ਦਾ ਘਾਟਾ ਹਰੇਕ ਤਖਤੀ ਦੇ ਉਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕਟਣ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਿਖ ਕੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਕੁਝ ਤਖਤੀਆਂ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਗਿਣਤੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਤੇ ਹਰੇਕ ਤਖਤੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜ ਮੰਗਲ, ਮਹੱਤਵ ਤੇ ਪਦੇ ਦੀ ਕਿਸਮ ਦੱਸ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਡਕਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਚੀਜ਼ ਕਿ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੀਤਾ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਤਰਕਰਾ ਰਾਗ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੱਕ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਤਰਕਰਾ ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ ਤੇ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਅੰਦਰਲੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਕਦੀ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਰਾਗ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ "ਇਹ ਸੈਲਹਾ (ਬਰਨ ਭਮਲ ਹਿਰਦੇ ਨਿਤ ਧਾਰੀ) ਮਹੱਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕਾ ਜੁਲਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਤਰਕਰਾ ਦੇਖ ਲਿਖਣਾ।" ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਰਕਰਾ ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵੀ ਬਾਹਰੋਂ ਜੁਕ ਲਿਆ ਹੈ; ਤੇ ਉਹ ਉਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ : ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲੱਭੇ ਸੂਚੀ-ਪਤ੍ਰ ਤੋਂ ਬੀੜ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ, ਅਬਦਾ ਨੌਵੇਂ ਮਹੱਲੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸੂਰੂਪ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਮੁਹਿੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਪੁ, ਸ਼ੰਦਰੁ (ਪੰਥ ਸ਼ਬਦ), ਸੋਹਿਲਾ ਆਰਤੀ (ਪੰਥ ਸ਼ਬਦ), ਇਸ

ਵਕਤ ਬਾਨੂ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਸਲੋਕ ਸਹਜਾਤੀ, ਗਾਥਾ, ਵੁਨਹੋ, ਚਉਦੋਲੇ : ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਫਹੀਕ, ਸਵਦੀਏ ਮੁਖ ਬਾਕਾ, ਫੋਟਾਂ ਕੇ ਸਵਦੀਏ, ਸਲੋਕ ਫਗਤ ਬਾਕੀਰ ਜੀ ਕੇ ਅਰੇ ਅਤੇ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਡਰੀਦ ਜੀ ਕੇ ਸਨ। ਇਵੇਂ ਇਸ ਗੁੱਥ ਦਾ ਭੱਗ ਡਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਗਸਾਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਬਾਇਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਨੌਵੇਂ ਮਹੱਲ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਇਦ ਇਹ ਕਿ ਮੂਲ ਗੁੱਥ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਸਕੂਾ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਵਕਤ ਇਹ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਧੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਛੇ ਨੌਵੇਂ ਬਾਇਲ ਕੀਤੇ ਪੈਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਾਗ ਜੋਜਾਵੇਰੀ ਇਥੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਲੋਕ (੫੭), ਨੌਵੇਂ ਮਹੱਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ, ਅੰਤ ਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਫਪੇ ਗੁੱਥ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਰਣਨ-ਯੋਗ ਘੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨੌਵੇਂ ਮਹੱਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੌਵੇਂ ਪਾਏ ਪੜ੍ਹੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੇ ਡਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਧੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਹਮੇ ਫਟੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਗੁੱਥ ਦੇ ਸਿੱਖ ਡਰੀਦ ਤੇ ਭੱਗ ਵਾਲੇ ਮੱਢਲੇ ਸੂਰੂਪ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਮੰਗਲ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ . ਮੰਗਲ ਇਸ ਗੁੱਥ ਦੇ ਹੀਕ ਥਾਂ ਸਿਰ ਪੈਨੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੇ ਨਾਲ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਚਲ ਰਹੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਹੀ ਰਾਗ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਹੁਤੇ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਅਰਥਾਤ "ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛਲਿਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਇਹ ਰਾਗ ਬਾਇਲ ਹਨ : ਧਨਾਸਰੀ, ਸੈਫਸਰੀ, ਟੋਭੀ, ਬੇਰਾਜੀ, ਤਿਲੋਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਗੋਤ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਮਾਲੀ ਕਉੜਾ, ਮਾਰੂ, ਰੁਧਾਈ ਕੇਦਾਰਾ ਫੇਰਦ੍ਰਿ, ਚੰਡ ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ। ਫਪੇ ਗੁੱਥ ਦੇ ਤੀਹ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਿਲਾਨ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਕੁਝ ਘਟ ਅੰਤਰ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਇਹ ਬੀੜ ਉਸੇ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਕੁਝ ਅੰਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਛੋਟੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

੧. ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਮਹੱਲਾ ੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸੰਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖ ਕਰਤਾ' ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ (ਪੜ੍ਹਾ ੨੦੨/ਅ)। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁੱਥ ਦੀ ਸਹਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੜਤਾਲ ਦੇਰ ਕੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨ ਲ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਕਿੱਥੇ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਾਰ ਚਾਲੂ ਸੋਰਠਿ

ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਜੋ ਦੂਜਾ ਸਤੰਕ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਤੁਕ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਮਾਪੇ ਦੇਵਿ ਵਡਿਆਈਆ, ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ ॥ (ਪੰਤੀ ੨੧੧/੭)
ਮਗਰੋਂ ਦੁਹਰਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਖਿੰਦੇ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਠ ਤੋਂ ਬਾਰਿਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ 'ਬੋਧ ਪੁਰਾਨ ਸਤੋ ਮਰ ਸੁਨਿ ਕੇ' ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਪਲਾਥੋ' ਹੈ (ਪੰਤੀ ੨੧੧/ਅ) ਅਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਅਉਧੂ ਸੋ ਜੋਗੀ ਕੁਰ ਮੋਰਾ' ਦੀ ਇਕ ਪੰਗਤੀ ਇਸ ਦੇ ਕੋਟੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੨੧੧/ਅ)। ਇਹ ਮੁੱਲ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਕੋਟੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਸ਼ਬਦ-ਭਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੨. ਰਾਗੁ ਫਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪਉਥੇ, 'ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੩' ਨਹੀਂ 'ਮਹਲਾ ੧' ਹੈ (ਪੰਤੀ ੨੧੩/੭)। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਨਾਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ,

ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ ਜਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿਰਤੀ ਧਰਤੀ ਥਾ ਕੋ ਬੇਠੇ।

ਤਾਸੁ ਧਰਤੀ ਪਗੁ ਹੋਇ ਨ ਸਾਕਉ ਇਬੜੋ ਜਾ ਕ ਪੋਰੇ। ੧॥

ਬਾਪੁ ਗੋਵਾਲਿਆ ਥਲਿ ਜਾ ਸਉ ॥

ਮੈ ਤਉ ਕੁੰਬਣੀਆ ਲਟ ਸਉ ॥

ਮੈ ਤਉ ਬੋਰੜੋ ਜੇਵੇਂ ਸਿਉ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਕਰਉ ਅਵਾਈ ਧਰਤੀ ਮਾਈ ਬਾਧਨ ਰੂਪ ਅਨੰਤੋ ॥

ਤਾਸੁ ਧਰਤੀ ਪਗੁ ਹੋਇ ਨ ਸਾਕਉ ਪਗੁ ਏਵੜੁ ਹੈ ਜਾ ਕੋ ॥੨॥

ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਗਿਹੁ ਸਿਨਿ ਧਰਤੀ ਗਾਖੀ ਬਰਾਹੁ ਰੂਪ ਅਨੰਤੋ।

ਤਾਸੁ ਧਰਤੀ ਪਗੁ ਹੋਇ ਨ ਸਾਕਉ ਇਬੜੋ ਜਾ ਕੋ ਚੇਤੋ। ੩॥

ਅਧੜੋ ਸਿਖ ਅਧੜੋ ਮਾਣਸੁ ਨਿਕਸਿਉ ਸੁਆਮੀ ਜਾ ਕੋ ॥

ਤਾਸੁ ਧਰਤੀ ਪਗੁ ਹੋਇ ਨ ਸਾਕਉ ਨਾਮੁ ਏਵੜੁ ਹੈ ਜਾ ਕੋ ॥੪॥

ਨਾਮੋ ਰੇ ਸਆਮੀ ਹੁੜੋ ਤਾਬਹੁ ਮਾਧਉ ਭ੍ਰਿਸਨ ਮੁਲਾਰੀ ॥

ਦਾਖੁ ਰੋਜਨ ਭੈ ਭ੍ਰਿਸਨ ਸਆਮੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਬਨ ਬਰਵਾਰੀ ॥੫॥ (ਪੰਤੀ ੨੨੨/ਅ)

੩. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੇਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਛੰਦ 'ਚੁਣ ਚੁੰਨਣਾ' ਗਾਉ ਸਕੀ" ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਇਸੇ ਨੇ ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੰਗਤੀਆਂ ਇਸ ਖਿਸਾ-ਯਾਦਨਾ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ,

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਾਸਿ (—ਪਾਸਿ) ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਭੁਲਿ (ਪੰਤੀ ੨੨੩/੭)।

ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਪਰਲਾਂ ਹੋਈ ਚੁੰਨ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਗੋਸਾ ਮੂਲ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

੪. ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਮਾਧੂ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਤੰਕ, "ਵਿਨੁ ਗਾਹਕ ਬੂਟੁ ਚੋਰੀਏ" ਸੁਪ ਵਜੋਂ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੪੫/੭)। ਡੱਬਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗੁ ਸੰਗਤਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਫਲ ਸੁਰਤਰ ਚਿੰਤਾਮਨਿ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਮਾਧੂ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚ ਹੀ ਚਰਜ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਮਾਧੂ ਵਿਚ ਮਾਧੂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਧਉ ਮਾਈ" ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ (ਪੰਤੀ ੩੪੫/ਅ), ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਸੁਧਾਰੀ ਖਣਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਂਵ ਇਸ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਦਿੱਤਾ ਹੈ

ਮਨੁ ਹਮਾਰਾ ਬਾਧਉ ਮਾਈ ਕਵਲ ਠੇਨ ਆਪਨੇ ਗੁਨ ॥੧॥ (ਰਹਾਉ)।

ਤੀਖਣ ਗੋਰ ਬੋਧ ਸਰੋਬ ਚੂਰਿ ਕਾਏ ਮਾਈ ॥

ਭਾਗਿਓ ਤਬ ਜਾਨਿਓ ਨਾਹੀ ਅਭ ਨ ਸਹਿਓ ਬਾਈ ॥੧॥

ਰੀ ਮਾਈ ਰੇਰ ਮੰਤ ਅਉਖਦ ਕਰਉ ਤਉ ਪੀਰ ਨ ਜਾਈ ॥

ਹੈ ਕੰਊ ਉਪਕਾਧੁ ਕਰੋ ਕਨਿਠ ਚਰਦੁ ਮਾਈ ॥੨॥

ਨਿਕਟ ਹਉ ਕੁਮ ਚੂਰਿ ਨਹੀਂ ਬੋਗ ਮਿਲਦੁ ਆਈ

ਮੀਰਾ ਗਿਰਪਰ ਸੁਆਮੀ ਦਰਿਆਲ ਭਨ ਕੀ ਤਪਰ ਕੁਝਾਈ ਹੀ ਮਾਈ ॥੩॥

ਕਵਲਨੇਨ ਆਪੁਨੇ ਗੁਨ ਅਪੁਨੇ ਭੁਨ ਬਾਧਉ ਮਾਈ ॥੪॥ ਰਹਾਉ।

(ਪੰਤੀ ੩੪੫/ਅ)

੫. ਰਾਗੁ ਫੋਰਉ—ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੂ ੨—ਨਾਲ ਪਹਲਾਂ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਗ ਸੁਧਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪਾਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੪੫/੭)। ਇਸੇ ਰਾਗੁ ਦਾ ਕਬੀਰ ੮ ਸ਼ਬਦ "ਬਰਤ ਨ ਰਹਉ ਮਗ ਤਮਚਾਨਾ" ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਪੰਤੀ ਵਿਚ ਚਰਜ ਹੋ ਕੇ ਬੇ-ਮਿਸਰ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

੬. ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਰਿਤੋਲ ਮਹਲਾ ੧, ਘਰੂ ੨ ਨਾਲ ਪਹਲਾਂ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ 'ਰਿਤੋਲ' ਪਦ ਵੀ ਭਾਅਦ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੭੧/ਅ)। ਇ ਰਾਗੁ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਦ "ਬਸਤੁ ਉਤਾਰ ਦਿਬੰਬਰ ਹੋਗ" ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਤਮਗੋਂ ਵਿ ਸਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਪੋਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਇਆ (ਪੰਤੀ ੩੭੨/੭)। ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੰਦਰੁ ਜੇਵਾ ਕਰੈ ਬਿ ਮੰਗਲ ਹੈ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੯ ਦਾ ਮਿਟਾ ਕੇ ੩ ਬਦਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੭੨/੭)। ਬਸੰਤ ਰਿਤੋਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ (ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਮਿਨੁ ਮਾਸਾ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਦੀ ਵਾਰ ਇਸ ਵਿਚ ਦਿਖਾਏ ਸਿਰ ਚ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੭੨/ਅ)।

੭. ਰਾਗੁ ਸਾਧੰਗ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸ਼ਬਦ "ਹਰਿ ਕੋ ਸੰਗ ਕ

ਹਰਿ ਠੋਕ" ਹੈ (ਪੰਨੀ ੩੮੯/੭)। ਚੂੜਾ ਪਦ "ਛਾਤਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗੁ" ਲਿਖ ਕੇ, ਹਜ਼ਰਤਲ ਫੇਰ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਬਦ-ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

੮. ਰਾਗੁ ਕਾਠੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਪੜ੍ਹ ੨ ਦੇ ਪਹਲੇ ਗਿਆਰਾਂ ਚਉਪਈਆਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੯. ਰਾਗੁ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਮਹਲਾ ੪ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਨਾਲ "ਬਿਵਾਸ" ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਕ ਦੋ ਬਾਈ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਮਹੱਲੇ ਕੀਰੀ ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਫਲ ਹੈ।

੧੦. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ (ਪੰਨੀ ੪੩੬/ਅ-੪੪੨/੭) ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਕੰਟ ਵੱਧ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਵਾਂ "ਮਨੁ ਜਿ ਅੰਧੇ ਘੁਪ" ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਹਜ਼ਰਤਲ ਫੇਰ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ੨੬ਵਾਂ ਸਲੋਕ 'ਲਾਹੌਰ ਸਹਰ . . . ਜਹਰ ਕਹਰ' ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਗਲਾ 'ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਵਤੀ ਕਾ ਘਰ' ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ, ਜੋ ੨/੨ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ੩੬ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਸਨ। ਪਿੱਛੋਂ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ: "ਬ੍ਰਹਮਣ ਕੰਲੀ ਘਾਤ ਕੰਵਲ", "ਅਭਿਆਸਤ ਦੇਹ ਨ ਅਖੀਅਹਿ ਤੇ 'ਹੋਵਾ ਪੰਡਿਤੁ ਜੋਹਕੀ' ਕੰਟ ਕੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮਹਲਾ ੧ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਰਲੇ ਮਿਲੇ ਸਲੋਕ ਨੰਬਰ ੮੨, (ਮਨਮੁਖ ਦਹਾਦਸਿ ਵਿਗ੍ਰਿ ਰਹੇ), ਕਥ ਤਾਂ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮਗਰਲਾ, ਅਥਵਾ ਸਲੋਕ ਨੰਬਰ ੮੩, ਨਹੀਂ ਰਲਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਕੁਹਜੇ ਜੇਹੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਵਾਲਾ ਇਹ ਸਲੋਕ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਿਆਰਿ ਮਨੁ

ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੯੨ਵਾਂ ਸਲੋਕ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਅਗੇ ੧੦੦ਵਾਂ ਸਲੋਕ ਤੇ ਬਾਇਦ ੧੦੧ਵਾਂ ਸਲੋਕ ਵੀ ਹਜ਼ਰਤਲ ਨਾਲ ਕੰਟ ਕੇ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਲੋਕ, 'ਨਾਨਕ ਹੁਕਮ ਵਸੇ ਖਸਮ ਕਾ . . . ' ਅਤੇ 'ਭੁਲਿਆ ਆਪ ਸਮਝਾਇਸੀ . . . ' ਲਿਖੇ ਹਏ ਹਨ।

ਇਸ ਕੰਟ ਵੱਧ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਕਿ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਟਿਆ ਹੋਣਾ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੩ ਤੋਂ ਅਗੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸਲੋਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਉਂ ਨੰਬਰ ੧੨੯-੧੩੧ ਤਕ ਦੇ ਸਲੋਕ ਕੰਟ ਕੇ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਸਲੋਕ ਨੰਬਰ ੧੫੦ ਵੀ ਹਜ਼ਰਤਲ ਫੇਰ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਵਾਧੂ ਸੀ। ਚਲਦੇ ਅੰਕਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਮਹਲਾ ਕੁੰਥ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੧੫੫ ਸਲੋਕ ਸਨ, ਦੋ ਕੰਟ ਕੇ ੧੫੩ ਬੀੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਛਪੇ ਕੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਨੰਬਰ ਹੈ।

੧੧. ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਸਲੋਕ 'ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੈ ਨਾਹੀ', ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਦੇ ਅੰਤ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਸਵੱਯੇ ਮਖ ਬਾਕਤ ਤੇ ਸਵੱਯੇ ਭੱਟਾ ਬੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਹਨ (ਪੰਨੀ ੪੪੨/੭)।

੧੨. ਭੱਟ ਰਚਿਤ "ਸਵੱਯੇ ਮਹਲੇ ਕੂਜੇ ਕੇ" ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵੱਯੇ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਸੁ ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰ ਸੰਵੀਐ' ਹੀ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੪੪੪/ਅ)।

੧੩. ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਕੁੰਥ ਵਿਚ ਪੁਨੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅੰਤ ਵਿਚ "ਸੁਪੁ" ਕੇ "ਸੁਪੁ ਕੀਰੇ" ਆਦਿ ਪਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੧੪. ਠਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਜੜ ਮਹੱਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤੇ ਜੁਮਲਾ ਪਦ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

੧੫. ਚਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਵਾਲਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੯. ਜੋਗਰਾਜ ਲਿਖਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਸੰਮਤ ੧੭੨੪)

ਇਹ ਥੀੜ ਇਸ ਵਕਤ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰਬਰ ੧੧੫੩੩੮ ਉਪਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਇਹ ਸਭਰਕਵਾਸੀ ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਦਰ ਸਿੰਘ ਰੂਪ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚੀ। ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਦਰ ਸਿੰਘ ਰੂਪ ਦਾ ਜੰਬੇਧ, ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਉਸ ਫੰਡ ਨਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ (ਥਰਤਾ 'ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ' ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ') ਗਿਆਨੀ ਸਿਰ ਸਿੰਘ (ਵਿਦਿਆ-ਦਾਤਾ ਬਿੰਦੂ-ਚੁੜਾਮਣੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਰ ਗਿਆਨੀ ਫੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ (ਅਧਿਆਪਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੋਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਖਾਲਸਾ ਵੱਲੋਂ ਬਾਧੇ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ) ਸਨ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਦਰ ਸਿੰਘ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਮਕਸਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਰੋਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ: ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾ ਨੰਬਰ ੧ ਲੰਪ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥਾਵਲ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪਹਲਾ ਅੱਧ ਤੇ ਸੱਜੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਅੱਧ ਮੰਨ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ ਹੈ। ਅੰਕ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉਪਰ ਲੰਕੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ਦੇ ਥੱਲੇ ੧ ਪਾ ਕੇ ਹੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਥੱਲੇ ੨ ਪਾ ਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਨੀਸਾਣ ਤੇ ਲਿਖਣ-ਕਲਾ: ਇਸ ਥੀੜ ਦੀ ਪਹਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨੀਸਾਣ ਵਜੋਂ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਪਲੇਟ XXXIII ਚਿਤ੍ਰ ੨੯)। ਇਹ ਵਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ੨/੧ ਉੱਤੇ ਚਸਪਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਇਸ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਅਕਲੇ ਅੱਧ ਉੱਤੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਾ ੨/੨ ਕਹਾਂਗੇ, ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ।

੧੯ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
ਸੰਮਤ ੧੭੨੪ ਮਾਘ ਵਦੀ ਏਕਮ

ਜੋਗਰਾਜ ਲਿਖਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

ਗਿਰੰਧ ਲਿਖਿਆ ਸਪੁਰਦੁ ਸਮੇਂ ॥
ਜੋਗਰਾਜ ਲਿਖਿਆ
(ਬੁਧਵਾਰ ਪਹਰ ਦਿਨ ਵਕੇ ਤੇ)।
ਸੰਪੂਰਣ ਸਹੀ ਸੀ ਸਹਿ ॥

ਸੰਮਤ ੧੭੨੮ ਮਾਘ
ਮਾਘ ਵਦੀ ਚਉਥ ਥ
ਸਾਹਿਬ ਜੋਗਰਾਜ ਜੀ
ਸਮਾਣੇ ਆਇਤਵਾਰ ॥

ਇਸੇ ਟੁਕ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ, ਪੰਨੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ, 'ਚਲਿਤੁ ਜਤੀ ਜਤਿ ਸਮਾਫਣ ਹਨ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਜਧਾਨਾਬਾਦ (ਚਿੱਲੀ) ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੩ ਬੁਧਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋਏ ਚਲਾਣੇ ਤੇ ਮੁਕਦੇ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ੩/੨ ਉਪਰ ਹੈ, ਉਹ ਭਿਰ ਬੜੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ

ਸਤਵੇਂ ਮਹਲ ਕਿਆ ਅਖਰਾਂ ਕੀ ਨਕਲ

ਸਲਕ ॥ ਧਰ ਜੀਅਦੇ ਇਕ ਟੇਕ ਤੂ ਲਾਹਿ ਵਿਛਾਣੀ ਆਸ ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ ਤੂ ਤੇਰੇ ਕਾਰਜ ਆਵਹਿ ਰਾਸ ॥ ੧ ॥

ਜਿਸਮੇਰ ਵਿਚਿ ਬਪਲੁ ਕੈ ਭੇਰੇ ਰਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਿਆ ਇਕੁ ਪਹਰੁ ਦੁਇ ਘਰ ਦਿਨੁ ਰਜਿਆ ਸੀ ਤੀਸਰੀ ਦੇ ਅਮਲ, ਮੰਗਲਵਾਰ ਪੌਰ ਮਾਘ ਦੇ ਪਿਛਰ ਲਿਖਿਆ ਵਾਚੇਗਾ ਸੋ ਨਿਹਾਲੁ ਰੰਭੇਗਾ ਉਸ ਦਾ ਜਮਣੁ ਮਰਣੁ ਕਟੀਐਗਾ ਕੁ ਵਾਕ ਹੈ।

ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖਿਆ ਸਲੋਕ ਉਸ ਕਿਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਆਵਾ ਕਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਚਾਹਿਦ: ਸਲੋਕ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੀ ਟਿੱਪਣੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਨਾਲ ਸੀ, ਜੋ ਸਲੋਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖ ਲਈ। ਸਲੋਕ ਦੇ ਜਿਸਮੇਰ ਹਿਆਸਤ ਵਿਚ "ਕਾ ਨਾ ਦੇ ਭੇਰੇ ਵਿਚ ਭੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਰਖਤ ਤੇ ਬੈਠਿਆ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਬਪਲ ਗੋਰਤਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਉਹ ਜਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਭੋਵੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਮਾਏ ਸਨ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਜੋਗਰਾਜ ਇਸ ਥਾਂ ਦੇ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਤੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ

ਸਿਰੀ ਦੇ ਬ੍ਰੋਕਟਾਂ ਵਿਚ ਦਿਖਾਏ ਹਿੱਸੇ ਉਪਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਗੇ ਹੱਥੀਂ, ਖਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ।

ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤਕ ਉਨ ਦੀ ਰਸਾਈ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਉਹ ਨਕਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਇਹ ਸਲੋਕ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਜੰਗਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਬਾਣੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਕੰਮੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸੰਦਾਂ ਸੀ। ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਾ ਉਪਰ ਟੁਕ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਆਏ ਇਹ ਲਵਣ ਵੀ ਕਰਕੇ ਲਗਦੇ ਹਨ।

ਗਿਰੰਥ ਲਿਖਿਆ ਸੰਪੂਰਣ ਸਹੀ

ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੁਝ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਠੀਕ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਣ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਕਦੋਂ ਬੜ੍ਹਾਈ ਗਈ? - ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਸੂਰੂਪ ਪੱਕਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਸੰਮਤ ੧੮੫੦ ਵਿਸ਼ਵਮੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੋੜੇ ਕਿਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨਵੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਿਸੇ ਅੰਡਰੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਜੋ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਨਹੀਂ; ਚੌਰ, ਚਿੱਠੇ, ਠੱਠੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਬਦਲੇ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਬੀੜ ਦੀ ਬਕਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ; ਦੂਜਾ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹ ਪਾਏ ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਈ; ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਕੁਝ ਗਲਤ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਖਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਬਾਰੀਕ-ਦੀਨੀ ਨਾਲ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸੂਰੂਪ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਨੇ "ਸੰਪੂਰਣ ਤੇ ਸਹੀ ਵਿਚੋਂ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਲਭ ਸਕਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਨੁਹਾਰ ਲਿਖਾਰੀ ਜੰਗਰਾਜ ਦੇ ਦਾਂਸੇ ਇਸ "ਸੰਪੂਰਣ ਤੇ ਸਹੀ" ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਣ ਤੇ ਕੀਰਤਿ ਸੰਹਿਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰਾਗ ਜੈਜਾਬੰਤੀ ਨੂੰ ਕੋਵੇ ਕੋ ਰੀਧ ਰਾਗ ਸਨ; ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਹੁਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਓਥੇ ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਤੇ ਕਲਿਆਨ, ਰਾਗ ਮਾਏ ਗਉੜਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੇ ਮਾਰੂ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਭੇ ਤਤਕਰਿਆ ਤੋਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਲਭੇ ਅੱਥਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਾਂ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਢਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹਿਲਾ ਕੇ ਅਜਕੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ।

ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੱਧ ਭਗੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਭਗੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਈ ਇਹ ਸੂਰਨਾ ਵੀ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗਿਰੰਥ ਸੰਪੂਰਣ ਸਹੀ ਕੁਣੇ ਕੁਣੇ ਬਖਸ ਦੇਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੰਗਰਾਜ ਜੀ ਲਿਖਿਆ।

ਬਹੁਰਗ ਲਿਖਾਰੀ ਜੰਗਰਾਜ ਵੇਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦੀ ਇਹ ਘੋੜਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਮੁੱਢਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭੇ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਚਲਦਾ ਸਲੋਕ, "ਸਿਤ ਦਰੁ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦ" (ਪਿੰਡ ਬੰਦ) ਅਤੇ "ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ" (ਪੜ੍ਹਾ ੬੫੭/ਅ) ਤਦੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਨ "ਰਤਨਮਾਲਾ" ਨ "ਗਾਠਮਾਲਾ" ਤੇ ਨ "ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਥ ਕੀ" ਸੀ।

ਇਸ ਮੁੱਢਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀਆਂ ਚਾਰਾਂ ਉਪਰ ਪੁਨੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਤਵ ਅੰਕਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋ ਵਾਰਾਂ, ਅਥਵਾ ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਕਉੜੀ ਠੇ ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ, ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ "ਦੁਹ ਕੀਰੋ" ਠੇ "ਸੁਹ" ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਪਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਾਲੀ ਰਾਖਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ, ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਕੁ ਹਿੰਸੇ ਉਸ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਬਾਖਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਧਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :-

ਉ) ਕਰਤਾਰਿ ਵਾਲੇ 'ਸੋ ਪੁਰਖੁ' ਤੇ ਇਸ ਪੁੱਟ ਦੀ ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਰਾਂ ਨਾਲ ਘਰੁ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਤਾਏ ਗਏ ਬਾਇਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਣ ਲਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਘਰੁ ਨਹੀਂ ਹਨ।

→ ਅ) ਕੀਰਤਨ ਸੰਹਿਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਿਰਲੇਖ ਇਹ ਸੀ "ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧ ਸੋਹਿਲਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ਤਾਲ ਕੇ ਨਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤਾ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ, 'ਸੋਹਿਲਾ ਮਹਲਾ ੧ ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ'। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਲਾਭ ਹਾਲੀ ਵੀ ਭਰਕ ਰਹ ਗਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ "ਸੋਹਿਲਾ ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ ਮਹਲਾ ੧" ਹੈ।

→ ਬ) ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਮੁਲਾਮਤ ਨਾਲ ਬੁਰ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਐਪਰ ਰਾਗੁ ਮਾਏ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਬੁਰ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ਤਾਲ ਕੇ ਹੁਣ ਪੂਰਾ ਮੁਲਾਮਤ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਕੁਜਰੀ ਵੀ ਪਹਲਾਂ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸੀ, ਹੁਣ ਪੂਰਾ ਮੰਗਲ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ ਤੇ ਜੈਰਸਰੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਪੂਰੇ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਹੈ।

ਸ) ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ "ਸੁਹੁ" ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਪਦ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ " -੨੪ ॥੧੩੧੨॥ ਸੁਹੁ"। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ

ਬੀੜ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਮੰਡ ੩੧੨ ਬਹੁਤੇ ਹੈ। ਭਾਰ ਰਾਗੁ ਬਿਹਾਗਣਾ ਦੇ ਮੰਡਲ ਦੀ "ਸਪ" ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੪) ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਵਿਚਲੀ ਬੋਟੀ ਰਗਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮੰਡਲ ਪਾ ਕੇ ਦੂਸਰੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਮੰਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਬਬਦ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਬੋਟੀ ਜੀਉ ਖੀ
ਪਹਿਰਿਆ ਕੇ ਪਤਿ ਗਾਵਣਾ।

ਇਹ ਸੁਧਨਾ ਬਰਤਾਰਪਤੀ ਬੀੜ ਦੇ ਅਨੁਸਰਣ ਵਿਚ ਪਾਏ ਕਈ ਲਗਦੀ ਹੈ।

੫) ਰਾਗੁ ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਨਾਲ ਮੰਡਲ ਬਹੁਤ ਬਾਣੀ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਹਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਬਰਤਾਰਪਤੀ ਬੀੜ ਦੀ ਖੋਜਦੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ: ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਪਹਿਰਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨ ਤਤਕਰੇ ਸਨ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੰਕਤੀ ਬਾ, ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ ਕਾ ਅਤੇ ਤਤਕਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ ਜੋ ਹੁਣ ਵੀ ਚਿੱਠੀ 'ਜਿਵੇਂ' ਹਨ। ਤਤਕਰੇ ਬੜੇ ਸਾਫ਼ ਹਨ, ਕੋਈ ਬਦਵੰਝ ਨਹੀਂ। ਖਾਫੇ ਇਹ ਕੁਝ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਸੰਕੇਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਾਲੀ ਸਾਖਾ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਸਨ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਣਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ —

ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ:

੧) ਜਪੁ ਪਾਠ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦੇ ਤੇ ਵਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਪਾਏ ਕਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਜਪੁ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਖ਼ਬਰ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੨) ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਕਈ ਚਉਪੜਿਆਂ ਦੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਕੁਝ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਰਹਾਉ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਅੰਕ (੧) ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਦਰੁਸਤੀ ਕਰ ਕੇ ਪਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਕਉੜੀ ਨਣ ਨਾਬਾਇਣ ਤੇ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਕੁਝ ਨਾਲ ਅੰਕ ੧ ਕਈ ਬਾਈ ਮਗਰੋਂ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਤਕਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚੌਥੇ ਬਬਦ ਇਕਸਾਥ ਲਿਖ ਕੇ ਚੋ-ਮਿਸਲ ਹੋਣੀ ਬਰਾਏ ਹੋਏ ਹਨ (ਪੜ੍ਹਾ ੭੦/੧)। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹਾਲਤ ਸੀ—ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਖੋਜਦਾ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਦੁਹਰਾਈ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਹੀ ਹੈ।

੩) ਰਾਗੁ ਰਉੜੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਦਾ (ਖੇਸ ਅਚਰਸੁ ਕਬੀਰ) ਜੋ ਵੀ ਕੁਝ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਪੰਟੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਰਕੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਕਲੇਸ ਦੀ ਪੋਰਵੀ ਵਿਚ, "ਰਉੜੀ" ਜੀ ਕੀ ਨਾਲਿ ਠਟਾਇ ਬੇ ਲਿਖਿਆ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਇਆ। (ਪੜ੍ਹਾ ੧੫੬/੨)। ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ, ਇਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਭਗਤ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਰਾਗੁ ਦਾ ਨਾਂ ਆਏ ਸਨ। ਸੁਧਾਈ ਵਾਲੇ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਕੋਲ ਦੇ ਕੇਵਲ ਰਉੜੀ ਫਰਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

੪) ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਦੀ ਵੀਹਵੀਂ ਬਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਪ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ 'ਪਹਿਰੂਆਰਾ' ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੧੬੬/੧)। ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਦੇ ਵਿਚ ਅਨੁਸਾਰਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਖੀ ਤੋਰਖੀ ਤਣੀ ਮਿਘੀ ਖੇਤਾਂਹ ॥

ਦੀਪੀ ਲੋਆਂ ਮੰਡਲੀ ਖੇਡੀ ਵਰਤੋਂਭਾਹ ॥

੫) ਰਾਗੁ ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ "ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ" ਵਾਲੀ ਅਸ਼ਟਪਦ ਪਾਠ ਦੇਤ ਦਰਬਨ' ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ (੨੨੬/੧)। ਬੁਲੰਦਨ ਜੀ ਦਾ ਪਦਾ "ਨ" ਪਰਸੀ ਕਾਹਿ" ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕੰਟ ਦੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।

੬) ਰਾਗੁ ਸੰਗਤ ਵਿਚਲੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਬਬਦ (ਬੋਧ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ) 'ਖਲਾਸੇ' ਹੈ (ਪੜ੍ਹੀ ੨੮੭/੨)। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਬਬਦ "ਅਉਗੂ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਵਿਕ ਪੰਗਤੀ ਰੇਖ ਕੇ ਵਾਹੀ ਦੇ ਸਬਦ ਅਗੇ ਜਿੰਦੇ ਪਾ ਕ ਪਾਠ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ (ਪੜ੍ਹਾ ੨੮੮/੧)। ਸਰਨਿ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਪਦਾ "ਸੁਖ ਸਯਾਰ ਸਤਤ ਰਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੭) ਰਾਗੁ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਬਬਦ 'ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਿਮਰਿਆ ਨਾਥਿ' ਸਿਰਲੇਖ "ਮਹਲਾ ੧" ਨਹੀਂ, 'ਮਹਲਾ ੩' ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੨੯੧/੧)।

੮) ਰਾਗੁ ਤਿਲੋਕ ਦਾ ਬਬਦ, "ਹਰਿ ਕੀਆ ਬਥਾ ਕਹਾਣੀਆ" ਇਸ ਬੀੜ "ਮਹਲਾ ੩" ਦੇ ਬੀਰਬਰ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੨੨/੨) ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਚ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਵੀ ਪੋਟੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ।

੯) ਰਾਗੁ ਗੋਂਡ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਸੱਤ ਬਬਦਾਂ ਦਾ ਕੁੱਝ ਛਪ ਗਏ ਹਨ, ਵਿਚਲੇ ਤਿੰਨ ਬਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਕੇ ਡਰਕ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਬੀੜ

ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ -

ਪ੍ਰਕਾਰ	ਕੋਲ ਵਿਚਰਾ ਕ੍ਰਮਾਂ	ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕ੍ਰਮਾਂ
ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਰਤ ਮਿਟੇ	੩	੫
ਮੇਂ ਕਉ ਰਾਗ ਲੇ ਰਾਮਾ	੪	੬
ਮੋਹਿ ਲਾਗਤੀ ਰਾਣਾਬੇਲੀ	੫	੭

ਇਸ ਨਾਲ "ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਰਤ ਮਿਟੇ" ਵਾਲਾ ਚਉਪਦਾ ਘਰ ੨ ਦਾ ਨ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ੧ ਦਾ ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ; ਹੋਰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪਇਆ।

੧੦. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਛੰਡ "ਗੁਣ ਉਭਾਨਤਾ ਠਾਕਰ" ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਉਅਕਾਰ ਨਾਲ "ਦੁਪਟੀ" ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੪੨੫/੧)।

੧੧. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਦੀਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ੭ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ "ਲਾਏ ਗਾਰਬੁ ਛੋਇਆ" ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਪੋਟੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਤਖਤੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ (੪੭੮/੨)। ਇੰਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰਕ ਪੈ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ ਤਿਕ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਨਾਅਦੇਵ ਤੇ ਜੀਵੇਦ ਜੀ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਗ਼ਲਤ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਕਸਾਏ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ।

੧੨. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗੁ ਸੰਗਿਤ ਵਾਲਾ ਸ਼ਰਕ 'ਸੁਖ ਸਾਗੰਗ ਸੁਰਤਲੁ ਚਿਤਮਨਿ' ਪਹਲਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੨੫)। ਮੀਰਾ ਬਾਬੀ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਪਦਾ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਹਰਿ ਮਾਈ" ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੩. ਰਾਗੁ ਭੇਰਵੀ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ 'ਗਗਤ ਦਾ ਨਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਕੇਵਲ "ਭੇਰਵੀ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੧੪. ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਬਸਨੁ ਉਤਾਰਿ ਇਕੋਬਹੁ ਹੋਗੁ" ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਸ਼ਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਕੱਤ੍ਰਕ "ਸਾਹਿਬ ਰਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੈ" ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰ ੨ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਘਰ ਦੇ ਕਿਆਰਕੋਂ ਚਉਪਦੇ, 'ਰਾਜਾ ਬਾਲਕੁ ਨਗਰੀ ਲਾਗੀ' ਦਾ ਚੌਥਾ ਛੰਦ 'ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ' ਪਾਠ ਵਾਲਾ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੫੧/੨)। ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਪਹਲਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਅਰੇ ਕੁਝ ਕੁ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੫੭/੨)।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਦਾ ਚਉਪਦਾ, "ਸੁਤਹ ਕੀ ਨੈਨੀ ਭੇਰੀ ਚਾਲ" ਜੋ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰ, ਅੰਤ 'ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਪੋਟੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੫. ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਰਕ "ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਨੀਗੁ" ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਹਨ।

੧੬. ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰ ੨ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਦੇਕ ਨਾਮ" ਵਾਲਾ ਪੰਜਵਾਂ ਚਉਪਦਾ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਹੈ।

੧੭. ਰਾਗੁ ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰ ੨ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਘਰ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗੁ ਕਲਿਆਨ ਬੁਪਾਲੀ ਮਹਲਾ ੪ ਤੇ ਕਲਿਆਨ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰ ੨ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਹੋਏ ਹਨ।

੧੮. ਰਾਗੁ ਪ੍ਰਭਾਈ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ "ਬਿਭਾਸ" ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਅੰਦਰ "ਪ੍ਰਭਾਤੀ" ਹੀ ਹੈ (੬੨੦/੨)।

੧੯. ਮੁੱਲ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਛੰਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹਿਆਨ ਯੋਗ ਕੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ਮਹਲਾ ੨ ਦੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ, ਜੋ ਹਰਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ, ਗਾਥਾ, ਕੂਨਹ, ਚਉਕੰਠੇ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਵੈਦੀਏ ਮਖ ਬਾਕਸ, ਸਵੈਦੀਏ ਭੁੱਟੀ ਕੇ, ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰੋਦਾ ਹੋਇਆ ਗਿਖ ਛਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੇ ਮੁਕਦਾ ਸੀ। ਅੰਤ 'ਤੇ "ਗਿਰੀਬ ਸੰਪੂਰਣ ਸਹੀ ਕੁਲੇ ਚੁਕੇ ਬਖਸ ਦੇਣੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਾਦਿ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਜੁਗਰਾਜ ਜੀ ਲਿਖਿਆ" ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਦਰਜ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਦੀ ਵਾਤਕੁ ਬਾਣੀ, "ਜਿਹ ਦਰੁ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦ" ਦੇ ਡਿੱਠ ਕੰਠ ਅਤੇ ਜਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ਦਰਜ ਸਨ, ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ੬੫੭ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਸ ਇਹੀ ਇਸ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਕੈਫੀਅਤ ਸੀ।

ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਬਚਾਲਾ ਹੋਇਆ ਸੂਰੂਪ ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਸੂਰੂਪ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੋ। ਇਹ ਬਦਲੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਮਲੋਕ ਚੜ੍ਹਾਣ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਤੇ ਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਢਿੱਠ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੀ ਜਿਲਦਾ ਵਟ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤੇ ਹਾਸੀਏ ਮੰਗੇਰ ਹੋਣਾ ਮੰਗਦੇ ਸਨ। ਚਿੱਠੀ ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੱਢਲੇ ਦ ਪੜੇ ਜਿਹੜੇ ਢਟੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਨਵੇਂ ਲਿਖ ਕੇ ਪਾਏ ਗਏ।

ਦੂਜੇ, ਨਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਬੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਘਈ। ਇਸ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਣ ਦੀਆਂ ਬਾਬੀ ਉਹੀ ਹਨ ਜੋ ਛਪ ਗਈਆਂ ਵਿਚ ਹਨ, ਸ਼ਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਪਇਆ

ਕਿ ਰਾਗੁ ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਨੂੰ ਜੋਤਸਤੀ ਦੇ ਮਗਰ ਰਖਿਆ ਗਇਆ । ਹੋਰ, ਰਾਗੁ ਕਾਨਣਾ ਤੇ ਕਲਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰੀ ਥਾਂ ਤੇ 'ਚੁਕ ਕੇ ਅਜੋਕੀ, ਡੱਪ ਕੁੰਥ ਵਾਲੀ, ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਇਆ, ਅਰਥਾਤ ਕਲਿਆਨ ਨੂੰ ਮਲਾਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਠੇ ਆਂਦਾ ਛਾਇਆ । ਫੁੱਲਪ ਤੋਂ ਫੁੱਲਦੇ ਤੱਕ 'ਚੋਂ ਮੁਦਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਕਥਾ ਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ' ਤੇ ਵਧੀਕ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਬਦਲ ਕੇ ਭਗ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਠੇ ਆਂਦਾ ਗਇਆ । ਕਥੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ, ਠੇਕੇ ਮਹਲ ਰਾਏ ਸੰਮਿਲਿਤ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ' ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਾਰੇ ਲਿਖੇ ਤੇ ਕੁੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਤੇ ਸਲੋਕ 'ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਨੇ ਨਾਹੀ' ਨਾਲ ਰਖੇ ਗਏ । ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਕੁੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਸਾਰੀ ਭਾਣਤੁ ਬਾਣੀ (ਸਲੋਕ ਜਿਤ ਚੜ੍ਹ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ, ਬਾਇ ਆਇਸ ਆਬ, ਚਤਨਮਾਲਾ, ਹਕੀਕਤ ਰਾਪ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਰਾਗੁਮਾਲਾ ਵੀ) ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ।

ਤੀਜੇ, ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਗੁੱਥ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੫ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਬਾਹ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰਾਂ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਬਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਾਗੀ ਨੇ ਫੁਟ ਗਏ ਮੰਨਿਆ, ਉਹ ਵੀ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਸਬਦ, 'ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰੁ ਚਿੰਤਾਮਨਿ', ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਵਿਚ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੨੫/ਅ), ਬਸੰਤ ਦੀ ਗਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗੁ 'ਚੋਂ ਅੰਤ 'ਤੇ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੬੦/ੳ) ਅਤੇ ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੩ ਦਾ ਸਬਦ 'ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਦੇਕ ਨਾਮੁ' ।

ਚੌਥੇ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਬਲ ਬੁਕਾ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਣ ਲਈ ਕਈ ਬਾਈ ਮੰਗਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਜਾਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ । ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਰਾਗੁ ਕਾਨਣਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਚਉਪਾਇਆ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗੁ ਕਲਿਆਨ ਮਹਲਾ ੪ ਭੂਪਾਲੀ ਨਾਲ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਦਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ।

ਕੁਝ ਬਾਕੀ ਉੱਤੇ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਹਸਤਾਨ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਰਾਗੁ ਮਾਝ ਤੇ ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ, ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ । ਇਸ ਪਿਛਲੀ ਨਾਲ ਪੁਨੀ ਵੀ ਮਗਰੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਜਿੰਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਮੁੱਢਲਾ 'ਸੰਪੂਰਣ ਤੇ ਸਹੀ' ਸੋਰਾ ਆਪਣੀ ਨਹਾਚ ਬਦਲ ਕੇ ਭਾਬ ਦਾ ਕਥਾ ਬਣ ਗਇਆ ।

੨੦. ਸਾਰਨਕੇ ਵਾਲਾ ਗੁੰਥ

(ਸੰਮਤ ੧੭੨੮)

ਇਸ ਗੁੰਥ ਦਾ ਇਕਲ ਜੀ ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਅਜੇਹੀ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੈ ਜੋਹੀ ਕੋਈ ਵੀਰ ਜੋ ਹੁਣ ਸੰਜੁਦ ਹੈ ।¹

ਮੂਲ ਵਿਖ ਇਹ ਗੁੰਥ ਸਾਰਨਕੇ, ਫਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹੇਰੂ ਅਬਥਾ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ । ਉਥੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਵ-ਵੰਡ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਝੀਯਾ, ਤਹਸੀਲ ਚੀਰਾ, ਜਿਲਾ ਬੀਰੋਜਪੁਰ ਦੇ ਵਸਤੀਕ ਗਿਆਨੀ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਝਾਬ ਦੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਰਦਬਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਰਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਲੀ ਨੇ ਵੀ, ਜੋ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਯਤਨਕੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਲਈ ਵੀਖਾ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ । ਅੱਜ ਕਲ ਇਹ ਗੁੰਥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰਰੀ ਵਿਚ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰਬਰ ੧੨੨੯ ਉਪਰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ।

ਲਿਖਣ-ਕਾਲ : ਇਹ ਗੁੰਥ ੧੭੨੮ ਵਿ. ਈ. ਲਿਖਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ (ਪੜ੍ਹਾ ੬੭੭/੨) ਆਈ ਇਸ ਟੁਕ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ .

੧੯ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੰਬਤ ੧੭੨੮ ਗਿਰੰਥੂ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਿ ਕਾ ਸੰਪੂਰਣੁ ਹਆ ॥ ਜਿਖੁ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਭੁਲਾ ਚੁਕਾ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਬਖਸਣਾ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਮਰਿ ਸੰਗਤਿ ਦੇ ਅਮਰਿ ਬਖਸਿ ਠੰਟਾ । ਬਿਰਦ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹਰਿ ਬਾਬ ਪਸਮਾਨਾ ਕਰਣਾ । ਅਗੈ ਇਸ ਜੀਅ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਣੀ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਇ ਦਰਗਾਹ ਪਸਮਾਨਾ ਕਰਣਾ ॥ ਸਰਣਿ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਰਖਣਾ ਦੇਹੁ ਜੀਉ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਭੁਲਣ ਵਿਹਿ ਹੈ ਪਰੁ ਆਪਣੇ ਬਿਰਦ ਦਾ ਸਦਕਾ ਰਖਿਆ ਕਰਣੀ ਰੁਸਾਭਾ ਬਿਰਦੁ ਹੈ ਰੁਸਾਭਾ ਬਿਰਦੁ ਹੈ ਜੀ ।

ਆਕਾਰ ਤੇ ਆਵ੍ਰਤੀ - ਸਾਰਾ ਗੁੰਥ ਤਤਕਰਿਆ ਸਮੇਰ, ਇਕ ਹੀ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਆਕਾਰ ਇਸ ਦਾ ੨੪ ਸੈ. ਮੀ. x ੩੫ ਸੈ. ਮੀ. (ਲਿਖਤ ੧੬ ਸੈ. ਮੀ. x ੨੮ ਸੈ. ਮੀ.) ਤੇ ਸ਼ਬਲ ਕਿਰਾਬੀ ਹੈ । ਹਰੇਕ ਪੰਨੇ ਉਪਰ ੩੦ ਪਾਲਾਂ ਹਨ ਹੇ ਹਰੇਕ ਪਾਲ

¹ ਪਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ, ਪੰਨੇ ੨੦੨-੨੦੫.

ਵਿਚ ਲਗਪਗ ੯ ਤੋਂ ੧੨ ਤਕ ਬਰਫ ਪੈਣ ਦੇ ਸੱਜੇ ਤੇ ਖੱਬੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ 'ਤੇ ਪੰਜ ਧਾਣੀਆਂ (ਸ਼ਾਲੀ + ਲਾਲ + ਕਾਲੀ + ਛਾਣ + ਕਾਲੀ) ਨਾਲ ਹਾਥੀਆਂ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਹਾਥੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਲੀ ਲਕੀਰ ਦੀ ਕੀਮਤੀਆਂ ਅਮਲ ਕਾਰਣ ਬਹੁਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਹੋਏ ਹਨ: ਜਿਲਦ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਤੇ ਬੀੜ ਚੁੱਪੀ ਮਸਰਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ, ਪਾਣ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਸਾਬਤ ਹਨ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਰੱਦੀ ਅੱਖਿਆਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਅੰਕਣ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਕ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅਰੰਭਿਕ, ਤਰਕਰਿਆ ਵਾਲੇ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਥਾਣੀ-ਪਾਣ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਉੱਤੇ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹਾਥੀ ਵਿਚ, ਉਪਰ ਬਰਫੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਿਆ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ੬੦੯ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਰਕਰਿਆ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਦਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਹੀਂ।

ਬਲਿਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਮੁੱਢਲੇ ਚਿੰਨ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਅਗਲੇ ਅੰਕ-ਵਿਧੀਨ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਬਲਿਤ ਸੋਫੀ ਸੋਫੀ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਇਹ ਅਨਥੀ ਪਾਤਰਾਹੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਤੇ ਮੁਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਮਾਵਣ ਚੰਗ ਨਾਲ ਸਮਾਵਣ ਮਿਤੀ, ਸੰਮਤ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦੱਸ ਕੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਬਰਫ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ "ਤਰਕਰਾ ਰਾਗ ਕਾ" ਬਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਹੀ ਕੁਝ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰਨਾ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਸੁਰੀਪਤੁ ਪੰਥੀ ਕਾ" ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਪੁਰੋਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਵੀ ਸੁਰੀਪਤੁ ਪੰਥੀ ਕਾ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਮਗਰ ਵਿਚ ਸੁਰਨਾ ਉਪਰਲੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਜਪੁ ਜੀ ਸਤ੍ਹ, ਕੀਰਤਿ (ਕੀਰਤਨ) ਸੰਹਿਲਾ ਦੇ ਮਗਲੇ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤੋਂ ਸੁਰੂ ਹ ਕੇ ਤੀਹ ਰਾਗ ਅਜ-ਬਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਭੰਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਰੂਮ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਪਤੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਾਗਾ' ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਤਰਕਰਾ ਰਾਗ ਕਾ ਦੇ ਮਗਰ "ਤਰਕਰਾ ਬਾਣੀ ਕਾ" ਹੈ। ਇਹ ਉਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ "ਤਰਕਰਾ ਬਾਣੀ ਕਾ" ਨਾਂ ਨਾਲ ਖਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਸੁਘਣਤਾ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਹੱਥ ਪੰਨਿਆਂ (ਭਾਵ ਪੜ੍ਹਿਆਂ) ਦੇ ਅੰਕ ਇੰਨੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਸਥਾਨ ਦੇ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ਹਨ। ਪਹਲੇ ਤਰਕਰੇ ਵਾਲੇ ਇਹ ਦੀ ਦੋ ਕਾਲਮੀ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਬਾਲਮ ਉਪਰ ਬੱਲ

ਰਹੇ ਰਾਗ ਦਾ ਸੰਕੇਤ, ਸਿਰਲੇਖ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਇੱਥੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ; ਹੋਰਨਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਰੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੁਝਤਾਇਆ।

ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ, (ੳ) ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਰਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਹੁ। ਪਹਲੀਆਂ ਪਾਤਰਾਹੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ ਛੋਟੇ ਪਿੱਛੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭੰਨ ਤੋੜ ਦਾ ਖਾਰਜ, ਕੁੱਝ ਚੰਗੇ ਮੁੱਢਲੀ ਬਕਲ ਵਿਕਾਸਨ ਵਾਲਾ, ਹੋਇਆ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਬੰਦ ਆਪਣਾ ਮੁਢਲਾ ਸ਼ੁਰੂਪ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਜੀਆਂ ਕੋਈ ਤਰਕਰਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

(ਅ) ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਇਕ ਬੀੜ ਵਿਚਿਤੁ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਨੰਬਰ ਨੌ ਬਾਣੀਆਂ ਮੁਲਮੰਤੁ ਲਿਖਕੇ ਅਰੰਭ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਸਭ ਬਾਣੀ 'ਤੇ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ "ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਦੀ (ਭੋਲੀਆਂ ਭੋਲੀਆਂ ਇਕ ਦੋ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ "ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਨਾਲ ਬੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਛੋਟੀ ਪਿੱਛੇ ਮੁਲਮੰਤੁ ਦਾ ਬਾਣੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਹਨਾਮ... ਸੰਤੋਖ" ਭੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗਲ ਨੂੰ ਮੱਥ ਕੇ ਹੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ "ੴ" ਪਾ ਕੇ ਮੁਲਮੰਤੁ ਨਾਲ ਸੰਵਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪਲਟ XXXIV ਚਿਤ੍ਰ ੩੦)। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਲਮੰਤੁ ਦਿੱਤਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਬਾਣੀਆਂ 'ਤੇ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ "ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਓਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਹੈ।

(ੳ) ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਕਈ ਬਾਣੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ "ਸਾਵਧਾਨ" ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਪੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ "ਸੁਪ" "ਸੁਪ ਕੀਫੀ" ਅਦਿ ਪਦ ਨਹੀਂ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤੇ ਵਾਰ ਰਾਗ ਸੈਰਸਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਅਹੱਲੇ ਸੁਚਿਤ ਹਨ ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੀ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਹੋਰ ਵਿਚਿਤੁ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਮਾਨੂ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਰਾਗ ਕਿਦਾਰਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਇਦ ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਹਲੇ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਕੇਦਾਰਾ ਵੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਆਇਆ ਹੈ ("ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਭਾਈ ਸਬਦੀ ਕਹੈ ਪਿਆਰ") ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਰਾਗ ਮਾਧੂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ।

(ੴ) ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਾਂਝੀ ਪ੍ਰਤੀਕ "ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ" ਹੋਣ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕ੍ਰਮ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲਾ ਹੈ।

(੧) ਜੀਤ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਨਾਲੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਭਿੰਨ ਪਾਠ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਟੁਕ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਪਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਟਿਪਣੀ ਦਾ ਯਤਨ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਰਹਾਉ ਦੀ ਟੁਕ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮੁੱਢਲੀ ਟੁਕ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਕ) ਪਾਠ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹਦ ਤਕ ਸੁੱਧ ਨਜ਼ਰ ਆਏ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਭੁੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਜਨਮੁ ਕਰ ਸੁਚੇ। (ਮਸਲਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ)
(ਪੜ੍ਹਾ ੮੭/੨)

(ਖ) ਇਸ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਪਦ "ਰਹਾਉ" ਤੇ "ਪਉੜੀ" ਸਭ ਥਾਂ ਐਕਸ਼ ਰਹਿਤ /ਉ/ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ : ਰਹਾਉ, ਪਉੜੀ। ਰਾਗੁ ਰੋਹਉ ਵਿਚ ਰੋਹਉ ਦੀ ਐਕਸ਼ ਚਾਹਿਤ /ਉ/ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਢਲੇ ਕਾਲ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੋਰਨਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕੁੰਭਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

(ਗ) ਹੋਰ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਟੁਕ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ, ਰਹਾਉ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ, ਅੱਧ ੧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਦਾ ਇਕ ਪੰਜ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ :

੧. ਇਸ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਜਪੁ ਨਾਲ "ਨੀਸਾਣ" ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਪੁ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਫ਼ੇ, "ਆਦਿ ਸਭੁ . ਹੋਸੀ ਤੇ ਸਚੁ" ਨਾਲ ਅੱਧ ੧/੧ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਪ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

ਮੁਹਾਂ, ਧੋਲ, ਕਹੂੰਟ ਕਮੀਸਰੁ, ਜੀਭੋ

੨. ਰਹਾਸਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਸੋ ਦਰ" ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਹੈ, "ਜੋ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਲੇ ਬਾਹ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਹਾਸਿ ਵਿਚਲਾ "ਜੋ ਦਰੁ" ਦਾ ਪਾਠ, ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ "ਜੋ ਦਰੁ" ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਪਰਲਾਂ ਤੋਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ (ਵੀਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿਚਲੀ ਜਿਪ ਨੇ) ਇਸ ਵਿਚ "ਤੇਰੇ", "ਤੁਧਨੂੰ", ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਭਰਾ ਕੇ ਰਹਾਸਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ "ਜੋ ਦਰੁ" ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਪਲੇਟ XXXV, ਚਿਤ੍ਰ ੩੧)। ਅੰਦਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ ਆਇਆ "ਜੋ ਦਰੁ" ਦਾ ਪਾਠ "ਤੇਰੇ", "ਤੁਧਨੂੰ" ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ ਵਾਕਾਂਬਾਂ ਦਾ ਧਾਰਣੀ ਹੈ।

੩. ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਇਕ ਚਉਪਲਾ (ਹਉ ਸਤਗੁਰ ਸੇਵੀ ਆਪਣਾ) ਦੇ ਵਾਰ ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪੜ੍ਹਾ ੧੨/੨ ਉਪਰ ਇਹ ਮਹਲਾ ੬ ਘਰੂ ੧ ਦਾ ਬਰਕੇ

ਲਿਖਿਆ ਹੈ (ਬਬਦ ਬਖਵਾਂ), ਜਦ ਕਿ ਪੜ੍ਹਾ ੧੮/੧ ਉਪਰ ਇਹੀ ਮਹਲਾ ੮ ਦਾ (ਸ਼ਬਦਾ ਟਪਕੀ) ਛਪਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਬਰਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਖਵਾਂ ਤੱਥਰ 'ਏ' ਲਿਖੀ ਪਹਲੀ ਕਈ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੇਲ ਕੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਚਉਪਲਿਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਲਦਾ, ਉੱਥੇ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੇ ਮੇਲਦੇ ਹਨ। ਘਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਨਾਲੋਂ ਫਰਕ ਹੈ। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ੮੬੬ ਤੋਂ ੧੦੦ ਤਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਾ ੭ ਵਿਚ ਏਥੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਤਲੇ ਤਿੰਨ, ਘਰੂ ੧ ਦੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹੋ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਲਕਣ ਹਨ।

ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੀ "ਪਹਿਲੇ" ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਥਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪਦ ਨਿਪਟ 'ਕਣਜਾਇਆ' ਹੀ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨਾਲ ਜਥ ਥਾਂ "ਮਿਰ੍ਹਾ" ਪਦ ਭਰਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਰਤਮਾਨ ਪਾਠ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਮਹਲਾ ੮ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੋਚੀ ਦਾ ਪਾਠ "ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਰ੍ਹਾ ਜੀਉ" ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਿਪਟ "ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਰ੍ਹਾ" ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ "ਜੀਉ" ਪਦ ਸਭ ਥਾਂ ਪਾ ਕੇ ਅਜੋਕੇ ਪਾਠ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੀ ਬਕਲ ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਠ ਬੀੜ ਨੰਬਰ ੫ (ਬਿਛੋਲਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ) ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸਨ; ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ।

੪. ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਬਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਚਉਪਲਾ, "ਲਲਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕੋ ਸੋਈ", ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। "ਕਾਲਬੂਰ ਕੀ ਹਸਤਤੀ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ "ਦੁਹਲੇਭ ਏਹ ਕਉ ਕਾਜ" ਵਾਲੀ ਅੱਧੀ ਟੁਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਵਾਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ ਦ ਆਰੰਭ' "ਧੂਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੇਲੜੀ" ਵਾਲੇ ਸਫ਼ੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਂਦਾ।

੫. ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ 'ਸ ਪਰਖੁ', "ਸੋ ਦਰੁ" ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹੈ। ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ" ਦਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ, ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੧੮੫/੨)। ਇਹ ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ; ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਆਧਾਰਕੁਤ ਖਰੜੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿੱਛੋਂ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਇਆ। ਚਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਮਾਣੀ ਕੋ ਪੁਤਰਾ" ਵੀ ਪਹਲਾਂ ਖਰੜੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ (ਪੜ੍ਹਾ ੧੭੩/੨)। ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਜੋਗਿ ਨਾਮਹੋਏ" ਮਨ ਚੀਨਾ" ਵਿਚ ਪਾਠ ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ ਨੀਕ ਆਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੨੩੩/੧)।

੬. ਰਾਗੁ ਗੁਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਅਸਟਪਦੀ "ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ" ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ "ਨੇੜ ਚਰਸਨ ਸੁਕਨ ਹਰਿ ਜਪੁ" ਨੀਕ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੨੩੨/੧)। ਇਸ ਰਾ

ਵਿਚ ਤੁਲੰਚਨ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ, "ਠਵ ਨਿਧਿ ਪਤਮੀ ਭਾਇ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੭. ਰਾਕ੍ਹ ਦੋਵਰੰਗੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਮਹੱਤਵ ਹਰ ਵਾ ਦਰਜ ਹਨ। ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਘਟਨਾ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੨੨ਵੇਂ ਚਉਪਦੇ ਤਕ ਰਲਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਚਾਰ "ਠਾਕੁਰ ਹੋਏ ਆਪਿ ਚਿਆਲ", "ਆਪਨੇ ਸਤਿਕੁਰ ਪਹਿ ਬਿਨਉ ਕਹਿਆ", "ਅਨਾਥ ਨਾਥ ਪ੍ਰਭ" ਅਤੇ "ਪ੍ਰਭ ਦਿਹੈ ਮਨੋਰਥ ਮੇਰਾ" ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਆਂਤ ਹੈ ਪਰ ੭ ਵਿਚ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ (ਪੜ੍ਹਾ ੨੫੩-੨੫੪) ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਘਟਨਾ ੨ ਵਿਚ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ।

੮. ਰਾਕ੍ਹ ੬੪ਵੇਂ ਸਦੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਘਟਨਾ ਦਾ ਅਖਰੀ ਭੰਡ (ਪ੍ਰਭ ਕਰਣ ਬਾਣਣ ਸਮਰਥਾ ਰਾਮ) ਦਰਜ ਹੋਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਉੱਤੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ : "ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਸਤਾਰਵਾਂ ਸਮਾਲਿ ਵਾਚਣਾ ਇਕਦਾ"।

੯. ਰਾਕ੍ਹ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਘਟਨਾ ੧ ਪ੍ਰਘਟਨਾ "ਸੰਤ ਜਨਾ ਨਿਉਂ ਦੁਖਨ ਬਰਤਾ", ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਕ੍ਹ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ੨੨ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਮਹੱਤਵ ਤੇ ਦਾ ਜੋ ਸਲੋਕ "ਅਪੇ ਸੋਧਾ ਲਾਇਅਨ ਅਪੇ ਬਖਸਿ ਕਰੋਹਿ ਆਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ "ਆਪੇ ਚੋਇ ਵਡਿਆਈਅਸ ਅਪੇ ਨਥਿ ਕਰੋਹਿ", ਭਾਣੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਮੋਜੂਦ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੦੭/੧)।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭੇ ਮਸਿ ਸੁਨਿ ਕੋ ਵਿਚ ਪਾਨ "ਖਲਸੇ" ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੦੮/੧)। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਅਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ "ਅਉਗੁ ਜੋ ਜਗੈ ਹੁਰ ਮੇਰਾ, ਇਸ ਪਦ ਨਾ ਜੋ ਕਰੇ ਨਥੇਰ" ਵਾਚੀ ਤੁਕ ਪੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਚਾਣੀਏ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਕਾਪਦੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੦੮/੨)। ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਕਰ ਸਰਤਰ ਸਿਤਾਮਨਿ" ਇਸ ਰਾਕ੍ਹ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ (੩੦੮/੨)।

੧੦. ਚਉਪਦਾ "ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ" ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਪਨਾਸਰੀ ਮਹੱਤਵ ੧ ਪ੍ਰਘਟਨਾ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੧੧/੧)। ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਅੰਤ ਕੋਟ ਕੇ ੧ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਮਨਕ ਸਨੇਦ ਮਹੇਸ ਸਮਾਨ" ਵਿਚ ਲਹਾਉ ਦੀ ਅੰਤੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ "ਨਿਰਕੁਨ ਰਾਮ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਮਾਈ" ਨਹੀਂ ਹੈ (੩੧੬/੧)।

੧੧. ਰਾਕ੍ਹ ਸੂਰੀ, ਮਹੱਤਵ ੧ ਪ੍ਰਘਟਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਪਦਾ (ਜਪ ਤਪ ਕਾ ਬੰਧ ਬੇਤਲਾ) ਦਿਖਾਏ ਪੜ੍ਹਾ ੩੧੦/੨ ਸੂਰੀ ਮਹੱਤਵ ਤੇ ਦੀ ਸੰਕਿਆ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਸੀ; ਮਗਰੋਂ ੩ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ੧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੂਰੀ ਮਹੱਤਵ ੧ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, "ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸਰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਆਪੇ ਕਰਣੈਗਾਰ" ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ ੧੫ਵੇਂ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ੩ ਦੀ ਪੱਟੀ

ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੧੦/੨), ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ੩ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ੧੮ਵੇਂ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਹੈ।

੧੨. ਰਾਕ੍ਹ ਬਿਛਾਵਲ ਮਹੱਤਵ ੫ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ "ਹੋਗ ਗਇਆ ਪ੍ਰਿਥ ਆਪਿ ਭਵਾਇਆ" (ਪੜ੍ਹਾ ੩), "ਸਤਿਕੁਰ ਕਰਿ ਚੀਨੇ ਅਸਥਿਰ ਘਰੁ ਕਾਕੁ" (ਪੜ੍ਹਾ ੪) ਅਤੇ "ਭਾਪੁ ਜੋਤਾਪੁ ਸਭਲੇ ਗਏ" (ਪੜ੍ਹਾ ੫), ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਪੱਟੀ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਨੰਬਰ ੧੪੩-੧੪੫ ਉਪਰ ਕਾਅਦ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੬੯), ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਦੇ ਪਿਸਥ ਨਾਲ ੪੩ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ੪੪ਵੇਂ, ੪੫ਵੇਂ ਤੇ ੪੬ਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

੧੩. ਰਾਕ੍ਹ ਰਾਮਕਣੀ ਦਾ "ਕੁਣ ਉਤਨਾ ਨਾਉਂ ਸਖੀ" ਵਾਲਾ ਮਹੱਤਵ ੫ ਦਾ ਭੰਡ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਖੱਬੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੂਚਨਾ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ "ਰਾਮਕਣੀ ਦਾ ਭੰਡ ਮ ਪ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ"। ਅੰਤ 'ਤੇ ਇਹ ਚਿਤਾਉਣੀ ਹੈ "ਰਾਮਕਣੀ ਦਾ ਭੰਡ ਹੈ ਸਮਾਲਿ ਲਿਖਣਾ ਵਾਚਣਾ", ਉੱਤੇ ਇਹ ਭੰਡ ਲਿਖਿਓ ਹੁੰਦਾ ਹੈ "ਚੁਣ ਚਾਣਨਾ ਕਾਉਂ ਸਖੀ"। ਰਾਕ੍ਹ ਰਾਮਕਣੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ, ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੋਲ ਗਾਇਕੀ ਨਿਕਲੀ" ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ "ਅਪਰ ਸਾਥੇ ਬੋਲ ਕੀ ਸਾਰਾ" ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੪੫੪/੨)। ਇਸ ਬੰਦ ਨੂੰ ਹਲਕੀ ਜੇਹੀ ਕਲਮ ਦੀ ਲੋਕ ਹੋਰ ਕੇ ਕੋਟ ਦਾ ਧਰਨ ਦੀ ਬੀਰਾ ਕਹਿਓ ਲਗਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

੧੪. ਰਾਕ੍ਹ ਮਾਤੂ ਮਹੱਤਵ ੫ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਚਉਪਦਾ, "ਫੈਰੇ ਨ ਭਾਈ ਤੇਰੇ ਨ ਭਾਈ" ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੪੭੧/੨)। ਅਗਲੀ ਪੱਟੀ "ਭਾਣੀ ਗਾਹਕੁ ਭੋਇਆ" ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵ ੧ ਪ੍ਰਘਟਨਾ ਦੀ ੩੫ਵੀਂ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਮਹੱਤਵ ੩ ਪ੍ਰਘਟਨਾ ਦੀ ਸੰਕਿਆ ਅਧੀਨ ਮਹੱਤਵ ੩ ਦੁਆਰਾ ਅਗਲੀ ਪੱਟੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੪੭੪/੧)। ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਕ੍ਹ ਸੰਗਤ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਕਰ ਸਰਤਰ ਸਿਤਾਮਨਿ" ਉੱਤੇ ਲਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਕਗਨ ਦਮਾ ਬਾਜਿਓ" ਵਾਲਾ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਮਹੀਰਾ ਕਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਮਨ ਹਮਾਰੇ ਬਾਜਿਓ ਮਾਈ ਕਵਲ ਨੈਨਨ ਆਪਨੇ ਕੁਨ" ਭਾਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੧੫/੨)। ਇਸ ਚਉਪਦੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹਰਾਉ ਦਿੱਤਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ - "ਕਵਲ ਨੈਨ ਆਪਨੇ ਕੁਨ ਆਪਨੇ ਕੁਨ ਬਾਜਿਓ ਮਾਈ"।

੧੫. ਰਾਕ੍ਹ ਭੈਰਵੀ ਮਹੱਤਵ ੫ ਪ੍ਰਘਟਨਾ ੧ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਚਉਪਦਾ "ਕਰਤ ਨ ਹਉ ਨ ਮਹ ਕਮਦਾਲ" ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਕਵੀ-ਕਾਪ 'ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੨੩/੧)।

੧੬. ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ, "ਬਸਤੁ ਉਤਾਰਿ ਇਕੋਬਰੁ ਹੋਇ" ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਤਿੰਨ ਮੰਨਿਆ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਪੱਟੀ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ 'ਕਾ' ਤੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੪੯/੨), ਅਤੇ "ਸਾਹਿਬ ਜਾਵੈ ਸੇਵਕੁ ਸੇਵਾ ਕਰੈ" ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੂ ੧ ਦਾ ਦਸਿਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੫੦/੧)। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਬਾਸਾ ਬਾਲਤੁ ਨਗਰੀ ਕਾਢੀ" ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ" ਯਾਲਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (੫੪੯/੨)। ਭਰੋਤ ਦੀ ਵਾਚ 'ਕਾ' ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। (ਪੜ੍ਹਾ ੫੬੦/੧)

੧੭. ਰਾਗੁ ਸਾਹੰਗ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਫਾਤਿ ਮਨ ਹਰਿ ਕਿਸੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗੁ" ਨਹੀਂ ਹੈ (੫੧੦/੧)।

੧੮. ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ ਦੇ ਭੂਰ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਤਕਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅੰਦਰ ਉੱਚੇ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਲਦੀਆਂ, ਉੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੩ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ, ਛੰਦਵਾ ਚਉਪਦਾ, "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮੁ" ਪਿੱਛੋਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੯. ਰਾਗੁ ਭਾਨੜਾ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਦੋ ਚਉਪਦੇ, "ਭਾ ਤੇ ਜਪਿ ਮਨਾ ਹਰਿ ਜਾਪਿ" ਅਤੇ "ਭਰਤ ਬਝਤ ਚਰਚ ਚਰਚਰੀ" ਮਕਰਾਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ (ਪੜ੍ਹਾ ੬੧੫ ਅਤੇ ੬੧੬), ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਉਹ ਸੰਮਿਲਿਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਚਾਰ ਰਾਗੁ ਕਾਨੜਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਕਰ ਨਾਮਚੇਵ ਦੇ ਇੱਕੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੬੧੯/੧)। ਇਸ ਕਾਰਣ ਬੇ-ਮਿਲਣ ਹੈ।

੨੦. ਰਾਗੁ ਕਲਿਆਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹਨ। ਰਾਗੁ ਕਲਿਆਨ ਵਿਚ "ਭੋਪਾਲੀ", ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿਚ "ਬਿਭਾਸ" ਆਦਿ ਪਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ। ਕੇਵਲ ਦੋ ਬਾਬਾਂ ਤੇ ਰਾਗੁ ਦੀ ਪੱਟੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ, 'ਪ੍ਰਭਾਤੀ' ਪਦ ੫/੩ ਤੇ ੩/੩ ਸੰਸਕਰ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਸਭ ਕਾ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਪਰਭਾਤੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਖਰੜੇ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਬੀੜ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਾਠ "ਪਰਭਾਤੀ" ਹੀ ਸੀ।

੨੧. ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚਾਰ ਸਹਸਰਿਤੀ ਸਤੰਕ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

੨੨. ਸਵੱਯੋ ਮੁੱਖ ਬਾਬਨ ਤੇ ਭੱਟਾ ਕੇ, ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਭੱਟ ਰਾਬਤ ਸਵੱਯੋ ਮਹਲਾ ੨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵੱਯੋ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਸ ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰੁ ਸਵੀਯੋ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ" (ਪੜ੍ਹਾ ੬੫੯/੨)।

੨੩. ਸਤੰਕ ਵਾਲਾ ਤੇ ਦਸੀਕ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ, ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਤੰਕ, "ਅਭਿਆਯਤ ਏਹ ਨ

ਆਖੀਅਹਿ", "ਅਡੇ ਨਿਰੰਜਨ ਪਰਮਪਦੁ" ਅਤੇ "ਕੁਹਮਣ ਕੋਲੀ ਘਾਤ ਕੰਵਰਾ", ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਬਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਣਤੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਬਣ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਸਤੰਕਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਤੰਕ, "ਉ ਚੋਲਾ ਹੋ ਭਿਆ ਨੀਸਾਨੀ", ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੨ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੬੬੯/੨)। ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਚਾਰਵਾਂ ਸਤੰਕ "ਹੈਨਿ ਵਿਖਲੋ ਨਾਹੀ ਘਣੇ ਵੇਲੁ ਭਕਤੁ ਸੰਸਾਰੁ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਸੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬਾਰਤੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਪੁਰਕ ਪੰਜਤੀ "ਨਾਨਕ ਨਦਰਿ ਪਛਾਣੀਐ ਗੁਰ ਕੇ ਸਰਦਾ ਵੀਚਾਰ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਅ) ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਤ੍ਰਿਹਵਾਂ ਸਤੰਕ "ਪਰਤੁ ਹੂੰ ਗਿਆਵਲਾ" ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ "ਪਰਬਰ ਤੁ ਹਰਿਆਵਲਾ" ਸੀ, ਮਕਰਾਂ ਹਰਤਾਲ ਨਾ ਕੇ "ਪਰਬਰ ਤੁ ਹਰਿਆਵਲਾ" ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੬੬੯/੨)।

(ੲ) ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਤੰਕਾਂ ਵਿਚ, ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲਾ ਪੰਜਵਾਂ ਸਤੰਕ, "ਮਾਥੈ ੧ ਪੁਰਿ ਲਿਖਿਆ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਹੋਰ ਸਤੰਕ 'ਤੇ ਵਿਚ ਸਭ ਆਕਾਰ ਹੈ "ਪ੍ਰਗੋਕ ਵਾਲਾ, ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

(ੴ) ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਤੰਕ ਦੀ ਪਹਲੀ ਰੁਝ ਅਪੂਰੀ ਸੀ, ਮਕਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੋਰ ਦਿੱਤੀ ਕਾਠੇ ਅੱਖਰ ਵਾਲੀ ਰੁਝ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਅਪੂਰੀ ਪੰਜਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

ਗੁਰਮਤੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਬੋਲੇ ॥ ਸੋਭਨਿ ਤਾਮ੍ਹਿ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਦੇਵੇਲੇ ॥

ਹਰਿ ਗੁਰੁ ਕਸਾਦੀ ਇਨਸੁ ਰਾਹਿ ਹਰਿ ਚਤੀ ਹਰਿ ਰੋਗ ਬੋਲੇ ॥

(ੴ) ਸਤੰਕਾਂ ਦਾ ਭਗ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਛੋਂ ਗੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਤੰਕ "ਭੋਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ" ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੬੭੬/੨)। ਬਾਕੀ ਪੜ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਹੈ।

੨੪. ਪੜ੍ਹਾ ੬੭੬/੨ ਦੇ ਮਕਰਾਂ ਪਾਸੇ, ਅਰਥਾਤ ਪੜ੍ਹਾ ੬੭੭/੧ ਉਪਰ, ਰਾਗੁਮਾਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭੋਗ ਪੜ੍ਹਾ ੬੭੭/੨ ਉਪਰ ਜਾ ਕੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਹੇ. ਫੋਪਰੀ ਭੋਯੋ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉੱਤਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਅਸ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ।

→ ੨੫. ਪੜ੍ਹਾ ੬੭੭/੨ ਦੇ ਮਕਰਾਂ ਪਾਸੇ, ਜੋ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਪੰਨਾ ੬੭੮/ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉੱਪਰ ਕਰਕੇ ਰਾਗੁ ਭਭਰੰਸ ਦਾ ਰਹਿਆ ਭੋਗ "ਪ੍ਰਭ ਕਰਣ ਕਾਠਣ ਸਮਰਥਾ ਰਾਮ" ਉੱਪਰ ਦੱਸੀ ਸੂਚਨਾ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਮਕਰਾਂ ਪਾਸੇ, ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੰਨੇ ਨਕਸ਼ੀਤ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾ ੬੭੯/੧ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਰਾਗੁ ਰਾਮਕ...

ਫਿਰ "ਏ ਫੁਟ ਰਾਏਨਾ ਕਾਉ ਸੁਖੀ" ਆਇਤ ਹੈ—ਪੂਰੇ ਚਾਰ ਬੰਦੇ। ਇੰਨੇ 'ਭੈਰਵਨਾ' ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਠ 'ਚਾਏਨਾ' ਆਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਦੇ ਮੁੱਥ ਵਿਚ ਇਹ ਇੱਪਣੀ ਇੱਥੀ ਹੋਈ ਹੈ। "ਗੁਰੂ ਰਾਮਕਲੀ ਫੋਰ ਮਹਲਾ ੫ ਪਿੰਡੇ ਭਿਖਿਆ ਹੈ"।

ਫਿਰ ਮੁੱਥ "ਏ ਫਿਰ ਇਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਇਹ ਇੱਥੇ ਦੇ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ।
"ਰਾਮਕਲੀ ਕਾ ਫੋਰੁ ਹੈ ਸਮਾਇ ਲਿਖਣਾ ਵਾਹਣਾ।"

੨੬ ਬਾਗੁਮਾਲਾ ਫੋਰੁ ਇਨਾ ਚੋਰ ਕੋਈ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਇਸ ਖੀਲ ਵਿਚ ਸੰਗ੍ਰਿਹਿਤ ਨਹੀਂ।

੨੧. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ ੧੧੯੨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (ਸੰਮਤ ੧੭੩੧ ?)

ਇਹ ਬੀੜ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਐਕਸਿਡਨ ਨੰਬਰ ਐਮ-ਐਸ ੧੧੯੨ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਨੇ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਲਿਖ ਕੇ ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਰਫਾ ਤਤਕਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਤਤਕਾਲ ਦੇ ਕਾਲਮੀ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਵਿਚ "ਯਲ੍ਹ ਜੋਗੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਥਣੇ ਫੋਰ" ਦੇ ਭੀ ਮਤਰਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ "ਸੰਮਤ ੧੭੩੧ ਜੋਗੀ ਨੌਵੀਂ" ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ 'ਚੇ ਵਾਕਾਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਛਾਇਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਬੀੜ ਬਹੁਤ ਪਿੰਡੇ ਵੀ ਜਿੰਧੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ (ਸਮਾਥਣਾ ੧੭੩੨) ਥਾਉਂ ਥਾਉਂ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ੧੭੩੧ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਨੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਤਤਕਾਲੇ, ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚਲ ਚੁਕੀ ਗੀਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨ ਤਤਕਾਲੇ ਹਨ ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ੩੭/ਅ ਉਪਰੋਂ ਮੁਕਦੇ ਹਨ। ਅੰਕ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਹਾਥੀਏ ਵਿਚ ਲਲੀ ਹੋਏ ਹਨ ਭੈ ਪੜ੍ਹਿਆ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕਿਟਤੀ ੬੦੪ ਹੈ। ਅੰਕ ਲਕਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇੱਥੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਜਿੰਧੇ ਪੁੰਨ ਪਾਸੇ ਭੈ ਕੇ ਪੁਰਾ ਪੜ੍ਹਾ ਬਣਾਇਆ ਕਾਇਆ ਹੈ। ਤਤਕਾਲੇ ਇਸੇ ਵੰਗ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਲਿਖਾਰੀ ਹੰਗਾ ਸੁਝਾਵਾਨ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਗਣਨਾ ਦਲਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੀਨ ਹੈ।

ਨੀਸਾਣੁ ਭਰਕਾਇਆ ਦੇ ਫੋਰੀ ਪਿੰਡੇ ਇਕ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹ ਉਪਰ ਭੈਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ (ਮੁਲਮਤ੍ਰ) ਲਾਈਨਾ ਲਕੋ ਤਤਕਾਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅੰਕਹੀਨ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਅਲੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨੀਸਾਣੁ ਕਿਧਰੋਂ ਭੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਟੇਜਿਕ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਾਣੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਅਸਲੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਤਰਲਾ ਮਾਰਿਆ ਕਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਪਾਠਖੁ ਅੰਧ ਇਸ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਚਿਕ ਛਿਣ ਵਿਚ ਭਾਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਲਕਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਇੱਪਣੀ ਇਸ ਨੀਸਾਣੁ ਦੇ ਬੱਲੇ ਇੱਥੀ ਕਈ ਹੈ, ਉਹੀ ਇਸ ਦ ਵਾਡੇ ਨੂੰ ਚੰਨਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਇੱਪਣੀ ਇਹ ਹੈ।

ਇਹ ਦਰਸਨ ਨਾਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੰਮਤ ੧੭੩੧ ਵਿਕ੍ਰਮੀ ਪੁੰਨਿਆ ਜੋਗ ਦੀ ਸਮੇਤ ਸੰਗਤ ਦੇ।

"ਦਰਸਨ" ਤੋਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਭਾਵ "ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸਨ" ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖਰੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੰਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਲਾਇਆ ਇਹ ਨੀਸਾਣ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਬਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾ ਕੇ ਹੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕੁੰਬ ਸੰਮਤ ੧੭੩੧ ਵਿਚ ਕਿੱਥੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਇਆ? ਭਿਰ ਅਜੇਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਚਿਕਰ ਭਰਕਰੇ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ? ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਨੀਸਾਣ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੁਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਨੀਸਾਣ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਇੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਵੱਥ ਕਰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੇ ਕੁੰਬ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਇਹ ਕਿ ਸੰਮਤ ਨਾਲ "ਬਿਕ੍ਰਮੀ" ਲਿਖਣ ਦਾ ਚਲਕੂਰ ਪੁਰਾਣੇ ਖਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਲਸੁਰੂਪ ਸਿੱਧੇ ਸਾਏ ਬਰਧਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਕੱਢਾ ਜੋਰਾ ਛਡਣ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ: ਬਾਣੀ ਇਸ ਕੁੰਬ ਦੀ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਅੰਕ ੧ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ, ਸੰ ਦਰੁ, ਸੋ ਪੁਰਖੁ, ਭੈ ਸੋਹਿਲਾ ਹਨ। ਮਗਰੋਂ ਮੌਜੂਦਾ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ੩੧ ਰਾਗ ਚਲਦੇ ਹਨ; ਜੋਸ਼ਾਵੰਤੀ ਅਖੀਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਭੱਗ ਇਸ ਕੁੰਬ ਦਾ ਸਲੋਕ ਵਾਨਾ ਤੇ ਵਧੀਕ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਢਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸਲੋਕ "ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀ" ਅੰਤ 'ਤੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਵਾਲਕੁ-ਬਾਣੀ, ਸਲੋਕ "ਜਿਤ ਦਰੁ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦ" (੩), "ਬਾਇ ਆਰਿਸ ਆਸ਼" (੧੬), ਰਤਨਬਲਾ (੨੫), ਚਕੀਕਤ ਰਾਗ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਕੀ, ਹੈ। ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕ "ਹਕੀਕਤ ਰਾਗ ਮੁਕਾਮ" ਦੇ ਮਗਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੭ ਹੈ। ਵਾਗਮਾਲਾ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾ ੬੦੪/ਅ 'ਤੇ ਰਖੀ ਹੈ। ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਇਸ ਕੁੰਬ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਣੀ ਬਾਣੀ ਬਾਣੀ ਟਿਕਾਣੇ ਜਿਹ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਬੀਚ ਦੀਆਂ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

੧ ਜਪੁ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਮਗਰ ਅੰਕ '11੧' ਹੈ। ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ: ਮੁਹੰ, ਧੋਲ, ਕੰਣ, ਰਖੀਸਰ, ਜੋਭੋ।

੨ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਮਗਰ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ 'ਸੁਧ' ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਅਜੇਹੀ 'ਹਦਾਇਤ ਨਹੀਂ' ਮਿਲਦੀ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਲੋਕ ਵਾਰ ਨਾਲਿ 11੧1 ਮਹਿਲਿਆ ਸਭਨਾ ਕੇ ਚਉਪਈ ੧੦੦ ॥

ਅਸਟਪਈਆ 11੨੧ ॥ ਸ਼ਬਦ ਤਬਾ ਛੰਤ ਤਬਾ ਪਹਰੇ ਤਬਾ ਵਣਜਾਰਾ 11੧੦11

ਤਿਨਾ ਦਾ ਜੋਲ ॥ ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕਾ ੧੩੮ ॥ ਜੁਮਲਾ ॥

ਸਾਰੇ ਕੁੰਬ ਵਿਚ ਬਾਣਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸੇ ਡੋਲ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਬੀਤ ਦੀ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ।

੩. 'ਰਾਗੁ ਰਉਤੀ ਬੇਰਾਗਣਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ' ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ: "ਕਰਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕੋ ਜੇਈ", ਇਸ ਬੀਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ੫ ਸ਼ਬਦ (ਕਾਲਬੂਤ ਕੀ ਹਸਰਨੀ) ਦੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਲ ਵਿਚ "ਬਿਖੈ ਬਾਦੁ ਹਰਿ ਰਾਗੁ ਸਮ ਮਨ ਬਉਰਾ ਰੇ" ਦੇ ਨਾਲ "ਬੁਰਲਭ ਏਹ ਕਉ ਕਾਜ" ਵੀ ਨਹੀਂ। ਕਬੀਰ ੬ ਵਾਰ ਸਲੋਕ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੇਲੜੀ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

੪. ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ "ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਵਾਲਾ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੋ ਦਰੁ" ਮਗਰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬੇ-ਅਸਲ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ਇਸ ਬੀਤ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਮੁਲਮੁਲੁ ਲਿਖ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਦੀ ਹੈ। ਧੋਨਾ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ "ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਜੰਗਿ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨ ਲੀਨਾ" ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਬੁਨਾ ਤਨਾ' ਸੁੱਧ ਹੈ।

੫ ਰਾਗ ਕੂਜਰੀ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, "ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਰਜੀ ਭਾਇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਾਗ ਕੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੪ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਅਸਟਪਈ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਦਰਸਨ" ਹੀ ਹੈ।

੬ ਰਾਗ ਦੇਵ ਗਧਾਰੀ ਵਿਚ ਸਿਟਲੋਪਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਾਂਲੇ ਹਰ ਬਾ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਾਂ ਲੇਖ ਤੇ ਮੰਗਲ ਦੇਣ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਕੁੰਬ ਬੜਾ ਪਰਿਪੱਕ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਹਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਛਪੇ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਥ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹਨ।

੭ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਸੰਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖਨ ਕਰ ਵਾਲਾ ਚਉਪਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੪, ਪਉੜੀ ੨੯, ਦੇ ਮਹਲਾ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਦੀ ਫੁਟੀ ਤੁਕ 'ਆਪੇ ਓਇ ਕਰਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ' ਸੁਹਾਵਜ਼ੋਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਖਾਲ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਅਉਪੁ ਸੋ ਜੰਗੀ ਗੁਰ ਮੋਰਾ' ਦੀ ਇਕ ਪੰਗਤੀ ਲਿਖ ਹਰਤਾਲ ਨਾਲ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੮ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਤਖਤੀ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਬਦ "ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ" ਨਾਲ "ਮਹਲਾ ੧" ਹੈ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਸਨਕ ਸਨੰਦ ਮਹੇਸ ਸਮਾਨਾ" ਦੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਦਾ ਕੁੱਝ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ, "ਠਿਰ ਰਾਮ ਜਪਹ ਸੋਰੀ ਮਾਈ ਨਹੀਂ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੮. ਰਾਗੁ ਤਿਲੋਕ ਦੇ ਮਹਲਾ ੬ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮਹਲਾ ੪ ਦੀਆਂ ਅਭਟਪਈਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਚਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੋ, ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹਨ

੧੦. ਰਾਗੁ ਰਮਕਲੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਬਿਤ ਛੰਤ 'ਰਣ ਬੁੰਨਤ ਕਾਉ ਸਖੀ' ਪੂਰਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੩੬੧/੪)। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕਬਿਤ ਬੇਬਾ ਬੇਦਾ, "ਅਖਰ ਸਾਚੇ ਬੰਦੁ ਤੀ ਸਾਚਾ" ਵਾਲਾ, ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੧. ਰਾਗੁ ਮਾਧੂ ਦੀ ਦਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ (ਵਿਣ ਗਾਹਕ ਗੁਣ ਵੇਚੀਐ) ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸਖ ਸਾਕਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿੰਤਾਮਨਿ" ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਵੀ ਦਾਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੀਰਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੪੮੬/ਅ)।

੧੨. ਰਾਗੁ ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੂ ੨ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਹੈ।

੧੩. ਬਲੈਤ ਹਿੰਡਲ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸ਼ਬਦ 'ਬਸਤੁ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਗੁ' ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਇਕਤੁਕਾ 'ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੰਘਾ ਕਰੈ' ਵੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਚਰਕੇ ਚਿੰਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਹਿੰਡਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ "ਰਾਜਾ ਬਾਣਕ ਨਫਰੀ ਕਾਰੀ" ਵਿਚ ਦੁੱਖਾ ਬੰਦ 'ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ'। ਪਿਨੁ ਡੋਲਾ ਪਿਨੁ ਮਾਸਾ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੧੪. ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਭਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਅਖਨ ਕੈ ਸੰਗੁ" ਦੀ ਕੋਵਲ ਇਕ ਕੁਝ ਚਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੂਰਦਾਸ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਹਰਿ ਕੈ ਸੰਗਿ ਖਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕ" ਵੀ ਹੈ।

੧੫. ਰਾਗੁ ਮਠਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਚਉਪਦੇ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨੁ ਏਕ ਨਾਮੁ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਾਰ ਰਾਗੁ ਮਠਾਰ ਵਿਚ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ "ਮਹਲਾ ੩" ਦਾ ਹੈ।

੧੬. ਰਾਗੁ ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ੧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੧ ਤਕ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮਹੀਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੧੭. ਰਾਗੁ ਬੀਰਆਸ ਮਹਲਾ ੪ 'ਭੰਘਾਲੀ' ਨਾਲ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਹਨ।

੧੮. ਰਾਗੁ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਨਾਲ "ਕਿਥਾਸ" ਪਦ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੧੯. ਭੰਗ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਭਿਟਰੀ ਪ੍ਰਕਾਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

੨੦. ਭੰਟ ਰਚਿਤ ਸਵੱਯੋ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵੱਯੋ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਸੋ ਕੁ ਕਲ" ਸੀ, ਪਿੰਡੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤਲ ਫੇਰ ਕੇ "ਦਲ" ਰਹ ਚਿੱਤਾ ਹੈ।

੨੨. ਬੀੜ ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ

(੧੭੩੨ ਬਿ.)

ਇਹ ਬੀੜ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ, ਕਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਦਰਬਨ ਜੀ ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਲਾਂ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਕੁੰਧ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਸਤਕ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ੧੬੪੭ ਵਿਚ, ਚੰਦ-ਵੰਡ ਮਗਰੋਂ, ਇਹ ਬੀੜ ਸ ਨਲਾ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਕੋਰ ਬਾਬਾ, ਜਿਲਾ ਕੁਜਰਾਤ, ਦੇ ਉੱਘਾ ਨਾਲ ਸਿਖ ਰੋਫ਼ੇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਡਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਾਚਣ ਦਾ ਅਫਸਰ ਪਹਲਾਂ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਘੱਖਵੀਂ ਨਰਨ ਨਾਲ ਵਾਚਣ 'ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਮਾਣ ਸ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾਰਾ ਤੇ ਉਸ੍ਤਾਦ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਵਕਤ ਇਹ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਸੂਨ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵੱਜੀ ਯਲਭਾਰ ਦੋਰਾਨ ਅੱਗ ਲਗ ਜਾਣ ਕਾਰਣ ਸਦਾ ਲਈ ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੀ।

ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਬਾਣੀ, ਸਿਰਨੋਖਾ ਦਾ ਵਿਹੀ-ਵਿਧਾਨ, ਅੰਛਣ-ਪੱਧਰੀ ਯਾਨ-ਭੋਝਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਵਿਰਿਆਦਿ ਬਾਰੇ ਕਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾਰਾ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਾਂ ਵਿਚ ਸਰਖਿਅਤ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਇਸ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਇੰਪਰੀਅਲ ਦਾ ਆਧਾਰ ਤਲਵਾਰਾ ਜੀ ਦੀ ਖੋਜ, ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਿਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਕੁਰਬਾਨੀ ਜੰਘਾਦਨ ਨਿਰਣੈ' ਵਿਚ ਚਿੱਤਾ ਨੰਦ, ਜਾ ਹਿਰ, ਕੁਰਪੂਰਵ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਵੱਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਮਝਤੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸੰਸਤ, ਬਾਣੀ, ਨੀਜਾਣ ਆਦਿ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਤ ਵਾਲੀ ਇਸ ਬੀੜ ਦ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ, ਬਕੋਲ ਜੀ ਬੀ. ਸਿੰਘ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ -

ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹੀ ਰਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ

ਜੋਗੀ ਜੋਰ ਸਮਾਫਣ ਕਾ ਚਿਤ੍ਰ (= ਚਲਿਤ੍ਰ)

ਸੰਸਤ ੧੭੩੨ ਪੰਥ ॥੨੩ ਕੁੰਵੀਰਵੇ ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ

"ਇਹ ਰਜਿਸਟਰ ਇਸ ਵਕਤ ਯਸਰ ਘੜ 'ਸੁਭਾ' ਦੇ ਯੁੱਧਰਤ ਪਾਸ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹਨ

ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਦਤਾ ਤੋਂ ਲਗਪਗ ਡੇਢ ਕੁ ਮਹੀਨਾ ਪਿੱਛੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਇਆ। ਓਹੋ ਇਸ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭੰਗ "ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ" ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਦਰਜ ਮੁਦਾਵਤੀ ਤੇ ਸਲੋਕ "ਭੋਗਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਨਾਹੀ" ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਜਦੋਂ ਨੌਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਾਗੁਭਾ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗੁ ਪ੍ਰਭਾਣੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਲੋਕ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਉਪਰ ਚਲ ਰਹੇ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਲੋਕ "ਜਿਤ ਦੁਖੁ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ" ਤੇ "ਬਾਇ ਆਰਸ ਆਬ" ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੁਸ਼ਟ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਪਾਏ ਵਧਾਏ ਗਏ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਵਾਲਤੂ ਬਾਣੀ "ਚਤੁਰਮਾਲਾ", ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਕੀ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਥੀ—ਜੋ ਪਹਲੇ ਲਿਖਾਈ ਦੀ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਟਾਕ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਡਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਈ ਦੱਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਕੋਈ "ਉੱਤਮ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ" ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਫਤਕਰਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ਬਣ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ, ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤ ਚਿਤ੍ਰਣ ਦੀ ਚੋਸ਼ਟਾ ਗੀਤੀ ਸੀ। ਬੀੜ ਦੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨੀਸਾਨੁ ਜੀ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ "ਗੁਰੂ ਸਹਾਇ" ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੱਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਇਥੇ ਚਮੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹਸਤਾਲੇਖ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਤ ਵੱਲ ਹੈ। ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਿਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਈ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹੀ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਕੁੱਲ ੫੦੬ ਪੜ੍ਹੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕ ਪੁਰ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੱਚੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

੧. ਮੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਪਹਲ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ, ਜੰਡਸਰੀ, ਟੱਤੀ (?), ਬੋਰਾਜੀ ਆਦਿ, ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਸਨ, ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਮੁਲਮੁਲ ਨਾਲ। ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਪੂਰਾ ਮੁਲਮੁਲ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ।

੨. ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਬੁਨਿਆਦ ਮੁਢਲੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਹਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਛੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ।

੩. ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ ਇਸ ਕਾ ਨ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੪. ਸੋ ਦਫ਼ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸਬਦ, ਜੋ ਪੁਰਖੁ ਵਾਲੇ ਰਾਗੇ ਬਬਦ ਤੇ ਸੰਹਿਲਾ ਨ ਦੇ ਪੰਜ ਸਬਦ ਇਸ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

੫. ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਸੰਤ ਜਨਾ ਮਿਲਿ", "ਗੁਰੂ ੧ ਮੇ ਪ੍ਰਸੀਐ" ਤੇ "ਸੰਤ ਜਨਾ ਸੁਣਿ" ਅਰੁ ੧ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਬ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈਓ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਦੇ ਇਕੱਠੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਡਾਵ ਬ-ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਨ।

੬. ਰਾਗੁ ਚੋਬਛੰਧਾਰੀ ਦੇ ਹਰ ਬਬਦ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੫, ਮਹਲਾ ੬ ਆਦਿ ਅੰਤ ਸਨ।

੭. ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ, ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਖਾਲਸੇ" ਸੀ। ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਕਈਓ ਜੀ ਦਾ ਬਬਦ "ਅਉਧੂ ਸੋ ਜੋਗੀ ਕੁਰ ਮੋਰਾ" ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

੮. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ "ਰੁਣ ਬੁੰਨਾਜਾ ਗਾਉ ਸਬੀ" ਵਾਲਾ ਛੰਦ ਦਰਜ ਸੀ।

੯. ਰਾਗੁ ਮਾਝੂ ਬੀ "ਬਾਣੀ ਗਾਰਬ ਡੰਡਿਆ" ਵਾਲੀ ਅਸਟਪਦੀ ਇਸ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਦੇ ਕੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਅਰੁ ੧ ਦੀ ਅਸਟਪਦੀ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਸੀ। ਜੋ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਪੰਨੀ ਵਿਚ ਅੰਕ ੫ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਪਦਾ ਬ-ਮਿਸਲ ਹੋਇਆ ਵੀ ਦਰਜ ਸੀ: ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਕੁੱਲ ਤੋਂ ਲਿਖਾਰੀ ਭਲੀ ਭਾਤ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਸੰਗ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਇਹ ਨੋਟ, "ਨਕਲਾਇਆ ਨਹੀ" ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ "ਨਕਲਾਇਆ" (ਡਾਰਸੀ, ਠਕਠਾ ਅਥਵਾ ਥਾਂ ਦਾ ਬਦਲਣਾ) ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ 'ਬਾ ਬਦਲੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ'। ਰਾਗੁ ਮਾਝੂ ਵਿਚ ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਪਦਾ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਆ ਮਾਈ" ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਵਿਦਾਸ ਜੋ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗੁ ਵਾਲਾ ਬਬਦ 'ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਹੁ ਚਿੰਤਾਮਨਿ' ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੧੦. ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ "ਬਸਤੁ ਉਤਾਰਿ ਇਕੋਬਰੁ ਹੋਕੁ" ਮਹਲਾ ੩ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਇਕਤੁਕਾ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੈ" ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਸਨ। ਬਸੰਤ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਇਸੇ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਗਤਾਂ ਦੀ ਦੇ ਪਿੱਛ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ।

੧੧. ਹਾਥ ਸਾਧੈਗ ਕਿਹ ਸੁਰਦਾਸ ਦੇ ਪਦੇ ਦੀ ਖਾਲੀ ਇਕ ਟੁਕ, "ਭਾਇ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੋਗ" ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੇ ਸੁਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, "ਹਰਿ ਕੇ ਸੋਗ ਖਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕ" ਦੇ ਬੰ, ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਕਬੀਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਉਨੁ ਸਹਾਈ" ਚਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੧੨. ਭੱਟ ਦੇ ਸਫ਼ੇਲੀਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ ਓ ਅੰਤਲੇ ਸਫ਼ੇਲੀਏ ਵਿਚ ਕਵੀ ਛਾਪ "ਕਲ" ਠੀਕ ਸੀ, "ਟਲ" ਨਹੀਂ ਸੀ।

੨੩. ਬੀੜ ਡਾ. ਮਾਨ ਜਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ (ਪਹਲਾਂ)

(ਜੰਮਤ ੧੭੩੩)

ਇਹ ਬੀੜ ਡਾ. ਮਾਨ ਜਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਕਾਰੇ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੩੩ ਹੈ ਜੋ "ਜੇਠ ਵਈ ਦਸਮੀ ਵਾਰ ਵੀਰ ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ" ਦੇ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਵਾਕ ਦੁਆਰਾ ਸੂਚਿਤ ਹੈ। ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ ਭਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ ਵਿਚ 'ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤ' ਨਾਂ ਦੀ ਟੁਕ ਆਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਨੀਸਾਣੁ ਕਿਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਜਪ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਜੋ ਨੀਸਾਣੁ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਗਣੇਸ਼, ਰਾਮ, ਆਦਿ ਮਹਾਰਤੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਡਾਕੂ ਅੰਤਿਆ ਪਵਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਹੜੇ ਕੋਈ ਇਕ ਦੋ ਅੱਖਰ ਨਬਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਅਸਲੀ ਦਸਤਖਤ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ। ਅਸਲੀ ਨੀਸਾਣੁ ੧੭੩੩ ਬਿ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਜੋ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਜੰਮਤ ੧੭੩੨ ਨੂੰ ਇਹ ਅਸਾਥ ਜੰਜਾਰ ਤਿਆਗ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਆਪ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ 'ਤੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੋ ਪਹਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਨੀਸਾਣੁ ਵੱਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਥੇ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਪਹਲਾਂ ਲਏ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਤੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪਰਾਬ ਨ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ।

ਬਿਹਨ ਥਲ੍ਹ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੰਨੈ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭੱਗ ਇਸ ਦਾ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਰਥਾ ਸਲੋਕ "ਤੈਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ" ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅੰਤ ਵਿਚ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਭੀ ਬਿਧਿ ਆਦਿ ਸਭ ਹਨ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ਦੇ ਮਗਰ ਇਕੱਠੀ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਓ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ, ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਹਲੀ ਵਾਰੀ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ

[ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੯]

ਮਨ ਤੇ ਜਾਗਤਿ ਹਰਿ ਹੋਕ ਬਾਇ ॥

ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਮਹਿ ਜਾਗੀਐ

ਤੈਰਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਖ ਜਾਇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ

ਜਾਗਤਿ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਜਨਾ ਤੂੰ ਤਿਸ ਥੇ ਸਿਮਰਨਿ ਜਾਗ ।
 ਜਾਗਤਿ ਹੋਏ ਸਿਧ ਪੀਰ ਜਿਨਿ ਕੇ ਮਸਤਕਿ ਭਾਗ ॥
 ਪਿਰ ਭਾਈ ਤਾ ਜਾਗੀਐ ਹੋਵੇ ਅਟਲ ਸੁਹਾਗੁ ॥੧॥

ਜੇ ਸਵੀਐ ਨਿਸ ਨੀਂਦ ਭਰਿ ਹੋਇ ਸਰਹੇ ਮਨ ਮਾਹਿ ॥
 ਪਰਮੇਸਰ ਤੇ ਭੁਲਿਆ ਘਰੁ ਮੁਹਿ ਚੋਰ ਨੇ ਜਾਹਿ ॥
 ਜਾ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨ ਜਾਗਤਾ ਤਾ ਤੁਸ ਕਿਉ ਜਾਗਤ ਨਾਹਿ ॥੨॥

ਮਨ ਕੀ ਬੈਠਨ ਨੀਂਦ ਹੋ ਹਰਿ ਜਸੁ ਨੂੰ ਉਪਲਾਇ ॥
 ਅਵਧਿ ਚਿਹਾਵੈ ਬਲੁ ਹਿਰੈ ਸੰਵਤ ਗਈ ਬਿਹਾਇ ॥
 ਜੇ ਏਛਾ ਕਹਿ ਜਾਗੀਐ ਰੋਸੇ ਹੀ ਫਲ ਪਾਇ ॥੩॥

ਤੇਰੇ ਸੇਵਕ ਜਾਗੇ ਨਾਮ ਰੰਗਿ ਮਿਲੇ ਨਿਰੰਜਨ ਜਾਇ ॥
 ਜੇ ਜਾਗੇ ਬਿਖਿਆਦ ਕਉ ਤਿਨਾ ਹੀ ਬਿਖੁ ਭੁੰਚਾਇ ॥
 ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਪਿਆਈਐ ਦਰਗਹ ਪੈਪਾ ਜਾਇ ॥੪॥੧॥

ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੯

ਮੁਨੁ ਰੇ ਭਿਆਸੋਇ ਕਹਿਆ ਉਨਿ ਜਾਗੁ ।
 ਜਸੁ ਜਾਸ ਨਿਹਾਰੇ ਚਰਿ ਖੜਾ ਉਨਿ ਕੁਰ ਕੀ ਚਰਨੀ ਲਾਗੁ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਮਾਇਆ ਕੇ ਮਦਿ ਮੋਹਿਆ ਸੁਤ ਬਨੰਤਾ ਕੇ ਸਾਥਿ ।
 ਦੇਖਿ ਬਾਲੂ ਮੰਦਰ ਭਿਗਸਿਆ ਕਛੁ ਨ ਆਇਓ ਹਾਥਿ ॥੨॥

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧ ਅਭੁ ਲੋਭ ਮੋਹੁ ਇਨ ਕੇ ਸੰਗਿ ਨਿਵਾਸ ॥
 ਜਾਣੈ ਕਾਇਆ ਅਮਰ ਹੈ ਲਾਏ ਲੇਖੇ ਸਾਸ ਗਿਲਾਸ ॥੩॥

ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਨ ਸੰਭਲੇ ਨਾ ਸਮਝੇ ਮੁਣੀਆਇ ।
 ਬੰਨੇ ਭਾਰ ਅਮੋਚਦੇ ਰਚਿਆ ਮੂੜੇ ਜਾਇ ॥੪॥

ਜਾਗਦਿ ਕੀ ਇਹ ਪੁਤਲੀ ਜਿਉ ਜਲਿ ਮਾਹਿ ਭਰੰਗ ॥
 ਜਨ ਨਾਨਕ ਇਸਿ ਬਲ ਕਾਰਨੇ ਕਿਉ ਸਹ ਸਿਉ ਪਾਈਐ ਭੰਗ ॥੫॥੨॥

ਇਸ ਬੀਜ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਕਈ ਬਾਈ ਭੰਨ-ਭੰਡ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸੂਰੂਪ ਬਦਲ ਗਇਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ, ਇਸ ਭੰਨ ਭੰਡ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸੂਰੂਪ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭੰਨ ਤੜਕ ਵਾਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵਾਲੀ

ਸ਼ਬਿਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ

੧. (ਪਹਲਾ) ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਸੌ ਦਰੁ
 (ਮਗਰੋਂ) ਸੌ ਦਰੁ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧
੨. (ਪਹਲਾ) ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ ਮਹਲਾ ੧ ਜੋਹਲਾ
 (ਮਗਰੋਂ) ਜੋਹਲਾ ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ
੩. (ਪਹਲਾ) ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧ ਚਉਪਦੇ ॥ ਘਰੁ ੧॥
 (ਮਗਰੋਂ) ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਘਰੁ ੧॥
੪. (ਪਹਲਾ) ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੩ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਘਰੁ ੧॥
 (ਮਗਰੋਂ) ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆਂ
੫. (ਪਹਲਾ) ਰਾਗੁ ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੧ ਛੰਤ
 (ਮਗਰੋਂ) ਰਾਗੁ ਵਡਹੰਸ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨੀਯ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਹਾਲਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਰਖਤਾ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਨ ਵਿਚ ਬੰਨੇ ਕੁਕੀ ਸੁਧ ਬੀੜ ਦੀ ਛੋਲ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਗਦੇ।

ਸੁਧਾਈ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੇ ਮਹਲਾ ੫ ਚ ਅੰਗਲੇ ੨੨ ਤੋਂ ੩੦ ਤਕ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਹਫ਼ਤਾਲ ਨਾਲ ਕਟਵਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓ ਲਿਖਵਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਤਰਕਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾ ਮੇਸ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੇ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪਹਲਾਂ ਚਾ-ਮਿਸਲ ਸਨ। ਸੋ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਯਤਨ ਇਸ ਨੂੰ ਕਬਿਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਬਾਲਣ ਦਾ ਸੀ।

ਹੋਰ ਵਰਣਨਯੋਗ ਭੱਲਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ

੧. ਜਪੁ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਕੁਰੁ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਦਾ ਤੀਜਾ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ : ਮੁਢੇ, ਧੋਲੁ, ਕੋਣ, ਰਖੀਸਰੁ, ਜੀਝੇ।

੨. ਰਹਰਾਜਿ ਵਿਚ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਜੁੱਟ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

੩. ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕੇ ਸਦ. ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨ ਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ 'ਵਾਰ' 'ਧਰ ਅਬਿਰ 'ਵਦ ਬੇਲਤੀ' ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ "ਕਾਲਬੂਤ ਅੰ ਹਸਤਨੀ" ਵਾਲੇ ਚਉਪਦੇ ਵਿਚ ਕ੍ਰੋਮ ਰੁਕ "ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਕਉ ਕਾਜ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੪. ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ 'ਸੋ ਪੁਲਖ', 'ਸੋ ਦਰੁ' ਦੇ ਮਗਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ- ਸੋ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹੈ।

੫. ਰਾਗੁ ਗੁਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਅਸ਼ਟਪਦੀ 'ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ' ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਨਿਰ ਦਰਸਨ' ਨੀਕ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਬ ਵਿਚ ਤਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ, 'ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਕਾਹਿ' ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਗੁਸਰੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਮੇਸ਼ ਦੇ ਮੰਗਲ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੬. ਰਾਗੁ ਉਦਘੋਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮਹਿੰਨੇ ਹਨ। ਚਉ-ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਨਾਲ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਚਉਪਦੇ ਮਗਰ 'ਫਕਾ ੨' ਅਤੇ ੧੮ਵੇਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ 'ਫਕਾ ੩' ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਧਾਈ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਦਵਾਰਾਹੀ ਵਿਚ ਘਰੁ ਬਦਲੀ ਨਮੋ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

੭. ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸੁਖ ਸਾਕਰ ਸੁਰਤਗੁ ਚਿੰਤਾਮਨਿ' ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਚਉਪਦਾ 'ਅਉਧੁ ਸੋ ਜਗੀ ਗੁਰ ਮੋਰਾ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ 'ਸੋਰ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖਨ ਕਰਤਾ' ਵੀ ਨਹੀਂ। ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ, ਪਉੜੀ ੨੯ਵੀਂ, ਸਭੋਕ ਮ-੩ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ 'ਘਾਪੇ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਸਾਧੁ ਕਰੋਇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਾਂਝੇ ਜੋਹੇ ਪਾਠ-ਛੋਦ ('ਨਵਰਿ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸਾਕ') ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੮. ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਦਾ 'ਨਦਰਿ ਕਰੈ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਏ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਫ਼ਕਰ ਬੀੜ ਦੇ ਚਉਪਦੇ 'ਸਨਕ ਸਨਦਾ ਮਹੇਸ਼ ਸਮਾਨਾ ਦੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਅਧੀ ਹੁੰਮ ਤੁਕ 'ਨਿਰਗੁਣ ਰਾਮ ਜਪਉ ਮੇਰੀ ਮਾਈ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਦਾ 'ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ ਜਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿਰਣੀ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਿੱਛੋਂ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੯. ਰਾਗੁ ਬੈਰਾਣੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੧੦. ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਵਾਲੇ ਸਵਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਮੰਗਲ ਪਿੱਛੋਂ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਛਿਲਾਵਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਠਾਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜੇਹੀ ਸਵਾਨੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ।

੧੧. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਬਿਰ ਛੰਤ 'ਰੁਣ ਹੁੰਨਨਾ ਗਾਉ ਸਾਖੀ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚਉਪਦੇ 'ਸਿਹ ਮੁਖ ਬੰਦ ਛਾਇਕੀ ਨਿਕਲੈ' ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਬੰਦ 'ਅਖਰ ਸਾਚੇ ਬੰਦ ਭੀ ਸਾਰਾ' ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੨. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਭੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਹੈ। ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸੁਖ ਸਾਕਰੁ ਸਰਤਗੁ ਚਿੰਤਾਮਨਿ' ਇੱਥੇ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੀਰਾ ਦਾ ਪਦਾ 'ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਥਾਪਹਿ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੧੩. ਰਾਗੁ ਕੀਦਾਰਾ ਪਹਲਾ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਛੰਤ ਕੇ ਮੁਲਮਿਥ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੪. ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਵਿਚ 'ਬਸਤੁ ਉਤਾਰਿ ਦਫ਼ੀਬਰ ਹੋਗੁ' ਵਾਲਾ ਚਉਪਦਾ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਅਤੇ 'ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ' ਵਾਲਾ ਇਕਤੁਕਾ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਹਿੰਦੋਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ 'ਰਾਜਾ ਬਾਨਕ ਨਗਰੀ ਕਾਬੀ' ਵਿਚਲਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ 'ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨੈ' ਵਾਲਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੧੫. ਰਾਗੁ ਸਾਫ਼ਕ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਦੇ ਪਦੇ 'ਭਾਇ ਮਨ ਹਰਿ ਭਿਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗੁ' ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੧੬. ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਪਦਾ 'ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਦੇਕ ਨਾਮੁ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੭. ਰਾਗੁ ਬਾਨੜ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਮੰਗਲਾਂ ਸਹਿਤ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੧੮. ਸਵੱਯੋ ਛੱਟਾ ਕੇ ਦੂਜੇ ਮਹਲੇ ਕੇ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਪਾਠ 'ਕਹੁ ਕਲ' ਨੀਕ ਹੈ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਕਰ-ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਸਲੋਕ ਨੀਸਾਣ ਵਜੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੇ ਰਚਿਆ ਹੈ (ਪਲੇਟ XXXVI, ਚਿਤ੍ਰ ੩੨)।

ੴ ਕੁੰਜੁ ਸਤਿ ॥

ਗਾਗਾ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨ ਰਮਨੁ ਸਾਸ ਸਾਸ ਜਪੁ ਨੀਤ ॥

ਕਹਾ ਬਿਸਾਸਾ ਦੇਹ ਕਾ ਬਿਲਮ ਨ ਕਰਿਹੈ ਮੀਤ ॥

ਇਸ ਨੀਸਾਣ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਡਰਕਰੇ ਵਿਚ "ਨੀਸਾਣ ਕੁੰਜੁ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੧੦" ਲਿਖ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਡਰਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਇਹ ਨੀਸਾਣ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਬੰਧਤ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਚਮੜਿਆ ਗਇਆ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਲਿਖਤ ਵਸਵਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ, ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਪਹਲਾਂ ਕਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਨੀਸਾਣ ਵਜੋਂ ਲਈ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਥੇ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਪੰਨੇ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਲਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੰਗਲ ਪੰਨੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ। ਦੋਵੇਂ ਲਗਪਗ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਮੰਗਲ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਮੰਗਲ ਬਾਹਰ ਹਾਈਏ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇੰਦ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਮੇਲਾਨ ਕਰਕੇ ਦਰੁਸਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿਵਾਇ ਰਾਗ ਮੈਜਾਵੰਤੀ ਦੇ, ਜੋ ਰਾਗ ਜੋਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਬਾਊਂ ਬਾਈਂ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਇੱਕਾ ਦੁੱਗਾ ਡਰਕ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਹ ਮੇਜੁਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ। ਕ੍ਰਮਾਕ ਡਰਕਾਂ ਵਿਚ ਪਹਲਾ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਮਹਲਾ ੮ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਮਨ ਰੇ ਪੁਤ ਕਾ" ਅੰਤ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਹੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ। ਰਾਗ ਭਿਲੰਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਬਬਦਾ ਵਿਚੋਂ "ਏਤਨਾ ਹੋ ਤਉ ਚੇਤ ਲੈ" ਬਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹੈ, ਪਤ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਉਪਰ ਪਹਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ।

ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ "ਸੁਪੁ" ਤੇ "ਸੁਪੁ ਕੀਰੋ" ਆਦਿ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੰਬੰਧਤ ਵਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪੁਨੀਆਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਸਲੋਕ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚਲੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਲੋਕ ਦਾ ਕੁਝ ਕੁ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਇੰਝ ਆਇਆ ਹੈ।

ਗਾਗਾ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨ ਰਮਨੁ ਸਾਸ ਸਾਸ ਜਪੁ ਨੀਤ ॥

ਕਹਾ ਬਿਸਾਸਾ ਦੇਹ ਕਾ ਬਿਲਮ ਨ ਕਰਿਹੈ ਮੀਤ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੨੫੪

੨੪. ਬੀੜ ਸਲੋਕ ਰੂਪੀ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੀ (ਸੰਮਤ ੧੭੪੪)

ਇਹ ਬੀੜ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਅਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰਬਰ ੧੧੫੧੫੨ ਉਪਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਆਕਾਰ ਇਸ ਦਾ ੨੦ ਸੈ.ਮੀ. X ੩੦ ਸੈ.ਮੀ. (ਲਿਖਤ ੧੬ ਸੈ.ਮੀ. X ੨੫ ਸੈ.ਮੀ.) ਹੈ। ਹਾਈਆ ਇਸ ਦਾ ਦੋ ਟਾਲ ਲਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ, ਚੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ, ਲਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਤਿੰਨ ਥਾਰ ਲਿਖਾਈਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨੀਸਾਣ ਦੇ ਤਤਕਰੇ: ਡਰਕਰੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਹਿਪਾਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨ ਹਨ: (੧) ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਪੰਥੀ ਕਾ ਅਬਵਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ, (੨) ਡਰਕਰਾ ਡਰਕਰੇ ਕਾ, (੩) ਡਰਕਰਾ ਸਬਦਾਂ ਕਾ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਹਲੇ ਤਿੰਨ ਪੜ੍ਹੇ (ਜੋ ਬਾਇਦ ਮਾਲੀ ਸਨ) ਗੁੰਮ ਹਨ। ਸੂਚੀਪੜ੍ਹ ਪੰਥੀ ਕਾ ਪੜ੍ਹ ੪/੨ (ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਨੇ) ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਕਾਲਮੀ ਹੈ; ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੇ ਪਹਲੇ ਕਾਲਮ ਉੱਤੇ ਮੁਲਮੁਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜੋੜੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਥਰ ਪੰਥੀ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਇੰਝ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੭੪੪ ਪੰਥੀ ਲਿਖ ਪਹੁੰਚੇ

ਅਗਲੀ ਪ੍ਰਤੀਕ "ਨੀਸਾਣ ਕੁੰਜੁ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੧੦" ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਥਰ "ਡਰਕਰਾ ਤਤਕਰੇ ਕਾ" ਹੈ ਤੇ ਵਿਚ ਤਤਕਰਾ ਸਬਦਾਂ ਕਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਚੁਕ ਲਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਡਲਸੂਰੂਪ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਣ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਚੰਘੀ ਕੱਟ ਵੱਢ ਕਰਨੀ ਪਈ ਹੈ। ਡਰਕਰੇ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਚੜ੍ਹਾਣ ਕੇ ਠੀਕ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਸਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਵੀ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮਾਂਕ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਹਨ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੜ੍ਹ-ਅੰਕ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਬਾਣੀ ਡਰਕਰਾਂ ਕੀ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਕਾਲਮਾਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖ ਹੋਏ ਹਨ।

ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੇ ਚਲਿਤਾਂ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਪੜ੍ਹ ੨੬/੧ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ

ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ ਤੇ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ : ਰਤਕਰੇ ਵਿਚ ਪੁਰੀਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹੇ ਇੱਤੇ ਅੰਕਾ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਖੱਬੇ ਤੇ ਸੱਜੇ ਢੰਗ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਅੰਕ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਹਾਲੀਏ ਵਿਚ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁੱਲ ਪੜ੍ਹੇ ੭੦੫ ਹਨ। ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ, ਪੜ੍ਹਾ ੨੮/੨ ਉਪਰ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤਕ ਦੀਆਂ ਕਿੱਥਾ ਇੱਕੋ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਵੱਖਰੇ ਹੱਥ ਦੀ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਿਥ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ : ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਾ ੨੮/੧ ਤੋਂ ਜਪੁ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਜਪੁ ਕੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੋ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ

੧ ਇਹ ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਵਾਲੀ ਮੂਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੋਇਆ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੀਬ ਇਸ ਦੀ ਆਧਾਰਭੂਤ ਕਾਪੀ ਦੇ ਚੰਗੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋਣ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਪੁ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਅੰਕ /੧/ ਇੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਪੁ ਵਿਚ ਆਏ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ :

ਮੁਹੀ, ਧੌਲ, ਕੋਣਾ ਰਖੀਸਰ, ਜੀਭੋ

੨ ਜਪੁ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਸੋ ਦੁਸ਼ (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ), ਸੋ ਪੁਰਖ (ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ) ਤੇ ਜੋਹਲਾ ਆਰਤੀ (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ) ਹਨ। ਅਗੋਂ ਗਾਥਾ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੀ ਬੁਰ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਹਲੇ ਰਾਗ ਨੂੰ "ਜਿਗੀ ਰਾਗ" ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਫੁਕ ਦੇ ਮਗਰ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸਿਵਾਇ ਇਕ ਚੌਥਵਾਂ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਥਾਂ 'ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਫੁਕ' ਦੇ ਮਗਰ ਰਹਾਉ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਅੰਕ /੧/ ਸੁਧਾਈ ਵਜੋਂ ਪਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਜਿਗੀ ਰਾਗ ਦੇ ਜੋਰਾਂ ਨਾਲ ਪਦ "ਛਕਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਨਾ ਹੀ ਰਾਗ ਏਵਗੀਧਾਰੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਹਮਲੂ ਕਲਿਆਣ ਵਿਚ ਦੋ ਥਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੩. ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਬੰਗਾਗਣਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕੋ ਸੋਈ" ਵਾਲਾ ਪੰਜਵਾਂ ਬੰਦ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖਕੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (੧੮੭/੧)। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ "ਕਾਲਬੂਤ ਕੀ ਹਸਤਣੀ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਦੀ ਕਬਿਤ ਛੁਟੀ ਹੋਈ ਫੁਕ "ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਕਉ ਕਾਜ" ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ ਦਾ ਆਰੰਭ "ਧਰ ਅੰਬਰੁ ਵਿਚ ਬੋਲੜੀ" ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ

ਇਹ ਸਲੋਕ ਹਫ਼ਤਾਲ ਇੱਤਾ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੧੯੧/੨)। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਵੀ ਮੰਗਲ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

੪. ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਸੋ ਦਰੁ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸੋ ਪੁਰਖ ਮਹਲਾ ੪ ਬੋ ਮਿਸਲ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਪੂਰਾ ਮੁਲਮਤ੍ਹ ਹੈ। ਪਹਲਾਂ ਸਿਰਲੇਖ 'ਆਸਾ' ਕੀ ਵਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੧ ਸਲੋਕ ਮ. ੧" ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ :

"ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਵਾਰ ਸਲਕਾ ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ

ਪਹਿਲੇ ਕੇ ਲਿਖ ਟੁੰਡ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਬੁਨੀ।"

ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕੱਟ ਕੇ ਪਹਲਾ ਹੀ ਬਹਾਲ ਰਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ।

੫. ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਅਸਟਪਦੀ "ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਚੀਨ" ਵਿਚ ਪਾਠ "ਦੇਲ ਦਰਸਨ" ਸੀ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ "ਠਿਕੁ ਦਰਸਨ" ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ "ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਭਾਗਿ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਮਗਰੋਂ ਹਫ਼ਤਾਲ ਢੇਰ ਕੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ (੨੬੯/੨)।

੬. ਰਾਗ ਏਵਗੀਧਾਰੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਹਨ। ਘਰਾਂ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ।

੭. ਰਾਗ ਵਡਹੇਸ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਛੇਤਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਛੱਤ "ਪ੍ਰਭ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥਾ ਰਾਮ" ਨਹੀਂ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੨੮੭/੨)। ਛਪੇ ਕ੍ਰਿੱਬ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ।

੮. ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦ "ਸੋਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖਣ ਕਰਤਾ" ਹੈ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੧੨)। ਛਪੇ ਕ੍ਰਿੱਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਸੋ ਸਲੋਕ (ਆਪੇ ਸੋਵਾ ਲਾਇਨੁ . . . ਆਪੇ ਬਖਸ਼ ਕਰੇਏ) ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕਬਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਅੱਧੀ ਫੁਕ (ਆਪੇ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਆਪੇ ਨਦਾਰ ਕਰੇ) ਇਸ ਬੀਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਬੇਦ ਪਰਾਨ ਸਭੇ ਮਭ ਸੁਟੇ) ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਖਲਾਸੇ' ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੨੪), 'ਖਾਲਸੇ' ਨਹੀਂ। ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਦਾ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਅਉਗੂ ਸੋ ਮੋਗੀ ਕੁਰ ਮੇਰਾ" ਇਸ ਬੀਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੯. ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੧ ਦੇ ਸ਼ਬਦ (ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ) ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਪਹਲਾਂ ਮਹਲਾ ੩ ਸੀ ਮਗਰੋਂ ਕੋ ਕੱਟ ਕੇ ੧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਾਂ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਬੀਤ ਵਿਚ ਨਾਮਏਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ ਜਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿਰਤੀ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੪੧/੨)।

੧੦. ਰਾਗੁ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਹਲਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੀਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ "ਜਿਨ ਥੀਆ ਤਿਨੁ ਦੇਖਿਆ" ਅਤੇ 'ਹਰਿ ਕੀਆ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆ' ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਉਪਰਾਲਾ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪਹਲਾਂ ਚਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਮੁੜ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇੰਝ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੧. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਬਿਤ ਛੰਤ (ਗੁਣ ਬੁੰਨਤਾ ਗਾਉ ਸਖੀ) ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਮਗਰੋਂ ਬਾਰੋਕ ਜੋਹੋ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਕਸ਼ ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਚਮੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੪੫੯/੧)। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਬਾਣੀ "ਓਅੰਕਾਰ" ਨੂੰ "ਚੌਖਟੀ ਓਅੰਕਾਰ" ਲਿਖਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਸਗੋਂ "ਦਖਣੀ" ਪਲ "ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ" ਨਾਲ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੨. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦੋ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਤੇ ਪਹਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕੋਟ ਕੇ ਕ੍ਰਮ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਭਕਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿਤਾਮਨਿ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਮਨ ਹਮਰਾ ਬਾਪਿਓ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ (੫੪੫/੨)।

੧੩. ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਦਾ "ਬਸੰਤ ਉਤਾਰ ਦਿਕੰਬਰ ਹੋਗ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਇਥੇ /੧/ ਕੋਟ ਕੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕਲੁਕਾ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰ" ਵੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਚੌਪਦੇ "ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਚੀ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ ("ਭਗਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ" ਵਾਲਾ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੫੭੫/੨)। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖ "ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ" ਹੈ, ਘਰੂ ੧ ਦੇ ਚੌਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਨਿਪਟ "ਬਸੰਤ" ਹੈ।

੧੪. ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪਦਾ 'ਛਾਤਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੇ ਜੰਗਿ' ਬਾਰੀਕ ਕਲਮ ਨਾਲ ਘਸੜ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਖੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੬੧੫/੨)।

੧੫. ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, "ਗੁਰਮੁਖ ਦੀਸੈ ਬ੍ਰਹਮ ਪਸਾਰ" ਨਾਲ "ਘਰੂ ੨" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ (ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ); ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਕੋਟ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੬੨੪)। "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮੁ" ਪੰਕਤੀ ਵਾਲਾ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਮੁਦਲਾ ਸਲੋਕ "ਮਹਲਾ ੩" ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ, ਕੋਟ ਕੇ, /੩/ ਮੁੜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੬੨੬)। ਲਿਖਾਰੀ ਦਾਖਿਲਾ ਵਿਚ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੬. ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਛੇ ਮਹਲਾ ੨ ਕੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵੱਛੇ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਸੁ ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰ ਸੇਵਾਏ" ਸੀ ਮਗਰੋਂ "ਟਲ" ਭੱਟ ਕੇ "ਕਲ" ਬੀੜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੬੮੧)।

੧੭. ਭੀਰੂ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੰਦਾਵਣ ਤੇ ਸਲੋਕ "ਭੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਨਾਹੀ" ਅੰਤ ਤੇ ਹਨ।

੧੮. ਅੰਤ ਤੇ ਛਾਲਤੁ ਬਾਣੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਚਰਨਮਾਲਾ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਪਿੱਛੇ। ਜੂਰਨਾ ਆਈ ਹੈ :

ਸੁਪੁ ਉਧਾਰੂ (ਉਤਾਰਾ) ਕੀਤਾ ਗਿਰੇਬ ਕਾ ਅੱਖਰ ਤੋਰਕੀ ਸੀ ਭੀ
ਅਖਰੀ ਕੁਹਮੁਖੀ ਲਿਖੀ (੭੦੩/੨)।

੧੯. ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਕਵੀ ਬਾਈ ਦੁਹਰਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

੨੦. ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਜੁਮਲੇ / ਜੋੜ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹੱਲਿਆਂ ਤੇ ਭਗਤ ਦੇ ਵਰਣੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

੨੫. ਬੀੜ ਨੰਦ ਚੰਦ ਸੰਘਾ (ਸੰਮਤ ੧੭੪੫)

ਬੀੜ ਭਾਰੇ ਰਿਵਾਜਿਤ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬੀੜ ਹੈ। ਨੰਦ ਚੰਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੰਜੀ ਤੇ ਵੱਡਾ ਯੋਧਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਦੇ ਅਧਿਆਇ ੮ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦' ਦੇ ਚਰਚਾ ਸੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਅਧਿਆਇ ੬ ਤੇ ਅਧਿਆਇ ੧੧ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਲੋ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਲਿਖਾਈ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ। ਸੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦' ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧ ਇਕ ਬੜੀ ਸ਼੍ਰੇਧਰ ਲਿਖਾਈ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨੰਦ ਚੰਦ ਪਾਸ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਹੀ ਇਸ ਉੱਤੇ ਪਵਾ ਦਿਓ। ਸ਼੍ਰੇਧਰ ਲਿਖਾਈ ਦੇਖ ਕੇ ਨੰਦ ਚੰਦ ਦਾ ਦਿਲ ਭਰਮ ਗਇਆ ਤੇ ਬੀੜ ਉਸ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਲਈ ਫਿਰ ਰਾਜ ਖੁਸ਼ ਸਾਣ ਤੇ ਨੰਦ ਚੰਦ ਬੀੜ ਉਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜੇ ਉਨਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੁਪ ਖਾਰਣ ਮਾਰਿਆ ਗਇਆ।

ਇਹੀ ਕਹਾਣੀ ਭਾਈ ਜੋਤੋਬ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦ ਸੂਰਜ' ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵੀ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਬੀੜ ਦੇ ਵਾਰਿਸਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਣ ਕਾਰਣ ਇਨਾਮ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਸੀ।

ਅੱਜ ਥੱਲ੍ਹੇ ਇਹ ਬੀੜ ਭਾਈ ਕੀ ਭਰੋਲੀ (ਜਿਲ੍ਹਾ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ) ਵਿਚ ਜੰਗ ਸਿੰਘ ਸੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਹ ਉਸੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਾਂਝੂ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਪਾਸ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਯਾਦਗਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਵੀ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਹਈਆਂ ਹਨ।

*ਬੀੜ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ, 'ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ' (ਭਾਰ ਪਹੁਣਾ), ਪੰਨਾ ੧੧੧-੧੧੬

*ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ (ਬਿਛ), ਥੰਡਾ (ਦਿਕ), ਚੰਡਾ (ਦਿਕ), ਫਿਮਲਣਾ (ਦਿਕ), ਮਾਤਾ ਦਮਦਰੀ ਦਾ ਸਲਾਹਾ (ਦਿਕ), ਤਿੰਨ ਕੁਕਮਨਾਮੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸੂਰਜ, ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਏ ਦੀ ਮੂਰਤਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸੋਢਕ, ਚੰਦੀਆਂ ਪਕਾਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਲੰਬ ਤੇ ਛੋਟੀ ਤੇ ਹਿਣਿਆ ਇਕ ਬਰਤੀਰ ਵੀ ਦੱਸੀਏ ਹਨ

ਬੀੜ ਦੀ ਦਸ਼ਾ : ਬੀੜ ਦੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸਾਨੂੰ ਡਾ. ਕੁਰਦਰਨ ਸਿੰਘ ਸੇਕ ਦੇ ਸੰਘ ਦੇ ਵਾਰ ੨੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੇ ੧੯ ਜੁਲਾਈ ੧੯੮੬ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਬੀੜ ਬੜੀ ਖਸਰਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ, ਥਾਂਥਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪਾਲਿਥੀਨ ਕਾਗਜ਼ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪਤਿਆਂ ਨੂੰ ਛਟਕਾ ਕੇ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਘਟੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਭਿੰਨ ਥਾਂਥਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੁਢਲੇ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹੇ ਬੜੇ ਸ਼੍ਰੇਧਰ ਤੇ ਇਕ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਜਾਂ ਕੇ ਲਿਖਾਈ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—ਉਹ ਭੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪੜ੍ਹੇ ਦਾ ਇਕ ਪਾਸਾ ਇਕ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਦਾ। ਅਜੇਹਾ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੀਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਮੁਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਸੀ ਫੇਰੀ ਹੱਥਾਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੇ ਭੀ ਕਾਰਣ। ਇੰਨੇ ਸ਼੍ਰੇਧਰ ਤੇ ਸਜਾਵਟੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਆਖਿਰ ਹੋਰ ਕੀ ਕਾਰਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਆਕ੍ਰਿਤੀ . ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਪੰਜ ਹੱਥ ਦਾਰ ਲਕੀਰਾਂ (ਨੀਲੀ + ਲਾਲ, ਮਧ ਵਿਚ ਸੁਨਹਰੀ, ਮੁੜ ਲਾਲ + ਨੀਲੀ) ਨਾਲ ਹਾਸੀਆਂ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਹਾਸੀਆਂ ਪਹਲੇ ਹਾਸੀਏ ਤੋਂ ਦੋ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰਾਂ ਦੀ ਫਿਥ ਦੇ ਥਾਂਥਾਂ ਪਾਸੇ ਬਿਰ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਿਵਾਜਿਤ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਨਵਾਂ ਹਾਸੀਆਂ ਲਗਵਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਉਂ ? ਇਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਿਆ। ਸਾਡਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਲਗੇ ਦੋਹਾਂ ਹਾਸੀਆਂ ਦੇ ਚਰਮਿਆਨ ਬੇਲ ਬੂਟੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ ੨੫ X ੩੨ ਸੈਂ. ਮੀ. (ਲਿਖਤ ੧੩ ੧/੨ X ੧੯ ਸੈਂ. ਮੀ.) ਆਕਾਰ ਦੇ ੬੮੪ ਪਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤਰਕਰੇ ਦੇ ਲਗਪਗ ੩੭ ਪੜ੍ਹੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹਨ ਸ਼ਕਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਕਿਤਾਬੀ ਹੈ। ਪਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਹਾਸੀਏ ਦੇ ਉਪਰ ਕਰ ਕੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਥ ਲਗਾਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ।

ਲਿਖਣ-ਕਾਲ . ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਪਹਲਾ, ਤਰਕਰੇ ਵਾਲਾ ਪੜ੍ਹਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਤੇ ਸੂਚੀ-ਪੜ੍ਹਾ ਦਾ ਸਮੇਂ, ਇਸ ਵਕਤ ਗੰਮ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਜੋ ਸੂਚਨਾ ਲੈ ਕੇ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿਨਾਮਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ

ਸੰਬਤ ੧੭੪੫ ਵਰਥੇ ਮਿਤੀ ਭਾਦਉ ਸਦੀ ੫ ॥

ਸੰਸਕਾਰ ਲਿਖਿ ਪਹੁਤੇ ।*

*ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ (ਭਾਰ ਪਹੁਣਾ), ਪੰਨਾ ੧੧੨. (ਨੰਦ ਆਪਣੇ ਇਸ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸੰਬਤ ੧੭੪੫ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ (੨ ਨੰ. ਬਲਦ)

ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ੧੭੪੫ ਥਿ. ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਚਲਿਤ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਲਿਤ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਲਾਣੇ (੧੭੩੨ ਥਿ) ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਈ।

ਤਤਕਰੇ : ਮੁੱਢਲੇ, ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਾਲੇ, ਪੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ, ਸੰਥਵ ਹੈ, ਤਤਕਰੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਚਲ ਚੁਕੀ ਗੀਤ ਅਨੁਸਾਰ 'ਤਤਕਰਾ ਰਾਗ' ਕਾ ਵੀ ਚਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰਾ ਨਿਰਣਾ ਗੁਰੂ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮਿਲਣ ਉਪਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ਨੰਬਰ ੨ ਤੋਂ "ਭਰਦਾ ਦਾ ਤਤਕਰਾ" ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ-ਕਾਲਮੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਕਾਲਮਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਉਪਰ ਕਰਕੇ, ਸਿਰਲੇਖ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਾਫ਼ੂ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪੰਨੇ ਤੇ ਦੋ ਰਾਗ ਆਏ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਦੋਹਾਂ ਕਾਲਮਾਂ ਉਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ। ਭਰਦਾ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ੨੮ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਉਪਰ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਤੇ ਭੋਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੀ ਤਤਕਰਾ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ : ਪੜ੍ਹਾ ੨੯ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ "੧੫੬੬ ਅਸੂ ਸੁਈ ੧੦" ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਅਦੁੱਤੀ ਹੈ। ਟਾਵੀ ਟਾਵੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੀ "ਸੂਚੀ" ਵਾਲੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜਗਦੀਤਾ-ਦੇ-ਚਲਿਤ ਨੂੰ "ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਸਮਾਵਣ" ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਵਣ ਦੀਆਂ ਮਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਸਥਾਨ, ਦਿਨ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹਨ।

ਪੜ੍ਹਾ ੩੦, ੩੧ ਤੇ ੩੨ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਔਂਕੇ ਇਕ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਸਜਾਵਟੀ (ਨਕਸ਼ਾ ਵਾਲਾ) ਪੜ੍ਹਾ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਛੱਡੇ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਮਿਲਾ ਕੇ ਮੁੱਢਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਪਗ ੩੭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਰੰਭ : ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾ ੧ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਚਿਤ੍ਰ ਹੈ। ਉਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹੱਕ ਬਰੋਗੇ ਜਿਉਮੈਟ੍ਰੀਕਲ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਲਮਕ੍ਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਚਿਤ੍ਰ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਦੋ

(ਪਿਛਲੇ ਵ ਨ ਦੀ ਬਾਬੀ)

ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਹੋ ਆਈ ਕੁਝ ਨੀ ਮਨੋਰਥਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੪੫ ਲਿਖਿਆ ਹੈ - ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੩੮। ਖੋਦ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਜੋ ਚੁਕਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਇਸ ਸੰਮਤ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ—ਲੇਖਕ।

ਨਵੀਆਂ ਚੋਪੀਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਚੋਵਣ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਤਰਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖਤ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀਏ ਤੇ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖਹਲੀ ਪਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਇਕ ਗੋਲ ਮੁਹਰ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਕਲਗੀ ਵਾਲਾ

ਇਹ ਮੁਹਰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਕਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਇਹ ਬੀੜ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਦੀ ਨੀਚ ਪਛਾਣ ਬਾਰੇ ਹਾਲੀ ਹੋਰ ਖੋਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਇਸ ਪੜ੍ਹੇ (ਨੰ ੧) ਦਾ ਮਗਰਲਾ ਪਾਸਾ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਸਮੇਂ ਉਸ ਪਾਸੇ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨਵੇਂ ਜੋੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹਾਕਾਂ ਦੀ ਗਾਥਾ : ਭਰਦਾ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਅੰਦਰ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾ ੧ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਏਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸਨ; ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਤਤਕਰਾ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਹੀ ਅੰਕ ਲੈ ਲਏ ਜੋ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਚਲਦੇ ਸਨ। ਫਲਸਰੂਪ, ਜੋ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਕ ਨਾਲ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ੨੭ ਪੜ੍ਹੇ ਮਿਲਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਿੱਤਾ ਅੰਕ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਕ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਮੁੱਢਲੇ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨੀਕ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਉਂ ਔਂਕੇ ਜ ਦੀਏ, ਦਹਾਂ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੇਧਸ਼ੀ ਹੈ। ਮੂਲ ਪਾਠ ਦੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਘੋਖਵਾਂ ਅਧਿਐਨ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਸੁਤ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਪੰਨਾ ਵਾਰ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਮਰਨ ਵਧ ਕੇ ਅਗਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਚਲਾ ਗਇਆ। ਇਸ ਰਕ੍ਹਾਂ ਫਰਕ ਦੇ ਪੈ ਕੇ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਸਮਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅਵਥਾਤ ੬੬੪ਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ ਹਰਨਾਲ ਫਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੌਥਾ ਚੰਗਾ ਗਾਹਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ। ਸ਼੍ਰੀਮੀ ਹਰਨਾਮ ਬਾਸ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਪਹਲਾ ਲੇਖ ਮਿਟਾ ਕੇ ਹੇਠਲਾ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ :

*ਮੁਹਰ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਤੇ ਸਭੇਦ ਅਪਰਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਭਰਦਾ reverse ਕੱਢੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ੴ ਗ੍ਰੰਥਿਕਾ ਜੀ ਕੀ ਭਰੋ

ਦੇਹਰਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿਕ ਸੰਖਿ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ।

ਸਰਸਵਤੀ ਜੋਤਿ ਬਿਰਸਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅਥਿਕਲ ਨਗਰ ਅਪਾਰ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਿਸਾਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ ਭਾਈ ਨੰਦ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਪਾਉਂਦੇ ਸਾਹਿਬ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਯੁਧ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਰਾ' ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਮਨਾ ਨੂੰ ਸੋਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਉ ਦਿਨ ਦੇ ਨਉ ਘੜੀਆਂ ਦੇ ਜਮਨਾ ਬਿਚ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਫੇਰਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜਮਨਾ ਪਾਸੋਂ ਭੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਚੰਦ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਓਹੁ ਹੈ।

ਇਹ ਲਿਖਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦੀ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੋੜੀ ਫਦੀ ਇਹ ਲਿਖਤ ਕਿਸੇ ਮੁੱਢਲੇ ਮਾਠਿਕ ਨੂੰ ਫੁਕੇ ਕੇ ਨੰਦ ਚੰਦ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਏ ਨਾਮ 'ਨੰਦਚੰਦ' ਤੇ ਹਜ਼ਤਾਲ ਵਿਚੀ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸਾਡਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂਕਾ ਕਾਲਾ ਹੈ। ਪਰਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਾ ਮਿਟਾ ਕੇ ਨੰਦ ਚੰਦ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਸੀ ਯਾ ਨੰਦ ਚੰਦ ਮਿਟਾ ਕੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਸਾਂਚੇ ਪਿਛਲੀ ਕੱਲ ਵਧੇਰੇ ਨੀਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਪਹਲੀ ਕੱਲ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੇ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।^੧

ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਟੁਕ ਵਿਚ ਆਏ ਪਦ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਦੇ ਸੰਮਤ ੧੭੪੮ ਵਿਚ (ਜਦੋਂ ਡਫ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿਕ ਸੰਖਿ ਜੀ ਪਾਉਂਦਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹੇ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਉਤੇ ਜੰਮਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖ ਰਿਵਾਜਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗਰਿਆਈ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿਕ ਸੰਖਿ ਜੀ ਦੇ ਸੰਮਤ ੧੭੦੮ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣਾ ਸਮ ਮਿਲੀ।^੨ ਪਰੰਤੂ ਅਸੀਂ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਲਿਖਤ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਦੋਹਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿਕ ਸੰਖਿ 'ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ', ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅਧੀਦਤ ਹੈ। ਉਂਦੇ ਰਿਵਾਜਿਤ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਦਾ ਸਿਧਿਕਾ, ਭੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾਲਾ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਭਾਈ ਬਾਓ ਬਾਈ ਚਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਗ ਇਸ ਖੋਜ ਦਾ 'ਸਲੋਕ ਦਾਰ' ਤੇ ਵਧੀਕ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਸਲੋਕ "ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀ" ਹਨ। ਭਾਈਆ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਇਸ ਬਕਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਫਾਲਤੂ ਭਾਈ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

^੧ ਪੁਸ਼ਟਾਨਿ ਖੋਜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪੰਨਾ ੧੨੧

^੨ ਉਹੀ

ਭਾਈ ਨਾਲ ਧੁਨੀਆਂ ਏਰਜ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਸੁਧੁ" ਤੇ "ਸੁਧੁ ਕੀਰੋ", ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ ਕੁਝ ਵਾਰ ਪਿੱਛੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਮਾਝ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ 'ਸੁਧੁ' ਅੰਤਲੇ ਅੰਕ ੨੭ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੁਝੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ "ਸੁਧੁ" ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ + ਪਾ ਕੇ ਰਾਗੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੫ ਦੇ ਨਾਲ ਪਦ "ਸਲੋਕਾ ਠਾਲਿ" ਸੁਧਾਈ ਵਜੋਂ + ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇ ਕੇ ਬਾਹਰ ਹਾਈਏ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਫਰਤਾਬਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਕਿਸੇ ਖਾਖਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਸਭ ਥਾਂ ਏਰਜ ਪਨ ਹੋਰ ਕੱਲਾਂ ਜ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿਟਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

੧) ਜਪੁ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਪ ਦੀ ਰੋਥੀ ਥਾਵੇਂ ਨਕਲ ਹੈ। ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਪਾਈ ਚੰਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਸੂਚੀ ਪੜ੍ਹ ਅਰਥਾਤ ਪਹਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਉਂਤੇ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਸੀ।

ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ ਬਾ, ਤਿਸ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ।

ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਜਪ-ਸੰਖਾ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ 'ਧੋਨ', ਕੋਣ, 'ਖੀਸਰ' 'ਜੀਭੇ'।

੨) ਰਹਰਾਸਿ ਵਿਚ 'ਸੋ ਦਹੁ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਦਾ ਜੁਟ ਸੰਮਿਲਤ ਹੈ।

੩) ਸਿਰੀ ਵਾਕ ਪੂਰੇ ਮੂਲਮੂਲ ਨਾਲ ਸੁਧੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਲੇਖ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

"ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧

ਚਉਪਦੇ ੧੧ ਪਰ ੧੧"

੪) ਰਾਗੁ ਕਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ਦੇ ਪੜਾਵੇ ਸ਼ਬਦ, 'ਕਾਲਸੁਤ ਕੀ ਹਸਤਨੀ', ਵਾਲੇ ਵਿਚ 'ਬਿਖੇ ਬਾਧ ਹਰਿ ਰਾਖੁ ਮਨ ਬਉਰਾ ਰੇ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਫੁਰਲਫ ਦੇਹ ਕਉ ਕਾਥਾ' ਵਾਲੀ ਗੁਮ ਫੁਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਵਾਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ' ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ "ਧਰ ਅਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲੜੀ ਤਿਹ ਲਾਲ ਸੁਗੰਧਾ ਫੂਲ" ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਪਿਛੇ 'ਸੁਧੁ' ਅਤੇ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਸੁਧੁ ਕੀਰੋ" ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

੫) ਰਾਗੁ ਅਸਾ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਸੋ ਦਹੁ" ਦੇ ਮਕੜੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੋ ਪੁਰਖ" ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਹਨ "ਸੁਣ ਵਭਾ", "ਆਖਾ ਜੀਵਾ"

^੩ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੦.

ਆਦਿ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਗੰਢਿਓ ਗੰਢਿਓ ਸੰਗਿ ਨਾਮਦੀਉ ਮਨੁ ਭੀਨਾ" ਵਿਚ ਪਾਠ "ਬੁਠਨਾ ਭਨਨਾ" ਠੀਕ ਹੈ।

੬) ਰਾਗੁ ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰ ੪ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਏ ਦਰਸਨ" ਆਇਆ ਹੈ; (ਪੜ੍ਹਾ ੨੪੫/੯), ਨ "ਏਤ" ਹੈ ਫੇ ਨ "ਏਤ/ਏਤੁ" ਹੈ। ਭਗਤ ਬੁਠਨਾ ਦੇ ਇਸ ਵਿਚ ਚੰ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਤੀਸਰਾ "ਠਵਨਿਧੀ ਪਰਸੀ ਕਾਹਿ" ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਜਰੀ ਬੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਮਗਰ "ਸੁਧੁ" ਪਿੱਛੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੭) ਰਾਗੁ ਚੰਦ ਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ "ਮਹਲਾ ੪" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ "ਮਹਲਾ" ਨਾਲ ਅੰਕ ਲਿਖ ਕੇ ਅੰਕ ਨੂੰ ਮੁੜ ਰਚਤਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਨਿਪਟ "ਏਵ ਗੰਧਾਰੀ" ਰਹਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਪਹਲੇ ਚਉਪਦੇ ਨਾਲ ਡਾ ਅੰਕ ਹੈ, ਅਗਲਿਆਂ ਪੰਜਾਂ ਨਾਲ ਨਿਪਟ "ਏਵ ਗੰਧਾਰੀ" ਹੈ। ਅਗਲੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਨਾਲ ਅੰਕ ੫ ਹੈ। ਏਵ ਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਛੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਮਗਰ "ਛਕਾ ੧" ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਪਹਲੇ ਛੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮਗਰ "ਛਕਾ" ਪਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਪਰ ੧੨ਵੇਂ ਤੇ ੧੮ਵੇਂ ਚਉਪਦੇ ਨਾਲ "ਛਕਾ ੨" ਤੇ "ਛਕਾ ੩" ਆਏ ਹਨ।

੮) ਰਾਗੁ ਵਡਹੋਸ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰ ੧ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਕਵੀ-ਫਾਪ ਵਾਲੀ ਗੁਮ ਰੁਕ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੯) ਰਾਗੁ ਸੋਹਣਿ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰ ੧ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਸੰਭ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖਨ ਕਰਤ ਵਾਲਾ ਚਉਪਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪਉੜੀ ੨੬ਵੀਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਰੁਕ "ਆਪੇ ਫੇਦਿ ਫਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ" ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ "ਸੁਧੁ" ਹੈ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਖਲਾਸੇ" ਹੈ। ਕਬੀਰ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ "ਅਉਧੁ ਸੰ ਜਗੀ ਗੁਰੁ ਮੇਰੇ" ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਰਹਾਉ ਦੀ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਰੁਕ।

੧੦) ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮੁੱਢਲੇ ਲਿਖਾਈ ਨੇ "ਰੁਣ ਬੁਝਨਜਾ ਗਾਉ" ਦੀਆਂ ਕੋਵਲ ਦੋ ਪਾਲਾਂ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੱਖਰਾ ਕਾਗਜ਼ ਪਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਛੇਤ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਮਕਲੀ ਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਬਾਓਅਕਾਰ ਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਫੁੱਲ ਇਸ ਕੁਝ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ 'ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੇਦ ਗਾਇਕੀ ਨਿਕਸੇ' ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ, "ਅਖਰ ਸਾਰੇ ਬੇਦ ਭੀ ਸਾਰਾ" ਵਾਲਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ।

੧੧) ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਕਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿਤਾਮਨਿ" ਦੁਹਰਾਇਆ

ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਹਿਰਾਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਹਿਓ ਮਾਈ" ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੀਝ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਮੂਲ ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ।

੧੨) ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਰਿੰਡਲ ਵਿਚ "ਬਸੰਤ ਉਤਾਰਿ ਦਿਨੰਬਰ ਹੋਕੇ ਚਉਪਦਾ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੨/ਅ), ਹੈ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ" ਦਾ ਇਕਤੁਕਾ ਵੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩/੯)। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਹਜ਼ਾ ਬਾਣਕ ਨਕਰੀ ਕਾਰੀ) ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ 'ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ, . ਖਿਣ ਭੋਲਾ ਖਿਣ ਮਾਸ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ੧੦ (ਪੜ੍ਹਾ ੩/ਅ)।

੧੩) ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਦਾ ਪਦਾ "ਭਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖ ਸੰਗ" (ਇਕ ਪਾਲ) ਲਿਖ ਕੇ ਹਜ਼ਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਰਵਿਦਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ 'ਮਗਰੋਂ' ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਇਕ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੧੪) ਰਾਗੁ ਮਠਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਚਉਪਦੇ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਦੁਪਦਿਆਂ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ, 'ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਰੂ ਏਕੇ ਨਾਮ' ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੫) ਰਾਗੁ ਕਾਨੜਾ ਮਾ ਪ ਘਰੂ ੩ ਦੇ ੧ ਰੀ ੧੧ ਤਕ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਮਹੱਲੇ ਨਹੀਂ; ਕੋਵਲ ਰਾਗੁ ਦਾ ਨਾਂ ਤੋਂ ਮਹਲਾ ਅੰਕ ਸਹਿਤ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇ "ਛਕਾ" ਪਦ ਜੋੜ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

੧੬) ਸਵੱਯੋ ਮਹਲਾ ੨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਕਹੁ ਟਲ ਕੁਰ ਸੇਵੀਏ"।

੧੭) ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਤੋਰਫੇ ਸਲੋਕ (ਹੀਨਿ ਨਾਹੀ ਘਟੇ ਫੋਲ ਫਕਤ ਸੈਸਾਧ) ਦੀ ਦੂਜੀ, ਪੂਰਕ ਰੁਕ, "ਨਾਨਕ ਨਦਰਿ ਪਛਾਣੀ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਝਾਰ" ਇਸ ਕੁਝ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੮੭੦/ਅ)। ਇਸ ਪੱਖ 'ਅਦੁੱਤੀ' ਹੈ।

ਸਲੋਕ ਦੀ ਇਹ ਪੂਰਕ ਰੁਕ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਸਿਰਬਾਨ ਦੁਆਰਾ 'ਜਨਮਸਾਖੀ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (ਏ ਭਾਗ) ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਹ ੧੭੩ਵੀਂ ਗੋਸਟ, ਜੋ ਅਰਥ ਬਣਾਏ ਸਿੱਧਾ ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਹੈ ਤੇ "ਪਸੀ ਹਰਿ ਜੀ" ਹੈ, ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਜੋਗੀ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਨੂੰ ਉਘਾਝਨ ਲਈ ਉਪਰਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸੈਂਚੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਗੁੱਥ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਠੀਕ ਰੁਕ ਦੀ ਬਾਂ, ਬਿਨਾ

ਕੀਤੇ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤਿੱਤੋਂ ਅਰਥ ਦੁਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈ ਕੁਝ, 'ਨਾਨਕ ਨਗੀ ਕੁਰਿ ਪਰੇ, ਜੀਵਨ ਨਾਹੀ ਰਾਣ' ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਠੀਕ ਪਾਠ ਦੁਬਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਕਧੇਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਬਾਰੇ ਵਟਨੰਟ ਡਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਖੋਹ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਡਰੋਲੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਠ ਨ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ ਸਗੋਂ ਪੂਰਾਣਾ ਵੀ ਹੈ।

*ਸਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (ਸਿੰਧਰਬਨ ਵਾਲੀ) ਸੀ'ਚੀ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ 28.

333

੨੬. ਪਾਖਰ ਮਲ ਦਿੱਲੋਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ

(ਸੰਮਤ ੧੭੪੫)

ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਬੀੜ ਵੀ ਸੰਨ ੧੮੮੩ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰਧ ਬੀਤੀ ਗਈ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਮੇਂ ਸਦਾ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਪੈਂਥ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਉੱਲੇਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਹਟਪੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬੁਝ ਸੂਚਨਾ ਸ਼੍ਰੀਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਿਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਲੇਖ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਰਿਤੀ ਹਾਂ।

ਲਿਖਣ ਸੰਮਤ ਤੇ ਲਿਖਾਈ : ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਭਾਈ ਹਟਪੀਰ ਸਿੰਘ ਦਸਦੇ ਹਰ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਚਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਡਰਨ ਡਾਰਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੁਤੂਪੁਰਵ ਪੁਰਾਰੇ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਪਾਸੋਂ ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਮੰਗੀ ਛੋਟਾ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਹਲਾਂ ਸਥਿਤ ਨੇ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਵਿਚ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਲਿਖਾਈ ਪਾਖਰ ਮਲ ਦਿੱਲੋਂ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੭੪੫ ਵਿਚ ਜੰਮੂਰਣ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁੱਝ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ :—

ੴ ਸੰਮਤ ੧੭੪੫ ਮੱਘ ਸੁਦੀ (?)^੨ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਲਿਖਿਆ ਪੂਰਨ ਹੁਆ ਲਿਖਾਈ ਪਾਖਰ ਮਲ ਦਿੱਲੋਂ ਵਾਸੀ ਖਾਹਾ ਚੁੱਭਲਾ (ਬਬਲ ?) ਪਤਾ ਚੋਧਰੀ ਲੰਗਾਹ ਕਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ।

ਸ਼੍ਰੀਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਪਾਈ ਦੱਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸੰਮਤ ਕਿਸੇ ਹਰ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ, ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਪੁਰਾਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਉੱਤੇ ਸੀ।

ਕੁੱਝ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤੇ ਚਾਣੀ : ਕੁੱਝ ਦੇ ਪਹਲੇ ੨੭ ਪੜ੍ਹੇ ਤਿੰਨ ਤਤਕਰਿਆਂ ਨੇ ਮੱਥੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਹਰੇਕ ਪੜ੍ਹੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁੱਝ ਪੜ੍ਹੇ ੬੬੪ ਸਨ। ਕੁੱਝ ਪਹਲਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ੬੬੪ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਮੁਕਦਾ ਸੀ। ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਬਥਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਗਰ ਪੜ੍ਹਾ ੬੬੫

*ਇਹ ਸਾਰੀ ਲਿਖਾਈ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਿਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸੰਪਾਦਨ ਨਿਰਣੇ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੨੪-੨੫ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ

ਸੀ'ਚੀ ਡਾਰਕ ਵਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਤੋਂ ਬੁਰੂ ਕਰਕੇ ੬੬੬ ਤਕ ਪਾਏ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਸਨ। ਮਕਰਾਨੀ ਚੜ੍ਹਾਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਚਿਕਰ ਰਤਕਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ੨ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭੋਗ ਇਸ ਦਾ ਸਲੋਕ ਵਾਗਾ ਹੈ, ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਸਾਥੀ ਸਲੋਕ "ਭੋਰਾ ਕੀਰਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ" ਹੈ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਵਾਲਤੂ ਥਾਣੀ (ਸਲੋਕ "ਜਿਹ ਦਰੁ ਲਖ ਮੁਹਮਦ", "ਬਾਇ ਅਤਿਲ ਆਥ", ਰਤਨਮਾਲਾ, ਰਾਗਮਾਲਾ) ਆਦਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਾ ੬੪੫ ਤੋਂ ੬੫੫ ਤਕ ਗੁੰਮ ਸਨ। ਕਬੀਰ ਤੇ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਹੋਣੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਜੋ ਉਹ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਸਨ।

੧. ਸਪੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕਿਆ ਦਸਖਤਾ ਕਾ ਨਕਲ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੂਲ-ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਸਿੱਧੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਣ ਦੀ ਟੋਹ ਮਿਲਦੀ ਸੀ।

੨. ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਰਹਗਾਇ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਤ ਸਨ।

੩. ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਪੂਰਾ ਮੂਲਮੁੜ ਲਿਖ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮ: ੫ ਘਰ ੧ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ("ਸੰਤ ਜਨਾ ਮਿਲਿ", "ਗੁਰੁ ਪਰਮੇਸਰ ਪ੍ਰਸੰਨੀਐ" ਤੇ "ਸੰਤ ਜਨਹੂ ਸੁਣਿ"), ਉਪਰ ਘਰੁ ੧ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩ ਦਾ ਚਉਦੀਸਾ (ਜੋਗੀ ਅੰਦਰ ਜਗੀਆ) ਪੂਰੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ (ਪੰਤੀ ੨੮/੨), ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਕਵੀਸਾ (ਪੈ ਪਾਇ ਮਨਾਦੀ) ਛਟਾ ਮੰਗਲ ਪਾ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਿੱਵ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਿਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਭਗਤ ਦੀ ਥਾਣੀ ਮੰਗਲ ਦੇ ਬਗੈਰ, ਸਿਰਲੇਖ ਪਾ ਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਬੋਣੀ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖ ਅਗਾਧ ਵਧਾ ਕੇ ਹਾਸੀਏ ਉਪਰ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੪. ਚੇਰਗੋਧਾਰੀ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਮਹਲਾ (੪ ਜਾਂ ੫) ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਕੇਵਲ ੧੦੨ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਤਕ।

੫. ਸੋਰਠਿ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਦੀ ਇਕ ਪੰਗਤੀ (ਆਪੇ ਚੇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਆਪੇ ਨਦਰ ਕਰੋਇ) ਹਜ਼ਤਾਂਲ ਵੇਰ ਕੇ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਖਲਾਸੇ" ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ "ਖਾਲਸ" ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੬. ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਛੰਡ "ਰਣ ਭੁੰਨਤਾ ਕਾਉ ਸਖੀ" ਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

੭. ਮਾਠੂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਦਾ ਸਨ (ਪੰਤੀ ੫੧੯)। ਚਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਕਰ ਸੂਰ ਚਿਤਮਨਿ" ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬ ਕੀ ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

੮. ਚੌਰਉ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਤੇ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬੇ-ਮਿ ਨਹੀਂ ਸਨ।

੯. ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ "ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਗ ਬਸੇ ਚਰਿ ਲੋਕ" ਛੱਟਾ ਮੰਗਲ ਪ "ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫ ਸੂਰਦਾਸ" ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਸੀ। ਪਹਲੇ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤੁਕ "ਵਾਡਿ ਮਨ ਬਿਸੁਖਨ ਕ ਸੰਗੁ" ਮੰਗਲ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ।

੨੭. ਬੀਜ ਐਮ-ਐਸ. ੧੧੮੯ (ਸੰਮਤ ੧੭੪੮)

ਇਹ ਬੀਜ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਦੀ ਲਮਦਿਥੇਰੀ ਵਿਚ ਐਮ-ਐਸ ਨੰਬਰ ੧੧੮੯ ਉੱਤੇ ਸੱਚਿਆਤਾ ਹੈ। ਨੀਚ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਜ਼ਰੀ ਜੁਥੀ ਬੀਜ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਹੈ। ਸਿਲਚ ਮੁੱਢਲੀ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਲਿਖਣ-ਸੰਮਤ - ਲਿਖਣ-ਸੰਮਤ ਇਸ ਦਾ ੧੭੪੮ ਬਿ. ਤੇ ਮਿਤੀ ਕਤਕ ਵਦੀ ਏਕਮ ਹੈ ਤੇ ਇਹ 'ਪੰਥੀ ਲਿਖ ਪਹੁੰਚੇ' ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਮਤ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਰਬਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵਿਚ, 'ਜੋਤੀ ਸੋਧਿ ਸਮਾਵਣ' ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀਤੋ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਤਾ' ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਮਹੱਲ ਨਾਲ ਅੱਕ ਨਹੀਂ। ਮੁਲਾਧਾਰ ਕ੍ਰਿਥ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਰਨਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਥੇ ਤਤਕਰਾ ਨਕਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵੀ ਦਰਜ ਕਰ ਲਈ ਗਈ।

ਤਤਕਰੇ ਕ੍ਰਿਥ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਪੰਨਾ ੪੬ ਨਕ ਵੇਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਕਾਲਮ ਉਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਤਿਕਕਨਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਰੰਗਾ ਸੂਰਵਾਨ ਲਛਾਦਾ ਹੈ ਪਰ ੪੭/੪ ਉਪਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਚਲਿਤ ਹਨ। ਅੱਕ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਅੱਕ ਦੇ ਕ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਇਹੀ ਅੱਕ-ਲੜੀ ਅੱਕੋਂ ਵੀ ਚਲਦੀ ਹੈ।

ਅੱਕਣ-ਵਿਧੀ - ਅੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕ੍ਰਿਥ ਦੇ ਪੱਥੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਪਤ੍ਰ ਤੇ ਲੜੀ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਅੱਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਹੀ ਪਤ੍ਰ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪੁੱਤੇ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਤ੍ਰ ਬਣਦਾ ਡਸੋਂਦਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਚਲਿਤ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਚਲਿਤ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਨਾਲ ਮੁਕਦੇ ਹਨ। ਛੱਕੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਬਿਓਰਾ 'ਪੰਜ ਦਿਨ ਸਾਧ ਹਮ' ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਓਰਾ ਸਪੁ ਨੂੰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਵਾਲੇ ਸਪੁ ਤੋਂ ਚੋਧੇ ਥਾਵਾਂ ਨਕਲ ਹੋਆ ਦਿੱਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਜੰਡ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ - ਸੂਰੋ, ਪੰਡ ਕ ਕੋਣ, ਕਈਸਰ, ਜੀਓ।

ਜਪੁ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਦਰੁ (ਪੰਜ ਸਥਾਵਾਂ) ਤੇ ਸਿਹਤਾ ਹੈ। "ਜੋ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸਥਾਵਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਟੋਵੇ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਕ ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਦੇ ਮਗਰ ਦਰਜ ਹੈ।

ਕ੍ਰਿਥ ਵਿਚ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ' ਤੇ 'ਵਾਰੀ' ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ : ਮਹਲਾ ੧, ੩੩, ੪; ੨, ੬੮, ੪; ੩, ੩੦, ਮਹਲਾ ੫, ੨੨; ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਸਲੋਕ "ਭੋਵਾ ਬੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ" ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਤ ਹਨ। ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੬ ਅੰਤ 'ਤੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਅੱਕੋਂ ਛਾਲਤੁ ਵਾਣੀ "ਜਿਹੁ ਚਰ੍ਹਾ", "ਬਾਦਿ ਆਤਿਸ਼ ਆਬ", "ਰਤਨਮਾਲਾ" "ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ", ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਓ, ਹੈ। ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਇਸ ਕ੍ਰਿਥ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ - ਵਰਣਨਯੋਗ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਹਨ :

੧. ਮੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੱਥਣ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀਜ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਕ ਗਇਆ ਹੈ ਉਸ ਪਹਲੇ ਰਾਗੁ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ਪਹਲਾ ੧ ॥੫੫ ॥੫॥ ੧੯ ਜਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਇਹ ਬੰਗ ਦੋਸਤਪੁਕਤ ਹੈ, ਮੰਗਲ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਹੈ।

੨. ਰਾਗੁ ਉਸ ਅਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਹਨ; ਪਰੰਤੂ ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ, ਜੋਤਸਰੀ, ਵੇਰਾਸੀ ਤੇ ਕੋਢਾਰਾ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਅੰਤਿਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਉਹ ਕਰਤਾਰਪਤੀ ਬੀਜ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਰੁਪਾਰੀ ਦੇ ਮੁੱਥ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਲਾ ਮੰਗਲ ਹੀ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਤਾਲ ਫੋਰ ਕੇ ਖੂਲਾ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੩. ਰਾਵੀਕੀ "ਵਾਰ" ਬਹੀਰ ਜੀਉ ਕੇ ਦੇ ਮੁੱਥ ਵਿਚ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੇਲਨੀ ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੪. ਜੁਮਲੇ ਬਾਣੀ ਰਚੇਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

੫. ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥੫੫ ॥ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ (ਨਾਕ ਨਰਹਰ ਦੀਨ) ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਏਰ ਦਰਸਨ ਸੂਚਨਿ ~~ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ~~ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ" ਹੈ।

੬. ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸਥਾਵ 'ਅਉਧੂ ਸੋ ਜੋਗੀ ਕੁਰ ਮੇਰਾ' ਦੀ ਕੋਵਲ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੭. ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਪੰਦਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਬਿਰ ਛੰਡ "ਚੂਣ ਚੁੰਨਕਾ ਰਾਉ ਸਖੀ" ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੮. ਭੋਰਉ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਇਹ ਲਬਦ "ਵਰਤ ਨ ਬਹਉ ਨ ਮਹ ਰਮਦਾਨਾ" ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੯. ਬਸੰਤ ਵਿਚਲਾ ਯਉਪਚਾ "ਬਸੰਤ ਉਤਾਰਿ ਇਕੋਕਰ ਹੋਕ" ਮਹਾਤਾ ਤ
 ਚਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਕਤਰ੍ਹਾ "ਨਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ" ਮਹਾਤਾ ਤ ਚਾ ਲਿਖਿਆ
 ਹੋਇਆ ਸੀ, /ਬ/ ਨੂੰ ਭੈਣ ਕੇ /੧/ ਖਟਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੦. ਮਾਧੂ ਵਿਚ ਮੀਰਘਾਈ ਚਾ ਸ਼ਬਦ (ਮਨ ਹਮਾਭਾ ਭਾਹਿਓ ਮਾਲੀ) ਹੈ।

→ ੧੧. ਸਾਫ਼ੋਕ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਚਾ ਸ਼ਬਦ "ਭਾਝਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਕੂ"
 ਚੀ ਕਿਕ ਨੁਥ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਸ਼ਬਦ "ਯਰਿ ਕੇ ਸੰਕ ਯਰਿ ਹਰਿ ਲੋਕ" ਪੂਰਾ ਹੈ।

→ ੧੨. ਕਲ ਛੱਟ ਦੇ ਚੂਜੇ ਮਹਲੇ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵੇਛੇ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਸੇ ਕਹੂ ਟਲ"
 ਸੀ, /੮/ ਨੂੰ ਭੈਣ ਕੇ /ਕ/ ਭੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੩. ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਰੁਮਲਿਆਂ ਨਹਿਰ ਦਰਜ ਹਨ।

੨੮. ਭਾਈ ਰਾਮ ਰਾਇ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ

(ਸੰਮਤ ੧੭੪੮)

ਇਸ ਬੀੜ ਬਾਰ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਫਰਗਵਾਸੀ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ
 ਹਾਂ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਫੁਰਦਾਸ ਲਿਖਿਤ ਆਇ ਬੀੜ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ
 ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ੨੪੦
 ਸਾਹਿਬ, ਦੇ ਡੇਰੇਖਾਨੇ ਵਿਚ ਦਰਸਿਆ ਪਰਸਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਦਰਜਨ
 ਸੁਭਾਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਵਾਹਬੀ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇ।
 ਬੀੜ ਹੁਣ ਵੀ ਉਥੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਆਖ਼ਰੀ : ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਪਹਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਹੋ ਕਾਕਮਾਂ ਅਥਵਾ ਪੱਟੀਆਂ ਵਿੱਚ
 ਵਿਚ "ਬੇਹੋਜ ਵਾਰਾ ਕਾ" ਖਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਲੀ ਦੁਨੀ
 ਕ੍ਰਿਸ਼ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਇੱਥੇ ਦਰਜ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੭੪੮ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਲਿਖਿਆ

(ਅ) ਇਸੇ ਪਹਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ 'ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ' ਤਾ
 ਕਾ" ਹੈ।

(ੲ) ਰਾਗ-ਬੰਧ ਬਾਈ ਦੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਕੁਝ ਦੀਆਂ ਥਾਣੀਆਂ
 ਹਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ "ਜਵੇਲੇ ਛੱਟਾਂ ਕੇ" ਉਪਰ, ਪੜ੍ਹੇ
 ਹੋਈ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਸਵੇਛਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਉਹ ਪੁਸ਼ਪਿਕਾ ਆਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ
 ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਕਿਰੋਥ ਨਾਲ ਜਿਸੇ ਪਹਕਰ ਦੇ ਕੀਥ ਨਾਲ ਅਗੇ ਸੋਧ
 ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧
 ਆਖੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਪੁਸ਼ਪਿਕਾ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ
 ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਹੁਣ ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੨੮ ਉਪਰ ਸਲੋਕ
 ਉੱਤੇ ਚਰਨਮਾਲਾ, ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੩੪ ਉਪਰ 'ਹਰੀਕ੍ਰਿਤ ਰਾਗ ਮਕਾਮ ਰਾਜ' ਸਿ
 ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੩੫ ਉਪਰ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਪਿੱਛੋਂ
 ਗਈਆਂ।

ਰਤਕਰੇ : ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਤਤਕਰਿਆ ਨੇ ਪਹਲੇ ਬਖ ਪੜ੍ਹੇ ਮੱਲ ਹੋਏ ਸਨ । ਅਗਲੇ ਬਿਨਾ ਅੰਕ (ਬਖਵੇਂ) ਪੜ੍ਹੇ ਉਂਤੇ ਚਲਿਤ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਹਨ । ਇਹ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲੁ ਲਕ ਚਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਮੱਲਕ ਰੇ ਸਿਰਲੇਖ : ਮੱਲਕਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਪਹਲ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ :

੧. ਬਾਗੁ ਮੋਰਨਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ ਪਹਲਾਂ "ਖਲਾਸੇ" ਸੀ ਪਿਛੋਂ ਨਾਲ ਕੈਨਾ ਮਗਰੋਂ ਲਾਇਆ ਗਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠ ਬਦਲ ਕੇ "ਖਾਲਸੇ" ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ । ਅਗੇ ਅਠਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ-

ਸਰਨ । ਅਉਧੁ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੋਰਾ ॥੧॥

ਇਸ ਪਦ ਕਾ ਜੋ ਕਰੇ ਨਿਬੇਰਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਭਰਵਰ ਏਕ ਮੂਲ ਬਿਨੁ ਠਾਵੇ ਵਲੇ ਵਲ ਲਾਗਾ ॥

ਸਾਖਾ ਪੜ੍ਹ ਕਿਵੇਂ ਨਹੀਂ ਵਾ ਕੇ ਅਸਟ ਗਗਨ ਮੁਖ ਰਾਧਾ ॥੨॥

ਪਿਉ ਖਿਨ ਪੁਰੁ ਕਹਹ ਬਿਨੁ ਬੁਝਾ ਬਿਨ ਜਿਹਵਾ ਗੁਣ ਗਾਵੇ ॥

ਗਾਵਨਹਾਰ ਕੇ ਰੂਪ ਨ ਰੇਖਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੁਯੋ ਲਖਾਵੇ ॥੩॥

ਪੰਛੀ ਖੋਜੇ ਮੀਨ ਕ ਮਾਰਗ ਕਹਹਿ ਕਬੀਰ ਚੌਥੀ ਭਾਣੀ ॥

ਅਪਰੰਪਰ ਪਾਰ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਮੂਰਤਿ ਕੋ ਬਲਿਹਾਰੀ ॥੪॥

ਪੂਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ : ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ "ਇਸ ਪਦ ਕਾ ਜੋ ਕਰੇ ਨਿਬੇਰਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥" ਤਕ ਪਾਠ ਰੱਖ ਕੇ ਤੇ ਅੰਤਲਾ, ਅੰਕ ਦਾ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰ ਕੇ, ਵਿਚਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਕਤੀਆਂ ਸਵੇਦੇ ਨਾਲ ਮੇਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ।

੨. ਬਾਗੁ ਜੋਸਾਵੰਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਪੜ੍ਹਾ ਪੜਪ ਉਪਰ ਜੋਤਸਰੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਂਤੇ ਨਾਲ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ ।

੩. ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚਾਗ ਮਾਰੂ, ਭੋਰਉ, ਬਸੰਤ ਤੇ ਸਾਹੰਗ, ਏ ਬਖਦ ਹਰ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਥਾਂ ਸਿਰ, ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਦੇ ਦੋ ਸਲੋਕ "ਗਗਨ ਏਮਾਖਾ ਬਾਜਿਆ" ਅਤੇ "ਸੂਰਾ ਜੋ ਪਹਰਾਨੀਐ" ਦਸਵੇਂ ਸ਼ਬਦ, "ਦੀਨ ਬਿਸਾਰਿਓ ਹੋ ਦਿਵਾਨੇ" ਦੇ ਮਗਰ ਦਰਜ ਹਨ । ਇਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਥਾਂ ਹੈ

੪. ਧੁਨੀਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਨਾਲ ਮਗਰੋਂ ਹਾਸੀਓ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ ਨਾਲ (ਪੜ੍ਹਾ ੯੩੨) :

੫. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਾਪੀਕ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਭੋਰਾ ਗੀਤਾ ਜਾਏ ਨਾਗੀ" ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਦਸਵੇਂ ਅੰਕ 'ਤੇ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਬੋਝੀ ਥਾਂ ਸੀ, ਜੋ ੧੯ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ (੧, ਚਰਖਜੀ ਵਾਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਾਲ) ਲਿਖ ਕੇ ਹਾਸੀਓ ਵਿਚ ਇਹ ਨੰਟ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ :

"ਇਸ ਜਗਤ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫ ਨਾਵੇ ਕੇ ਚਾਹੀਐ ਅਗੇ ਲਿਖੇ ਗਏ"

੬. "ਭਟ ਹਚਿਤ ਸਵੱਯੋ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ" ਦੇ ਬਪਵੇਂ ਸਵੱਯੋ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਮੋਹ ਮਾਹ ਮਹਾਨ ਭਈ' ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਸਹੀ ਹੈ ।

੭. ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੨੭ ਉਪਰ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ 'ਤੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਟਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ

੧੯

ਧਰ ਸੀਅਤੇ ਕ੍ਰੋ ਏਕ ਏਕ ਲਾਹ ਵਿਛਾਣੀ ਆਸ ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਧਿਆਇ ਤੁ ਕਾਰਜ ਆਵੈ ਹਾਸ ॥੧॥

ਸ੍ਰੀ ਬਾਬੇ ਜੀ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਏਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਲਾਇ ਕੇ ਪੜ੍ਹੇਗਾ ਸੁਣੇਗਾ ॥

ਤਿਸਕਾ ਆਵਾਗਵਣ ਚਹੇਗਾ ਸਤਿ ਕਰ ਮਨਣਾ ॥

ਇਸ ਵਾਕ ਦੇ ਮਗਰ ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਹੁਣ ਲਿਖੀ ਅਤਿ ਲਾਭਦਾਇਕ ਪਸ਼ਪਿਕਾ ਉਪਲਬਧ ਹੈ

੧੯ । ਏਹ ਗਿਰੰਥ ਵਡੇ ਚੰਦ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਕਾ ਨਕਲੁ ਵਡੇ ਚੰਦ ਕਾ ਗਿਰੰਥ ਪੁਰਕਰ ਕੀ ਗਿਰੰਥ ਕਾ ਨਕਲੁ ਪੁਰਕਰ ਕਾ ਗਿਰੰਥ ਵਡੇ ਗਿਰੰਥ ਨਾਲ ਸੰਧਿਆ ਹੈ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲ ਕੁਰਦਾਸ ਭਲੇ ਪਾਸਰੁ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਗਿਰੰਥ ਨਾਲ ਸੰਧੈ ਸੋ ਗਿਰੰਥ ਸੁਧ ਹੋਵੇ ॥ ਜੇ ਵੇਰ ਗਿਰੰਥ ਸੰਧਿਆ ਲੰਭੀਐ ਤਾ ਜਗਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਗਿਰੰਥ ਨਾਲਿ ਸੁਧ ਕਰਿ ਨਾਇਓ ਹੋਰਨਾ ਕਰੇਥਾ ਨਾਲਹੁ ਜਗਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਗਿਰੰਥ ਸੁਧ ਕੀਤਾ ਪੁਰਕਰ ਕਾ ਗਿਰੰਥ ਜਗਨੇ ਦੇ ਗਿਰੰਥ ਨਾਲਿ ਸੁਧਿ ਕੀਆ ਹੈ ।

ਬਾਣੀ ਰਣਧੀਰ ਜਿੰਘ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫਤਹਿ ਚਿੰਦ ਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਤਾਵ 'ਸੂਰ ਸਾਕਰ ਤੇ ਸਮੁਦ੍ਰੀਕ' ਕਵਰੇਸ ਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ਵੀ ਸਿੱਖ ਰੋਵਰੋਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ ।

ਜਗਨੇ ਬਾਬੇ ਆਪ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਨ ਜਿੰਦ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਜੇਥ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਲਈ

ਵੱਡੀ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਿਖਾਏ ਸਨ ।

ਪ੍ਰਬਾਹਿਕਾ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ (੧੦੨੭) ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਕੁਝ ਸੂਚਨਾ ਜੁਟਾਈ ਹੈ, ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ

ਲਿਖਤੋਂ ਕੁਲਮ ਮਾਨਯੋਦ ਸੰਗਤ ਕਾ ਗੀਤ ਜੰਤ ਉਤਮਚੈਦ ਸੁਨਿਆਰ ਕਾ ਬੋਠਾ ॥
ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਿਖ ਭਕੀਰ ਗੁਰੂ ਪੂਰੇ ਕਾ ॥ ਭੁਲੇ ਦੂਰੇ ਬਖਸਣਾ ਸੰਗਤਿ ਕੁਲ ਕਾ
ਸਦਕਾ ॥

ਇਸ ਰਾਮ ਰਾਇ ਬਾਏ ਭਾਈ ਹਠਧੀਰ ਜਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪਿਆਨੇ ਸਮੇਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬਾਮਲ ਸੀ । ਪਟਨੇ ਦੇ ਕਾਮਰੂਪ (ਅਸਾਮ) ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਇਥੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ । ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਪਟਨੇ ਘੁਲਿਆ ਛੱਡਿਆ । ਹਰ ਕੁਝਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਦਿੱਖਣੀ ਇਹ ਪਹਲਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਥ ਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਹੱਥੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਭੋਰਾਦੂਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਸੰਮਤ ੧੭੧੬) ਵਿਚ ਕੇਵਲ (ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ) ਦੇ ਗ੍ਰਿਥ ਵੱਲ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਸੀ, ਗ੍ਰਿਥ ਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਹੱਥੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

(੪) ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਰਿਖਾਵਾ ਵਾਰ ਦੀ ਸੁਝਾਈਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਭਾਈ ਜਗਨੇ ਦੇ ਜਿਸੇ (ਜਗਨਾ ਠੰਢ ਸਾਧ ਹਰਿ ਭਾਨਾ ਸੁਰਜ ਹੰਸਾ ਦੀ ਬਾਣਾ) ਦੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਰਚਣਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਭਾਈ ਜਗਨਾ ਤੇ ਭਾਈ ਠੰਢਾ ਸਾਧ ਤੋਂ ਜਵਾੀ ਭਾਨਾ ਸੁਰਜ ਆਕਾਰੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਜੀ ਦੀ ਸਰਨਿ ਆਏ, ਅਰਦਾਸਿ ਬੀੜੀ, "ਜੀ, ਅਗੀ" ਦਿੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੇ ਭਾਨੇ ਬਦੇ ਹਾ, ਪਰ ਬੋਲੀ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥੁ ਦਿਸੈ ਆਥਾਹਾ ਹੇ ਭਾ ਅਸਾਹਾ ਮਨ ਚਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਖਰਨ ਹੋਇਆ, ਮਛੰਡਾਸ ਤੇ ਭਾਨਾ ਤੇ ਤਰ ਰਿਆਨ ਭਿਨਾ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਸਾਧਨਾ ਕਰੋ । ਜੇਸੇ ਅੰਦਰੁ ਦਾ ਭਵਾ ਪੜ੍ਹਾਇਾ ਹੈ ਭਾ ਵਡ ਗੁਣਾ ਹੈ, ਤੇਸੇ ਭਿਨਾ ਹੀ ਗੁਣਾ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ, ਭਾ ਰਹਾਣਾ ਮਨ ਚਲਾਇਮਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ" ।

—ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਨਾ, ਪੰਨਾ ੧੭੬-੧੭੭

(ਅ) "ਜਗਨਾ... ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਰੋਪਕਾਰੀ ਕੁਰਮ ਭਾਸ਼ਣੀ ਸਿੱਖ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਅਭਿਰੁਚਿਤ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਈ" —ਭਾਨੂ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਨ ਬੋਧ, ਦੂਜਾ ਸੋਮਬਰਤ, ਪੰਨਾ ੩੭ (ਬਾਲਮ ਵਜ) ।

੨੯. ਬੀੜ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (ਸੰਮਤ ੧੭੪੯)

ਇਹ ਬੀੜ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ ਤੇ ਨਵੀਂ ਨਕਲ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰਬਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ । ਤਿਆਰੀ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਾਠ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਗਈ ਦਿਸਦੀ ਹੈ । ਮੁੱਢਲੇ ਇਕ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਜ ਹੈ

੧੯ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਕਿਰੰਬ ਲਿਖਿਆ ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਮਤ ੧੭੪੯

ਮਿਤੀ ਸਾਵਣ ਸੁਦੀ ਏਕਮੀ ਮੰਗਲਵਾਰ ॥

ਭਾਈ ਦਾ ਵੇਰਵਾ : ਟੋਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਭਾਈ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਚੋਲੀ ਹੈ । ਹਾਥੂ ਜੀਜਾਵੰਤੀ ਹਾਥੂ ਜੀਰਸਰੀ ਦੇ ਮੇਰਕ ਹੈ । ਟੋਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਹਨ ਸਲੋਕ "ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤ ਨਾਹੀ", ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੈ ਪ੍ਰਿਥਾਵਟੀ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਮਗਰ ਰਖੀ ਗਈ ਹੈ; ਫਿਰ ਸਲੋਕ ਕਬੀਲੇ ਜੀਉ ਕੇ, ਸਲੋਕ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀਉ ਕੇ ਤੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਸਵੱਯੇ ਹਨ । ਇੰਝ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਭਾਗ ਸਵੱਯਾਂ ਉਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਾਲਤੂ ਭਾਈ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । 'ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ' ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੁਟ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹਰਰਾਜਿ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੈ । ਕੁਲ ਪੜ੍ਹੇ ਇਸ ਗ੍ਰਿਥ ਦੇ ੫੯੬ ਹਨ ।

ਤਰਕਰੇ ਚਲ ਕੁਕੀ ਪਹਿਪਾਣੀ ਅਨੂਸਾਰ ਤਿੰਨੇ ਤਰਕਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਪਹਲਾ ਤਰਕਰਾ ਤਰਕਰੇ ਕਾ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ, ਐਵੇਂ ਰਾਗ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਬਖਸ਼ਾਂ ਕਾ ਤਰਕਰਾ ਹੈ ਜੋ ਹਾਥੂ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਉੱਤੇ ਮੁਕਦਾ ਹੈ । ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਭਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਕਾਲਮਾਂ ਉਪਰ ਚਲਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਸਭ ਥਾਂ ਛੱਟਾ ਮੰਗਲ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਤਰਕਰੇ ਪੜ੍ਹਾ ੨੫ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪੜ੍ਹਾ ੨੬ ਖਾਲੀ ਹੈ ।

ਸਮਾਵਣੀ ਕੇ ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤੁ ਪੜ੍ਹਾ ੨੭ ਉਪਰ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹ ਨੌਵੇਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲ ਦੇ ਬਲਾਣੇ 'ਤੇ ਮੁਕਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਕੁਝ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਲਾਣਾ ਕਾਨਕੜ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਪੰਜ ਦਿਨ ਸਾਂਝ ਹੁਆ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਮੰਗਲ ਦੀ ਸਿਰਲੇਖ : ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਜਪੁ ਨਾਮ ਪਦ "ਨੀਸਾਣ" ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਦਾ ਠਕਲ ਜਾਂ ਠਕਲ ਦਰ ਠਕਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਪੁ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ 'ਜੋ ਦਥੁ', 'ਜੋ ਪਰਖੁ', 'ਸਿਹਿਲਾ', ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਕਰਣ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਦੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵੀ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਵੀ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਪਰੰਤੂ ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਬਣੀ ਪਰਿਪਾਣੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨਾਲ ਨਿਰੂਪਿਤ ਹੈ। ਇਹੀ ਢੰਗ ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਵਰਤਿਆ ਗਇਆ ਹੈ ਮੰਗਲ ਹਰ ਵੀ ਰਾਗ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

"ਬਬਦਾ ਦੇ ਤਤਕਰੇ" ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਬਦਾ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਅੱਠ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਬਦਾ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਡੋਲ ਵਿਖਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਬਦਾ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਰਾਗ ਤੇ ਹਰੀਤਾ (ਭਗਤ ਦਾ ਨਾਂ) ਦਿੱਤੇ ਆਏ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਗ ਕਉਲੀ, ਆਸਾ, ਸੋਰਠਿ ਤੇ ਝੋਰਉ ਵਿਚ ਕੰਵਲ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਹੈ, ਭਗਤ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹੀ ਛੱਲ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਵੀ ਕਈ ਬਾਣੀ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਘਰ ਦੀ ਬਦਲੀ ਸਮੇਂ ਕਈ ਬਾਣੀ ਮੰਗਲ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਵੀ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਭੋਰਉ ਵਿਚ ਘਰ ਬਦਲੀ ਸਮੇਂ ਮੰਗਲ ਹਨ।

ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ : ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਾਝ ਫੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਤੇ ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੬ ਨਾਲ ਧੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ 'ਸਧੁ' ਤੇ 'ਸੁਧ ਕੀਰੇ' ਆਦਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋੜ-ਸੂਚਕ "ਛੋਕੇ" ਪਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ -

੧. ਮਪ੍ਰਸ਼ੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਬਦਾ ਦੇ ਰੂਪ ਮੁਢੇ, ਧੋਲ, ਛੋਟੇ ਹਥੀਸਰ ਤੇ ਜੀਝੇ ਹਨ।

੨. ਰਾਗ ਕਉਲੀ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਬਬਦਾ ਨਾਲ ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ ਆਏ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੁਝ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ :

ਲਟਕਦੇ	ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਟਕਦਾ ਅੰਕ	ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੁਝ ਵਿਚ ਲਟਕਦਾ ਅੰਕ
੪੫	੧	×
੪੬	੨	੨
੫੦	੩	੫
੫੧	੨	੨
੫੨	੧	੧
੫੩	੭	×
੫੪	੩	×
੫੫	੪	×
੫੬	੫	×
੫੭	੬	×
੫੮	੭	×
੬੦	੮	×
੬੧	੯	×
੬੨	੯	੯
੬੩	×	×
੬੪	×	×
੬੫	×	×
੬੬	੧੧	੧੧
੬੭	੧੨	੧੨
੬੮	×	੧੨
੬੯	੧੩	੧੩
੭੦	੧੪	੫

ਇਹ ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਖਾਸ ਹਨ। ਦਰਲਭ ਵੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਕ੍ਰੇਤਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਿੰਘ, ਹਰਭਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪਾਸ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਬੀੜ ਦੇਖੀ ਹੈ ਜੋ ੧੭੯੯ ਖਿ. ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵਪੁਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।

ਕਉੜੀ ਪੁਰਖੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਕਾਲਬੂਤ ਕੀ ਹਸਤਨੀ" ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਗੁੰਮ ਤੁਕ "ਦੁਰਲੱਭ ਦੇਹ ਬਉ ਭਾਜ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਪਦਾ "ਗੁਰਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕ ਸਈ" ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। "ਵਾਰ" ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਸਲੋਕ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲਈ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੧੬੬/ਅ)।

੩. ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ 'ਸੋ ਪਰਖ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੋ ਦਰੁ" ਦੇ ਮਗਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਣ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ "ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਕ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨ ਲੀਨ" ਵਿੱਚ ਪਾਠ 'ਬੁਨਾ ਰਨਨ' ਠੀਕ ਹੈ।

੪. ਰਾਗੁ ਗੁਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਅਸਣਪਦੀ ੨ "ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ" ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਦੇਤ ਦਰਸਨ" ਆਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੧੩੬/ਅ)। ਤੁਲੋਚਨ ਦਾ ਭੀਸ਼ ਸ਼ਬਦ "ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਕਹਿ" ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੫. ਰਾਗੁ ਉਦਯੋਗੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਹਨ। ਘਰੁ ਬਦਲਣ ਸਮੇਂ ਮੰਗਣ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

੬. ਰਾਗੁ ਭਭਰੰਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਮੋਰੀ ਰੁਣਕੁਣ ਲਾਇਆ" ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਤੁਕ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੭. ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ "ਸੈਰ ਸੁਰਾ ਸਿਉ ਦੂਖਣ ਕਰਤ" ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ ਵਿਚ ਤੁਕ "ਆਪੇ ਦੇ ਵਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਦਰ ਕਰੇਇ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੮. ਰਾਗੁ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ "ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ" ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਸਨੜ ਸਨੜ ਮਹੇਸ ਸਮਾਨਾ" ਦੀ ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਚੌਥੀ ਤੁਕ "ਨਿਰਗੁਣ ਰਾਮ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਮਾਈ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ "ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ ਜਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿਰਣੀ" ਵਾਲਾ ਪਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੯. ਰਾਗੁ ਗੋਂਡ ਦੇ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਮੋਹਿ ਲਾਗਤੀ ਤਾਲਾ ਬੋਲੀ" ਦੇ ਅੰਤ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ 'ਏਈ ਤੇ ਰਾਮਾ ਏਈ ਤੋ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੦. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਛੰਡ "ਰੂਣ ਰੂਣਨਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੰਕਤੀ ਹੀ ਹੈ (੪੦੫/ਉ)। ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਸਿਹ ਮੁਖ ਬੰਦ ਗਾਇਤੀ ਨਿਕਸੈ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਛੰਦ "ਅੰਬਰ ਸਾਚੇ ਬੰਦੇ ਭੀ ਸਾਚਾ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਨੂੰ "ਦੱਖਣੀ" ਲਿਖਣ ਦੀ ਵੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੧੧. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ "ਮਹਲਾ ੩ ੧ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤ ਚਿਤਮਨਿ" ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਪਦ ਵੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੨. ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ "ਬਸੰਤ ਉਤਾਰ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਗ" ਤੇ ਚੌਥਾ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੇ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ" ਦੋਵੇਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਿਕਲੇ ਹਨ। ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਦੇ ਘਰੁ ੧ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਭ ਥਾਂ ਬਸੰਤ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਆਏ ਹਨ ਪਰ ਘਰ ੨ ਦੇ ਸਭ ਥਾਂ ਬਸੰਤ ਹਿੱਡਲ ਨਾਲ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਚਉਪਦੇ 'ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਚੀ' 'ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਕਹਿਆ ਸੁਣੀਓ ਠ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ" ਕਿਨ੍ਹੇ ਤੋਰਾ ਕਿਨ੍ਹੇ ਮਾਸ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੧੩. ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਪਦੇ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ "ਛਾਡਿ ਮਨ ਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਕੂ" ਆਈ ਹੈ।

੧੪. ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ ਦਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮ" ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੫. ਰਾਗੁ ਘਾਨਸਾ ਵਿਚ ਘਰਾ ਬੀ ਬਦਲੀ ਸਮੇਂ ਨਿਖੇੜ ਲਈ ਛੋਟੇ ਮੰਤਰ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

੧੬. ਛੋਟਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਵੱਯੇ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰ ਸੇਵੀਏ ਹੈ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸਤਾਰਵੇਂ ਸਵੱਯੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ 'ਗੜ' ਪਦ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਸਵੱਯੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਦ "ਸਰਨੇ" ਆਇਆ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪਦ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਜੋਂ ਲਿਖੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਸਿਦਾ ਹੋਣ, ਭੁਟਨੇਟ ੧ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਕਿਤੂਤਾਂ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਅਹੋਆਪੁਰ ਚਾਲੀ ਪੌਥੀ ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਨਾਲ ਇਕ ਬਾ ਤੇ "ਮਰੁ ਗੜਾਓ" ਬਹੁਰ ਆਇਆ ਹੈ।

ਉਪਰ ਲਟਕਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹਰਭਾਣਨ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਵਾਦ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਨੇ ਛੰਦ ਰੂਪ (ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ) ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਸ ਵਿਚ ਲਟਕਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਾਰਣ ਦੋਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪੂਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਭੱਕ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਟੱਕਰ ਹੈ। ਉਹ ਮੁਦਾਵਤੀ ਤੇ ਸੁ (ਤੋਰਾ ਬੋਰਾ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀ) 'ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸੁੱਖੇ ਉੱਡੇ।

੩੦. ਭਾਈ ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ (ਸਿਮਰੁ ੧੭੫੦ ਅੰਦਾਬਨ)

ਸਿਖ ਟੈਰੇਸ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਦੇ ਐਕਸ਼ਿਬਨ ਨੰ ੫੧੧ ਉਪਰ ਦਰਜ ਇਹ ਬੀੜ ਸੁਨ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਉਪਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਫੋਜੀ ਯਥਗਾਰ ਸਮੇਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਯੂਰਪਦੁਆਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, 'ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਸ੍ਰੀਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ, 'ਭੁਗਥਾਣੀ ਸੰਪਾਦਨ ਨਿਰਣੈ' ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾੜਾ ਦੀ ਟੀਮ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਘੋਖਵੀਂ ਪਣਭਾਣ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਇਕੱਠ ਕੀਤੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੰਜਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਯਤਾਂ ਹੀ ਹਨ।

ਲਿਖਾਰੀ ੪ ਸਮ: ਇਹ ਬੀੜ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਹਰਿਦਾਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਰਿਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਥਾਂਥੇ ਲਿਖਾਇਆਂ ਸਨ। ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪਸ਼ਤਤ 'ਸੰਪ੍ਰਿ ਸੁਰੂਪ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਹਰਿਦਾਸ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਵੱਲਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾਲ ਬੇ-ਐਥ ਹੋਏ ਸਨ"। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਭੈ ਸਿਆਹੀ' ਦੀ—ਬਿੰਧ (ਪੰਨੀ ੭੪੫) ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਲੇਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ—

ਗਿਰੇਬ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਆ, ਲਿਖਿਆ ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ॥ ਭੁਲਿ ਭੂਕ ਹੋਵੇ ਸ ਸੋਧਣਾ॥ ਗੁਲਾਮੁ ਪਤਿਰੁ ਅਘ ਪਤਰੁ ਮਹਾ ਪਤਰੁ ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ॥

ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੇ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ। ਐਧਰ, ਇਸ ਦੇ ਮਾਘ ਦੀ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏਣ ਦੇ ਬਲਿਕ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਮੁੱਖ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ੧੭੫੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਮੁੱਖੀ।

ਨੀਸਾਨੁ ਤੇ ਬਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨੀਸਾਣ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਹ ਦਖਲੇ ਸਾਗਰ ਤੇ

ਮਏਪ ਉਪਰੋਲਿਖ ਪੁਸਤਕ, ਪੰਨਾ ੮੯.

ਹਾਸਨ ਕਰਕੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੀੜ ਦਾ ਹਾਠੀਆਂ ਲਈ ਬਾਈ ਨਵਾਂ ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੁੜ ਜਲਦ ਕਰਵਾਉਣ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹਾ ੩੦੮ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ੩੧੬ ਦੇ ਮਗਰ ਚਲਿਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਪੰਨਾ ੮੦ ਤੋਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਲਮ ਬਦਲੀ ਹਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਧ ਪਾਠਾਂ ਕਾਰਣ ਇਹ ਬੀੜ ਅਮੋਲਕ ਸੰਦਾ ਸੀ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਈ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਚਾਗੂ ਕੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬਦਾ ਕਹਿਦੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ 'ਤੇ ਬੰਨੇ ਬਚੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲਿਖਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਉਪਰ ਪੂਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਚਾਗੂ-ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹਲਾ ੮ ਦੇ ਸਬਦੇ ਨਵਾਂ ਪੜ੍ਹਾ ਪਾ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਅੰਕ ਤੇ ਤਤਕਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ (ਖੁਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੱਖੇ ਹੱਥ ਜਾਲੇ ਪਾਠੇ ਉਪਰ) ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਤਤਕਰੇ ਇਸ ਦੇ ਚਲ ਵਕੀ ਪਹਿਪਾਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਨ। ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਲਗਪਗ ਚਰ ਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਸਬਦ ਦੀ ਪਹਲੀ ਤੁਕ ਪੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ 'ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ' ਨਾਲ ਭੁਗਥਾਇਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਸਭੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ।

ਮੰਗਲ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਮੰਗਲ ਇਸ ਕੁਝ ਵਿਚ ਹਰ ਰਾਗ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮੰਚ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੂਰਾ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਬੇਰਾਗੀ ਤੁਖਾਰੀ ਤੇ ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਸੰਖੇਪ ਮੰਗਲ ਸਨ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਛੋਟ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਨ

੧. ਚਹਰਾਸਿ ਵਿਚ 'ਜੋ ਪੁਰਖੁ ਵਾਲਾ ਚਰ੍ਹ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਜੁਟ ਸਾਮਲ ਸੀ

੨. ਭਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚੜ੍ਹਪਦੇ 'ਚਿਤਾਮਣੀ ਕਛੁਣਮਣੀ' ਦਾ ਪਾਠ ਸ੍ਰਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੇ ਨਿਰਣੈ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੁਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੂਰਲਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਅਸ਼ੁੱਧ ਇਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

੩. ਗੂਸਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ 'ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ' ਵਿਚ ਪਾਠ "ਨੇਤ ਦਰਸਨ ਸੁਭਨ ਹਥਿ ਜਸ" ਨੀਕ ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੪. ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਉਚਕਾਰੀ ਨਾਲ ਮਹਲੇ ਸਭ ਥਾਂ ਦਰਜ ਸਨ।

ਐਧਰ 'ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ' ਭਾਗ ਪਹਲਾ, ਪੰਨਾ ੧੦੯

੫. ਜੋਰਨਿ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ, 'ਜੰਡ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖਨ ਕਰਤਾ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਮਲਾਸੇ" ਸੀ।

੬. ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ 'ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਛੰਡ 'ਹੁਣ ਬੁਝਨਗਾ ਗਾਉ ਸਖੀ' ਪੂਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੭. ਮਲਾਰ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮੁ" ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

→ ੮. ਸਾਬੰਕ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪਦਾ 'ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗੁ' ਪੂਰਾ, ਬਿਨਾ ਮੰਗਲ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੯. ਸ਼ਵੱਛੇ ਮਹਲਾ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ "ਕਲ" ਕਵੀ-ਛਾਪ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ, "ਟਲ" ਨਾਲ ਨਹੀਂ।

→ ੧੦. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ੫੭ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਭੋਗ ਮੁਦਾਕਣੀ 'ਤੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੧੧. ਅੰਤ 'ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਛਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

੧੨. ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅਨਨਾਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਬਿੰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ-

ੳ) ਵੇਲ ਨ ਪਾਇਆ ਪੰਡਤੀ।

ਅ) ਨਿਵ ਨਿਵ ਲਾਗਾ ਪਾਇ ਜੀਉ।

ੲ) ਹੀਸਾਂ ਕਰਹਿ ਤਿਨਾਜੀਆ।

ਸ) ਜਾਣਉਂ ਅੰਜੀ ਗੰਤਿ

੩੧. ਬੀੜ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ (ਦੂਜੀ) (ਸੰਮਤ ੧੭੫੦ ਅੰਦਾਜ਼ਨ)

ਦੋ ਵਿਲੱਖਣ ਗੁਣ : ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਆਪਣੇ ਦੋ ਵਿਲੱਖਣ ਗੁਣਾਂ ਕਾਰਣ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਹੀਂ, ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ ੧੯ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਛੋਟਾ ਕੀਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ; ਦੂਸਰੇ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਮੂਲ-ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਤ ਅੱਧ ਗਾਥਾਂ ਨਾਲ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਗਾਂ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਲਿਖਣ-ਕਾਲ . ਸੰਮਤ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ (ਪੜ੍ਹਾ ੭੭੫/੯)। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਚਲਿਤਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨੇੜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਤਕ ਦੇ ਚਲਿਤ-ਮੂਲ ਲਿਖਾਈ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦਾ ਦਿੱਖਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ੨੨੨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਹੋਈ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਅਸੀਂ ਲਿਖਣ-ਕਾਲ ਸੰਮਤ ੧੭੫੦ (ਅੰਦਾਜ਼ਨ) ਮੰਨ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੁਰੇ ਹਾਂ।

ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕਣ ਵਿਧੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ; ਇਕ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇ ਦਾ ਸਿਧਾ ਪੁੱਤਾ ਪਾਸ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੀ ਭਾਹ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਕੰਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਗੋਲ ਬਿੰਦੀ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਡੰਡੀ ਵਾਲੇ ਕੰਨੇ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਾਧੀ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਕੰਨੇ ਤੇ ਗੋਲਬਿੰਦੀ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਡੰਡੀ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਲ, ਈ, ਸੂਚਕ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਤਤਕਰਾ : ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਤਤਕਰਾ ਗਾਥਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ "ਸੂਚੀ-ਪੜ੍ਹ" ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਸੂਚੀਪੜ੍ਹ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਤਕਰਾ ਦੋ ਕਾਲਮਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ੧੯ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਜਪੁ ਦੇ

ਅੱਗੇ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਣ ਆਦਿ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸ਼ਿਵਾਇ ਰਾਗੁ ਮਾਤ ਦੀ ਵਾਰ ਏ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਵਾਰ ਉਪਰਾਹੁਨੀਆਂ ਚੌਥੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਭੋਰਵਾ : ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਇੰ ਬਾਈ ਚੌਥੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਲੋਕ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ, 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ' ਦੇ ਮਗਰ ਹੋ ਮੁਦਾਬਣੀ ਤਥਾ ਸਲੋਕ 'ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੇ ਨਹੀਂ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤੱਕ ਇਸ ਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ, ਸਵਾਂਖਾਂ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕ ਤੋਂ ਹੋਵੇ ਹੋਇਆ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਹੋਵੇ ਹੈ। ਸ਼ਿਵਾਇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਜੋ ਅੰਤ ਤੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਹਰ ਕੋਈ ਫਾਨਤੁ ਬਾਣੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਂ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕੀ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ 'ਗੁਰੂ ਬੋਲਿਆ ਤੁ ਪ੍ਰਸਿਥਿ ਥੀਮ ਨ ਕਰੇ' . . . ਇਹ ਆਦਿ ਦਿਖਾਏ ਕੁਝ ਪਦੇ ਦਰਜ ਹਨ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ੭੭੪/ਅ ਉਪਰ ਮੁਕਦੇ ਹਨ।

ਚਲਤੁ ਜਹੀ ਜਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ੭੭੫/ਉ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀਉ 'ਚਾ ਬਲਿਤੁ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਧਰੀ ਨਾਲ 'ਸੰਮਤ ੧੫੯੬' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਰਾਹ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਬਲਿਤੁ 'ਸੰਮਤ ੧੭੩੩ ਮਘਰੁ ਸੁਦੀ ੫' ਵੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਧਰੀ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਕੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਲਲਾਣੇ ਦੀ ਬਿਠ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਾਤ ਫੇਰ ਕੇ ਕੋਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਕ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਨਿਮਨ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ :

੧. ਜਪੁ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇੱਕ ਬੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੧੯ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਜਪੁ ॥ ਆਦਿ ਸਬੁ . . . ਹੈ ਕੀ ਸਬੁ ॥੧॥

ਸੰਤੋ ਸੰਤਿ

ਜਪੁ ਵਿਚ ਆਏ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਇੱਥੇ ਹਨ : ਮੁਹੰ, ਹੋਲ ਕੋਟ (ਕਉਣ ਕਟ ਕੇ ਕੋਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ), ਰਖੀਸਰ, ਸੀਭੋ ਆਦਿ।

੨. ਰਚਨਾਸ਼ੀ ਵਿਚਲੇ 'ਜੋ ਪੁਰਖੁ' ਜੁਟ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵਧਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਾਤਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

੩. ਅੱਗੇ 'ਰਾਗੁ ਕਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀਪਕੀ ਜੋਹਿਲਾ ਆਰਤੀ' ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ (ਜਿਹੀ) ਰਾਗੁ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਫਰਕਰਾ ਹੈ। 'ਸ੍ਰੀ' ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਜਿਹੀ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੀ ਰਾਗੁ ਦੀਆਂ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨਾਲ ਅੰਕ (੧) ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀਆਂ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਅੰਕ (੧) ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

੪. ਰਾਗੁ ਕਉੜੀ 'ਗੁਆਰੇਰੀ' ਪਦ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅੰਦਰ ਕਉੜੀ ਜੀ ਸੀ, 'ਗੁਆਰੇਰੀ' ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਕਬਿਤ ਚਉਪਦਾ 'ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕੋ ਸੋਈ' ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ 'ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚਿ ਬਲੜੀ' . . . ਇੱਥੇ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚਉਪਦੇ 'ਕਾਲਬੂਤ ਕੀ ਹਸਤਾਨੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਮ ਤੁਕ, 'ਦੁਰਲਭ ਏਹ ਕਉ ਕਾਕ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

੫. ਰਾਗੁ ਅਸਾ ਵਿਚ 'ਜੋ ਪੁਰਖੁ' 'ਜੋ ਦਰੁ' ਦੇ ਮਗਰ ਦਰਮ ਹੈ, ਗੱਦਿਆ ਖੋ-ਮਿਸਲ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਲਿਖੇ ਰਾਗੁ ਤੇ ਮਹੱਤਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਘਰੁ ਪਦ ਵੀ ਸਭ ਥਾਂ ਦਰਜ ਹੈ। ਪਹਿਲੂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਕੇਵਲ 'ਅਸਾ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤੇ ਨ ਘਰ। ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਅਸਾ ਛੋਟੇ ਮੰਡਲ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ।

੬. ਅੰਦਰੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ ਘਰੁ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਰਾਗੁ ਗੁਜਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਦੁਹਰਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ਏ (ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ ਬੇਪਦ) ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ 'ਨੈਤ ਦਰਸਨ' (ਬ੧੦/ਅ) ਨੌਕ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਅਤੇ ਰਾਗੁ ਸਰਨਿ ਿ ਬ ਵੀ ਕਬੀਰ ਨੂੰ 'ਕੋਬੀਰ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਕੁਲੰਚਨ ਜੀ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਥ ਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਕਾਹਿ' ਨਹੀਂ ਹੈ।

੭. ਚੇਬਰੀਧਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਸਭ ਥਾਂ ਦਰਜ ਹਨ।

੮. ਸੰਗਤ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ 'ਸੰਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੂਖਨ ਕਰਤਾ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪਉੜੀ ੨੯ ਦੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਤੁਕ, 'ਆਪੇ ਦੀ ਵਡਿਆਈਆਂ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ', ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪਦੇ (ਬੋਝ ਪੁਰਾਨ ਸਭੀ ਮੰਤ੍ਰਿ ਸੁਨਿ ਕੇ) ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਖਲਾਸੇ' ਆਇਆ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਪਦਾ, ਅਉਧੁ ਜ ਕਰੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ', ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਤੁਕ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੯੮)।

੯. ਰਾਗੁ ਦਾ ਨਾਂ ਧਨਾਸਰੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਧਨਾਸ੍ਰੀ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ 'ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ' ਮਹਲਾ ੧

ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ੧/੧/ ਕਿਸੇ ਅੰਕ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਸਭ ਸੰਨੰਦ ਮਹਿਬ ਸਮਾਨਾਂ ਦੀ ਰੂਪ ਅੰਗੀ ਫੁਲ, 'ਨਿਰਕੁਨ ਰਾਮ ਜਪਤੁ ਮੇਰੀ ਮਾਈ' ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਨਿਯੋਜਾ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ; ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਕੁਝ ਰਾਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਿਰਣੇਕ ਵਜੋਂ ਨਿਪਟ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ (ਪਨਾਸ਼ੀ) ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅੰਗੇ ਰਾਗ ਟੋਭੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੀ ਕੈਥੀਅਤ ਹੈ।

੧੦. ਕੋਛ ਨਾਮਦੇਉ ਘਰੁ ੧ ਦੇ ਦੋਵੇ ਸ਼ਬਦ ਪਿੱਛੇ ਪਦ 'ਦੇਲੀ ਤੇ ਨਾਮਾ ਦੇਈ ਤੇ' ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੧. ਰਾਮਕਲੀ ਦਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਾਥਿਤ ਛੰਡ "ਗੁਣ ਗੁਣਨਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਦੀ/ਓ)। ਇਹ ਹਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੋਲ ਗਾਦਰੀ ਨਿਕਸੈ' ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਮੱਖਰ ਸਾਚੇ ਬੰਦ ਕੀ ਸਾਚਾ" ਫੁਲ ਝਾਲਾ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੨. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਦਾ ਮਹਲਾ "ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਕੇ ਪਰਦਾਰ" ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸੋਲਹਿਆ ਦੀ ਤਪਤੀ ਵਿਚ ਰੀਜੇ ਨੱਥਰ ਤੇ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਉੱਤੇ ਦਰਜ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਤਤਕਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੱਟ ਕੇ ਹੁਣ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੇ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀਜ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੁਕ ਲਿਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚਲੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਬੀਜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਦਰਜ ਹੈ। ਦਵਿਦਾਸ ਦਾ-ਗੁਰੂ ਸੋਚਿਓ ਧੋਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿਤਮਨਿ' ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਮੀਰਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੬੧੩/ਓ)।

੧੩. ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ 'ਬਸਤੁ ਉਤਾਹਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਕ' ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਦਰਜ ਸੀ ਮਗਰੋਂ/ਬ/ ਮਿਟਾ ਕੇ/੧/ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕਦੁਕਾ 'ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੇਂ ਸੋਵਲੁ ਜੇਵਾ ਕਰੇ' ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (੬੪੪/ਅ)। ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਮੁੱਢ ਵਿਚ 'ਬਸੰਤ' ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ 'ਰਿਝਲ' ਗੁਰੂ ਬਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਰੀਜੇ ਚਉਪਦੇ 'ਰਾਮਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਵੀ' ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਬੰਦ 'ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ' ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (੬੪੬/ਓ)।

੧੪. ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲਾ ਸੁਰਦਾਸ ਦਾ ਪਦਾ 'ਭਾਇ ਮਨ ਹਰਿ ਸਿਮਰਨ ਕਉ ਸੰਗ' ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੫. ਮਠਾਭ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਦਾ ਚਉਪਦਾ 'ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕੋ ਨਾਮੁ' ਮਗਰੋਂ ਵਾਹਾ ਕੇ ਛਿਰ ਹਜ਼ਾਰਲ ਨਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ (੬੮੫/ਓ)।

੧੬. ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋਰ "ਪਰਭਾਤੀ ਹਨ ਤੇ "ਬਿਭਾਸ" ਪਦ, ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੭. ਸਲੋਕ ਸਹਸਰਨਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧ ਤੇ ੨ ਦੇ ਸਲੋਕ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੧੮. ਰੱਟਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ "ਸੁ ਕਹੁ ਟਲ" ਹੋ ਹੈ (੭੫੫/ਓ)।

੧੯. ਨੇਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ 'ਬਲ ਹੋਏ ਬੰਦਨ ਫੁਟੇ' ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧੦ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੩੨. ਸਫ਼ਰੀ ਬੀੜ ਡਾ. ਮਦਨਜੀਤ ਕੌਰ (ਸੰਮਤ ੧੭੫੮)

ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ . ਇਹ ਸਫ਼ਰੀ ਬੀੜ ਡਾ. ਮਦਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪਾਸ ਸੁਭੱਖਿਆਰ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਹੈ। ਫਾਵ ਇਸ ਦਾ ਪੌਦਾ ਛੋਟਾ ਤੇ ਉੱਚਾਈ ਲੰਬੀ ਹੈ। ਅੱਖਰ ਬਾਹੀਰ ਹਨ ਬੀੜ ਦੇ ਕੁਲ ਪੱਤੇ ੫੭੩ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਠ (ਬੱਛਣ ਤੋਂ ੩੭੬ ਤਕ) ਕ੍ਰਮ ਹਨ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੱਤੇ ਉੱਤੇ ਲਕੇ ਹਏ ਹਨ; ਮਗਰਲਾ ਪੰਨਾ ਮਾਲੀ ਹੈ। ਜਿਲਦ ਦੇ ਬਾਰਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਚਮੜੇ ਦੀ। ਕਾਗਜ਼ ਬਾਹੀਰ ਕਸਮੀਰੀ ਹੈ—ਅਜੇਹਾ ਜੋ ਸਫ਼ਰੀ ਬੀੜ ਲਈ ਭਾਰ ਨੂੰ ਹੌਲਾ ਰੱਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇ।

ਚਲਿਤੁ ਸਮਾਵਟੇ ਕੇ, ਤਰਕਰੇ ਤੇ ਨਕਲ-ਕਾਣ : ਬੀੜ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਟੇ ਕੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅੰਤਿਮ ਚਲਿਤੁ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਜੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਤਰਕਰਾ ਸਮਾਵਟੇ ਵਾਲੇ ਪੱਤੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਅੰਕ ੧ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਸਮਾਵਟੇ ਕੇ ਚਲਿਤੁ ਦਾ ਸਿੱਧਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਰਕਰਾ ਪੜ੍ਹਾ ੩੨ ਤਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਿੱਛੋਂ ਦੋ ਪੱਤੇ ਮਾਲੀ ਹਨ। ਤਰਕਰੇ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਕੁਝ ਪੱਤੇ ਅਸਲ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਮਟੋਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਸ ਵਰਤ ਕਰ ਚਲ ਚੁਕੀ ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਰਕਰੇ ਲਕੇ ਹੋਏ ਹਨ (੧) ਸੂਚੀਪਰ ਪੱਖੀ ਕਾ (੨) ਤਰਕਰੇ ਕਾ ਤਰਕਰਾ, ਅਥਿ (੩) ਤਰਕਰਾ ਸਬਦਾ ਕਾ। ਤਰਕਰਾ ਸਬਦਾ ਕਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੱਤੀਆਂ ਦੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਸੋਚੀ ਦੀ ਬੜੀ ਅਦਭੂਤ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ। ਤਰਕਰਾ ਅੰਦਰ ਦਿੱਤੇ ਸਬਦਾਂ ਨਾਲ ਟੀਕ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤਰਕਰੇ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਜ ਹੈ

ਸੂਚੀਪਰ ਪੱਖੀ ਕਾ ਤਰਕਰਾ ਰਾਗਾ ਕਾ।

ਸੰਮਤ ੧੭੫੮ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੧ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਲਿਖ ਮੁਕਿਆ।

ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਧੁਨੀ ਰਾਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਥੇ ਥਾਂ ਨ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਇਹੋ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲੇਖਕ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਡਲ ਤੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਹਰ ਥਾਂ ਮੁਲਮੁਲ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਜਾਂ

ਪਾਠ ਮੁਲਮੁਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਉਪਰ ਛੱਤੀ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਲਿਖਣ-ਮਿਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਵਰਤ ਲਈ ਗਈ ਤਾਂ ਮੁੱਢਲਾ ਪੈਟਰਨ ਭੰਗ ਹੋ ਗਿਆ।

ਨੀਸਾਣ ਆਦਿ ਤਰਕਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਵਿਚ “ਨੀਸਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਦਸਖਤੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨੀਸਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਨੀਸਾਣ ਹੈ ਜੀ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੀ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ‘ਜਪੁ ਕਰੁ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਨਕਲ ਕੇ ਨਕਲੁ ਤਿਸ ਕੇ ਨਕਲ ਕੇ ਨਕਲੁ ਤਿਸ ਕਾ ਨਕਲੁ’ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ। ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਮੂਲ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਇਹ ਚੌਥੀ ਬਾਵੋ ਨਕਲ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਢੋਰਵਾ . “ਜਪੁ” ਦੇ ਮਗਰੋਂ ‘ਸ ਚਰ’ ਪੰਥ ਸ਼ਬਦ ‘ਸੋ ਪੁਰਖ’ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਜੋੜੇ ਦੇ ਪੰਜੇ ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਾਲਾ ਹੈ ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਇਕ ਕੋਲ ਦੇ ਕਿ ਰਾਗ ਜੋਗਾਢੀ ਤਿੰਨੋਂ ਰਾਗ ਜੋਗਸਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਭੁੰਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅੰਤ ‘ਤੇ ਨੇਵੇ’ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕ (੫੭) ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਮੂਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ‘ਤੇ ਮੋਟੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਲਿਖਾਈ ‘ਤੇਰਾ ਕੀਰਾ ਜਾਤ ਨਾਹੀ’ ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਦੇਣਾ ਬਾਹੁੰਦਾ ਹੁਣਾ ਹੈ ਪਰ ਦਿੱਤਾ ਨਹੀਂ (ਪੜ੍ਹਾ ੫੬੮)।

ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਪੰਨਾ ਖਾਲੀ ਡਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ੫੬੮ ਦੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਜਾਗੀ ਦਾ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਮੰਗਲ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ . ਮੰਗਲ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੰਨੇ ਦੇ ਉਪਰ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਹਨ। ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿਵਾਇ ਰਾਗ ਜੋਗਾਢੀ ਦੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਬਾਓ ਬਾਓ ਉਨਾ ਰਾਗਾ ਵਿਚ ਹੀ ਤੇ ਉਸੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਵਰਕ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਰਾਗ ਤਿਲੋਕ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਟੀਕ ਸਥਾਨ ਹੈ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੈ ਇਥੇ ਮਹਲਾ ੬ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਫਰਕ ਮਿਲੇ ਹੈ।

ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਧਾਨ . ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਪੈਟਰਨ ਛਪੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਧੁਨੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ; ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰੂਪ ਮ/ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਹੀ ਵਿਧੀ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਜੋੜ ਜੁਮਲਾ/ਚਰਸਾਣ ਵੇਲੇ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ 'ਸੁਧੁ', 'ਸੁਧ ਕੀਰੇ', ਆਦਿ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਿਵਾਇ ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਦੇ। ਪਰ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਵਾਰ ਦੇ 'ਸੁਧੁ' ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲਾ ਪੜ੍ਹਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖ ਕੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨਕਲ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ . ਖੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੁ ੨ ਦਾ ਇਕ ਚਉਪਦਾ "ਨਿਤ ਨਿਰਭਲ ਕਰਮ" (ਛਪਿਆ ਕੁੰਭ ਪੰਨਾ ੭੨੪) ਅੰਦਰ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਰੰਤੂ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤ 'ਓ ਜੋ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਕਲ ਕਰਦਿਆਂ ਰਚ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੩ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ "ਦੀਨ ਛੁਡਾਇ ਦਨੀ ਸਉ" (ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ੨੯ਵਾਂ ਚਉਪਦਾ) ਵੀ ਦਰਜ ਹੋਣੋਂ ਰਹ ਗਇਆ ਹੈ। ਤੀਜਰਾ ਇਸੇ ਕੋਟੀ ਦਾ ਚਉਪਦਾ ਰਾਗ ਬਿਨਾਵਲ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੪ ਦਾ "ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਹਿਦੈ ਮਹਿ" (ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਦਾ ਪੰਨਾ ੮੦੪) ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹੋਰ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਕਾਈ ਹੋਈ ਹਈ ਹੈ, ਖਾਸੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ, ਜੋ ਇਸ ਖੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ :

੧. ਰਾਗ ਸੌਰਠਿ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ
ਅਉਧੂ ਜੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ
੨. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਬਿਤ ਛੰਤ .
ਰੁਣ ਝੁੰਝਨਾ ਗਾਉ ਸਖੀ . . .
੩. ਰਾਗ ਮਾਧੂ ਵਿਚ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ .
ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਇਓ ਮਾਈ . . . (ਪੱਤੀ ੪੩੭/ਅ)
੪. ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ .
ਛਾਡਿ ਮਨ (ਹਰਿ) ਬੇ-ਮਖਨ ਕਉ ਸੰਗੁ (ਪੱਤੀ ੪੯੯/ਉ)
੫. ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਚਉਪਦਾ .
ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਦੇਕ ਨਾਮੁ . . . (ਪੱਤੀ ੫੦੭)

ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ . ਇਸ ਖੀੜ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ

੧. ਜਪੁ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਨਾ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ . ਮੁਹੱ, ਕਉਣ, ਰਖੀਸਰ, ਜੀਭੋ ;

੨. ਪਹਲੇ ਰਾਗ ਨੂੰ ਸਿਰੀ ਬਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵੇਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ੧੦ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਕੁਝ ਵੱਖ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕ੍ਰਮ ਘਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਘਰੁ ਦੇ ਪੌਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਖੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਚੋਣਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਬਾਈ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਈ ਵਿਚ ਇਹ ਨੇ ਨਿਭ ਨਹੀਂ ਸਕੀ।

੩. ਯੂਜ਼ਬੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਖੀਨ" ਦੀ ਅੰਤ ਤਕ ਦਾ ਪਾਠ "ਦੇਤ ਦਰਸਨ ਸੁਵਨਿ ਹਰਿ ਜਸ"—ਹੈ (ਪੱਤੀ ੧੮੯/ਅ)।

੪. ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗ ਸੌਰਠਿ ਵਿਚਲੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਬੇਦ ਪ੍ਰਾਨ ਸਭੈ . ਸਨਿ ਕੇ) ਵਿਚ ਪਾਠ "ਖਲਾਸੇ" ਹੈ, ਖਾਲਸੇ ਨਹੀਂ।

੫. ਰਾਗ ਥਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਪਦੇ (ਨਦੀਰ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿ ਜਾਇ) ਨਾਲ "ਮਹਲਾ ੧" ਹੈ, ਮਹਲਾ ੩ ਨਹੀਂ।

੬. ਵਾਰ ਰਾਗ ਮਾਧੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਸਨਕ ਸਨੈਦ ਮਹੇਸ ਸਮਾਨਾ" ਦੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਨਾਲ "ਨਿਰਗੁਨ ਰਾਮ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਮਾਈ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੭. ਮਾਧੂ ਵਿਚ ਚਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗੁ ਸਰੋਨਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸੁਖ ਸਾ ਸਰਤਰ ਚਿੰਤਾਮਨਿ' ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੱਤੀ ੪੨੭/ਅ)।

੮. ਭਸੰਤ ਦਾ 'ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰ ਏਕੇਬਰ ਹੁਗ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਿਚ "ਮਹਲਾ ੧" ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ (ਪੱਤੀ ੪੬੪/ਉ)। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਦੁ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ" ਵੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਹੈ (ਪੱਤੀ ੪੬੪/ਅ)।

੯. ਬਸੰਤ ਹਿੰਡਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੨ ਦੇ ੧੧ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ, "ਰਾਜਾ ਬਾ. ਨਗਰੀ ਕਾਚੀ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ, "ਕਹਿਣਾ ਸਟਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ" ਵਾਲਾ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੧੦. ਰਾਗ "ਕਲਿਆਨ" ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਿਚ 'ਕਲਿਆਨ' ਹਨ।

੧੧. ਹੋਰ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਖੀੜ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਰਹ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਅੰਕ (੧) ਅਵੱਸ਼ ਆਇਆ ਹੈ।

ਬੀੜ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ (ਤੀਜੀ) (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ੧੭੫੬)

ਇਹ ਬੀੜ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ੈਲੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਅਧਿਐਸ਼ਟ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਵੱਧੀ ਰਕਬੀ ਰੰਗਦਾਰ ਲਕੀਰਾਂ ਦਾ ਹਾਸ਼ੀਆ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਪੜ੍ਹੇ ਬਿਨਾ ਹਾਸ਼ੀਆ ਵੀ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਾਰ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕਾ ਘਟ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਤੇ ਵਿਕਸਾਰ ਲਿਖਾਈ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਹੈ।

ਲਿਖਣ ਕਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇਸ ਦਾ ਅਧੂਰਾ ਰਹ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ੧੭੫੬ ਲਿਖ ਕੇ ਅੱਗੇ ਇਕਾਈ ਵਾਲਾ ਹਿੰਦਸਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਲਿਖਾਰੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਤੇ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਲਿਖਣਾ ਖੁਲ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਾਂਗੋਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅੰਕ (ਜੋ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ) ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ੧੭੫੬ ਸਿਖ ਲਿਆ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਉਪਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਪੱਥ ਦੋਵੇਂ ਪੰਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹੇ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਥਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਜਪੁ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਤੋਂ ਚੋਖੀ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੈ। ਹਰਾਸਿ ਦੇ 'ਸ ਪੁਰਖੁ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੁਟ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਥਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਓਂ ਥਾਣੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਜੋਸਾਵੰਤੀ ਗੁਰੂ ਮੋਤਸਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਗੁਰੂ ਤਿਲੋਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਚੜ੍ਹੇਪਾਇਆ ਦੇ ਮਗਰ ਠੀਕ ਥਾਂ ਤੇ ਦਰਜ ਹਨ ਭੰਗ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਵਧੀਕ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਲਤੂ ਥਾਣੀ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਭਤਕਰੇ ਭਤਕਰੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਇਸ ਪੱਥ ਤੋਂ ਸੁੱਜਣ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ, ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ, ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਥਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਥਾਣੀ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇਪਾਇਆ ਆਦਿ ਦਾ ਜੋੜ ਚਲਦਾ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ;

ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਸਮ ਨਾਲ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਗਲੀ ਕਿਸਮ ਨਵੇਂ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਹੈ।

ਪਾਠ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਮੁਢਲੇ ਸੰਕਲਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਲੋਕ ਚਲ ਰੁਕੀਆਂ ਕੁਝ ਪਰਿਪਾਟੀਆਂ ਵੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਪਛਾਣ ਪੂਰੇ ਦੌਰਵੇ ਸਹਿਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

੧. ਜਪੁ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਸੁੱਧ ਹੋਣ, ਕੋਣੂ ਰਖੀਸਰ ਜੀਭੇ ਹੀ ਹਨ।

੨. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਚੜ੍ਹੇਪਾਇਆ "ਗੁਰਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਓਕੈ ਸੋਈ" ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨ ਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰ "ਹਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲਕੀ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। "ਕਾਲਬੂਤ ਕੀ ਹਸਤਨੀ" ਵਾਲੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹੇਪਾਇੇ ਵਿਚ ਰਸ ਤੁਕ "ਦੁਹਲੜ ਦੇਹ ਕਉ ਕਾਜ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੩. ਗੁਰੂ ਅਸਾ ਵਿਚ 'ਸ ਪੁਰਖੁ' 'ਸ ਦਰੁ ਦੇ ਮਗਰ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪੂਰੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਵਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ। ਸਲੋਕ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੈ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਪੁਨੀ ਸਲੋਕ ਮ: ੧

੪. ਗੁਰੂਗੀ ਮਹਲਾ ੪ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰ ੪ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਨੇਤ ਦਰਸਨ ਠੀਕ ਹੈ, 'ਦੇਰ' ਨੂੰ ਕਟ ਕੇ 'ਨੇਤ' ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਠਕ ਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਕਾਹਿ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੫. ਦੇਵਗੋਪਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮਹੀਲੇ ਸਭ ਥਾਂ ਹਨ।

੬. ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੋਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖਨ ਕਰਤਾ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ੨੬ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ 'ਆਪ ਦਇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ' ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ ਪਹਲਾਂ 'ਖਾਲਸ' ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ 'ਖਲਾਸੇ' ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਪਦਾ 'ਅਉਧੁ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੋਰਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ।

੭. ਧਨਾਸਰੀ ਦਾ ਚੜ੍ਹੇਪਾਇਆ "ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ" ਪਹਲਾਂ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਮਗਰੋਂ /੩/ ਕਟਕੇ /੧/ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹੇਪਾਇੇ 'ਸਨਕ ਸਨੰਦ ਮਹੇਸ਼ ਸਮਾਨਾ' ਦੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਦਾ ਅੰਤ

ਹਿੰਸਾ "ਨਿਰਗੁਣ ਰਾਮ ਜਪਤੁ ਮੇਰੀ ਮਾਇ" ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ ਜਾਗੀ ਹੈ ਕਿਰਲੀ' ਨਹੀਂ ਹੈ।

੮. ਰਾਛੂ ਜੰਤਸਰੀ ਤੇ ਬੰਗਲੀ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

੯. ਰਾਛੂ ਗੋਤ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਮੋਹਿ ਲਾਗਤੀ ਤਾਨਾ ਬੇਲੀ' ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ 'ਏਲੀ ਤੇ ਨਾਮਾ ਏਲੀ ਤੇ' ਫੁਕ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਹੈ।

੧੦. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਹਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਬੂਣ ਵੰਡਨਾ ਰਾਊ ਸਪੀ' ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਕਬੀਰ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ "ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੇਦ ਗਾਇਕੀ ਨਿਕਲੇ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਸ਼ਬਦ 'ਅਖਰ ਸਾਰੇ ਬੰਦੁ ਭੀ ਸਾਰਾ . . . ' ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੧੧. ਰਾਛੂ ਮਥੂ ਦੀ ਚਾਰ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਬਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਮੋਰਨਿ ਰਾਛੂ ਵਾਲਾ ਪਦਾ 'ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿੰਤਾਮਨਿ' ਰਾਛੂ ਮਥੂ ਵਿਚ ਕੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੀਰਾ ਕਾਦੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਹੈ।

੧੨. ਭੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਆਉ ਕਣੀਦਰ ਕੇਸਦਾ' ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਮਗਰੋਂ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭੋਰਉ ਘੜੂ ੨ ਦਾ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਇਹ ਪਦਾ "ਬਿਨ ਏਉ ਉਪਜੀ ਨਹੀਂ ਆਸਾ" ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੩. ਰਾਛੂ ਬਸੰਤ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਗੇ" ਤੇ ਇਕ-ਦੂਜਾ "ਸਾਹਿਬ-ਤਾਵੇਂ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੋ" ਚੌਥੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨ ਕੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਪੰਨੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹਏ ਹਨ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ "ਬਸੰਤ" ਨਾਲ 'ਹਿੰਡੋਲ' ਪਦ ਜਿਧਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘੜੂ ੨ ਦੇ ਠੀਜੇ ਸ਼ਬਦ "ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਦੀ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ" ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੪੨)। ਉਪਰ ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੫ ਘੜੂ ੨ ਨਾਲ "ਚਰਚਗੀ" ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਇਥੇ ਵਰਤੇ ਛੋਟੇ ਬਾਵਿ ਰੂਪ ਦਾ ਸੂਚਕ ਲਗਦਾ ਹੈ।

੧੪. ਰਾਛੂ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪਦਾ 'ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗੁ' ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੫. ਰਾਛੂ ਮਛਾਰ ਦਾ ਮਹਲੇ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ 'ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮ' ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਲਾਰ ਕੀ ਚਾਰ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ (ਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ) ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਬਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੬. ਰਾਛੂ ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਘਰਾ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਹਨ।

੧੭. ਰਾਛੂ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਵਿਚ "ਇਡਾਸ" ੨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੈ ਅਗੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਚਲਦਾ ਹੈ।

੧੮. ਦੂਜੀ ਪਾਰਸਯੀ ਦੇ ਛਟ ਰਚਿਤ ਸਵੱਧਾ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ 'ਕਬੂ ਟਲ' ਆਇਆ ਹੈ।

੧੯. ਵਾਲਤੂ ਥਾਣੀਆਂ ਨਾਲ 'ਜਿਆਹੋ ਕੀ ਬਿਹਿ' ਉੱਤੇ ਇਹ ਬੀਜ ਮਕਦੀ ਹੈ ਫੁਲ ਪੜ੍ਹੇ ਇਸ ਦੇ ੪੦੪ ਹਨ।

੨੪. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ. ਜੀ. ੭੩
(੧੭੬੦ ਬਿ)

ਬਿਹਨ-ਬੁਝ ਤੇ ਨਕਲ-ਥਾਣ : ਇਹ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤਾਏ ਵਿਚ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰਬਰ ਐਮ ਐਸ ਜੀ ੭੩ ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਜੋ "ਬਿਹਨ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੀ ਕੇ" ਹਨ, ਉਹ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਤੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੇਸ਼ੀ ਕਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਡਿਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮਿਤੀ "ਸੰਮਤ ੧੭੬੦ ਮਾਘ ਸਦੀ ੧੨" ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਿਖਾਈ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ ਤੇ ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ : ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਤਕਰੇ ਹਨ, ਇਕ "ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਤਤਕਰਾ ਰਾਹੀਂ ਕਾ" ਦੂਜਾ "ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ ਕਾ" (ਕੇਵਲ ਰਾਗਾ ਦਾ ਤਤਕਰਾ) ਤੀਜਾ "ਤਤਕਰਾ ਬਬਦਾ ਕਾ"। ਪਿਛਲੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ "ਪੰਨੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨੂੰ ਪੰਨੇ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕ ਅੰਦਰਲੇ ਮੁਲ-ਪਾਠ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਦੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਚਾਰ ਪੰਨੇ ਪੜ੍ਹੇ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਪਰ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਤਕਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਹੋ ਚੁਕਾ ਨਕਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪਰਿਪਾਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਉਪਰ ਥਰਕੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੭੭੬ ਹੈ।

ਥਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ : ਜਪ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤਾ ਕਾ ਲੇਖੀ ਥਾਵੇਂ ਨਕਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਸੌ ਦਰੁ (ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ), ਸੌ ਪੁਰਖ (ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ) ਸਹਿਲਾ (ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ) ਚਲਦੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਸੌ ਪਰਖ ਵਾਲੇ ਥਾਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਹਤਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੱਟੇ ਲਗਾਏ ਹਨ। ਹਾਗੂ ਜੰਜਾਵੰਤੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਥਾਣੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਭੰਗ ਦੀ ਥਾਣੀ ਦਾ ਕ੍ਰਮ : ਤੇ ਬਿਓਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ : ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ (੪ + ੬੭), ਗਾਥਾ (੨੪), ਫੁਨਹੋ (੨੨), ਚੌਥੇਭੱਲ (੯) ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ

(੨੪੪), ਸਲੋਕ ਬੋਖ ਜ਼ਹੀਦ ਕੇ (੧੩੦), ਸਫੇਯੇ ਮੁਖ ਬਾਯੜ (੨੦) ਸਫੈਯਾ ਫੁੱਟਾ ਕੇ (੧੨੨) ਸਲੋਕ ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਧੀਕ (੧੫੩) ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਸਲੋਕ 'ਫੇਰਾ ਬੀਰਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ'।

ਥਾਣੀ ਦੀ ਥਾਣੀ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ "ਜਿਹੁ ਦਰੁ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ", ੩ ਬੰਦ ਤੇ "ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ" (੧੬ ਬੰਦ), ਰਤਨਮਾਲਾ, ਹਥੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭ ਕੀ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ਸਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।

ਠੋਠੇ ਮਹਲ ਦੀ ਥਾਣੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਹਾਗੂ ਜੰਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਜੋਤਸਰੀ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਰ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬਗੈਂ ਗਲਤ ਹੈ। ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਪਹਲਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਵਾਧੂ ਸਲੋਕ ("ਜਿਹੁ ਦਰੁ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ" ਤੇ "ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ", ਆਦਿ) ਦੇ ਮਗਰ ਤੇ ਰਤਨਮਾਲਾ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਵਾਰਾ : ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਧੁਨੀਆਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਸੁਪੁ" ਤੇ "ਸੁਪੁ ਕੀਓ" ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਬੀੜ ਬਬਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਭਾਂਤ ਪ੍ਰਭਾਤਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੰਗਲ : ਹਾਗੂ ਰਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ ਤੇ ਮਲਾਰ ਛੰਦੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹੋਰ ਵਰਣਨਯੋਗ ਗੱਲਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਇਹ ਹਨ :

੧. ਜਪੁ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ਜਾਂ ਅੰਕ ਆਦਿ ਭੁਫ ਨਹੀਂ, ਨਿਪਟ ਸਲੋਕ ਦਾ ਪਾਠ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਪੁ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਏ ਹਨ : ਮੁਹੋ, ਹੋਲ, ਕੋਣ, ਰਖੀਸਰੁ ਜੀਝੇ।

੨. ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਨੂੰ "ਸਿਰੀ ਰਾਗ" ਥਰਕੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੩. ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਸੁ ਦਰ ਦੇ ਡੇਝੀ ਸਰੋਂ ਸ ਮਰਖ ਵਾਲਾ ਮਹਲਾ ੬ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਰ ਸੁਰੂ ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੪. ਫੁਨਹੋ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ਦੁਸਾ ਦੀ ਦੁਜੀ ਅਸਟਪਦੀ (ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ) ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਝੁਕ ਵਿਚ ਪਾਠ ਦੇਤ ਦਰਸਨੁ ਸੂਫਨ ਹਰਿ ਜਸੁ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੦੪/੪)

੫. ਹਾਗੂ ਨੌਰਾਠਿ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਵੇਦ ਪਰਾਨ ਸਫੈ ਮਤ ਸੁਨਿ ਕੇ) ਵਿਚ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ 'ਥਾਲਸੇ' ਹੈ। ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਅਉਪੁ ਸੋ ਜੋਗੀ ਕੁਰ ਮੇਰਾ" ਦੀ ਇਕ ਝੁਕ

ਦਰਸ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੯੧/੮)।

੬. ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਬਦ (ਨਦਰਿ ਕਰੈ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ) ਨਾਲ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਆਇਆ ਹੈ।

੭. ਰਾਗੁ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਂਗ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਛੋਟੀ ਪਹਲੋਂ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਕਛ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚਲਾ ਕ੍ਰਮ ਇਹ ਹੈ :

(ੳ) ਸਾਗ ਲੇਹੁ ਰੇ ਮਨ

(ਅ) ਹਰਿ ਜਸ ਰੇ ਮਨ ਗਾਇ ਲੈ

(ੲ) ਚੇਰਨਾ ਹੈ ਭਯੋ ਚੇਰ ਲੈ

→ ੮. ਬੀਜ ਵਿਚ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਥਿਤ ਛੰਤ "ਗੁਣ ਬ੍ਰੰਡਨਕਾ" ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੯. ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਅਸਟਪਦੀ 'ਲਾਲੇ ਗਾਰਬ ਛੋਡਿਆ' ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਤਖਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਸੁਧਾਈ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਹਫ਼ਤਾਫ਼ ਕੇ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਥਾਰ ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ "ਮਹਲਾ ੧" ਦਾ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਹਫ਼ਤਾਫ਼ ਕੇ ਮਹਲਾ ੩ ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਂਗ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹੀ ਹਨ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗੁ ਸੰਗਤਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਬਰਤ ਚਿੰਤਾਮਨਿ" ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੀਰਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਦਾ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਹਿਰਿ ਮਾਈ" ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੬੦੮/੮)

੧੦. ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੧ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੀਜਾ ਸ਼ਬਦ "ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹਰੇ" ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਖਤੀ ਦਾ ਇਕਤੁਕਾ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕੁ ਸੇਵਾ ਕਰੈ" ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਹਿੰਡਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ "ਰਸਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਰੀ" ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ" ਵਾਲਾ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੬੪੦/ਅ)

→ ੧੧. ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਦਾ ਪਦਾ "ਭਾਇ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਫੀ ਸੰਗ" ਪੂਰੇ ਪਾਠ ਸਹਿਤ ਆਇਆ ਹੈ।

੧੨. ਮਠਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਨਾਲ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੈ।

੧੩. ਛੱਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਛਪ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ

੩੫. ਡਾ. ਤਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਬੀਜ (ਸੰਮਤ ੧੭੬੨)

ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਈ ਇਹ ਬੀਜ ਕੁਝਿਆਣਾ ਨਿਮਾ ਡਾ. ਤਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਜਨਵਰੀ ੧੯੯੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਵਾਸਟਾ ਦਾ ਮੋਕਾ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਭੂਤਪੁਰਵ ਕੁਰਦ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਬਟਾਲੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਵੰਬਰ ੧੯੬੨ ਵਿਚ ਵਾਚਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਅੰਮਲਕ ਹੋਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰੀ ਸੀ।

ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਆਕਾਰ : ੨੫ ਸੈ.ਮੀ. X ੩੪ ਸੈ.ਮੀ. (ਲਿਖਤ ੧੫ ਸੈ.ਮੀ. X ੧੮ ਸੈ.ਮੀ.) ਆਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਬੀਜ ਕੁਝ ਸੁੰਦਰ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਾਗਜ਼ ਪਤਲਾ ਕਸਮੀਰੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਵਧੀਆ। ਪਰ ਸਿਆਹੀ ਦੇ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਸ਼ਕਾਰਨ ਲਿਖਤ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਖਾ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਛਿੱਦਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਕਲ ਇਸ ਬੀਜ ਦੀ ਕਿਤਾਬੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਛੋਟਾ ਤੇ ਉਚਾਈ ਵੱਡੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਮੁਬਲੀ-ਹਾਲੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। 'ਕਾਗਜ਼ ਪਤਲਾ' ਲੱਗੇ ਹੋਲ ਕਾਰਣ ਵਧਨ ਵਿਚ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਸਫ਼ਰੀ ਬੀਜ ਹੋਏ

ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ : ਅੰਕ ਇਸ ਬੀਜ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਹ। ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਲ ਪੜ੍ਹੇ ੬੨੪ ਹਨ। ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਹੀ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਗਇਆ ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ : ਮੁਢਲੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਜਿਸ ਦੇ ਉਪਰ ਅੰਕ ੧ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਖਾਲੀ ਛੱਡ ਕੇ, ਅੰਕ ੧ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਤਤਕਰੇ ਆਰੰਭ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੁਲਮ੍ਹ ਦੇ ਪਿੱਛੇ "ਸੂਚੀਪੜ੍ਹ ਪੰਥੀ ਕਾ ਤਤਕਰਾ" ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ੧ ਇਕ ਬਲਾਕ ਦੀ ਸਕਲ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਸਦ-ਤਨਕ ਵਿਚਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ੧ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਬਗੈਰ ਅੰਕਾਂ ਨਕਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਮੁਬਲੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਸਹਿਤ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਚ ਭੱਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੂਚੀਪੜ੍ਹ ਪੰਥੀ ਕਾ ਸਮਾਪਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਤਕਰਾ ਸ਼ਬਦਾ ਕਾ ਆਮ ਵਲਦੇ ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ

ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਇਆ ਕਰਿਆ ਹੈ। ਭਰਗਿਆਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ "ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਬੰਧਨ" ਨਾਂ ਹੇਠ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪ੍ਰਕਾ ੩੦/ਅ)। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ (੩੦/ਅ) ਉੱਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਕਾਲਮ ਵਿਚ ਸਿਆਹੀ ਸੰਵਾਰਨ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੁਸਖਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਕਲੇ ਅਰਥਾਤ ਪੜ੍ਹਾ ੩੧/੯ ਉੱਤੇ ਪੱਖੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਕਾਲਮ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਨੁਸਖਾ ਸਿਆਹੀ ਸੰਵਾਰਨ ਦਾ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪਹਲੇ ਨਾਲੋਂ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਸਾਦਾ ਹੈ।

ਚਲਿਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਤੇ ਲਿਖਣ-ਕਾਲ ਸਿਆਹੀ ਸੰਵਾਰਨ ਦੇ ਨੁਸਖਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਪੱਤਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਉਪਰ ਤਲਿਤ ਸੱਤੀ ਸੱਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚਲਿਤ ਉਸੇ ਤਰਜਮੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਇਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ (ਨੰਬਰ ੬) ਉ ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰਬਰ ੧੫) ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਚਲਿਤ ਸ੍ਰੀ ਖ਼ੁਰ੍ਹ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਵੀ ਇਕ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਤੇ ਕ੍ਰਿਤ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਜ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ਆਸਾਹਿ ਸੁਦੀ ਗੁਰੰਧੁ ਲਿਖਿਆ

ਬਾਣੀ ਦਾ ਥਿਉਰਾ, ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਤਤਕਾਲੇ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਅੰਕ ਹੀ ਅੱਗੇ ਚਲਦੇ ਰਖੇ ਹਨ ਪੱਕੀ ੩੩ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਅਰਥਾਤ ੩੩/ਅ ਤੋਂ ਜਪੁ ਸੁਤੁ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ ਦਰੁ ਦੇ ਪੰਜ ਸਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸੋ ਪੁਰਖ ਵਾਲਾ ਚਾਰ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਸੁਟ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਸੰਹਿਤਾ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਰਾਗ ਬਧ ਬਾਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਪੂਰੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਸਲੋਕ ਵਾਲਾ ਤੇ ਵਧੀਕ" ਭੀ "ਸਵੱਯੋ ਮੁਖ ਬਾਕਤ ਮਹਲਾ ੫" ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਬਾਦਾਂ ਤੇ ਮੰਗਲ ਵਰਤਿਆ ਗਇਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਵੀ ਪੂਰਾ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਸੱਭ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਧੁਨੀਆਂ ਦਰਜ ਹਨ ਤੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਂਲੇ ਵੀ ਲਾਪਰਾਪਤ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹਨ।

ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਾ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ; ਰਾਗ ਜੋਗਵੰਤੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦਰਜ ਹੈ।

ਭੰਗ ਇਸ ਬੋਝ ਦਾ ਭੱਟਾ ਦੇ ਸਵੱਯੋ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭੰਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ: ਸਲੋਕ ਸਹਸਾਵ੍ਰਤੀ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੋ, ਚਉਥਲੇ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਮੰਦਾਵਣੀ, ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਵੱਯੋ ਮੁਖ ਬਾਕਤ ਤੇ ਸਵੱਯੋ ਭੱਟਾ ਕੇ। ਸਲੋਕ "ਤੇਗ ਕੀਰਤਾ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀ" ਇੱਥੇ ਪੰਚਮ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹੈ ਜਿਸ ਪਿੱਛੇ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਤਵੰਤੀ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਹਨ। ਬ੍ਰਿਵੰਸ਼ਵੇਂ ਸਲੋਕ ਦਾ ਪਾਠ "ਬਲ ਟੁਟਿਓ ਬੰਧਨ ਪਰਿਓ" ਹੈ ਤੇ ਅਗਲੇ ਸਲੋਕ ਚੌਰਿਜਵੇਂ ਅਰਥਾਤ "ਬਲ ਟੁਟਿਓ ਬੰਧਨ ਫੁਟੈ" ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ "ਮਹਲਾ ੧੦" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅੱਗੇ ਪਲੇਟਸ XX, XXI ਅਤੇ XXXI, ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੁਸਤਕ, ਪੰਨਾ ੧੮੭ ਅਤੇ ੨੬੬.

ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਭੱਠ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭਾਲਤੁ ਬਾਣੀ (ਸਲੋਕ "ਜਿਤ ਦਰੁ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ", ਰਤਨਮਾਲਾ ਰਾਗਮਾਲਾ ਆਦਿ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਮੁਢਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਨਹੀਂ।

ਬੀੜ ਦੇ ਸੁੱਧ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ: ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਬਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀੜ ਨੂੰ ਸੰਥਾ-ਜੋਢੀਆਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਲਈ ਅੰਤਿ ਲਾਹੌਰੀਓਂ ਸਿੱਧ ਹੋਣ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕਾਰਲੀ ਵਿਚ ਲਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰਣੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਨਾਲ ਠੀਕ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਆਉਣ, ਕੁਝ ਹਾਥਾਂ ਵਿਚ ਭੰਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਤੇ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਕੁਝ ਪਾਠਾਂ (ਮੂਹੋਂ, ਰਿਖੀਸਰ ਤੇ ਜੀਭ) ਦੇ ਸੁੱਧ ਹੋਣ ਉਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਭੰਗਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਮਾਧੂ, ਚੌਰਉ ਤੇ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਹੀ ਰਹ ਗਈ ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਸਿਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪਹਲਾ ਸਬਦ ਕਬੀਰ ਦਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ, ਤੀਜਾ ਫਿਰ ਕਬੀਰ ਦਾ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਬੰਟੀ ਦਾ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮੰਗਲਾਂ ਤੇ ਪਹਲਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਫੁੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ

ਰਾਗ ਮਾਧ ਬਾਰਨ ਮਾਧ ਮਹਲਾ ੫ ੫੨੪ ੪

੧੯ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਉਵ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਮੰਗਲ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਆਹਮੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਮੂਲ ਕਾਪੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਨਕਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਵਿਚ ਇੰਝ ਹੀ ਹੋਣੇ ਹਨ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਇਹ ਹਨ:

੧. ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਅਸਤਖਰਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਕਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਨੀਸ਼ਾਣ ਹਟ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ।

੨. ਜਪੁ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਏ ਹਨ: "ਮੂਹੋਂ (ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ), ਹੋਲ, ਕੋਣ (੧੬ਵੀਂ ਪਉੜੀ), ਰਿਖੀਸਰ (੨੭ਵੀਂ ਪਉੜੀ) ਜੀਭੋ (੩੧ਵੀਂ

ਪਉੜੀ)। 'ਸੋ ਦਰੁ' ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨੇ ਬਾਵਾਂ (ਜਪੁ, ਰਹਗੁਮਿ ਤੇ ਰਾਗੁ ਆਸਾ) 'ਤੇ ਪਾਠ "ਗਿਬੀਸ" ਹੀ ਹੈ।

੩. ਭਉੜੀ ਬੋਧਗਣਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ "ਕੁਠਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕ ਸੋਲੀ ਹੁਕਮੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ" ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਰਾਗੁ ਦੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ੫੭ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ "ਕਾਲਬੁਤ ਕੀ ਹਸਤਨੀ" (ਪੰਤੀ ੧੮੯/ਅ) ਵਾਲੇ ਦੀ ਗੁਮ ਰੁਕ 'ਦੁਰਲਭ ਚੰਦ ਕਉ ਕਾਜ' ਦੀ ਇਸ ਸੰਗੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ। ਕਬੀਰ ਦੀ ਵਾਰ ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੇਲੜੀ ਤਿਹ ਲਾਲ ਸੁਭਾ ਫੂਲ" ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੧੯੨/ਅ)।

੪. ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ "ਜੋ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸੌ ਵਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ "ਸੁਣ ਵੱਡਾ ਆਖੇ ਸਭ ਕੀਏ" (ਪੰਤੀ ੧੯੫)। ਇੰਢ ਇਹ ਬੋ-ਮਿਸਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। "ਮਹਲਾ ੫" ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗ ਨਮਾਏਉ ਮਨ ਲੀਨਾ' ਵਿਚ ਪਾਠ "ਬੁਨਾ ਤਨਨਾ" ਨੀਕ ਆਇਆ ਹੈ।

੫. ਕੁਸਬੀ ਮਹਲਾ ੫ ਅਠਪਦੀ ਘਰੂ ੪, "ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ ਬੰਧਵਾ" (ਪੰਤੀ ੨੬੬/ਅ) ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ ਖਹਲਾ "ਦੇਤ ਦਰਸਨ" ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਮਿਟਾ ਕੇ "ਦੇਤ" ਦਾ "ਨੇਰੁ" ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਕੁਲਚਨ ਜੀ ਦਾ ਤੀਜਾ ਸ਼ਬਦ, "ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਕਾਹਿ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੬. ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਮਿਰਲੇਖਾ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਮਹੱਲੇ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਕੁੰਭ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਘਰ ਦੀ ਬਦਲੀ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਕਿਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ (ਦੇਖ ਪੰਤੀ ੨੭੬/ਉ ੨੭੮/ਅ)।

੭. ਭਡਰੇਸ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੧ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ ਦੀ ਅੰਗਲੀ ਗੁਮ ਰੁਕ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੮. ਸੋਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ੬੫ਵਾਂ ਚਉਪਦਾ 'ਸੰਤ ਜਨਾ ਜਿਉ ਦੂਖਨ ਕਰਤਾ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੀ ਧਾਰ ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮਹਲਾ ੩, ਦੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਰੁਕ 'ਆਪੇ ਦੇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੋ' ਪਹਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਵਰੁਸਰੀ ਵਜੋਂ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੨੯/ਅ)। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਖਲਾਜ' ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩੩੦/ਉ)। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਅਉਧੁ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੯. ਪਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ਦੂਜਾ ਦਾ ਚੌਥਾ ਚਉਪਦਾ (ਨਬਰਿ ਕਰੈ ਰਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ) ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਮਹਲਾ ੧' ਦਾ ਕਰਕ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

(ਪੰਤੀ ੩੩੨/ਅ)। ਇਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੰਦ ਵਿਚ 'ਨਿਰਗੁਨ ਰਾਮੁ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਮਾਈ' ਪੰਗਤੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ (ਬਥੜ/ਉ)।

੧੦. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲ ੫ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ "ਗੁਣ ਗੁੰਝਨਾ ਕਾਉ ਜਪੀ" ਛੰਤ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਬਥੜ/ਅ)। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚਲੀ "ਭਾਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ "ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ" ਲਿਖਣ ਦੀ ਹੁਕਮ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੪੩੫/ਅ)। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਵਾਂ ਪਦੇ (ਜਿਹ ਮੁਖ ਭੇਦ ਕਾਇਤੀ ਦਿ ਦਾ ਚੋਕਾ ਬੰਦ, 'ਅਖਰ ਸਾਚੇ ਬੰਦੁ ਹੀ ਸਾਚਾ' . . . ਭਾਰ ਉਠਾਈ ਲੀਏ ਫਿਰ ਬੰਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੧. ਮਾਧੂ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸਾਖ ਸਾਕਰ ਨਿੰਦੁ ਰਾਇਆ' ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੩ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੨. ਚੌਰਉ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੧ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਤਾ' ਮਹ ਰਮਦਾਨਾ' ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ।

੧੩. ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ "ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਧਰੇ ਹੋਕ" ਤੇ "ਸਾਹਿਬ ਰਾਵੈ ਜੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੈ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਮਹਲਾ ੧' ਦਾ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਸਿਫਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਰਾਜਾ ਬਾਲਕੁ ਨਗਰੀ ਕਾਚੀ" ਦਾ ਚੌਥਾ 'ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ' ਵਾਲਾ, ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ (ਪੰਤੀ ੫੨੪/ਅ)।

੧੪. ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਪਦ "ਭਾਵ ਮਨ ਹਰਿ-ਬੰਸੁਖਨ" ਦੀ ਇਕ ਹੀ ਰੁਕ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੫੫੮/ਉ)।

੧੫. ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਚਉਪਦੇ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਕ ਪੰਜਵਾਂ ਚ "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮੁ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੫੬੫/ਅ)।

੧੬. ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ੧ ਤੋਂ ੧੧ ਤਕ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਹਰੇਕ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਮਹੱਲੇ ਅੰਕਿਤ ਹਨ।

੧੭. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਟੋਂ ਵਾਧੀਕ ਵਿਚ ੨੬ ਵੇਂ ਸਲੋਕ "ਲਾਹੌਰ ਸੁ ਹੁ ਕਹਹੁ ਇਕਤੁਕਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਗਲਾ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਡਰੂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਮ. ੩। ਲਾਹੌਰ ਸਹਰੁ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਭਤੀ ਦਾ ਘਰ ਮ. ੨। ਇਸੇ ਡਰੂ ੧੨ਵੇਂ ਸਲੋਕ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਹੀ ਰੁਕ—

'ਹੈਨਿ ਵਿਰਲੇ ਨਾਹੀ ਘਣੇ ਫੈਲ ਫਕਤੁ ਸੋਸਾਰੁ'
ਚਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੬੦੧/ਉ)। ਅਗਲੀ, ਗੁਮ ਪੰਗਤੀ, ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮ. ੩

ਸਲੋਕ "ਭੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਰੀ" ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੬੦੬/੮)। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਹਲਾ ੮ ਦੇ ਸਤਵੰਜਾ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਤੀ ੬੦੭ ਉਪਰ ਮੁਕਦੇ ਹਨ। ਤ੍ਰਿਵੰਜਵੇਂ ਸਲੋਕ—

ਬਲ ਟੁਟਿਓ ਬੰਧਨ ਪਰਿਓ ਰਹਿਓ ਨ ਕਛੁ ਉਪਾਇ ॥
ਕਹਿ ਨਾਨਕ ਅਬ ਓਟ ਹਰਿ ਗਜਿ ਜਿਉ ਹੋਇ ਸਹਾਇ ॥੫੩॥

ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, "ਮਹਲਾ ੧੦" ਪਦ ਵਰਤ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਮਹਲਾ ੧੦ ॥ ਬਲ ਟੁਟਿਓ ਬੰਧਨ ਛੋਟੇ ਸਭੁ ਕਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ ॥
ਸਭੁ ਕਿਵੇਂ ਤੁਮਰੇ ਹਾਥ ਮੇਂ ਭੁਮ ਹੀ ਹੋਇ ਸਹਾਇ ॥੫੪॥

ਮੁੰਦਾਵਲੀ ਨੇਵੇਂ ਮਹੱਲ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਚਿੰਤੀ ਹੈ।

ਸਲੋਕ ਰਕਤ ਕਬੀਰ ਜੀਓ ਕੇ ਮੁੰਦਾਵਲੀ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਪੰਤੀ ੬੦੭ ਤੋਂ ੬੧੫ ਤਕ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ੧੩੦ ਸਲੋਕ ਹਨ (ਪੰਤੀ ੬੧੨ ਤੋਂ ੬੧੪)।

ਸਵੱਯੋ : ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਵੱਯੋ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕਸ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਭਣਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੋ ਹਨ ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ੬੧੬ ਤੋਂ ਬੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ੬੨੪ ਉਪਰ ਮੁਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਢਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਬਾਗਮਾਲਾ ਆਦਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੮. ਭਟ ਹਰਿਤ ਸਵੱਯੋ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਸੁ ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰੁ ਸਵੀਐ" ਹੀ ਹੈ।

373

੩੬. ਬੀੜ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ ਪਟਿਆਲਾ (ਪਹਲੀ) (੧੮੮ ਬਿ.)

ਇਹ ਬੀੜ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ, ਲੋਧਰ ਮਾਲ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਦੀ ਨਿਜੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ੧੮੮੭ ਬਿ./੧੮੩੦ ਈ. ਚਿਤ ਸਦੀ ੩ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਨਕਲ ਇਹ ਕਿਸੇ ਮੁਢਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਹੋਈ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ "ਜਪੁ ਮਹਲਾ ੧ ਭਗੁ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ" ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੀਆਂ ਹਰ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਅਧਿਐਨ ਯੋਗ ਹੈ।

ਤਰਕਰੇ : 'ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੋਥੀ ਕਾ ਤਰਕਰਾ ਰਾਛਾਂ ਕਾ' ਪੜ੍ਹਾ ੧ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਰਕਰਾ ਦੋ ਕਾਲਮੀ ਹੈ। ਪੱਥੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਕਾਲਮ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤਰਕਰੇ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਪਰ-ਵਰਣਿਤ ਸੰਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਪੱਥੇ ਪਾਸੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕ੍ਰਮਾਕ ਹੈ ਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਪੜ੍ਹਾਂਕ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ "ਤਰਕਰੇ ਕਾ ਤਰਕਰਾ" ਪੜ੍ਹਾ ੨ ਉਪਰ ਉਪਰਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਚਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਕਾਲਮ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਦੇ ਉਪਰਾਤ "ਤਰਕਰਾ ਬੋਧਦਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝਾਂ ਦਾ" ਹੈ। ਅੰਕਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਉਪਰਲੇ ਤਰਕਰੇ ਵਾਲੀ ਹੈ; ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਅੰਕ ਹਰੇਕ ਸਬਦ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ, ਕੇਵਲ ਮੁਖ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਕਾਲਮ ਉਪਰ ਚਲ ਰਹੇ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਸਿਰਲੇਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਧਾ ਇਹ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਰਾਗ ਦਾ ਜੁਮਲਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਤਰਕਰੇ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਪੰਨ ਬਣਾਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਰਣਾ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਮ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਉਲਟ ਸਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਹਲੇ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਛਿਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਤਰਕਰਾ ਪੜ੍ਹਾ ੩੫/੧ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹਾ ੩੬/੨ ਉਪਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿੱਤੇ ਦਾ ਚਲਿਤ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਦੁਆ ਪਾਤਸਾਹੀਆਂ ਦੇ ਚਲਿਤ ਹਨ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰਾ, ਬਾਣੀ ਜਪੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾ ੨੭ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਪੁ ਮਹਲਾ ੧ "ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ" ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਾਣੀ ਬੰਨੇ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਦਰੁ (ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। 'ਸਹਿਲ' ਆਰਤੀ ਦੇ ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੜ੍ਹਾ ੪੨ ਤੋਂ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਸੋਤਸਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਜਤੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਮ ਚਲਦੇ ਫ਼ੂਮ ਅਤੇ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਮਾਪਤੀ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤਕਾ ਸਲੋਕ "ਤੈਰਾ ਕੀਰਾ ਜਾਵੇ ਨਾਹੀ" ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾ ੮੧੮/੨ ਉਪਰ ਮੁਕਦੀ ਹੈ।

ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਕਬਿਫ਼ ਵਾਲੜੁ ਬਾਣੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸਮਾਪਤੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾ ੮੨੩ ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅੰਕਣ ਵਿਥੀ, ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਅੰਕਣ-ਵਿਧੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਪੱਥੇ ਅਤੇ ਜੱਜੇ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਭਲਾ ਕੇ ਇਕ ਪੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਅੰਕ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੱਜੇ ਚੌਥ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਚਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਫਲਸ੍ਰੂਪ, ਅਸੀਂ ਪੱਥੇ ਚੌਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਪਹਲਾ ਅਰਥਾਤ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕ/੧ ਅਤੇ ਜੱਜੇ ਚੌਥ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕ/੨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਜੁਮਲੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ

ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕਾ ਜੁਮਲਾ ॥ ੧੩੮ ॥ ਚਉਪਦੈ ॥ ੧੦੦ ॥

ਅਸਟਪਦੀਆਂ ॥ ੨੯ ॥ ਪਹਰੇ ॥ ੪ ॥ ਛੰਤ ਵਣਜਾਰਾ ॥ ੪ ॥

ਵਾਰ १. ੧ ॥ ਤਿਨ ਕਾ ਜੋੜ ੧੩੮ ॥

ਬੰ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਵਾਕਾਂ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਣੀ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ। ਸਿਵਾਇ ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਦਰਜ ਹਨ ਤੇ ਪੁਨੀਆਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਕੋਵਲ ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਨਾਲ ਪੁਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ "ਸੁਧੁ" ਜਾਂ "ਸੁਧੁ ਕੀਝੀ" ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਬਾਹੁ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾ ਰਾਗੁ ਜੈਤਸਰੀ ਵਾਲਾ "ਅਉਪੁ ਜੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰੂ ਮੋਗਾ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਛੰਤ "ਹੁਟਾ ਹੁੰਡਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ਪੌਰ/੧)। ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਮਾਈ" ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚਲਾ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ "ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਚਿਮਖਨ ਕੰ ਜੋਗ" ਵੀ ਹੈ।

ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਤੇ ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬੰਧੀ ਰੀਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢੇ ਮੰਗਲ ਪਰ ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਤੇ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ। ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ :-

੧. ਜਪੁ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੁਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ :
ਮੂਹੇ ਕੋਣ ਧੋਲ ਰਖੀਸਰ, ਜੀਝੇ

੨. ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ 'ਗਫ਼ਨ ਮੰਡਲ' ਸਦੀ ਵਾਲਾ ਚਉਪਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ਦੇ ਪੌਰੇ "ਕਾਲਬੁਤ ਕੀ ਦਸਤਨੀ" ਵਿਚਲੀ ਗੁਮ ਟੁਕ "ਦੁਹਲਭ ਦੇਹ ਕਉ ਕਾਜ" ਅਤੇ ਨਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਝੋਲੜੀ" ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਵੀ ਨਹੀਂ।

੩. ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ 'ਸ ਪਰਖੁ' 'ਸੋ ਦਰੁ' ਦੇ ਮਗਰ ਮਹਲਾ ੧ ਵਾਰ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਗੁਰਿਦ ਸੋਗ ਨਾਮਦੇਉ ਮ" ਵਿਚ ਪਾਠ "ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ" ਹੈ।

੪. ਗੁਸਰੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ 'ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਸੇ ਕਾਹਿ' ਚਉਪਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੀ ਮਹਲਾ ੫, ਘਰੁ ੪ ਦੀ ਅਸਟਪਦੀ "ਨਾ ਵੀਨ ਬੰਧਵ" ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਨੋਭ ਦਰਬਨ' ਨੀਕ ਆਇਆ ਹੈ।

੫. ਦੋਵਛੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਬਾਂ ਮਹੱਲੇ ਹਨ ਇਸ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਜੁਗਾਂ ਨਾਲ ਪਦ "ਛਕਾ" ਤਿੰਨ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਆ ਨਾਲ ਵੀ 'ਛਕਾ' ਹੈ।

੬. ਵਡਹੰਸ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ (ਮਰੀ ਰੁਣ ਰੁਣ ਲਾ ਅੰਤਲੀ ਕਵੀ ਛਾਪ ਵਾਲੀ ਪੰਕਤੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ)

੭. ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ 'ਸੋਰ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖਨ ਕਰਤਾ' ਵਾਲਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ 'ਆਪੇ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ' ਵਾਲੀ ਝੁਕ, ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਤੀਜੇ ਬਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ ਖਾਲਸੇ (ਪ੍ਰਕ੍ ੩੭੪/੨) ਹੈ। ਕਬੀਰ ਦਾ 'ਅਉਪੁ ਜੋ ਜੋਕੀ ਗੁਰ ਮੋਰਾ' ਵਾਲਾ ਪਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੮. ਧਨਾਸਰੀ ਦਾ ਚਉਪਦਾ 'ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ' ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਛਠਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੰਦ ਦ ਮਚ ਵਿਚ, 'ਗੁਰ ਪਰਸਾਈ ਪਾਇਆ ਜਾਇ' ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਵਾਲੀ ਝੁਕ ਨਿਰਗੁਨ ਰਾਮ ਜਪਨੁ ਮੋਰੀ ਮਾਈ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੯. ਕੋਝ ਵਿਚ ਪਹਲੇ ਛੇ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰ 'ਛਕਾ' ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ।

੧੦. ਬਾਮਕਣੀ ਵਿਚ 'ਓਅਕਾਰ' ਨੂੰ ਦਖਣੀ ਓਅਕਾਰ' ਲਿਖਣ ਦੀ ਝੁਲ ਇਸ ਲਿਖਾਈ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਗੁਣ ਗੁਣਨਾਮ' ਵਾਲਾ ਛੰਤ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਬਦ 'ਜਿਹ ਮੁਖ ਖੋਦ ਗਾਇਕੀ ਨਿਕਲੈ' ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਚੌਥਾ ਬੰਦ 'ਅਖਰ ਸਾਰੇ ਬੋਦੇ ਚੀ ਸਾਰਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੧. ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਗਵਿਆਸ ਦਾ ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਾਲਾ ਸਬਦ 'ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿਤਾਖਨਿ' ਇੱਥੇ ਕੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਬਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ।

—੧੨. ਬਸੰਤ ਹਿੰਤੋਲ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ 'ਬਸਤੁ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਗ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਕਤੁਬਾ 'ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਵੀ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੈ (ਪ੍ਰਕ੍ ੬੭੦)। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘੜ ੨ ਦੇ ਚਉਪਦੇ 'ਰਾਜਾ ਖਾਲਕ ਨਗਰੀ ਬਾਰੀ' ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਚੌਥਾ ਬੰਦ 'ਕਹਿਆ ਸੁਟਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ' ਖਿਨੁ ਭਲਾ ਖਿਨੁ ਮਾਸ' ਹੈ।

੧੩. ਸਾਧੀਕ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਚਉਪਦਾ 'ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੋਗ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੧੪. ਮਝਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਚਉਪਦਾ 'ਪ੍ਰਸੰਨ ਮਾਨ ਚੰਗ ਨਾਮੁ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਮਝਾਰ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ 'ਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਮਨੁ ਰਹਾਇਐ' ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ 'ਮਹਲਾ ੧' ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੧੫. ਛਾਡਿਆਨ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਦ 'ਛਕਾ' ਆਇਆ ਹੈ।

→ ੧੬. ਸਵੈਯੇ ਮਹਲਾ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵੈਯੇ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਕਹੁ ਭਲ ਗੁਰ ਸੇਵੀਐ' ਹੈ।

੩੭. ਸੋਚੀ ਤੀਰਥਦਾਸ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ

(ਸੰਮਤ ੧੭੮੯)

ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿਖ ਰਿਵਾਜ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਐਕਸੈਸ ਨੰਬਰ ੩੪ ਉੱਪਰ ਉਪਲਬਧ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁੱਦਰ ਲਿਖਾਈ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠਾਂ ਕਾਰਣ ਬੜਾ ਹੀ ਕੀਮਤੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਲਿਖਾਈ ਸੋਚੀ ਤੀਰਥਦਾਸ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ 'ਸਿਮਰੀ ਕੀ ਬਿਧਿ' ਦੇ ਮਗਰ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਇਸ ਨਟ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ -

ਸੰਮਤ ੧੭੮੫ ਅਸੂ ਸੁਦੀ ੮ ਸੋਮਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗਿਰੰਥ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੰਮਤ ੧੭੮੯ ਮਿਥੀ ਸਾਵਣ ਵਦੀ ੨ ਭੁਪਵਾਰ ਜੰਗਰਾਂਦ ਹਾਝ ਕੀ ਦਿਨ ਤ੍ਰਿਹ ਗੁਦਰੇ ਸ੍ਰੀ ਫਿਰੋਬ ਸੀ ਰਾਵੀ ਦੇ ਬਿਨਾਏ ਅਊਲੀਆਪੁਰ ਛਾਉਂ ਵਿਚ ਭੋਲ ਪਾਇਆ ॥
ਲਿਖਤ ਤੀਰਥਦਾਸ ਸੋਚੀ ਪੁਤ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰਾਨ ਸਥੀ ਕਾ ਵਤਨ ਲਹੌਰ ॥
(ਪੰਤੀ ੧੨੬੭)

ਬਾਣੀ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸ਼ੁਧ ਰੇਖਾ ਕਰਨ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਖਾਉਂ ਬਾਈ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੈਸਾਵੰਤੀ ਰਾਗੁ ਜੋਤਸਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ (ਪੰਤੀ ੬੧੩)। ਸਲੋਕ ਮਹਿਲੇ ਨਵੇਂ ਕੇ (ਪੜ੍ਹ) 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ' ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਸਨ। ਭੋਗ ਸਲੋਕ 'ਤੋਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀ' ਅਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਤਲੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲ 'ਚੋਹਰਾ। ਪਾਠਸਾਹੀ। ੧੦।' ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ੁਮ ਛਪੀ ਸੋਚੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਅਰਬਤ ਸਲੋਕ ਸਹਸਰੀਤੀ ਗਾਥਾ ਭੁਨਾਰੇ, ਚਉਥੋਲ ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ, ਸਲੋਕ ਸੋਖ ਰਹੀਦ ਕੇ, ਸਵੈਯੇ ਮੁਖਬਾਕ, ਸਵੈਯੇ ਭੋਲੇ ਕੇ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ('ਤੋਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀ' ਅਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ)।

ਭੋਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਛੋਟੀ ਪਿੱਛੋਂ ਵਾਲਦੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ੁਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਮਾਨ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਤੁਰਕੀ ਅਖਰਾਂ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਚਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਵਿਚ ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਆਲਮ ਕਵੀ ਦੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਵਾਲੇ ਚਉਪਦੀ, ਚੋਹਰਾ ਸੋਰਠਾ ਆਦਿ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ (੧੨੩੭)।

ਮੰਗਲ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਮੰਗਲ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਗਾਂ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਮੁਲਮੁਲ ਪਾ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਾਣੀ-ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਅੱਧੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੀ ਅੱਧੀ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਨ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸੂਚਨਾ ਲਈ ਹੈ, ਅਨੁਸਾਰ ਇੰਝ ਸਨ :

੧. ਜਪੁ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਠ ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਥੱਪ ਮੰਨੇ ਗਏ ਸਨ :-

ਪਉੜੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ੭, ਚੌਥੀ ਚੌਥੀ ਧਰੋਇ; ੮, ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣ ਏਇ; ੯, ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣ ਕੰਠਿ ਕਰੋਇ; ੧੬, ਧਉਲ ਧਰਮੁ ਏਇਆ; ੧੬, ਜਾਣੈ ਕਉਣ ਕੁਤ, ੨੫ ਲੈ ਲੈ ਮੁਕਰਿ ਪਾਹਿ

੨. ਰਹਰਾਸਿ 'ਸੋ ਪੁਰਖੁ' ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੁਟ ਸਹਿਤ ਅੱਜ ਕਲ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੋਝ ਰਹੀ ਸੀ।

੩. ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੧ ਦੇ ਸਾਰੇ ੨੪ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਤੇ ਥਾਂ ਸਿਰ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸੇ ਰਾਗੁ ਦਾ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੩ ਦਾ ਚਉਬੀਸਾ (ਚੌਵੀ ਪਦਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ) ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਇਕੀਸਾ (ਇੱਕੀ ਪਦਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ) ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਵਖਰੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਇਕੱਠੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਹਰੇਕ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਦਰਜ ਸੀ।

੪. ਗਉੜੀ ਸੂਖਮਨੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਅਸਟਪਦੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ "ਭੀ" ਦੇ ਸ਼ਬਦਜਨ ਠੀਕ ਕਰਕੇ ਇੰਝ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ :

ਹੈ ਭੀ ਸਭੁ ਨਾਨਕ ਹਸੀ ਭੀ ਸੱਚ

ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ੫੨ਵੇਂ ਸ਼ਬਦ (ਜਹ ਕਛੁ ਅਹਾ ਤਹਾ) ਦੇ ਚੌਥੇ ਹੋਰ ਪਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੱਤੀ ੨੮੭ ਉਪਰ ਹਾਸੀਏ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ :

ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕੋ ਸੋਈ ਹੁਕਮ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੁਕਮੇ ਬੂਝੇ ਇਹੁ ਸੈਸਾ ਇਉ ਜਾਈ ।

ਨ ਕਿਛੁ ਤੂਟੇ ਨ ਕਿਛੁ ਬਿਨਸੇ ਮੂਲ ਪਛਾਣਹੁ ਭਾਈ ॥

ਅਨੇਕ ਅਸੰਖ ਖੋਲ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਗਣਤ ਨ ਕਰਹੁ ॥

ਏਕ ਲਿਵ ਲਾਵਹੁ ਸਹਜੇ ਰਹਹੁ ਸਮਾਈ ॥

੫. ਦੋਵੇਂ ਭੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਮਹਲ ਮਹਲਾ ੫ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੬. ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਆਇਆ ਸੀ।"

੭. ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਠੀਕ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਦਰ (ਪੱਤੀ ੬੨੫)।

੮. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਵਿਚ ਛੋਟ "ਰੁਣ ਵੰਡਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ (ਪੱਤੀ ੮੧੨)।

੯. ਮਾਠੂ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਦਰਜ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ।

੧੦. ਇੰਝ ਹੀ ਰਾਗੁ ਫੇਰਉ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਇ ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਵੀ ਥਾਂ ਸਿਰ ਠੀਕ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ, ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ।

੧੧. ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪਦਾ "ਛਾਤਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖ ਨਹੀਂ ਸੀ।"

→ ੧੨. ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਸਵਈਏ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਠੀਕ ਸੀ ਪੜ੍ਹ-ਪੜ੍ਹੋ ਕਿਸੇ ਬੇਸਮਝ ਨੇ 'ਕਲ' ਦਾ 'ਟਲ' ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।"

੧੩. ਬੀੜ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦਮਦਮੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਸੰਦਰਸ਼ਨ ਸੀ।

੩੮. ਬੀਜ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ ਪਟਿਆਲਾ (ਦੁਨੀ) (ਸੰਮਤ ੧੮੧੧)

ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਇਹ ਬੁਸਤੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬੀਜ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਫਰੀ ਏਕਾਦਸੀ ਸੰਮਤ ੧੮੧੧ ਬਿਕਾਮੀ ਦੀ ਨਕਲ, ਪਰ ਆਈ ਇਹ ਕਿਸੇ ਮੁਢਲੇ ਸ਼ੁੱਧ ਤੋਂ ਹੈ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਤਰਕਕਰੇ ਤੋਂ ਇਹੀ ਪ੍ਰਗਤਿ ਹੈ। ਤਰਕਕਰੇ ਵਿਚ 'ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮਹਲਾ ੧' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹਿ ਹੈ ਕਿ 'ਮਹਲਾ ੧' ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਭੁਲ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਕਲ ਦੇ ਮੁਲਾਹਾਤ ਕੁਝ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਜਾਂ ਮਹਲਾ ੬ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਨੀਸਾਣੁ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਜੋ ਅੱਛੇ ਜਪੁ ਚੌਥੇ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੋਇਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕਣ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਤਰਕਕਰੇ ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕਣ ਵਿਧੀ ਇਸ ਕੁਝ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਹੀਂ, ਸੋਧੇ ਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਨੇ ਲੇ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਅੱਛੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਹਨ। ਤਰਕਕਰੇ ਦੇ ੨੮ ਪੜ੍ਹੇ ਅੱਛੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ (ਬਾਣੀ) ਦੇ ੪੮੫ ਅੱਛੇ। ਤਰਕਕਰੇ ਦੇ ਪੰਨੇ ਹਨ ਪਹਲਾ 'ਸੁਚੀਪਤ੍ਰ ਪੰਥੀ ਕਾ ਤਰਕਕਰਾ ਰਾਗੁ ਭਾ' ਹੈ ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ੧/੧ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭੋਕ ਦੀ ਤੇ ਵਾਲਤ੍ਰ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ 'ਤਰਕਕਰਾ ਸਥਦਾ ਭਾ' ਹੈ, ਜੋ ਪਹਲੇ ਤਰਕਕਰੇ ਤੋਂ ਮੁਕਾ ਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾ ੧/੨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਸਤੂਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਥਦਾ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹੈ ਪਰ ਸਥਦਾ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ-ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਦਸਦਾ, ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਜਾਂ ਮੁਕਰਣ ਦੇ ਅਰੰਭ ਹਨ ਦਾ ਅੰਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਤਰਕਕਰੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਫੁਰਕਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਅੱਛੇ ਅੱਛੇ ਤਰਕਕਰੇ ਦਾ ਵਿਚਿਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਥਦਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਤਰਕਕਰੇ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਮੂਲ ਕੁਝ ਨਾਠਾਂ ਤਿੰਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਰਕਕਰੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਜੋ ਪਰਖ' ਵਾਲਾ ਸੁਣ ਤਰਕਕਰੇ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਹੈ; ਮਹਲਾ ਦਾ ਮਹਲਾ ੫ ਵਾ ਸਥਦਾ 'ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮੁ' ਤਰਕਕਰੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਰਕਕਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੇ ਇਥੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।

ਮਿਸਲ ਤੇ ਮਹੱਤਵ: ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਕਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਖਾਰੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ' ਕਹਿਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਕੁਝ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। 'ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਨਿਪਟ ਬਾਣੀ ਦੀ ਹੀ ਸੁਧਾਈ ਨਹੀਂ ਹਰੇਕ ਸਿਰਲੇਖ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਵੇਰਵੇ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਵੀ ਹੈ; ਅਤੇ ਇਹ ਸੁਧਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫੇਰ ਕੇ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਸਹਜੇ ਹੀ ਕਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੇ ਪੂਰਬਲੇ ਤੇ ਮੁਢਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਦੁਝਾਨ 'ਖਾਰੇ ਦੀ ਮਿਸਲ' ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਿਸਲ ਵਲ ਹੋ ਗਇਆ ਸੀ। ਨਮੂਨੇ ਮਾਫ਼ ਕੁਝ ਸੁਧਾਈਆਂ ਸਾਡੀ ਟਿੱਪਣੀ ਸਹਿਤ ਹੇਠਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹਨ।

ਸੁਧਾਈ

ਟਿੱਪਣੀ

੧) ਪੜ੍ਹਾ ੪/ਅ: ਰਹਰਾਸਿ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਸਥਦਾ 'ਸੁਣ ਵਤਾ ਆਪੇ ਸਭ ਕੋਇ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ੴ ਸਾਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧। ਸੁਣ

ਭਾਣਾ . . .।

ਸੁਧਾਈ ਵਜੋਂ ਮੰਗਲ

ਤੇ ਰਾਗੁ ਪਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਿੱਤੇ

ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਕੇਵਲ 'ਆਸਾ

ਮਹਲਾ ੧' ਹੀ ਹੈ।

ਸੁਧਾਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦਰਦੀ ਹੈ।

੨) ਪੜ੍ਹਾ ੫/ਅ ਉਪਰ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲਾ ਪਹਲਾਂ ਇੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਰਾਗ ਭਉਨੀ ਦੀਪਕੀ ਮਹਲਾ ੧ ਸੋਹਿਲਾ।

ਇਸ ਉਪਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫੇਰ ਕੇ ਹੁਣ

ਜਿਰਲੇਖ ਇੱਥੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ -

ਸੋਹਿਲਾ ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ

ਮਹਲਾ ੧

ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ।

੩) ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੇ ਮੰਗਲ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਧਾਈ ਮਹਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ

- ਗਇਆ ਹੈ; ਅਤੇ ਸਿਰਲੇਖ 'ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ਪਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੧ ਚਉਪਦੇ' ਨਾਲ ਆਇਆ ਪਦ 'ਚਉਪਦੇ ਹਫ਼ਤਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।
- ੪) ਰਾਗੁ ਮਾਥ ਦੇ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਸਤ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਧਾਈ ਵਜੋਂ ਦੁਹਰਾਏ ਗਏ ਹਨ 'ਸਤ ਚਉਪਦੇ ਮਹਲੇ ਚਉਬੇ ਕੇ'।
- ੫) ਭਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ 'ਭਉੜੀ' ਨਾਲ ਆਇਆ ਪਦ ਗੁਆਰੇਗੀ ਬਹੁਤ ਬਾਈ ਹਫ਼ਤਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ ਹੁਣ ਲਿਖਣ ਭਉੜੀ ਹੈ।
- ੬) ਇਸੇ ਭਰ੍ਹਾਂ ਭਉੜੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਭਉੜੀ ਰਹਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਬਿਚਿਰਾ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਭਉੜੀ ਨਾਲ ਕਬੀਰ ਸੀ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਹੈ।
- ੭) 'ਬਾਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ' ਪਹਲਾ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੰਗਲ ਹਫ਼ਤਾਲ ਕੇ ਮੁਲਮਲ੍ਹ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।
- ੮) ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਆਦਿ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪਾਇਆ ਨਾਲ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉਥੇ-ਗੰਧਾਰੀ ਸੋਰਠਿ, ਪਨਾਸਰੀ, ਮਾਰੂ ਕੇਦਾਰ, ਭੈਰਉ ਆਦਿ ਹਫ਼ਤਾਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹ ਗਇਆ ਹੈ।

ਇਹ ਪਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਉਸੇ ਦੀ ਪੋਰਵੀ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਨਿਪਟ 'ਭਉੜੀ' ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਦ 'ਕਬੀਰ ਜੀ' ਹੈ। ਉਸੇ ਦੀ ਪੋਰਵੀ ਵਿਚ ਇਹ ਭਭਚੀਲੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੁਲਮਲ੍ਹ ਹੀ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੈ।

ਬੀੜ ਬਲਮ ਮੰਦਿਰ ਚਟਿਆਲਾ (ਫੁਲੀ)

- ੯) ਰਾਗ ਰੁਖਾਰੀ ਮੁਲਮਲ੍ਹ ਕਣਕੇ ਛੱਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਬਹੁ ਕੀਰਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਰੁਖਾਰੀ ਛੱਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਹੈ।
- ੧੦) ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਪਹਲਾ 'ਓਅੰਕਾਰ ਦਖਣੀ' ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਸੁਧਾਈ ਵਜੋਂ ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਧਾਈਆਂ ਦੀ ਜਾਚ ਕਰਨੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੁਧਾਈਆਂ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਹਨ :-

ੳ) ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬਰਣਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਨਾਲ ਆਏ ਮ. ੧, ੨ ਆਦਿ ਸਭ ਕੱਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਭੀਲ ਤੇ ਢਾਲ ਲਾ ਗਇਆ ਹੈ।

ਅ) ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮਗਰ 'ਸੁਪੁ' ਭੀ 'ਸੁਪੁ ਖੀਥੈ' ਆਦਿ ਹਿਦਾਇਤੀ ਜੋ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਖਾਸਾ ਹਨ, ਸੁਧਾਈ ਵਜੋਂ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ੲ) ਗੁਰੂਤੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿਆ ਦੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਰੁਕ ਤੋਂ ਪਾਓ ਅੰਕ (੧) ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਅਦ ਵਿਚ ਸੁਧਾਈ ਵਜੋਂ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ—ਸਭ ਥਾਂ

ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਪੁਰਖ ਨਹੀਂ ਲਭਦਾ। ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਕੋਈ ਗਲਤ ਨਕਲ ਉਸ-ਚੇ ਹੱਥ ਲਗ ਗਈ, ਜਾਂ ਬੀੜ ਨੂੰ ਠੀਕ ਭਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਹੁੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਲਸੁਰੂਪ ਇਸ ਵਿਚ ਦਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈਆਂ ਸੁਧਾਈਆਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਮੁਲ ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਰਉੜੀ ਦਿਸ ਬ ਵਿਚ ਇੰਝ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਕਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਰਾਗ ਰਉੜੀ ਗੁਆਰੇਗੀ ਮਹਲਾ ੧ ਚਉਪਦੇ ਦੁਪਦੇ ੧, ਭਉ ਮੁਢ ਭਾਗ ਵਡਾ।

ਸੋਧਕ ਨੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨੂੰ ਮੁਲਮਲ੍ਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮੁਲਮਲ੍ਹ ਤੇ ਸਾਰੀ ਪਹਲੀ ਸੱਤਰ ਰੂਪਕ ਹਫ਼ਤਾਲ ਛੇਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਲਾਂ ਪਹਲਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਦੀਆਂ ਸੁਧਾਈਆਂ ਹੋਣ ਵੀ ਹਨ। ਰਾਗੁ ਆ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮ. ੨/ ਚਉਤ ਬਾਈ ਰਹਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਵੀਹਵੀਂ ਪਉੜੀ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਬਾਈ ਮ. ੧ ਨੂੰ ਮੋਸ ਕੇ ਮਹਲਾ/ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਮੰਨੀ ਤੇ ਮੰਨੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਵਧੀਆ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਥਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ : ਜਪੁ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੰਨੇ 8 ਤੇ "ਸੋ ਏਕੁ" ਪੰਥ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਚ "ਸੋ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਹਨ, ਪਰ ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਏ ਗਏ। ਰਾਗਬੰਧ ਥਾਣੀ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਭੰਗ ਦੀ ਥਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ "ਨੋਵੇ" ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰ' ਤੇ ਵਧੀਕ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੀ ਆਂਤ ਤੇ ਹੈ, ਪਰ ਸਲੋਕ 'ਤੇਰਾ ਬੀਤਾ ਜਾਤਾ ਨਾਹੀ' ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਮਲਾਰ ਦਾ ਮਹਲਾ 4 ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕੋ ਨਾਮੁ" ਅੰਦਰ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਤਕਾਲੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥੀੜ ਦਾ ਚੜ੍ਹਕੇ ਇੱਥੇ ਟਾਕ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕੱਤੀ ਦੇ ਇਕੱਤੀ (ਸਭੇ ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਦੇ) ਦੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੱਜ ਕਲ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੈ।

ਨੋਵੇ ਮਹਲ ਦੀ ਥਾਣੀ ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਥਾਈਂ ਥਾਈਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਜੋਤਸਰੀ ਦੇ ਮਲਾਰ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸੁਧਾਈ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਟ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਨਵਾਂ ਅੰਕ-ਹੀਨ ਪੜ੍ਹਾ 8੬੪ ਤੇ 8੬੪ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ : ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :-

ਉ) **ਧਨਾਸਰੀ** ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ "ਸਾਡ ਸਮੁੰਦ ਜਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿਰਣੀ" ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ (ਪੜ੍ਹਾ ੨੨੯/੧); ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਤਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ;

ਅ) **ਰਾਮਕਲੀ** ਵਿਚ ਮਹਲਾ 4 ਦਾ ਛੰਡ "ਰੁਣ ਵੰਝੁਨਾ ਗਾਉ" ਪੂਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਮਗਰੋਂ ਦੋ ਟੁਕਾਂ ਹਥ ਕੇ ਹਜ਼ਤਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ (੩੧੦/੧)।

ੲ) **ਮਾਰੂ** ਵਿਚ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਤਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੩੭੬/੨)। ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰੁ ਚਿੰਤਾਮਨੀ' ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

→ ਸ) **ਸੁਰਦਾਸ** ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗੁ" ਦੀ ਇਕ ਟੁਕ ਇਸ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੪੨੭/੧)।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਥੀੜ ਦੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :-

੧. ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਮਹਲਾ 4 "ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗ ਨਾਮ ਦਿਉ ਮਨ ਲੀਨਾ" ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਬੁਨਨਾ' ਬਨਨਾ" ਠੀਕ ਹੈ।

੨. **ਕੁਸਰੀ** ਮਹਲਾ 4, ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੂ 8 (ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ) ਵਿਚ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ "ਏਤ ਦਰਸਨ ਸੁਵਨਿ ਹਰਿ ਜਸੁ" ਆਇਆ ਹੈ। "ਨੋਤ" ਛੰਨ ਕੇ 'ਦੇਤ'।

ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੧੬੬)। ਇਸ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਭੀਜਾ ਸ਼ਬਦ "ਨਵ ਨਿਪਿ ਪਰਸੀ ਕਾਹਿ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੩. **ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ** ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਪਹਲੇ ਜੋੜ ਨਾਲ "ਛਕਾ ੧" ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੧੭੪/੧), ਅੱਗੇ "ਛਕਾ ੨" ਵੀ ਸੀ (੧੭੪/ਅ), ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਤਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੇਂ ਚਉਪਦੇ ਦੇ ਮਗਰ 'ਛਕਾ ੩' ਕਾਇਮ ਹੈ। ਛੋਟਾ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਛੇ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ "ਛਕਾ" ਸਧਾਈ ਵਜੋਂ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਕਲਿਆਨ ਦੇ ਪਹਲੇ ਛੇ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਵੀ "ਛਕਾ ੧" ਆਇਆ ਹੈ। ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਤਾਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

੪. **ਸੋਰਠਿ**, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ "ਬੋਧ ਪੁਰਾਣ ਸਭੇ ਮਛ ਸੁਨਿ ਕੇ" ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਖਾਲਜੇ' ਹੈ। ਸੋਰਠਿ ਦਾ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਬਿਤ ਚਉਪਦਾ 'ਸੰਤ ਜਨਾ ਸਉ ਦੁਖਨ ਕਰਤਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਦੀ ੨੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਦੀ ਗੁਮ ਟੁਕ "ਆਪੇ ਚੋ ਵਰਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ" ਦਰੁਸਰੀ ਵਜੋਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

੫. **ਧਨਾਸਰੀ** ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ" ਨਾਲ ਪਹਲਾ 'ਮਹਲਾ ੧' ਹੀ ਸੀ, ਕਟਾਈ ਕਰ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਮਹਲਾ ੩ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੁਧਾਈ ਸੰਮੇਂ ਹਜ਼ਤਾਲ ਵੇਰ ਕੇ-੩/ ਨੂੰ ਮੁੜ ੧/੧ ਵਿਚੋਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

੬. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ "ਓਅੰਕਾਰ ਦਖਣੀ" ਸੰਕ੍ਰਿਅ ਆਈ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕੱਟ ਕੇ "ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ" ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। "ਦਖਣੀ, ਨੂੰ ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ, ਅੰਤ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੭. ਵਾਰ ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ, "ਵਿਣ ਗਾਹਕ ਗੁਣ ਵਚਾਓ" ਪਹਲਾ 'ਮਹਲਾ ੩' ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਹਜ਼ਤਾਲ ਕੇ 'ਮਹਲਾ ੧' ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਲੱਭ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਘਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿੰਤਾਮਨੀ" ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੮. ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰ ਦਿਲੋਬਰ ਗੰਗ" ਪਹਲਾਂ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕਟ ਕੇ 'ਮਹਲਾ ੧' ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕਤਕਾ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੈ" ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਗਿਆਰਵੇਂ ਚਉਪਦੇ (ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ

ਨਕਰੀ ਕਾਫੀ) ਦੇ ਮਗਰ "ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ" ਵਾਲਾ ਰੋਸਾ ਬੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੯. ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਇਕ ਤੋਂ ਗਿਆਰਾਂ ਤਕ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਹਨ।

੧੦. ਸਥੱਕੇ ਮਹਲੇ ੨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ "ਕਹੂ ਟਲ ਕਹੂ ਸੁਵੀਐ" ਹੀ ਹੈ।

੩੯. ਅਮੋਲਕ ਬੀੜ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (ਸੰਮਤ ੧੮੧੨)

ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਬੀੜ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਸਹਨ ਸਿੰਘ ਵੰਸ਼ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਇੰਦ੍ਰਾਜ ਨੰਬਰ ੧੧੫੫੯੪ ਉਪਰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਸ. ਸਮਰੇਰ ਸਿੰਘ ਅਰੋਕ ਵਲੋਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਆਕਾਰ ਤੇ ਅੰਕਣ-ਵਧੀ : ਇਹ ਬੀੜ ਸੁਥਰੀ ਲਿਖਾਈ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠਾਂ (format) ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ-ਯੋਗ ਹੈ। ਆਕਾਰ ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ, ੫... ਕ ਅਖਬਾਰਾਂ ਜਿੱਥਾ ਹੈ। ਵੱਡਾ ਆਕਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਤਿ ਪੰਨਾ ੩੩ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੇ ਪਾਲ ਵਿਚ ੨੩-੨੫ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਕਾਛਲ ਵਧੀਆ ਤੇ ਜਿਲਦ ਮੁਢਲੀ ਪੱਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਕ੍ਰਿਥ ਦੇ ੩੬੧ ਹਨ। ਲਿਖਤ ਕਾਲੀ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਲਾਲ ਸਿਆਹੀ ਮੰਗਲ, ਸਿਰਣੀਖ ਤੇ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਤੱਥ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਾਸੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਾਲ-ਨੀਲੀ + ਲਾਲ ਫਿਨਿ ਲਾ ਲਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਲਿਖਤ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਵਧੀ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹਾ-ਅੰਕ ਇਸ ਕ੍ਰਿਥ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਉਪਰ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਏ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾ ਇਕ ਹੀ ਵਰਕੇ ਦੇ ਜਿੱਥੇ ਪੰਨੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਾ ਹੋ ਹੈ। ਜੋ ਪੜ੍ਹੇ ਸੰਬੰਧੀ ਧਾਰਣਾ ਇਸ ਲਿਖਾਈ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ।

ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਚਲਿਤ ਕੇ ਲਿਖਣ-ਕਾਲ : ਕ੍ਰਿਥ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਅੰਕਗੰਨ ਪੜ੍ਹੇ ਉੱਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣੇ ਕੇ ਹਨ। ਚਲਿਤ ਦੇ ਉਪਰ ਕਰ ਕੇ ਚੋਖੀ ਵਿਥ ਤੇ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਮਤ ੧੫੨੬ ਵੈਸਾਖ ਮਾਹਿ ਕ੍ਰਿਤੀਆ ਚਾਣਨੀ ਰਾਤਿ ਪਾਠਿ ਰਹਿੰਦੀ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਗੇ ਚਲਿਤ ਸਮਾਵਣੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਵਣਾ ੧੫੮੬ ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦ ਦਾ ਲਿ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦਾ ਚਲਿਤ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਚਲਿਤ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕ੍ਰਿਥ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਪੰਨੇ (੩੬੧/ੳ) ਉਪਰ ਕ੍ਰਿਥ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਮਿਤੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਸੰਮਤ 11 ੧੮੧੧ ਮਿਤੀ ਸਾਵਣੇ ਦਿਨ ੧੫ ਗ੍ਰਿਹੰਬ ਜੀ ਲਿਖਣ ਲਗੇ। ਸੰਮਤ ੧ ਮਿਤੀ ਚੇਤ ਦਿਨ ੫ ਸਪਰਨ ਹਆ। ਸਤਗੁਰ ਬਾਬਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰ

ਮਿਹਰਵਾਨ ਨਿਮਾਣਿਆ ਤੇ ਮਾਣੂ । ਨਿਰਾਣਿਆ ਕੇ ਤਾਣਿ ਜੀ ਮਿਹਰਵਾਨ ॥
 ਰੋਹਾ ਕੀਤਾ ਭਿਰੰਬ ਪੂਰਾ ਹਮਾ ਮੁਖ ਤੇ ਕਛ ਨ ਹਮਾ ॥

ਤਤਕਰਾ (ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ) ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਰਚਿਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਖਾਲੀਆਂ ਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ (ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ ਆਦਿ) ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ —

- | | |
|--------------------|---|
| ੧) ਜਪੁ ਚਲਿਆ | ੧ |
| ੨) ਸ੍ਰੀ ਦੁਰ੍ਗ ਚਲਿਆ | ੨ |
| ੩) ਕੀਰਤਿ ਰਲੀ | ੩ |
| ੪) ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ | ੪ |

ਬਰਦਾ ਦਾ ਤਤਕਰਾ, ਹਰ ਰਾਗ ਦਾ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਾਮੁ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ 'ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ ਕਾ', ਫੇਲੋਂਤਾ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ : ਤਤਕਰਾ ਹਰ ਰਾਗ ਦਾ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਦਭੁਤ ਸੱਚ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ —

ਪਹਲੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਬਾਛੁ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਸਗੋਂ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ "ਧਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਹੀ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਵਜੋਂ "ਧਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ "ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰਗੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਲਾਲ ਜਿਆਦੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ "ਜਪੁ ਚਲਿਆ ਮ ੧" ਲਿਖ ਕੇ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਖੋਜ ਵਿਚ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਦੂਜੀ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਸਿਵਾਇ ਮੁਢਲੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਵਾਛਾਂ ਤੇ ਮਹਲਾ ਸੁਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਪਦ (ਮਹਲਾ) ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ /ਮ/ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਤੀਜੀ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ, ਕੇਵਲ ਘਰ ਸੁਚਿਤ ਕਰ ਕੇ ਅਗੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਚੌਥੀ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਤਨਾਉ ਵਾਲੀਆਂ ਫੁਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਅੰਕ (੧) ਨਹੀਂ ਹਨ, ਹਰ ਥਾਂ ਫੁਕ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਹੋਂਦ (ਦੋ ਲਕੀਰਾਂ) ਪਾ ਕੇ ਅੰਗੇ 'ਰਹਾਉ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ - ਜਪੁ ਦੇ ਮਕਰੰ 'ਸੋ ਚੜ੍ਹ' (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ) ਤੇ ਕੀਰਤੀ ਸਹਿਲਾ ਹੈ। ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਭਾਲਾ ਚਾਰ ਬਬਦਾਂ ਦਾ ਜਟ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕੁੰਤੁ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਰੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਾਛੁ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਘੂ ਜੈਤਸਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਛੱਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਹੈ। ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਥਾਥਾ, ਭੁਨਹੇ, ਚੜ੍ਹਥਲੇ, ਸਲੋਕ ਕਗੀਰ ਜੀ ਕੇ, ਸਵੱਯੇ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਾਧੀਕ ਸਟੇ 'ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ' ਢਾਲੇ ਸਲੋਕ ਦੇ, ਅਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਇਸ ਦਾ ਛੋਕ 'ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਾਧੀਕ' ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਵਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਵੀ ਹੈ। ਰਤਨਮਾਲਾ ਨਾਲ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ।

ਸ਼ੁਧ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਛਿਰੰਬ ਕਾ ਅਖਰੀ ਡੱਰਕੀ ਸੀ ਭੀ ਅਖਰੀ ਗੁਰਮਤੀ ਲਿਖੀ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

੧. ਜਪੁ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਕਲ ਦੀ ਨਕਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਪੁ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ ਜੁਹੇ ਧੋਲੁ ਕਉਣੁ ਰਖੀਸਰ ਜੀਭੇ।

੨. ਸ਼ਬਦ "ਸਿਰੀ" ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ /ਸ/ /ਰ/ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਕਰਕੇ 'ਸ੍ਰੀ' ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਘੜ ਨਹੀਂ ਜਨ, ਮਕਰੰ ਸਧਾਰੀ ਵਜੋਂ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਨਾਲ "ਛਕਾ ਪਦ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ; ਹੋਰਨਾਂ ਰਾਗਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਕਲਿਆਣ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੀ "ਛਕਾ" ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ 'ਸੁਪੁ' ਪਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅੱਗੇ ਵੀ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਪਦਾਦਿਤੀ ਪਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।

੩. ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਕਿਉਂ ਭੁਖੀਐ ਤੂੰ ਕਿਸ ਕਾ ਹੋਈ" ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੪੨ ਹੈ, ਛਪ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ੨੪੧ ਨਹੀਂ। ਛਪ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਪਦਾ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਰਹ ਗਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮਹਲਾ ੫ ਮੁਲਪਾਠ ਵਿਚ 'ਅਭਿਧ ਘਟਿ ਦਿਨਸ ਰੋਸ ਰੇ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਂਦਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਜੋਂ 'ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀ ਸੁਣ ਮਰ ਮੀਤਾ ਨੂੰ ਪਹਲਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਹਾਈਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੀਕ ਥਾਂ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਪਹਲੇ ੪੩ ਬਬਦਾਂ ਨਾਲ ਪਦ 'ਗੁਆਰੇਰੀ' ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸੱਤਾਂ ਨਾਲ (੫੦ਵੇਂ ਤਕ) ਗੁਆਰੇਰੀ ਉਥੇ ਹੜਤਾਲ

ਫੇਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਿਚ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਗਰਲੇ ਕਈ ਦਰਜਨ ਦੂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹਜ਼ਤਾਲ ਫਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਧਾਈਆਂ ਬਹੁਤ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। (ਉਥੇ ਪਲੇਟ XXXVI, ਇਕੁ ਤੰਬ) ਅਕੇ ਪੂਰਬੀ ਵੀ ਲਿਖ ਕੇ ਅਣਕੇ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਿੱਦੇ ਪਾ ਕੇ ਖਾਰਿਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਸੁਧਾਈਆਂ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਪੁਰਾਲਿਤ ਪਾਠ ਨਾਲ ਮੁੱਢਲੇ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਿਸ਼ਨਰ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਲਪਾਤ ਦਾ ਵਿਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। "ਦਾਰ" ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ ਇਸ ਖ਼ੀੜ ਵਿਚ ਜਲੌਕ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੇਠੜੀ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (ਪ੍ਰਕ੍ ੯੩/ਅ)।

੪. ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ 'ਸੋ ਪੁਰਖੁ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸੋ ਦਰੁ' ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦਰਜ ਹੈ, ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹੈ। ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਦੀ ਠਖਤੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸ਼ਬਦ 'ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਕਿ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨੁ ਲੀਨਾ' ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਆਸਾ ॥ ਮ ਪ ॥' ਹੀ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੧੨੯)।

੫. ਕੁਸ਼ਲੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੪ ਅਸਟਪਦੀ "ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਈਨ" ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਪਾਠ "ਨੇਤ੍ਰ ਦਰਸਨ ਸੂਵਨ ਹਰਿ ਜਸੁ ਨੀਕ ਆਇਆ ਹੈ" ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਸ਼ਬਦ "ਨਥ ਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਕਾਹਿ" ਨਹੀਂ ਹੈ।

੬. ਚੇਵਛੋਪਾਰੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਥਾਂ ਮਹੱਤੋ ਹਨ।

੭. ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਅਉਧੂ ਸੋ ਜਗੀ ਕੁਰ ਮੇਰਾ" ਦੀਆਂ ਪਹਲੀਆਂ ਦੋ ਟੁਕਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ (ਪੰਤੀ ੧੭੨/ੳ)। ਕਬੀਰ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ (ਬੋਧ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ ਮਤ ਬੁਨਿ ਕੇ) ਵਿਚ ਪਾਠ "ਖਲਾਸੇ" ਹੈ।

੮. ਧਨਾਸਰੀ ਘਰੁ ੧ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਦਾਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਸਾਏ' ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਘਰੁ ੨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੨ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਮਨ ਮਰੇ ਧਾਤੁ ਮਰ ਜਾਇ" ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਸਨਾਕ ਸਨੰਦ ਮਹੇਸ ਸਮਾਨ' ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਦੀ ਅੱਧੀ ਗੁਮ ਟੁਕ 'ਨਿਰਕੁਨ ਰਾਮੁ ਜਪਹੁ ਮੋਰੀ ਮਾਈ' ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੯. ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ ਦੇ ਚਉਪਦੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਹੁਣ ਲਿਖ ਅਨੁਸਾਰ ਫ਼ਰਕ ਹੈ

ਪ੍ਰਕੀਰ	ਵਿਖਾਧਾ ਗ੍ਰੰਥ	ਭਾਵਲੀ ਥੀੜ
ਪਾਰਸੁਰਮ ਪਰਮੇਸਰ	੫੫	੫੮ ਘਰੁ ੭ (ਅੰਕ ਨਹੀਂ)
ਤੁਧ ਚਿਤਿ ਆਏ ਮਹ	੫੬	੫੫ ਘਰੁ ੭
ਜਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਉਪਰਿ ਕੁ	੫੭	੫੬ ਘਰੁ ੭
ਸਗਲ ਤਿਆਗਿ ਕੁਰ ਸਰਣਹੀ	੫੮	੫੭ ਘਰੁ ੭

੧੦. ਰਾਗੁ ਗੋਤਾ ਵਿਚਲੇ ਕੁਰਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਦਿਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਭਿੰਨ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੨੨੫)।

ਪ੍ਰਕੀਰ	ਵਿਖਾਧਾ ਗ੍ਰੰਥ	ਭਾਵਲੀ ਥੀੜ
ਮੇ ਕਉ ਤਾਰਿ ਲੇ ਰਾਮਾ	੩ ਘਰੁ ੧	੩ ਘਰੁ ੧
ਮਹਿ ਲਾਕਤੀ ਤਾਲਾ ਬੋਲੀ	੪ ਘਰੁ ੧	੫ ਘਰੁ ੨
ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਮਿਟੇ	੫ ਘਰੁ ੨	੩ ਘਰੁ ੨

ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਸ਼ਬਦ 'ਮ ਕਉ ਤਾਰਿ ਲੇ ਰਾਮਾ' ਨੂੰ ਘਰੁ ੨ ਦਾ ਮੰਨਣ 'ਤੇ ਹਰ ਪਦਿਆਂ ਹੈ।

੧੧. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਬਿਤ ਛੰਡ "ਰੁਣ ਭੁੰਭਨਾ ਗਾਉ" ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੨੩੮)। ਰਾਮਕਲੀ ਚਮਕਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਨਾਲ 'ਚੰਖਣੀ ਚਿਸ਼ੇਸਟ ਲਾਉਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਥਾਣੇ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਪੰਤੀ ੨੩੯)। ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ੨. ਪਿਰ ਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਹਾਂ ਕਵੀ-ਛਾਪ 'ਕਬੀਰ', 'ਨਾਮਾ' ਆਦਿ ਨੂੰ ਲਾਣ ਸਿਆਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਚਉਪਦੇ ਦਾ ਕਰਕਿਰਕ ਦਿਆਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਬੀਰ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ "ਜਿਹੁ ਮੁਖ ਬੋਲ ਕਾਇਨੋ ਨਿ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੋਲ ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੨. ਆਗੂ ਦੀ ਅਸਟਪਦੀ "ਲਾਲੇ ਕਾਰਬ ਛੱਡਿਆ" ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਠਖਤੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਠਖਤੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੈ। ਇੰਝ ਕਰਕਿਰਕ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਪੀ ਛਇਆ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚਲਛੜ ਮਹੇ ਗੁਪ ਤ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਛਾਪ ਨੂੰ ਲਾਣ ਸਿਆਪੀ ਨਾਲ ਤਿਖ ਕੇ ਕਰਕਿਰਕ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਮ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਫੁਛ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਇਸ ਕਾਰਣ ਪਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਦਾ "ਕਗਨ ਦਮਾ" ਬਾਜਿਓ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰੁ ਚਿੰਤਮਨਿ" ਵੀ ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਪਦਾ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਹਿਰ" ਇਸ ਥੀੜ ਵਿਚ ਹੈ।

੧੩. ਰਾਗੁ ਗੋਰਉ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ਵਿਚ "ਆਉ ਕਲੰਦਰ ਕੇਸਵ" ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਉਪਰ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਬਾ-ਮਿਸਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਪ, ਫਲਸਰੂਪ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਹੋਰ ਲਿਖੇ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਕਥਾ	ਪੰਨਾ	ਕ੍ਰਿਸ਼
ਸੰਘ ਮਹਾਰਾ ਜਾਇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	੨੯	੨੯
ਅੰਗਿਰ ਕਲੰਦਰ ਕੇਸਵ	੩੦	੩੩
ਸੁਲਤਾਨ ਪੂਰੇ ਸਨਹੁ ਬੇਨਾਮ	੩੧	੩੦
ਚਉ ਰੁਚੇਉ ਰਉ ਮਿਲੇ ਰਿਵਿਦਾਸ	੩੨	੩੧
ਬਿਨ ਦੇਖੇ ਉਪਜੇ ਨਹੀ	੩੩	੩੨

ਕੌਰਉ ਦਾ ਕਬੀਰ ਭਾਪ ਵਾਲਾ ਚਉਪਦਾ "ਫਰਤ ਨ ਰਹਉ ਨ ਮਹ ਰਮਦਾਨ" ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਪੌੜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੨੮੮)।

੧੪. ਬਸੰਤ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਬਸੰਤ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹਰਿ" ਅਤੇ ਦਿਕਤੁਕਾ "ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੇ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੇ" ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਦਿਆਂ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਰਖਤੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬੀਤ ਹਿੰਡਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ (ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਚੀ) ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਕਹਿਆ ਸੁਣਹ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ" ਵਾਲਾ ਇਸ ਬੀਤ ਵਿਚ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੨੮੭)। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਘਰੂ ੧ ਦੇ ਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦੇ ਨਾਂ ਵਜੋਂ "ਬਸੰਤ" ਹੈ ਤੇ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਪਦਿਆਂ ਨਾਲ "ਹਿੰਡਲ ਵੀ ਵਹਾਇਆ" ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੫. ਸਾਬੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਪਹਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੈ। ਪਾਥੀ ਵਿਚ 'ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਗ ਬਸੇ ਹਰਿ ਲੋਕ' ਪਹਲਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ 'ਭਾਗਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗ' ਬਾਅਦ ਵਿਚ। ਇਹ ਪਿਛਲਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਟੁਕ ਦਾ ਦਾ ਹੈ; ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੩੧੭)।

੧੬. ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਦੇਕ ਨਾਮੁ" ਵਾਲਾ ਸਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਗੁ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ (ਗੁਰ ਮਿਲੀਐ ਮਨ ਰਹਸੀਐ) ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਨਹੀਂ।

੧੭. ਕਾਨੜਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ੧ ਤੋਂ ੧੧ ਤਕ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦੁਹਰਾਈ ਸਮੇਂ ਪਹਲੇ ਸਬਦ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਕਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਗਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

੧੮. ਹਿੰਦੋ ਰਾਗ ਬਲਿਆਨ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਕੇਵਲ ਸਰਵੇ ਚਉਪਦੇ ਨਾਲ ਭੁਪਾਲੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਕਲਿਆਨ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਓਵੇਂ ਹੀ ਹਲਕਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਨਾਲ ਵੀ ਭੁਪਾਲੀ ਨਹੀਂ।

੧੯. ਕੇਵਲ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ "੧੮ ਮਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਅਗੋਂ ਸਭ ਥਾਂ "ਪ੍ਰਭਾਤੀ" ਹੈ। ਕਬੀਰ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪਦਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ "ਪ੍ਰਭਾਤੀ" ਹੀ ਹੈ।

੨੦. ਛੱਟ ਰਚਿਤ ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰ ਸੇਵੀਐ" ਹੀ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੩੫੦)।

੪੦. ਬੀੜ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ ਪਟਿਆਲਾ (ਤੀਜੀ) (ਸਿਮਰ ੧੮੧੭)

ਇਹ ਬੀੜ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਵਾਸੀ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ ਨੇੜਿਓਂ ਮਾਲ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੰਕੀ ਕਾ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਡਿਐ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਅਤੇ ਤਿਥਿ ਦੇਰ ਵਾਲੀ ਦਈਜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਿਚ "ਨੀਸਾਣੁ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਦਸਖਤ ਮਹਲਾ" ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਲਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨੀਸਾਣ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪਦ ਮੂਲ-ਪੱਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਰਾਖਿਤ ਹੀ ਨਕਲ ਹੋ ਗਏ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਸਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਪ ਤੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹ-ਅੰਕਣ ਵਿਧੀ ਤੇ ਬਾਣੀ : ਪੜ੍ਹ-ਅੰਕ ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਉਪਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਪੰਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਰਾਗ ਜੈਜਾਓਤੀ ਰਾਗ ਜੋਤਸਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਹੈ। ਭੋਗੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਸਫਲ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁਖਿਅਤੀ ਤੇ ਸਲੋਕ 'ਭੀਰੋ ਕੀਰਤਾ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀ' ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਾਲਗੁ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸਭ ਦੀ ਸਭ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕੁਲ ਪੜ੍ਹੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ੧੦੭੫ ਹਨ।

ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ : ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਿੱਕੇ ਮੰਗਲ, 'ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰੁਖਾਰੀ, ਜੋਤਸਰੀ ਤੇ ਬੋਰਾਈ ਵੀ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਆਏ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਰਾਗ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਾਰ ਰਾਗ ਆਸਾ ਪੂਰੇ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਵਿਚਮਾਨ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ-ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਜੋੜ : ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਜੋੜ ਲਾਉਣ ਲਈ ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਣ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਪੜਾਵਾਂ ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਗਇਆ ਪਰ "ਫਕਾ" ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ "ਫਕਾ ੧" "ਫਕੇ ੨" ਤੇ "ਫਕੇ ੩" ਕਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੂ ਤੇ ਦੇ ਮਗਰ ਵੀ ਇਕ ਥਾਂ "ਫਕੇ ੪॥" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਕਲਿਆਣ ਵਿਚ ਵੀ "ਫਕਾ" ਦੋ ਥਾਂ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਫਕਰ ਬਾਣੀ : ਫਕਰ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਚੰਗਾ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਵਿਰਸਾ ਨਹੀਂ। ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਪਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਧੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਫਕਰ ਪਦਾਂ ਨੇ

ਬੀੜ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ ਪਟਿਆਲਾ (ਤੀਜੀ)

ਆਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਗੇ ਕਈ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪਰਿਪਾਟੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਇਆ। ਇਹ ਰਾਗ ਪਨਾਸਰੀ, ਸੂਹੀ, ਭੋਰਉ, ਟੋਡੀ ਤੇ ਮਾਝੂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ; ਹਾਂ ਰਾਗ ਸਰਨਿ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਅੰਕਿਤ ਹਨ।

ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ : ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।

੧. ਸੋਰਨਿ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਚਉਪਦਾ, "ਅਉਧੁ ਸੋ ਜੋਗੀ ਕੁੰਧ" (ਕੇਵਲ ਇਕ ਰੁਕ)।

੨. ਮਾਧੂ ਵਿਚ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਪਦਾ "ਮਨ ਗਾਹਰਾ ਬਾਹਿਉ ਮਾਈ (ਪੂ)"

੩. ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਰਸਾਦ ਦਾ ਕਥਿਤ ਛੋਟਾ "ਰੁਣ ਬੁੱਝਨਾ ਸਖੀ" (ਪੜ੍ਹਾ ੬੫੧/੧) (ਪੂਰਾ);

੪. ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪਦਾ "ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਸਿਮੁਖਨ ਕੋ" (ਪੂਰਾ);

ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਤੁਕਾਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਇਸ ਹੈ।

(ੳ) ਕਬੀਰ ਦਾ ਰਾਗ ਕਉੜੀ ਦਾ ਕਥਿਤ ਪਦਾ 'ਗਗਨ ਮੰਡਲ'। 'ਸੋਰੀ' ਅਤੇ 'ਵਾਰ' ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ 'ਧਰ ਅੰਬਰ ਬੋਲੜੀ'।

(ਅ) ਗੁਜਰੀ ਦਾ ਰਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਪਦਾ ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਰਮੀ।

(ੲ) ਸੋਰਨਿ ਦਾ ਪੰਚਮ ਮਹਲਾ ਦਾ ਕਥਿਤ ਪਦਾ "ਸਿਰ ਜਨਾ ਸਿਉਂ ਕਰਤਾ"

(ਸ) ਮਲਾਰ ਦਾ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮੁ'।

ਤੁਕਾਂ ਤੇ ਬੰਦ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹਨ

੧. ਰਾਗ ਕਉੜੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਕਾਲਬੂਤ ਕੀ ਹਸਤਣੀ' ਦੇ ਅੰਧੇ ਤੁਕ-

ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਕਉ ਵਾਸ

੨. ਸੋਰਨਿ ਦੀ ੨੧ ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ 'ਆਪੇ ਸੇਵਾ ਲਾਇ ਬਖਸ ਕਰੋਇ' ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਤੁਕ-

ਆਪੇ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੋਇ"

੩. ਧਨਾਸਰੀ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ" ਦੀ ਛੁਟੀ ਹੋਈ ਤੁਕ-

"ਨਿਰਗੁਨ ਰਾਮ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਮਾਈ" ॥

੪. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਜਿਹ ਮੁਖ ਬੇਦ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਨਿਕਸੈ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ-

"ਅਖਲ ਸਾਬੋ ਬੇਦ ਭੀ ਸਾਥਾ ਤਿਨ ਕਾ ਕਹਿਆ ਹੂੰ ਕਿਉ ਨ ਕਰਹਿ";

੫. ਸ੍ਰੀਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਭੈਰਉ ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਪਦੇ "ਪਰ ਦਾਰਾ ਪਰਪਨ ਪਰਹਰੀ" ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਤੁਕ-

"ਤੇ ਨਰ ਗਤੀਅਨ ਪ੍ਰਸੂਆਨ ਮਾਇ"

੬. ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਚਉਪਦੇ "ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਚੀ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ-

"ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ"

ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਿਣਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ

੧. ਸਪੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਕਾ ਪੰਜਵੀਂ ਬਾ ਨਕਲ ਹੈ।

੨. ਰਹਸਾਸ ਵਿਚ "ਸ ਪੁਰਖੁ" ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲਾ ਸੁਟ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੩. ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ 'ਗਉੜੀ' 'ਗੁਆਰੇਰੀ' ਆਦਿ ਸਿਰਲੇਖ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਮੂਲਪਾਠ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਨਿਪਟ 'ਗਉੜੀ' ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ।

੪. ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਅਸਟਪਦੀ 'ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੀਨ' ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਪਾਠ 'ਦੇਤ ਦਰਸਨ' ਹੈ।

੫. ਉਪਰੋਕਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹੱਲ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਏ ਹਨ।

੬. ਧਨਾਸਰੀ ਦੇ ਚਉਪਦੇ 'ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ' ਦੇ ਮਹੱਲ ਦਾ ਅੰਕ ੩ ਕੱਟ ਕੇ ੧/੧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੭. ਗੋਡਾ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ ਘਰੂ ੧ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ੪ (ਸ਼ਹਿ ਲਾਗਤੀ ਤਾਲਾਬੋਲੀ) ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ 'ਏਈ ਤੇ ਲਾਮਾ ਏਈ ਤੇ' ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਸੁਧਾਰੀ ਵਜੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੮. ਵਾਰ ਮਾਧੂ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਭ੍ਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

੯. ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਓਅੰਕਾਰ ਨੂੰ 'ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ' ਲਿਖਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੧੦. ਭਜੰਤ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ 'ਬਸਤੁ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹੋਗ' ਤੇ ਵਿਕਤੁਕਾ 'ਸਾਹਿਬ ਭਾਵ ਜੋਭਕ ਕਰੇ', ਦੋਵੇਂ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਭ੍ਰਿਤ ਮੰਨੇ ਹਨ।

੧੧. ਭੱਟ ਗੋਬਿਤ ਸੂਫੀ ਮਹਲੇ ਚਉਪਦੇ ਦੇ ਛੰਦੋਂ ਸਵੱਧੇ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਕਣਿ ਮੋਨਿ ਜੰਗ ਸੋਭ' ਆਇਆ ਹੈ (ਪੜ੍ਹਾ ੧੦੪੫)।

੧੨. ਸਮਾਪਤੀ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮੁੱਢਵਾਲੀ ਤਬਾ ਸਲੋਕ 'ਰੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ' ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਵੀ ਅੰਤ ਤੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੪੧. ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ.ਜੀ. ੭੨੯ (ਸੰਮਤ ੧੮੨੮)

ਇਹ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਟਾਇਬੇਰੀ ਵਿਚ ਐਕਸੀਜਨ ਨੰਬਰ ਐਮ-ਐਸ.ਜੀ. ੭੨੯ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਮੁਥ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਰਕਰੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤਰਕਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ (ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੰਕੀ ਕਾ), ਤਰਕਰਾ ਤਰਕਰੇ ਕਾ (ਗਾਕਾਂ ਕਾ ਤਰਕਰਾ), ਤਰਕਰਾ ਬਬਦਾਂ ਕਾ। ਪਹਲੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਸੰਮਤ ੧੮੨੮ ਮਿਤੀ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਇਕਾਦਸ਼ੀ ਪੰਕੀ ਲਿਖਿ ਪਵੇ ॥

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਮਤ ੧੮੨੮ ਵਿਚ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਗਇਆ, ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ-ਕ੍ਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੁਰਾਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜਤਿ ਸਮਾਵਣ ਤੇ ਚਲਿਤ ਨੇਵੇਂ ਪਾਠਯਾਹ ਉੱਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਦਸਵੇਂ ਪਾਠਯਾਹ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਇਕ ਉੱਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਉਪਰ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਪਤ੍ਰੇ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ। ਕੁਲ ਪਤ੍ਰੇ ੭੨੮ ਹਨ। ਤਰਕਰਿਆਂ ਦੇ ਪਤ੍ਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਹਨ। ਚਲਿਤਾਂ ਵਿਚ ਪਹਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੀਆਂ ਮਿਤੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੀ ਮਿਤੀ "ਪੰਜ ਦਿਨ ਸਾਗ ਹੋਆ" ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗਾਇ ਜੀ ਦਾ ਕੀਰਤਿਪੁਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਚਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਮਾਵਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਵੀ ਉਸੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਚਰਜ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਮਿਤੀ ਮਘਰ ਸੂਦੀ ੫ ਵੀਰਵਾਰ ਦਿਹ ਪਰ ਇਕ ਘੜੀ ਦਿਨ ਬਝਿਆ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇਕ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਚਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਾਧ ਜੋਆ ਚੁੱਕੇ ਕੀਤਾ

ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿਤਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਤੇ ਕਾਨਗੜ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ (ਨੰ) ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਸਾਖਾ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਣ।

*ਵੇਖੋ ਪਛੇਤ XXXI

ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ. ਜੀ. ੭੨੯

ਨੀਸਾਣ ਮੁਥਲੇ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਦੇ ਛੇਤੀ ਜਿ 'ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਖਤ ਮਹਲਾ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਥ ਅੰਕ ਨਹੀਂ। ਨੀਸਾਣ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਮਾਨੋਂ ਬਾਰੇ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਕ ਦਿੱਤਾ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਡੋਲ ਰਹ ਗਇਆ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ : ਜਪੁ ਸੰਧੀ ਤਰਕਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਹੈ : "ਜਪੁ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ ਤਿਸ ਕਾ ਨਕਲ"। 'ਜੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਰਾਹ ਕਮਲਾ' ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਜਪੁ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਂ ਨਕਲ ਹੈ। 'ਜੇ ਮਗਰ' 'ਸੋ ਦਰੁ' (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ) ਫਿਰ ਸੋਹਿਲਾ ਆਰਤੀ (ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ) ਹਨ। 'ਯਾ ਪੁ ਵਾਲੇ' ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ 'ਗ ਬਾਣੀ' ਹੈ। ਭਗ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਧੀਕ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਪੰਤੀ ੭੩੮/ਅ ਉੱਤੇ '੫'।

ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਰਾਗੁ ਖਧ ਬਾਣੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ੪ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੈਸਾਵੰਤੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕ ਸਾ ਅਖੀਰ ਵਿਚ 'ਸਿਧੋ' ਕਿ ਉਪਰ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚਕਿਆ ਹੈ।

ਮੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ : ਮੰਗਲ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸਭ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮਿਤ ਦੇ ਮਗਰ ਪਿੱਛੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗੁਦੇਵਗੋਦਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਡਹੰਸ, ਮਲਾਰ, 'ਸੁ ਆਦਿ ਵਿਚ। ਪਤ੍ਰੇ ਬਹੁਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ। ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਜੈਤ ਕੁਪਾਰੀ, ਕੈਦਾਰਾ ਤੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਪੂਰੇ 'ਸੁ ਨਾਲ ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਪੂਰੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ।

ਬਾਬਾਂ ਤੇ ਧਨੀਆਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਵਾਰਾ ਦ ਪਿੱਛੇ 'ਸੁਧ' 'ਸੁਧਾ' ਆਦਿ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ 'ਤੇ ਜੜ ਆਦਿ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਨ "ਚੁਮਲਾ" ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹਰ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ।

੧. ਤਰਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਰਵਾ ਰਖ ਕੇ ਜਪੁ ਪਤ੍ਰ ੧ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਲਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਸਲੋਕ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ੧ ਅੰਕ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਬਦ-ਜੋੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੂਰੇ ਪੋਲ, ਕੋਟ ਰਖੀਸਰ ਜੀਭੋ।

੨. ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਅਤੇ ਰਾਗੁ ਕਉੜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਬੀਰ ਨੂੰ 'ਕੋਬੀਰ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਨਾਮ-ਦੇਵ ਵੀ ਕਈ ਥਾਂ 'ਨਾਮ-ਦੇਵ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਿਰੁ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਦ ਹਨ।

੩. ਰਾਗੁ ਆਸਾ 'ਸੋ ਵਰੁ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ 'ਸੋ ਪੁਕਖੁ' ਹੈ। ਮਗਰ 'ਸੁਟ ਵਯਾ' ਆਇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਮਹਲਾ ੪ ਦੀ ਪੋਤੀ 'ਰੁ ਕਰਤਾ ਸਰਿਆਹੁ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

੪. ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੪ ਦੀ ਅੰਤਰੀ ਅਸਟਪਦੀ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਦੇਤ ਦਰਸਨੁ ਸੁਕਨਿ ਹਰਿ ਸਸ' ਹੈ (ਪੋਤੀ ੨੮੪)।

੫. ਦੇਵਗੋਦਾਰੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਸਭ ਥਾਂ ਹਨ।

੬. ਸੋਭਨਿ ਵਿਚ ਬਥੀਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਖਲਸ' ਹੈ (੨੯੮)। ਕਥੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਅਉਧੁ ਸ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੋਰਾ' ਦੀ ਇਕ ਪੰਗਤੀ ਇੱਥੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ (੩੬੮/ਅ)।

੭. ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪਦੇ (ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ) ਨਾਲ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ੩ ਨੂੰ ਮਟ ਕੇ ਨੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ (ਦਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ (੩੭੨/ੳ))।

੮. ਰਾਗੁ ਤਿਲੋਕ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਨੀਕ ਥਾਂ ਸਿਰ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਡਾਪੇ ਕੁਝ ਵਿਚ ਦਿਸ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਨ (ਪੋਤੀ ੪੦੮)।

੯. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਕਥਿਤ ਛੰਡ 'ਭੂਟੰ ਭੁੰਡਨਾ ਛਾਉਂ ਸੁਖੀ' ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪੋਤੀ ੫੩੬ ਅ)।

੧੦. ਭਾਰ ਗੰਗੂ ਮਾਧੂ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ (ਪੋਤੀ ੫੮੦/ਅ)। ਰੋਵਿਦਾਸ ਦਾ ਰਾਗੁ ਸੋਭਨਿ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸੁਖ ਸਾਧਰ ਸੁਸਰਰ ਚਿਤਮਨਿ' ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਜੰਦੇਵ ਆਦਿ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬੇ-ਮਿਸਲ ਹਨ। ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਮਨੁ ਹਮਾਰਾ ਬਾਇਰਿ ਮਾਈ' ਇਸ ਬੋਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੋਤੀ ੫੯੦/ੳ)।

੧੧. ਰਾਗੁ ਭੈਰਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਵਰਤ ਨ ਰਹਉ ਨ ਮਹ ਰਮਦਾਨਾ' ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਜੋਗਿਆ ਹੋਣ ਦੀ ਆਇਆ ਹੈ (ਪੋਤੀ/੬੦੪)।

੧੨. ਬਸੰਤ ਹਿੰਗਲ ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਪੋਤੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸ਼ਬਦ 'ਯਸਤੁ ਉਤਾਰਿ ਦਿਯੋਬਰ ਹੋਭ' ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਬੀਰਬਕ ਅਧੀਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ 'ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੇਂ ਸਦਕ ਸੰਦਾ ਕਰੇ' ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੧ ਦੀ ਰਖਤੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਮਹਲਾ ੩ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ 'ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਛਰੀ ਕਾਰੀ' ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਬੰਦ ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (੬੨੦/੧)।

੧੩. ਸ਼ਾਰੰਗੁ ਵਿਚ ਸੁਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, ਛਾਵਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਖਨ ਕੋ ਜੋਕ' ਦੀ ਇਕ ਪੰਗਤੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

੧੪. ਭਾਨਭਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੨ ਦੇ ੧ ਤੋਂ ੧੧ ਤਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੫. ਭਾਤ ਰਚਿਤ ਸਵੱਯੋ ਮਹੱਲ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਸੁ ਕਰੁ ਟਲ' ਦੀ ਹੈ (ਪੋਤੀ ੭੧੭/੨)।

੪੨. ਆਸਾ ਨੰਦ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ (ਸੰਮਤ ੧੯੧੫)

ਇਹ ਬੀੜ ਭਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ "ਪੈਨ ਵਿਰਲੇ ਨਾਹੀ ਪਣੇ ਨੈਲ ਫਕੜ ਸੰਸਾਰ" ਦੀ ਕ੍ਰਮ ਦੂਜੀ ਭੁਕ ਵਿਚ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਪਾਠ "ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ ਗੁਰ ਕੈ ਸਭਦਿ ਬੀਚਾਰਿ" ਨੰਬਰ ਚੌਥੇ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ "ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ" ਦੀ ਥਾਂ "ਨਦਰਿ ਪਛਾਣੀਐ" ਹੈ। ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਦਾਨ ਦੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਆਏ ਪਾਠ ਨਾਲ ਮੇਲਦਾ ਹੈ।

ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀੜ ਕਬੀਰ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦਾ ਪਦਾ ਅਉਧੁ ਸੁ ਜਗੀ ਗੁਰੂ ਮੋਰਾ (ਇਕ ਝੁਕ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਦਾ ਛੋਟਾ "ਭੁਟ ਵੰਡਨਾ" ਤੇ ਮੀਰਾ ਦਾ ਪਦਾ, "ਸਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਇਓ", ਤੇ ਸੁਰਦਾਸ ਦਾ ਬਬਦ "ਛਾਡ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਖੁਖਨ ਕੋ ਸੋਭ" ਤਿੰਨੋਂ ਪੂਰੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਾਲਰੂ ਬਾਣੀ ਵੀ, ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ ਸਹਿਤ, ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜੋ ਬਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਦਾ "ਕਰਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕੋ ਸੋਈ" ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਲੋਕ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੇਲੜੀ", ਰਾਗੁ ਗੁਜਰੀ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਕੀਸਰਾ ਬਬਦ "ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਕਾਹਿ", ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚਲਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਬਬਦ 'ਸੰਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਖਨ ਕਰਤਾ' ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ ਦਾ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮ"।

ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਚੌਥ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ

੧. ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਛੋਟੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਆਈ ਹੈ ਇੰਝ "ੴ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਸਲਕ" ਨਾਲਿ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਧਨੀ। ਸਲੋਕ ੧ ॥"
੨. ਰਾਗੁ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ "ਨਦਰ ਕਰੋ ਤਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਇ" ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੩. ਰਾਗੁ ਮਾਧੂ ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪਦਾ, "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ ਚਿੰਤਾ ਨੈ" ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਮਾਧੂ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ "ਮਹਲਾ ੧" ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੪. ਬਸੰਤ ਵਿਚ "ਬਸਕੂ ਉਜਾਹਿ ਵਿਗੰਬਰ ਹੋਗ" ਤੇ 'ਜਾਹਿਬ ਭਾਵੈ, ਏਕ ਸੇਵਾ ਕਰੋ' ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰ ੨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚਉਪਦੇ 'ਰਾਜਾ ਭਾਲਕ ਨਗਰੀ ਕਾਈ' ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਬੰਦ 'ਕ' ਆ ਸਨਹਿ ਨ ਖਾਇਆ ਮਾਨਹਿ' ਵਾਲਾ ਹੈ।

੫. ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਆਏ ਹਨ। ਇਕ ਥਾਂ 'ਭੋ ਨਾਲ "ਛਕਾ ੧" ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੬. ਸਥਾਨਕ ਮਹਲਾ ੨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਗਲਤ ਚਲੇ ਪਦ 'ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰ ਸੇਵੀਐ' ਨੂੰ ਇਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ 'ਕਹੁ ਅਟਲ ਗੁਰ ਸੇਵੀਐ' ਕਰਕੇ ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੭. ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਫੁਮ ਝੁਕ ਦੇ ਇਸ ਕੁਥ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਦਾ ਉਲੱਖ ਉਪਰ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਇੱਜ਼ ਪ੍ਰਗੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

੮. ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਗੁੰਝ ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਆਸਾ ਨੰਦ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਦੇ ਹਥੀਂ ੧੯੧੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ 'ਨ' ਦਰਜ ਹੈ।

ਬੀੜ ਸੋਢੀ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ (ਮਿਤੀਹੀਨ)

ਬੀੜੀ ਅਦਭੁਤ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਵਾਲੀ ਇਹ ਬੀੜ ਪੰਜਾਬੀ ਯੁਗਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਫ਼ਾਈ ਮਹਨ ਸਿੰਘ ਵੰਦਾ ਵਾਲੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਸਿਮਤੁ ਮਾਲੁਮ ਨਹੀਂ। ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸਾਹੀ ਤੇ ਮੁਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਚਿੰਤਾ ਜੀ ਦਾ ਚਲਿਤ੍ਰ ਵੀ ਹੈ। ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਚਲਿਤ੍ਰ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਮੰਘਰ ਸੁਦੀ ੫ ਵੀਰਵਾਰ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰੰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸਮਾਏ ॥

ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਆਮ ਗੁਰਾਂ ਵਾਛ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਜਪੁ ਸ ਦਤ, ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਜੋਤਿਲਾ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ, ਭੁਟਾਂ ਤੇ ਸਵੈਯੰ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਲੋਕ 'ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਨਾਹੀ', 'ਸਲਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਚਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਇਸ ਦੇ ਮਕਰ ਹੈ ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀਆਂ ਤੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਾਗੁ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਬਾਕੀ ਗਾਯਾਂ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੱਲਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ

੧. ਰਾਗੁ ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਅਸਟਪਦੀ "ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਚੀਨ" ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ 'ਨੇਤ੍ਰ ਦਰਸਨ' ਹੈ 'ਤੇਤ ਦਰਸਨ' ਨਹੀਂ। ਫ਼ਿਲੇਰਨ ਦਾ ਤੀਸਰਾ, 'ਠਵ ਨਿਧਿ ਪਰਜੀ ਕਾਹਿ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੩੨੭/ਉ)।

੨. ਜੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ ਵਿਚ 'ਅਉਧੂ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ' ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੰਨੀ ੪੨੬/ਉ)।

੩. ਬਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਸਬਦ 'ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਭਾ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਏ' ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਦਰਜ ਹੈ, ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ।

੪. ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੫ ਦਾ ਜੋਤ 'ਰੂਠ ਭੁੰਝਨਾ ਗਾਉ' ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਓਅਕਾਰ ਨਾਲ 'ਦਖਣੀ' ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੁੱਲ ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ (੬੦੪/ਉ)।

੫. ਵਾਧ ਰਾਗੁ ਮਾਧੂ ਦਾ ਪਹਲਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਹਿਓ ਮਾਈ' ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ।

੬. ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਵਿਚ ਚਉਪਦਾ "ਬਸਤ੍ਰ ਉਤਾਰਿ ਦਿਗੰਬਰ ਹੰਗੇ" ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕਤੁਕਾ 'ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੈ ਸੇਵਕ ਸੇਵਾ ਕਰੈ' ਦੇ ਮਹਲਾ ਪਦ ਨਾਲ ਆਇਆ ਅੰਕ ੩ ਕਟ ਕੇ ੧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੭. ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ "ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਛਿਮੁਖਨ ਕੋ ਜੰਗੂ" ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

→ ੮. ਭਟ ਰਚਿਤ ਸਵੈਯੰ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਵੈਯੰ ਵਿਚ 'ਸੁ ਕਪੁ ਕਲ' ਨੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ "ਕਲ" ਨੂੰ 'ਟਲ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

੯. ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਨਿਸਿ ਦਿਨ ਭਜੇ' ਦੀ ਬਾ' ਤੇ 'ਅਹਿ-ਨਿਸ ਭਜੇ' ਹੈ।

੧੦. ਮਹਲਾ ੯ ਦਾ ਸਲੋਕ 'ਬਲ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਫੂਟੇ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ' ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸਾਹ ਦਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੪੪. ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਮਿਤੀਹੀਨ)

ਇਹ ਬੀੜ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਅਰ
ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਹ ਮਿਤੀਹੀਨ ਹੈ, ਪਰ ਕਣਾ ਦੇ ਪੰਖੇ ਬਸੀਂ ਅਧੁੱਤੀ ਫਸਤੂ ਹੈ।
ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਸਮੁੱਚੇ ਸੁੰਦਰ ਹੰਗ-ਬਹੰਗੇ ਸੁਨਹਰੀ ਬਲ ਬੁਣਿਆ ਨਾਲ ਸਜੀਸਿਤ
ਹੈ। ਹੋਰ ਥਾਈਂ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਚਿਕੁਕਾਰੀ ਖੀਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬੀੜ
ਆਏ ਦਾਅ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਕੁਲ ਪੜ੍ਹੇ ਇਸ ਦੇ ੯੪੧ ਹਨ।

ਤਤਕਰੇ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕਿਓਰੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਪਾਏ। ਤਤਕਰੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ
ਬੀੜ ਤੋਂ ਚੁਕੇ ਲਕਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਜੋ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਨੁਮ ਹੋਰ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰ
ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਹੋਰ। ਤਤਕਰਾ ਰੰਗ ਨੂੰ ਸਫ਼ੀਆਂ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਪੁੰਡਾ ਵਰਸਾਦਾ ਹੈ
ਪਰ ਗ੍ਰੰਥ 'ਸਲੋਕ ਢਾਹ' ਤੇ 'ਢਾਹੀਕ' ਤੋਂ ਹੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਫ਼ੀਕਾਂ 'ਤੇ
ਭਰ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਤਤਕਰਾ ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਨਾਜੀ ਲਗਦਾ ਹੈ। "ਗਾਥਾ" ਨੂੰ
"ਚਾਗ ਗਾਥਾ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ 'ਫੁਨਹੇ' ਨੂੰ 'ਚਾਗ ਫੁਨਹੇ'। "ਬੀੜ ਅੰਦਰਲੀ
ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਹਫ਼ ਤਕ ਅੱਜ ਕਲ ਆਮ ਚਲਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਹਿਬ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ
ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ

੧. ਰਾਗੁ ਕਾਊਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ 'ਵਾਰ' ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ 'ਧਰ
ਅਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲੜੀ ਵਾਲਾ ਸਫ਼ੀਕ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਇਆ
ਹੋਇਆ ਹੈ।

੨. ਯੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੀ ਅਸਟਪਦੀ 'ਨਾਥ ਨਰਹਰ ਦੋਨ' ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਾਠ
'ਨਿਤ ਦਰਸਨ ਸੁਵਨਿ ਹਰਿ ਜਸ' ਨੀਕ ਆਇਆ ਹੈ।

੩. ਮੋਰਨੀ ਦੀ ਵਾਰ ਪਉਰੀ ੨੯ਵੀਂ ਦੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਫ਼ੀਕ ਦੀ ਕੁਮ
ਫੂਕ 'ਆਪੇ ਏਹਿ ਬਡਿਆਈਆਂ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇ' ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਪਰ
ਮਗਰੋਂ ਪਰਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਕਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਤਤਾਲੀ ਹੋਈ ਫੂਕ ਵਿਚ ਪਾਠ "ਨਦਰਿ
ਕਰੇ" ਦੀ ਥਾਂ "ਸਾਹ ਕਰੇ" ਸੀ।

੪. ਰਾਗੁ ਧਨਾਸਰੀ ਦਾ ਬਉਪਦਾ "ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜਿਮਰਿਆ ਜਾਏ
ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਫ਼ੀਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

→ ੫. ਰਾਗੁ ਬਮਕਲੀ ਦਾ ਭੰਤ "ਭੂਟਾ ਵੰਡਨਾ ਕਾਉ ਸਖੀ" ਪੂਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇ
ਹੈ। "ਓਅਕਾਰ" ਨਾਲ "ਦਖਦੀ" ਲਿਖਣ ਦੀ ਫ਼ੀਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੀਰਾਬਾਈ
ਸਬਦ, "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਇਦਿ", ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

੬. ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਦਾ ਚਉਪਦਾ "ਬਸਤੂ ਉਤਾਰਿ ਦਿਕੇਬਰ ਹੋਗੇ" ਮਹਲਾ ੩
ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਮਗਰੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਮਹਲਾ ੧ ਖੀਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕਤਰ੍ਹਾ
"ਜਾਹਿਬ ਭਾਵੇ ਸੇਵਕ ਜੇਵਾ ਕਰੇ" ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧
ਸਬਦ "ਰਾਜਾ ਬਾਲਕ ਨਰਹੀ ਕਾਰੀ" ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ "ਕਹਿਆ ਸੁਣਹਿ ਨ ਖਾਇਆ
ਮਾਨਹਿ" ਵਾਲਾ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

→ ੭. ਰਾਗੁ ਸਾਧੋਗ ਵਿਚ ਸੁਤਦਾਸ ਦਾ ਸਬਦ 'ਫਾਤਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕ ਜੰ
ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੮. ਰਾਗੁ ਕਲਿਆਨ ਮਹਲਾ ੪ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਪਿੱਛੇ 'ਭਕਾ' ਪਦ-ਜੋੜ ਵ
ਆਇਆ ਹੈ।

→ ੯. ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਫ਼ੀਕਾਂ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਸੁ ਕਹੁ ਕਲ ਗੁਰ ਮੇਰੀਐ' ਨੀਕ ਹੈ।

409

ਪ੍ਰਕਰਣ ਸੇਵਾ

ਵਿਵੇਚਨ

ਵਿਵੇਚਨ

੧. ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ

ਰਿਵਾਇਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਤੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕਾਰ ਅਰਜ਼ੂਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਸੰਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲ ਜਾਣ ਦੇ ਭੈ ਤੋਂ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਿਆ ਦਸਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛੱਵ ਹੈ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕਾਰਕ ਸੰਮਤ ੧੯੫੭ ਬਿ ਵਿਆ ਹਦਿਆ ਤੇ ੧੯੫੮ ਬਿ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਦਸਦਾ ਹੈ ਸੰਢੀ ਨਿ ਬਾ ਜਨਮ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਮਤ ੧੯੩੮ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਆਯੁ ੧੧ ਦੀ ਸੀ। ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਬਢਦਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਉਸ ਨੇ "ਨਾਨਕ" ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਠੇਲ੍ਹੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਰਲਾ ਪਾਏ ਦਾ ਭੈ ਰਿਤਾ-ਜਨਕ ਹੋਵੇ ਤਕ ਉਪਜ ਵੀ ਪਇਆ ਹੋਵੇ।

ਦੂਸਰਾ ਵਿਚਾਰ ਨਵੇਂ ਬਲੈ ਸਤ ਨ੍ਰੋਪਗ੍ਰਵਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਸਤਕ ਜੁਟਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਣਦਾ ਦੁਕਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਸਿਖ ਜਗਤ ਪਾਸ ਧਰਵਾ ਰੂਪ ਜ ਅੱਗੇ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਕਲਿਤ ਤੇ ਸੰਪਾਦਿ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਦ ਦਿੱਤੀ।

ਰਿਵਾਇਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਅੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਈ, ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਮੰਗਨ ਪਾਸ ਪਈਆਂ ਪੁਸ਼ੀਆਂ ਝੰਟ ਗਏ, ਪ੍ਰਾਨਵੇਗਲੀ ਨਿ ਆਉਣ ਲਈ ਪੌੜੇ ਮਖੇ ਨੂੰ ਜਿੰਪਲਾਦੀਪ ਪਲਿਆ ਮ ਆਪ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾਉਣ ਆਏ।

ਰਿਵਾਇਤ ਦੇ ਇਸ ਅੰਕ ਦੇ ਸਹੀ ਹਟ ਤੋਂ ਸ੍ਰਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸ ਸਿੰਘ ਦੌਵੇਂ ਨਾਬਰ ਹਨ। ਪਹਲੇ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਬਗਤ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨ ਦੇ ਨੇ ਆਪ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਤੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਉ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ, ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਭੇ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਤੇ ਇਸੇ ਰਹੂ ਹਰੇਕ ਅਕਲੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤ ਹਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸੰਭੇ ਵਿਚ ਬਾ ਦਿੱਤੀ; ਜਾਂ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ

ਨਵੀਂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਨਵਾਂ ਸੰਚਾਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਬਦਲਣ 'ਤੇ ਅਕਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ। ਸ੍ਰਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਮਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਗੁਣਤ ਨਿਰਧਾਰਨਾਂ ਦੇ ਕਲੱਬੀ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭਰਣ ੨ ਪੰਨਾ ਪਾ ਤੋਂ ਫੁੱਲ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਆਏ ਹਾਂ।

ਦੂਸਰਾ ਖੇਤਰ ਜੋ ਰਿਵਾਇਤ ਦੇ ਇਸ ਅੰਗ ਤੋਂ ਨਾਬਰ ਹੈ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਸੰਗਠੀ ਤੇ ਗੁਰ-ਕੱਚੀ ਨਾਲ ਅਗਲ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਫੁਰਦੀ ਆਈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਣਾ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਢਲੀਆਂ ਪੌਥੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੰਦਾਂ ਅਤੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਫੌਲਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕਤ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਪੜਾ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਦੂਸਰੇ, ਬਹੁਤੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਜਪੁ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਦੀ ਨਕਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; ਕੱਚੀ ਕੀ ਲੇਖਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਜਪੁ ਦੇ ਪਾਠ ਕੀ ਦੋ ਸਮਝਣ ਸਾਖਾਂਵਾਂ (recensions) ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਕਿਸ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਇਆ ਮੰਨੀਏ ?

੨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਭੇਦ

ਬਾਣੀ ਕਿੱਥੋਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ ਕਿਵੇਂ ਆਈ ਤੇ ਕਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਈ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਵਿਚ ਢੁਕਿਆ ਪਇਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਗੱਲ ਜੋ ਦ੍ਰਿੜ ਭਾਂਤ ਸਿੱਖ ਮਨਸ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰੀ ਬੈਠੀ ਹੈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਪਹੁੰਚਾ ਜਿਹਾ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਪਾਸੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਉਤਾਰੇ ਵਾਂਗੋ ਘਟਿਆ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਭੇਦ ਅਥਵਾ ਮਿਸਲਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਪਹਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਅਖਵਾਈ। ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਸੰਦੀਆ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਖਲੀ ਬੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸ ਮਤ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਅਥਵਾ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਹਈ ਹੈ ਕਿ—

- (ੳ) ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਣ-ਸਿਤੀ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੀ,
- (ਅ) ਉਸ ਵਿਚ ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਤੋਂ ਜਿੰਨਾ ਨੁਕਲ ਸੀ;
- (ੲ) ਰਹਰਾਸਿ ਵਿਚ ਕੇਵਲ 'ਜੋ ਦਫੂ' ਦੇ ਚੁਟ ਵਾਲ ਪੰਜ ਪੁਸ਼ਟ ਸਨ;

- (ੳ) ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਬਾਕੀ ਤੀਹ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਵਿਚ ਅੱਜ ਥਲ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਭੋਂਗ ਕੁੰਭ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਹਸਰੀਤੀ ਸਲੋਕਾਂ, ਗਾਥਾ, ਵੁਨਹ, ਚੌਥੇਲੇ ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਸਲੋਕ ਸ਼ੁੱਧ ਫਰੀਦ, ਸਵੱਧ ਮੁਖ ਬਾਕਸ਼ ਤੇ ਸਦੋਕੇ ਭਟਾਂ ਤਾਂ ਹੋਵਾਂ ਹੋਇਆ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਾਹੀਕ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਸੀ,
- (ੲ) ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਦਸਰੀ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮੂਲ ਕਾਪੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬੀੜ ਨੰ ੧੧ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਜਿਲਦ ਬਰਵਾਉਣ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਮਾਕਟ ਫੋਰਾ ਪੁਆਉਣ ਸਮੇਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਕਰਵਾਈ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੀ ਮਿਲੀ, ਕੁੱਝ ਵਿਚ ਵਰਜ ਕਰ ਲਈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਹੋਰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਮਿਸਲ ਨਾਲ ਹਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹੀ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਛਾਣ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ

- ੧) ਗੁਰੂ ਸੋਰਠੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦੀ ਦਾ 'ਅਉਧੁ ਜੋ ਜਗੀ ਗੁਰੂ ਤਦਾ
- ੨) ਗੁਰੂ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮ ਪ ਦਾ ਛੰਡ ਰੁਣ ਭਭਤਾ ਤਾ ਉ ਪ ਥੀ
- ੩) ਗੁਰੂ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਮੀਰਾਬਾਈ ਦਾ ਪਦਾ 'ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਇਓ ਮਾਸੀ
- ੪) ਸਾਹਿਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪਦਾ 'ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਵਿਖਖਨ ਕ ਸੰਕ
- ੫) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਦੀ ਛਾਲਤੂ ਬਾਣੀ
- ੳ) ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਚਿੰਨੇ ਸਲੋਕ
'ਜਿਤੁ ਵਰ ਲਖ ਸੁਰਮਲਾ'
'ਏਸ ਭਲੀਓ' ਪਸ ਤੀ ਤੀਓ'
'ਦਸਟਿ ਨ ਰਹਿਆ ਨਾਨਕਾ'
- ਅ) ਨਿਮਨ ਪੰਗਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ੧੬ ਸਲੋਕ
ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਬ
ੲ) ਰਤਨਮਾਲਾ (੨੫ ਬੰਦ), ਅਤੇ
- ੬) ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਰਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਭਿ ਕੀ,
- ੭) ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ।

ਹੋਰ ਪੜਾਨ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ਦੇ ਨਾਲ "ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ" ਵਾਕਾਂਸ਼ ਅਵੱਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ

ਤੀਸਰੀ ਦਮਦਮ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੀਰਮਲੀਆਂ ਦੇ ਬੀੜ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮੁਹਿੰ ਥੱਲ ਕੇ ਲਿਖਾਈ। ਕੋਈ ਇਸ ਨੂੰ ਆਨੰਦਪਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਦਿ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦਮਦਮ ਬੈਠ ਕੇ ਲਿਖਵਾਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਾਥੋਂ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਾਲੇ ਦਮਦਮ। ਹਰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਬੀੜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਠੰਦੇਰ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰਟ ਸਮੇਂ ਇਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੀ। ਬਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੁੱਗਣੀਆਂ ਨਾਲ ਧਾਰ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਨਿਕਲ ਗਈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਰਿਵਾਇਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਬੰਨ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸੋਢੀਆਂ ਪਾਸ ਪਏ ਕੁੱਝ ਨਾਲ ਸੱਪ ਕੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਢੀ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦੂਸਰਾ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦੇੜ ਸਾਹਿਬ, ਤੀਸਰਾ ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੌਥਾ ਦਮਦਮ ਰੱਖਿਆ। ਰਿਵਾਇਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟਿਤਾ ਤੇ ਉਪਰ-ਵਰਤਿਤ ਚੌਥੇ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮਸਿਆ ਵਿਚ ਨ ਜਾਇਆਂ ਅਸੀਂ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦੇ ਨਵੇਂਕਲੇ ਭੱਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਿਖ ਜਗਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਹਗਾਸਿ ਦੇ "ਸੋ ਢਰੁ" ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ "ਸੋ ਪੁਰਖੁ" ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ, ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ੧੫ ਰਾਗਾਂ ਵੀ ਬਾਣੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮਕਰ ਲੜੀ ਹੋਈ ਹੈ; ਹਾਕ ਜੈਜਾਵੇਤੀ ਰਾਗਬਧ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲਕ ਵਾਰ ਤੇ ਵਧੀਕ ਦੇ ਮਕਰ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੰਨ ਦੀ ਬੀੜ ਵਾਲੀ ਭਾਲਤੁ ਬਾਣੀ (ਸਿਵਾਇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ) ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ ਛਪੀਆਂ ਤੇ ਛਪ ਰਹੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਇਸੇ ਪੱਧਰਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵੀ ਇਸੇ ਮਿਸਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ।

੩. ਮੁਢਲੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਲਿਖਤਾਂ ਸਾਡੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ, ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ

ਮਹਾਰਾਜੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖੰਡਨ ਮੰਡਨ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸੇ ਗੱਲਾਂ ਲਈ ਵੇਖੋ ਹਰਿਗੋਸ਼ਟ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, 'ਗੁਰਗਣੀ ਸੰਪਾਦਨ ਨਿਰਣੇ', ਪੰਨੇ ੧੩੫-੧੫੨ ਅਤੇ ੧੭੦-੧੮੭.

ਕਿਹੜੇ ਦਰਜ ਹੈ। 'ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿਚ ਖਰੂਰ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬੜੇ ਉੱਘੇ ਜ਼ੋਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਥਮਤਮ ਲੱਖ ਭੱਲਾ ਢੰਗ ਦੇ ਹੀ ਇਕ ਸਾਖੀਕਾਰ ਬਾਬਾ ਸਰੂਪ ਚੰਦ ਭੱਲਾ ਵਿਚ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਸਿਵਾਇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਦੀ ਟੋਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਰਜ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਜਾਂ ਵਿਚ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੋਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚੈ ਸਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੁਢਲੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਅਧਿਐਨ ਹੇਠ ਆਏ ਹਨ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਚਤਾ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਣੀ-ਸੰਕਲਣ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੇ ਯਤਨ ਹੋਏ ਹੋਣੇ ਸਨ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਕਿ ੩ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰੋਸ਼ ਕਾਰਜ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ 'ਬਾਹਿ-ਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਤੇ 'ਕੁੰਝ ਭਾਈ ਪੈਰੰਦਾ ਸਾਹਿਬ' ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਬਾਣੀ-ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਿਤ ਹੋਈ ਉਸ ਵਕਤ ਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮੰਗਲ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇੱਕ ਸੀ, ਨ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖਿਰਤ ਸਨ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕ ਦੇਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸਮਾਨ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਘਾਟ-ਭਾਗ ਵੀ ਭਰਮਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਮੁਢਲੇ ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਸਨ ਬਾਣੀ-ਸੰਕਲਣ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀਭ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਫਲਸਰੂਪ ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਣ ਦੇ ਯਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਢਲੇ ਯਤਨ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ (foot-prints) ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਵਰਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ -

੧) ਪਦ 'ਮਹਲ/ਮਹਲ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਣ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ 'ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ' ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਣ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਸਾਰਥਕ ਯਤਨ ਵਿਹੀ ਪੋਥੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਜਾਂ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਭ ਕਈ ਹੋਰ ਹੋਈ ਨਿਸਚੇ ਹੀ, ਕਿਸੇ ਭਾਰਜੀ-ਦਾਨ ਦਾ ਉੱਦਮ ਸੀ ਉਸ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਾਂ ਦੇ ਨਿਖੇੜੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸੂਚਕ ਅੰਕ ਦੇ ਨਾਲ "ਮਹਲ/ਮਹਲ" ਪਦ ਵਰਤਣ ਦੀ ਰੀਤ ਚਲਾਈ। 'ਮਹ / ਮਹਲ' ਅਰਥੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਉਤਰਨ ਅਥਵਾ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ' ਮਾੜੀ ਮਕਾਮ ਜਾਂ ਦਰਜਾ। 'ਦੁਬਿਸਤਾਨਿ ਮਜਾਹਿਬ' ਦਾ ਕਰਤਾ ਜੁਲਫਿਕਾਰ ਅਰਦਾਸਤਾਨੀ, ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਾਂ ਮੁਹਸਿਨ ਫਾਨੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਤੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਚਿਰ ਰਹਿਆ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ 'ਮਹੱਲ ਪਹਲਾ' 'ਮਹੱਲ ਦੂਜਾ', 'ਮਹੱਲ ਤੀਜਾ', 'ਮਹੱਲ ਚੌਥਾ' ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮਹੱਲ ਪੰਜਵਾਂ' ਕਰਕੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।^੨ ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ

^੨ ਦੇਖੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿੰਘ 'ਮਾਧੁਰਿ ਤਬਾਹੀਓ ਸਿੱਖਾਂ', ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ 'ਦੁਬਿਸਤਾਨਿ ਮਜਾਹਿਬ', ਪੰਨਾ ੪੧.

ਵਿਚ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ 'ਮਹਲ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਤੇ 'ਮਹਲ' ਵਿਚ ਵਟਿਆ ਜਿੰਨਾ ਇਹ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਥੀਏ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ 'ਮਹਲਾ' ਦੀ ਥਾਂ ਪਦ 'ਮਹਲ' ਆਇਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਹਲੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਵੱਲ ਕਰਕੇ ਵਰਤਿਆ ਗਇਆ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਨਾਭੀ ਪਾਠਕ ਅਕਸਰ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

"ਮਹਲ" ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਥੁੜ ਬਾਣੀ ਛੱਡ ਕੇ ਜੋ ਕਿ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ, 'ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਣੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ' ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਪੜਾ ਲੰਗਾ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ 'ਮਹਲ' ਪਦ ਵਰਤਣ ਦੀ ਸੀ। 'ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਵਿਚ ਧੀਮਿਲਿਤ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਵੀ ਅਨੇਕ ਬਾਵਾਂ ਤੇ 'ਮਹਲ' ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਹਿੱਸੇ ਹਨ ਜੋ ਪਰਾਣੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਾਣੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਦੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਤੋਂ ਆਏ ਮੰਨਣਾ ਨਿਆਇਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ।

੨) ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ "ਮਹਲ" ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿਚ ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਮੌਜੂਦਾ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹਨ। 'ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਏ ਲਿਖੇ ਮੰਗਲ ਆਏ ਹਨ।

ੳ ਗੁਰੂ ਸਤਿ

ੴ ਗੁਰੂ ਸਤਿ

ੴ ਗੁਰੂ ਸਤਿ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਸਾਦਿ

ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ੴ ਜਿਨ੍ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਿਸਾਦਿ

ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗੁੰਝੀਆਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਜੋ 'ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕਰਤਾ ਨੇ ਚਿਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਲਿਖ ਜਾਂ ਸੰਭਾਲ ਲਏ ਲਗਦੇ ਹਨ।

ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੁਲਮੁੜ ਦੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਦੀ ਚੰਨ-ਚੰਡ ਦਾ ਜਿੱਟਾ ਹੈ।

ਗੁਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਥ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਲਮੁੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕਰਾਂਗੇ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮੰਗਲ 'ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਜਾਂ ਫਿਰ "ੴ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਆਇਆ ਹੈ, 'ਗੁਰੂ ਸਤਿ' ਨਹੀਂ ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗਲ ਦਾ ਰੂਪ ਜਹਲਾਂ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸੂਰ੍ਹ ਵਰਤ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੁਢਲੇ ਸੂਰ੍ਹ ਉਪਰ ਵਰਤਿਤ ਹੀ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ 'ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਤੇ 'ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਤੇ ਪਰਿਪੱਕ ਹੋਏ। 'ਗੁਰੂ ਸਤਿ' ਤੇ 'ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ' ਵਿਚ ਦੁਣੇ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਪਿੱਛੇ ਜੰਝਵ ਹੈ, 'ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਣੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ' ਦਾ ਹੱਥ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਵਜੋਂ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ

ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਸਾਦਿ

ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਰੂ ਨਿਰਕਉ ਨਿਰੀਕਾਰ

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੰਭਉ

ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਦੋ ਭਿੰਨ ਬਾਵਾਂ ਉੱਤੇ 'ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ' ਜਾਂ 'ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ' ਮੁੜ ਮੁੜ-ਮੜ੍ਹ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪਲੇਟ I, ਰਿਤ੍ਹ ੧) ਹੋਰਨਾ ਬਾਵਾਂ ਅਥਵਾ ਨਿੱਕੇ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਣੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ 'ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਨਿਪਟ /ੴ, /ੴ ਜਾਂ /ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ/ ਦਿਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੰਧੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿਚਲਣ (deviation) ਉਸੇ ਗੱਲ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬਿਆਸ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ 'ਮਹਲਾ' ਪਦ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਸਹਿਤ ਫਿਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਆਇਆ ਹੈ।

ਸਭਨਾਮ ਕਰਤਾਪੁਰਖ ਸ੍ਰੀ ਸਤਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ

'ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਵਿਚ ਵਾਤ ਹਾਫ਼ੁ ਆਸਾ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਆਏ ਮੁਲਮੁੜ ਵਿਚ 'ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਨਹੀਂ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਲਿਖਤ ਮੁੱਲ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲੰਡਾ ਲਿਖੀ ਵਿਚ ਬਾਅਦ ਦੀ ਖੀੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ 'ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਣੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਦੀ ਫੁੱਫੀ ਮੰਗਲ ਵਜੋਂ ਨਿਰੰਤਰ "ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਸਾਦਿ" ਵਰਤਣ ਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਨਿਪਟ 'ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ' ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਚੌਖੀ ਵਧ ਨਿਬਣਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਥੀੜਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ "ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਦੀ ਵੀ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਵਰਤਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਵੀ ਬੜੀ ਤੀਬਰਤਾ ਸਹਿਤ ਚਲੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਥੀੜਾ

ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਹੋਈ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਦੋਵੇਂ ਪਰਿਪਾਟੀਆਂ ਇਕਸਾਥ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ 'ਗੁਰੂ ਸਤਿ' ਵਾਲੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਦੀ ਥਾਂ ਲਈ ਜਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ 'ਗੁਰੂ ਸਤਿ' ਵਾਲੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

'ਬਾਬਾ' ਮਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਇਆ ਮੰਗਲ, ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੁਆਰਾ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਏਕੰਕਾਰ ਓਅੰਕਾਰ (੧੬) ਦੇ ਸੂਰੂਪ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਣ ਲਈ ਘੜਿਆ ਗਿਆ ਸੂਰੂ ਹੈ। ਪਹਲਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ—

"ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੋਕਾਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭਉ"

ਸੀ, ਜੋਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ, ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ, 'ਸਚ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸਤਿ', 'ਕਰਤਾਰੁ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਕਰਤਾਪਰਖ' 'ਨਿਰੋਕਾਰ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਨਿਰੰਤਰ' ਤੇ 'ਸੈਭਉ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸੇਭੈ' ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਕਦੋਂ, ਕਿਸ ਨੇ ਤੇ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ? —ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸਾਡੀ ਖੁੱਪੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ। ਕਿਉਂਜੋ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥੀ ਜਾਂ ਖੋਜ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਪਾਠ ਵਾਲਾ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਹਾਂ, 'ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਵਿੱਚੋਂ "ਸਚੁ ਨਾਮ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ" ਪਾਠ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਇਕ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ (ਪਲੇਟ XX, ਚਿਤ੍ਰ ੭)। ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਪ੍ਹ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਆਏ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਪਾਠ 'ਸਚੁ' ਹੈ 'ਸਤਿ' ਨਹੀਂ। ਜਪ੍ਹ ਦੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁੱਝ "ਸਾਢਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਨਾਇ" ਦੀ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸਤਿ' ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ 'ਸਚ' ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਤਰਜੀਹ ਇਸ ਪਦ ਦੇ ਪਹਲਾਂ ਪਹਲ-ਸਚੁ ਨਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਸਤਿ' ਵਿਚ ਤੇ 'ਕਰਤਾਰੁ' ਨੂੰ ਜੋ ਉਦੋਂ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, "ਕਰਤਾਪੁਰਖ" ਵਿਚ ਬਦਲਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਵਾਲੀ ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਛੇਲੀ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਖਿਰਿਆ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕਦੀਮ ਜਾਂ ਦੱਖਣੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਸਾਂਝੀ ਭਾਸ਼ਾ "ਹਿੰਦਵੀ" ਅਥਵਾ "ਸਾਧੂਕੜੀ" ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲਿਖੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਮੁਨਾਜ਼ਾਤ (ਪ੍ਰਭੂ ਸਤ੍ਰਤੀ ਵਾਲੇ ਪਦਿਆਂ) ਵਿਚ 'ਕਰਤਾਰੁ' ਪਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਆਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। "ਕਰਤਾਰੁ" ਦਾ ਭਾਵ 'ਮਾਲਿਕ' ਜਾਂ 'ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ' ਹੈ। "ਕਰਤਾ ਪਰਖ" ਕਰਤਾਰੁ ਦਾ ਹੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸ਼ਬਦਾਦਲੀ ਵਿਚ ਦਲਿਆ ਪਦ ਹੈ। ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਕਰਤਾਰੁ' ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਲਈ ਢਲਾਇਆ ਲਫ਼ਜ਼ਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿਖ ਮਤ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਨ ਰਹੇ ਕਿ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇਕ ਕਰਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ

ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਮੈਂਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਕਲਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। "ਕਰਤਾ" ਨਾਲ 'ਪੁਰਖ' ਦਾ ਲਾਉਣਾ ਯਕੀਨੀ 'ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ' ਦੇ ਨਿਸ਼ੇਧ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਿਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਾਰਿਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਬਾਵੇਂ ਵਿਖੇਪਤਾ ਦਰਸਾਣ ਲਈ ਉਂ ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪਦ ਅਵੱਸ ਜੋੜਿਆ ਗਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। "ਅਕਾਲ" "ਕਰਤਾ ਪਰਖ", "ਆਦਿ ਪੁਰਖ", "ਨਿਰੰਜਨ ਪਰਖ" "ਸਤਿ ਪਰਖ" ਇਹ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ। "ਪਰਖ" ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਨ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ ਤੇ ਅਨੁ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ "ਪਰਖ" ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਗਮ ਭਾਂਤ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਲਗਦੀ ਹੈ

'ਬਾਬਾ' ਮਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪਦ 'ਭੂ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ 'ਨਿਰੋਕਾਰ'। ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਪਹਲਾ ਅਬਦਾ 'ਨਿਰਭਉ' ਉਦੋਂ ਜਿਵੇਂ ਕਾਇਮ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਿਰੋਕਾਰ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਨਿਰੰਤਰ' ਲਈ ਹੈ। 'ਨਿਰੋਕਾਰ' (ਨਿਰ + ਆਕਾਰ) ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਲੋਕਿ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਆਕਾਰ-ਹੀਨ' (ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਕਾਰ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, 'ਨਿਰੰਕੁਣ ਸੂਰੂਪ-ਧਾਰੀ' ਹੋਣਾ ਹੈ। ਅਗਲ ਪਦ 'ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ' ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰੰਕੁਣ ਸੂਰੂਪ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। "ਨਿਰੋਕਾਰ" ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ "ਨਿਰੋਕਾਰ" ਨੂੰ "ਨਿਰੰਤਰ" ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅਕ ਤੇ "ਅਜੂਨੀ" ਨੂੰ ਓਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਰਹਣ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਜੋ ਪਿਛਲੇ ਦੌਰ ਪਦ ਸਿਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਧਾਰਣਾ ਨੂੰ ਜਪਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। "ਨਿਰੰਤਰ" ਤੇ ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਇਸ ਲਈ ਲੋੜ ਪਈ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦੂਸਰੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੋਕਿਆ ਪਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਵੱਧ ਕਮਾਉਂਦੇ ਚਿਤ੍ਰੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਨਸਲ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਯਹੂਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰੱਬ 'ਯਾਹਵਾ' ਵੀ ਪਹਲਾਂ ਇਕ ਫ਼ਿਰਕੇ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀ। ਪਰ ਹੋਰ ਰੱਬ ਕੁਲ ਕੁਲਾ ਯੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਹੀ ਰੱਬ ਬਣ ਗਇਆ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਦਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ "ਵਰੁਣ" ਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ 'ਜੀਅਸ ਬਣ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ 'ਯਾਹਵਾ' ਨੂੰ ਕਨਆਨ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਵਤੇ "ਬਾਲ" ਨਾਲ ਬਣਾ ਵੇ ਰਹਿਆ। ਯਹੂਦੀ ਮਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਈਸਾਈਅਤ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਈਸਾਈਅਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਵਿਚ ਦਲਿਆ ਤੇ ਨਬਰ ਨੂੰ ਦਾਖਿਲ ਕਰ ਵੇਰ ਮਕਤ ਕਰ ਲਇਆ, ਉੱਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬ-ਉਲ-ਆਲਮੀਨ

ਨਕਾ ਦਾ ਰੰਗ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ "ਜੱਥਾਰ" (ਜਥਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਤੇ "ਜੱਥਰ" (ਕਰਤਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਾ) ਦਸਿਆ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਢੇਰ ਤੇ ਘਰਣਾ ਦਾ ਫਤੀਰਾ ਅਪਣਾਈ ਰਖਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਲਾਹ 'ਭਆਲਾ' ਦਾ ਫੁਰਸ਼ਾਨ ਜਾਣਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਵਾਲੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਇਸ ਈਰੋਸ਼ੀਲੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਮਤ੍ਤ ਵਿਚ "ਨਿਰਵੈਰ" ਵਾਲੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਬੜੇ ਉਪਯੋਗ ਨੂੰ ਪਾ ਨਾਲ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਰਚਨੀਲੀ ਇਸੇ ਸੱਚ ਬਾਰਣ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਈ।

"ਨਿਰੰਕਾਰ" ਦੀ ਥਾਂ "ਨਿਰਵੈਰ" ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਣ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਚਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਆਦਰਸ਼ ਚੁਣਾਉਣਾ ਵੀ ਸੀ। ਉਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਮਤ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪਰਖ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤ੍ਰ ਲਈ ਅਨੁਕਰਣ ਯੋਗ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਹੈ। "ਨਿਰੰਕਾਰ" ਤੇ "ਨਿਰਵੈਰ" ਉਸ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਦਰਸਾਏ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖ ਨੇ ਕੁਹਟ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਸਿਖ ਲਈ ਸੰਸਾਰ-ਯਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ "ਨਿਰੰਕਾਰ" ਤੇ "ਨਿਰਵੈਰ" ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ।

(ੳ) ਨਾ ਕੀ ਥੀਰੀ ਨਹੀਂ ਬਿਥਾਨਾ ।

ਸਗਲ ਸਿੰਗ ਹਮ ਕੇ ਭਨਿ ਅੰਦੀ ਪਿੰ

(ਬਾਨੜਾ ਮ ਪ. ਪੰ ੧੨੯੯)

(ਅ) ਭੈ ਕਾਹੁ ਕੇ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਜੇ ਮਾਨਤ ਆਨਿ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਕੇ ਮਨਾ ਕਿਆਨੀ ਰਾਹਿ ਬਖਾਨਿ ।

(ਸਲੋਕ ਮ ਪ. ਪੰ ੧੪੨੭)

ਭਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਮੁਲਮਤ੍ਤ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ 'ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ' ਤੇ 'ਅਕਾਲੀ' ਮੋਹੂਦ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਅਗਲਾ ਪਦ 'ਸੰਭਵ' ਇਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਥਮਤ 'ਸੰਭੋ' ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਪ 'ਸੰਭੋ' ਨੂੰ 'ਸੰਭਵ' ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਣੇ ਹੋਰ ਰੂਪ 'ਸੰਭੂ' 'ਸੰਭੋ' 'ਸੰਭਵਿਅਉ' ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ 'ਸੰਭਵਿਉ' ਤੇ 'ਸੰਭਵਿਓ' ਨੂੰ 'ਸੁਭੰਡਵ' ਤੇ 'ਸੁਭੰਡ' ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ ਦਸਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਜੋ ਆਪਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਯਾ ਭੂਮੀ ਆਪ ਹੈ'। ਇੰਝ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ 'ਸੰਭਵ' ਦੀ ਥਾਂ ਉਚਾਰਣ ਦੀ ਅਸਾਨੀ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰੂਪ 'ਸੰਭੋ' (ਉਚਾਰਣ, 'ਸੰਭੋਭ') ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਭਾਰਣ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਹੋਰ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਮੁਲਮਤ੍ਤ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ 'ਭਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ' ਨੇ ਪਾਈ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਪਹਲਾਂ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਉਪਰ-ਦਰਦਿਰ ਛੋਟੇ ਮੁੰਗਲ ਹੀ ਵਰਤਣ ਦੀ ਸੀ।

੩) ਬਾਣੀ-ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਤੇ ਛੱਡ, ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਮਥਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਜੁਟਾਈਆਂ ਹਨ। ਕੀ ਭਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਹੀ 'ਬਾਹੁਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ' ਅਤੇ ਬਾਇਦ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ' ਵੀ ਇਹ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਬਾਣੀ ਨਿਰੂਪਣ ਵਲੋਂ ਮੰਗਲ ਨੂੰ ਪਰਲੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਰਾਗ ਆਦਿ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕੋਂ ਕਿਤੇ ਇਸ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਵੱਲ ਕਾਰਣ ਮੰਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਯਾਦਾ ਭੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਜੇਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅਵੱਸ਼ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹਨ, ਇਹ ਭੁੱਲਾਂ ਅਨਾਜੀ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਈਆਂ ਸੁਭਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ।

ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚਲ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਆਸਿਮਾਨਾਂ ਦੇਗ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਪਹਲਾਂ ਪਹਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮੁਢਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੀਨ ਮੋਖ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ, ਅਰਥਾਤ ਮਚਲਾ ਪਦ 'ਰਾਗ' ਤਿਆਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿਰੀ ਦੇ ਬਦਲਾ-ਜੜ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਕਰ ਲਏ। ਕੁਝ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸ੍ਰੀ' ਲਿਖਣ ਦੀ ਵੀ ਵੱਲ ਕੀਤੀ। ਅਜੀ ਕਿਸੇ ਥੀਰ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਰੋਖ ਕੇ ਰਹ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੀਰ ਦਾ ਪਾਠ ਪਰਾਤਨ ਸਾਖਾ ਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਅਦ ਦਾ ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ।

'ਅਹੀਅਪਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ' ਵਿਚ ਰਾਗ ਭੋਰਉ ਦੇ ਠਗਪਗ ਸਾਰ ਸਿਰਲੇਖ 'ਰਾਗੁ ਭੋਰੇ' ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਥੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭੀਰ ਵਿਚ ਇਹ ਪਦ ਭਰੂਤਾ 'ਰਾਗੁ ਭੋਰਉ' ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਫੇਰਨੇਤ ਨਾਲ ਜੋ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਜੋ ਕਿਸੇ ਬਖਸ਼-ਪੁਜ ਉਪਰ ਸਾਨੂੰ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਭੀਰੋਂ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਅਜੀ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਉਪਰ ਅਪਰਜਨ ਵਿਸ਼ ਗੱਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਮੁਢਲ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ— ਭਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਜਾਂ ਉਸ ਸਾਖਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਸਖੇ ਤੋਂ।

ਸਰਬੱਖਣ ਵਿਚ ਆਏ ਦੋ ਪੁਰਾਣੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਸਿੰਧ ਗੁਰੂ ਹਰਿਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ' ਬਾਰ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਭਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਤੋਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਅਹੀਅਪਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ'

ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਬਾਬੇ ਦੀ/ਦੇ' ਪਦ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਢੋਲ ਤੇ ਸੂਚਿਤ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ
ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ ਛੰਦ ਬਾਬੇ ਦੇ
ਰਾਗੁ ਪਰਭਾਤੀ ਬਾਬ ਦੀ
ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ ਬਾਬੇ ਪਾਤਸਾਹ ਦਾ
ਤਿਲੰਕ []
ਬਾਬੇ ਪਾਤਸਾਹ ਕਾ ਬੋਲਣਾ

ਇਸੇ ਪੰਥੀ ਦੇ ਰਾਗੁ ਧਨਾਸਰੀ ਵਾਲੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਦ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਲਈ 'ਮਹਲ ੧' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਭੋਲ ਉਪਰ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ। 'ਮਹਲ ੧' ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ, ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ, ਸਿਰਲੇਖ ਲਈ 'ਮਹਲ' ਪਦ ਚਲ ਪੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਨੁਸਖਿਆਂ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨਗੇ। ਖੈਰ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਭੋਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਵਿਚ ਮੁਢਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਉਪਰ 'ਬਾਬਾ' ਜਾਂ 'ਬਾਬਾ ਪਾਤਸਾਹ' ਆਦਿ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਦ ਚੁਹਰਾਏ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਨਿਪਟ ਰਾਗੁ ਦਾ ਨਾਂ ਸੂਹੀ, ਪਰਭਾਤੀ, ਧਨਾਸਰੀ, ਬਸੰਤ, ਭੈਰੋਂ, ਆਦਿ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੁਢਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਇਹੀ ਸੀ, ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਰਚੇਤਾ (ਮਹਲਾ) ਸੂਚਿਤ ਕਰਨਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚਲਿਆ।

'ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਵਿਚਲੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਕਬੀਰ ਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ

ਸੂਹੀ ਕਮੀਰ ਨਾਮਾ ਭਗਤ ਕੀ ਬਾਣੀ
ਪਰਭਾਤੀ ਕਬੀਰ ਨਾਮਦੇਵ
ਧਨਾਸਰੀ ਕਮੀਰ ਨਾਮੇ ਕੀ ਬਾਣੀ
ਬਸੰਤ ਕਮੀਰ ਨਾਮਾ
ਭੈਰੋਂ, ਕਮੀਰ ਨਾਮਾ ਬਾਬੇ ਦੇ ਭਗਤ

ਮੁਢਲੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਗੋਂ ਆਏ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਵੀ ਰਾਗੁ ਤੇ ਭਗਤ ਦਾ ਨਾਂ, ਇਕਾਹਿਰਾ ਜਾਂ ਦੂਜਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਹੈ, ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਗੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਮੁਢਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿਪਟ ਰਾਗੁ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਸੂਚਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਮਹਲ ਜਾਂ ਮਹਲਾ' ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚਲੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-

ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ 'ਮਹਲ' ਜਾਂ 'ਮਹਲਾ' ਲਿਖਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਖੈਰ, ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮਹੱਲ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਤੇ ਕੇਵਲ ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ ਪਰਭਾਤੀ, ਧਨਾਸਰੀ, ਤਿਲੰਕ, ਭੈਰੋਂ ਆਦਿ ਹੀ ਉਲਿਖਿਤ ਹੋਣਾ, ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੁਢਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਦੀ ਯਕੀਨੀ ਭਰਦਾ ਹੈ—ਉਸ ਕਾਲ ਦੀ ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰ ਨਿਖੇੜਨ ਦਾ ਅਮਲ ਹਾਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਗੁ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਕੇਵਲ ਰਾਗੁ ਦਾ ਨਾਂ (ਕਰਤਾ ਬਾਹੇ ਸੂਚਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ਦਿੱਤਾ ਹੋਇ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਬੀਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਕਿਸੇ ਮੁਢਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਤੋਂ ਆਇਆ ਮੰਨਣਾ ਚਿੰਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਰਾਗੁ ਭਾਬਾ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਭੀ ਵੀ ਸ਼ਾਖ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਯਾਦਨ ਵਿਚ ਸਹਾਯ ਹੋ ਪਵੇ ਇਹ ਪਹਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ। ਪੁਰਾਤਨ ਬੀਜਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਮੌਤੇ ਜੇਹੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਭੋਲ ਕੀਤੀਆਂ, ਰਾਗੁ ਭਾਬਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਖ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਢੰਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਏ ਹਨ

(੧) ਪਹਲਾ ਢੰਗ

(੨) ਦੂਜਾ ਢੰਗ

ਸਪੁ	ਜਪੁ
ਸੱਦਗੁ ਰਾਗੁ ਭਾਬਾ ਮਹਲਾ ੧	ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਸੱਦਗੁ
ਸੋਹਿਲਾ ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ ਮਹਲਾ ੧	ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ ਮਹਲਾ ੧
ਵਾਰਹ ਮਾਝ ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੪	ਰਾਗੁ ਮਾਝ ਵਾਰਹ ਮਾਝ ਮਹਲਾ
ਵਾਰ ਮਾਝ ਕੀ ਤਬਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧	ਰਾਗੁ ਮਾਝ ਵਾਰ ਸਲੋਕਾ ਨਾਲਿ ਮਹਲਾ
ਬਿਤੀ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫	ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਬਿਤੀ ਮਹਲਾ ੫

ਗੋਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਨੁਮੂਨੇ ਹੀ ਢਾਕੀ ਹਨ। ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦਾ ਪਹਲਾ (ਖੱਬੇ ਕਾਲਮ ਵਾਲਾ) ਢੰਗ ਸਿਰਲੇਖ ਨੂੰ ਢੇਰੋਂ ਜਿਵੇਂ ਚੱਖ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਪੰਜਾਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ। ਜਨ ਸਾ ਵਿਚ ਜਪੁ, ਸੱਦਗੁ, ਸੋਹਿਲਾ, ਵਾਰਹਮਾਝ, ਬਿਤੀ ਆਦਿ ਬਾਣੀਆਂ ਆਪਣੀ ਲੋਕ-ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਚਿਤਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਚਿਤਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਿਆਜਾਂ (ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ) ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਹੀ ਇਹ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਮੁਢਲੀਆਂ ਬੀਜਾਂ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ, ਅਰਥਾਤ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇਣ ਲਗਿਆਂ ਪਹਲ ਨ ਦਿੱਤੀ ਕਦੀ, ਸਗੋਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖਿਆ ਗਇ। ਜਦੋਂ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਾਲਾ ਜੁਟ ਰਹਰਾਸਿ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ 'ਸੋ ਪੁਰਖ

ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਨ ਆਇਆ, ਸਗੋਂ 'ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪ ਜੋ ਪੁਰਖੁ' ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਜੋ ਦਰੁ' ਨਾਲ 'ਜੋ ਪਰਖੁ' ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਉੱਥੇ 'ਸ ਦਰੁ' ਤੇ 'ਸਹਿਲਾ' ਤਾਂ ਕਾਲਮ (੧) ਵਾਲੇ ਪੇਟਰਨ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਮਿਲਣਗੇ, ਪਰ 'ਜੋ ਪੁਰਖੁ' ਕਾਲਮ (੨) ਵਾਲੇ ਪੇਟਰਨ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੋਇਆ ਦਿਸੇਗਾ। 'ਜੋ ਪੁਰਖੁ' ਦਾ ਇਹ ਉਦ੍ਧਰਾਜ ਉਸ ਨਾਲ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰਾਗਾਂ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਸਾਹਜ਼ਾਇਹ ਕਿ ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਣ ਤੋਂ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਚੰਗਾ ਵੀ ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਰਹਿਆ। ਫਲਸਰੂਪ ਪਿਛਲੇ ਸੰਪਾਦਨ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰੋੜ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਕਾਈਆਂ ਤੋਂ ਉਹ ਵੀ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ; ਅਜੋਹੀਆਂ ਪ੍ਰੋੜ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਉਦ੍ਧਾਰਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਬੀੜਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੱਥ ਸਵੀਕਾਰ ਜਾਂ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਉਤੇ ਕਾਲਮ (੧) 'ਚ ਦਰਜ ਸਿਰਲੇਖ ਮੁਢਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ 'ਬੰ' ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਦਿ ਗੁੱਝ ਦੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਭੋਣ ਇਹੀ ਹੈ 'ਚੰਬ-ਲਿਖਤ ਬੀੜ' ਦੇ ਨਿਰਲੇਖ ਦੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਸਥਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਹ ਕਾਲਮ ਨੰਬਰ (੨) ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਕਾਲਮ ਨੰਬਰ (੧) ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰਲਾ ਮਾਰਦੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਲਮ ਨੰਬਰ (੨) ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇੰਦ੍ਰਾਜ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਚੰਗੇ ਨਮੂਨੇ ਸਾਹਨਦੇ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ (ਨੰ ੨੦), ਭਾਵ: ਕ੍ਰਿਤਿਚਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ ੩੫) ਅਤੇ ਅਮੋਲਕ ਬੀੜ ਪਟਿਆਲਾ (ਨੰ ੩੬) ਬਰੋ 'ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

੪) ਨਿਖੇੜੂ ਅਬਵਾ ਅਧੀਨ-ਸਿਰਲੇਖ ਰਾਗਾਂ, ਬਾਦ-ਰਵੈਰਿਆਂ ਫਾਇ-ਰੂਪਾਂ ਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਰਸਾਉਣ ਲਈ ਅਧੀਨ-ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੇਟਰਨ ਰਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਦੇਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਾਲੀ 'ਤੇ ਫਾਹਰੋਂ ਢੂੰਡ ਕੇ ਲੱਭੇ ਬਾਦਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਇਕੱਠੇ ਹੀ, ਬਿਨਾ ਪੇਟਰਨ ਨਿਭਾਏ ਦੇ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਪੰਜ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਮੁਢਲੇ ਯਤਨ ਦੀ ਉਪਜ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਉਤਾਰਾ ਵਿਚ ਆਏ ਮੰਨਣੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਮੰਗਲ ਅਬਵਾ 'ਮਹਲਾ' ਆਦਿ ਪਦਾਂ ਨਾਲ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਥੋੜੇ ਪੇਟਰਨ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਲੰਘੇ ਕਰ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹਪਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਨ ਲਈ ਮਹੱਲੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕੇਵਲ "ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ" ਦੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਮੰਗਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਹੱਲੇ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਵਿਚ

ਨਿਪਟ ਪਹਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਰਣੇ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਮੁਢਲੇ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਉਥੇ ਜਿਵੇਂ ਨਕਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

੫) ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ਲਾਉਣ ਦਾ ਵੰਗ: ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ਲਾਉਣ ਦਾ ਚੰਗਾ ਇਕ ਖਾਸ ਰਚਕ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੁਆਰਾ ਹੈ। 'ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ' ਵਿਚ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ਛਕਿਆ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹਨ ਜੋ ਪਦਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਛਕਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਇਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਲ ੧੬ ਛਕੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹਪਦ ਦਰਜ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥੀ ਵਿਚ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕੁਲ ਦੱਸ ਚੜ੍ਹਪਦੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰਾਗ ਮਾਧ ਰਾਗੁ ਭਉਂਤੀ, ਦੇ ਕੁਝ ਚੜ੍ਹਪਦਿਆਂ ਰਾਗੁ ਬੀੜ ਦੇ ਪਹਲੇ ਛੋਂ ਪਦਿਆਂ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰਾਗੁ ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਇਹੀ ਰੀਤਿ ਨਿਭਾਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਤਕ ਕਿ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਵੀ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਨਾਲ ਕੁਝ ਬਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪਦ 'ਛਕਾ' ਬੇਝੋਤਾ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਾਠ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜੋ ਅਛੋਲ ਹੀ ਪਾਠ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਹ ਅੰਤ ਛਕਿਆ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਮਦਲੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਤੋਂ ਆਇਆ ਮੰਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਅਸੀਂ 'ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ' ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਈ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੁਲਪਾਠ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਵਧੀਆ ਕਸਬੰਦੀ ਹੈ।

ਉਪਲਬਧ ਪੁਰਾਤਨ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਟਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਬਾਕੀ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰਾ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਚੌਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਹ ਲਗਪਗ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੀ ਇਕ ਵਾਂ ਦਰਜ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨ੍ਰਮ ਵੀ ਉਪਯੋਗ ਦੁਪਯੋਗ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਪਾਸ ਇਕ ਗੁਣਗ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਵਾਰ ਦੇ ਪਾਠ ਸਲੋਕ ਸਹਿਤ ਇਸ ਨ੍ਰਮ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਸੂਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਰਾਗੁ ਬਿਹਾਗੜਾ ਕੀ ਵਾਰ, ਰਾਗੁ ਵਛਹੋਸ ਕੀ ਵਾਰ, ਰਾਗੁ ਕਾਨੜਾ ਕੀ ਵਾਰ ਭਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਵਾਰ ਭਉਂਤੀ ਕੀ ਵਾਰ ਜੋਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਕੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਬੰਹੜ ਵਖਰੇ ਸਭੇਤਰ ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਚਲਦਾ ਰਹਿਆ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪੱਕਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਈਆਂ ਹਨੀਆਂ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।

ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਭਕੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਾ (ਜਿਥੇ ਮ.) ਲਿਖ ਕੇ ਕਰਤਾ ਸਮਝਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ, ਪੁਰਾਤਨ ਬੀਜਾਂ ਅਥਵਾ ਕੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਅਜ਼ੀਜ਼ੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਭਕਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ (ਮਹੱਲ) ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਜੇਹੀ ਕੋਈ ਵਾਰ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਢਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਤੋਂ ਆਈ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੱਚ ਵਿਚ ਦੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲੰਪ ਹੋਂਦੁ ਬੱਚ ਰੋਲੀ ਹੋਲੀ ਸਮੁਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਇਕਦਮ ਨਹੀਂ। ਲੰਕਾਂ ਵਿਚ ਖੁਲ ਮਿਲ ਚੁਕੀ ਬਾਣੀ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸ ਨੇਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਰਤਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹਾਣੀ ਵਿਧਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪਹਲਾਂ ਸਭਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮੁਖ ਹੋਖ ਕੇ ਆਏ ਗਏ। ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਭਕੇ ਲਾਉਣ ਦੀ ਪਿਰਤ, ਵੀਹ ਵਿਸਰੋਂ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਨੇ ਪਾਈ। ਇਹ ਜਦੋਂ ਕੁੱਝ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਹੋਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਸਭਕੇ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮੁਦੇ ਜਾ ਸਕੇ ਸਮੇਂ ਲਏ ਗਏ ਚਾਕੀ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਭਕੇ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਵਧੀਕ ਦੇ ਸੀਰਥਕ ਹੋਣ ਬੀਜ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਰਹਿਤ ਸਭਕੇ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਚਲੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀਜ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੁਣੇ ਸਭਕੇ ਵਾਰਾਂ ਵਧੀਕ ਦੇ ਸਭਕੇ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਤੇ ਅੱਡੇ ਪਾਣ-ਭੇਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੂਪ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀਜ ਦੀ ਪਹਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਵਾਰ ਦੇ ਸਭਕੇ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚਲਾਏ ਗਏ।

੬) ਬਾਣੀ ਦਾ ਲੌਕਿਕ ਉਚਾਰਣ : ਪਰਾਤਨਤਾ ਦਾ ਨਿਰਣਾਇਕ ਇਕ ਹੋਰ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਕੁਝ ਪਦਾਂ ਦਾ ਲੌਕਿਕ ਉਚਾਰਣ ਹੈ। ਉਚਾਰਣ ਵਜੋਂ, 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਜਾਂ 'ਸਮੁੱਥ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸੰਥੁ' ਜਾਂ 'ਕੁਝ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਬੁਝ'। ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਨਿਸਚੈ ਹੀ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਭੇਨ੍ਹਿਆ ਹਵਾਲਾ ਪਰੰਤੂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਗਾਉਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਮਨ-ਭਾਉ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਦੇ ਨਾਇਆਂ। ਆਪਣੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੀ ਉਚਾਰਣ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ। ਫਲਸਰੂਪ ਮੁਢਲੇ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਲੌਕਿਕ ਉਚਾਰਣ ਦੇ ਇਹ ਤੁਕ ਆਮ ਇਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਅਹਿੰਸਾ' ਦਾ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਵਿਚ

ਜਿਹੜੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ/ਉ/ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰਾਤਨਤਾ ਇਹ ਆਦਿ ਬੀਜ ਦਾ ਖਾਸਾ ਸੀ ਜਾਂ ਵਾਰਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਮੌਜ ਪਰ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। 'ਸਾਰਨਕੇ ਵਾਲਾ ਗੁੱਥ' (ਨੰ. ੨੦) ਜੋ ੧੭੨੯ ਵਿਚ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਇਸੇ ਪਰਿਵਾਰੀ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁੱਥ ਵਿਚ ਵੀ ਪਦ 'ਗੁੱਥ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਗੁੱਥ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਸੰਥੁ' ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ 'ਗੁੱਥ' ਪਦ ਵੀ ਔਕੜ ਰਹਿਤ/ਉ/ ਨਾਲ ਹੈ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ' ਵੀ ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਮੁਖ਼ਤ ਨਹੀਂ। ਤਰਨਤਾਰਨੀ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੀ ਕਿ 'ਹਰਿਮੰ' ਆਦਿ ਪਦ ਬਿਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਔਕੜ ਤੋਂ ਬਿਹੀਨ/ਉ/ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ (ਦੇਖ ਪੰਨੇ ਪੰਨਾ ੧੮੧)। ਜਾਂਹਰ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਿੱਸੇ ਕਿਸੇ ਮੁਢਲੇ ਪਰ ਸਾਧੇ ਸ਼੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੁਰਬਾਣੀ ਨਿਰੂਪਣ ਦੀ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਚੰਦਨਗਰੀ ਲਿਖੀ ਦੇ ਅਨੁਸਰਨ ਵਿਚ/ਉ/ ਨੂੰ ਵਰਣ (ਚਿੰਨ੍ਹ) ਨਹੀਂ, ਸੂਰ ਮੰਨ ਕੇ ਵੇਖ ਪੈਂਦੇ ਸਨ; ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ/ਉ/ ਨਿਪਟ ਇਕ ਵਰਣ (ਚਿੰਨ੍ਹ) ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਕਾ ਔਕੜ [] ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਚੰਦਾ ਹੈ।

੭) ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਦਾ ਅੰਕ ੧ ਨਾਲ ਆਉਣਾ : ਕਈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀਜਾਂ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ 'ਰਹਾਉ' ਪਦ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ, ਅੰਕ ੧ ਲਿਖਿਆ 'ਨਹੀ' ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਚਾਰਣ ਵਜੋਂ 'ਬਾਹਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' (ਨੰ. ੩) ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਅੰਕ ੧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਵੀ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਅੱਖਰ ਪਰਾਤਨ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਗੁੰਝਲੀ ਵਿਚ 'ਰਹਾਉ' ਪਦ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਅਥਵਾ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਦੇ ਮਗਰ ਅੰਕ ੧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਬੀਜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖ ਪਾਠ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ, ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਅੰਕ ੩ ਬਿਨਾ ਹੀ ਆਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹ ਅੰਕ ਮਗਰੋਂ ਘੁਜ਼ੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸਿਧ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬੀਜ ਤੇਰਾ ਭਾਵੇ ਰਾਮ ਕਿਰਨ (ਨੰਬਰ ੧੨) ਦੇ ਰਾਗ ਗੁੰਝਲੀ ਵਿਚ। ਇਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਸਬਦ-ਜੋੜ 'ਰੇ ਪੰਡਿਤਾਉ' ਨਹੀਂ ਸਮਾਰਦ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨਾਲ ਅੰਕ ਵੀ ਪਹਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਸਮੁੱਚੇ ਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਅੰਕ ੩ ਬਿਨਾ ਹੈ। 'ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ' ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਅੰਕ ੧ ਹੈ ਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਦੀਆਂ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਅੰਕ ੧ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਲਖਣ ਗੱਲ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ੧੭੨੯ ਵਾਲੀ ਬੀਜ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਗੁੰਝਲੀ' ਵਿਚ ਸੰਥੁ ਨਾਮਣੇਉ ਮਨੁ ਲੀਨਾ' ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਵਾਲਾ ਪਾਠ ਬੁਨਨਾ ਭਰਨਾ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਕੇ ਨੀਕ ਬੀਜ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਦੱਸੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ ਕਾਰਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ), ਸੰਥੁ (ਸਮੁੱਥ), ਸਿਪਤੀ (ਸਿਭਤੀ), ਕਾਨੀਓ/ਕੀਰੀਓ (ਕੀਰੀ ਮਤਲਬ ਦੇ ਕੁਝ ਉਚਾਰਣ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪ੍ਰੋਤ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ, ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ 'ਬੁੱਧ ਰੂਪ' ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ। ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਜਾਦੂਆ ਪਛਾਣਿਆ ਪ੍ਰਥਿਕਾ ਸੁਰੱਜੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਈ ਬੀਜ ਪੁਰਾਤਨੀ ਪਕੜ ਲੈ ਕੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਕਰਤਾਰਾਂ ਵਰਤਿਆ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਮੁਢਲੇ ਸੰਚਿਆ ਨਾਲੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਹੋਏ ਸੰਚੇ ਉਕਾਈਆਂ ਦੇ ਪਾਠ ਹੋਏ ਤਕ ਮੁਕਤ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਤੋਂ ਜਿੱਥੇ ਹੋਵੇ। ਬਿਨਾ ਨ ਚੁਕ ਲਏ ਗਏ ਹੋਣ। ਖੈਰ, ਲੌਕਿਕ ਉਚਾਰਣ ਕਿਸ ਬੀਜ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰਖਦਾ ਹੈ।

੮) ਕਨੌੜੇ ਦੀ ਵਾਂ/ਅਉ/ ਵੀ ਵਰਤੋਂ : ਮੁਢਲੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ੩੦ ਕਨੌੜੇ ਦਾ ਅਛਾੜ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਔਸ/ਅਉ/ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। 'ਕੋਣ' ਨਹੀਂ, 'ਕਉਣ' ਜਾਂ ਕਿਹਾ 'ਕਣ' ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; 'ਅਉ' 'ਪਛਲ' ਪਰਵਾਨ ਸੀ, 'ਪੋਲ' ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੁਰਖ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ/ਕਿਵੇ, ਜਿਵੇ, /ਤਿਕ/ 'ਜਿਉ' 'ਤਿਉ' ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਚੰਗੇ ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਸਿ (ਸੰਪੂਰਨ ਕਾਰਕ ਲਈ) ਅਰਥਾਤ ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ 'ਉ' ਵਧਾ ਕੇ ਗੁਣਾ ਹੋਣ ਜਿਵੇਂ ਮੁਹਰੇ (ਮਹੀ), ਜੀਭਰੇ (ਜੀਭ) ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਦੇ ਇਹ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ (ਨੰ. ੩) ਤੇ 'ਵਿਲਖਣ' ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀਜ (ਨੰ. ੪) ਵਿਚ ਥਾ ਸਨ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਦੀ ਭਾਰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ੋਭ ਦੇ ਸੂਚਕ ਮੰਨ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

੯) ਔਕੜ ਰਹਿਤ/ਉ/ : ਉਪਰਲੀ ਗੱਤ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ੪/ਉ/ ਸੂਰ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ/ਉ/ ਦਾ ਔਕੜ ਰਹਿਤ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਸ. ਜੋਰਿ ਤਲਵਾਲਾ ਨੇ ਬਾਣੀ-ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰ ਕਾਫ਼ੇ ਵਿਚ ਇਕ ਅ. ਪ੍ਰੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹਈ ਹੈ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੨੭ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਉਸ ਦਾ ਅ. ਸੰਥੈ ਨੂੰ ਆਦਿ ਬੀਜ ਦੀ ਨਕਲ ਦਰਸਾਣਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਸੰਚਿਆ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਮੁੱਥੇ ਹੋਣ ਦਾ ਉੱਨਮ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੋਣ ਦਾ ਜਿਕਰ ਵੀ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨੀਸਾਉ ਉਸ ਬੀਜ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਤਲਵਾਲਾ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ੧੬੬੧ ਵਿਚ/ਉ/ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਆਦਿ ਬੀਜ ਦਾ ਪ੍ਰੋਤ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਿਲਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਵਿਚਿਤ੍ਰਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ' ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ

'ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' (ਨੰ. ੨) ਉਪਰ ਉੱਪਰ ਕਬੀਰ ਗੁਸਾਈ ਵਾਲੇ ਪਦੇ (ਪਲੇਟ X, ਚਿਤ੍ਰ C/ਉ) ਵਿਚ ਵੀ ਰਹਾਉ ਨਾਲ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਹਰਨਾਂ ਕਈ ਬੀਜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਦਰੁਸਤੀ ਵਜੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਜੇਹੀ ਇਕ ਬੀਜ ਜਗਰਾਸ ਲਿਖਿਤ (ਨੰ. ੧੯) ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨਾਲ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮਗਰੋਂ ਸੁਧਾਈ ਵਜੋਂ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਗੁੱਥ ਤਾਂ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਅੰਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਜ਼ਿੰਦਗ (ਕਰਜ਼ਾਈ) ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਿੱਧ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਸਾਰਨਕੇ ਵਾਲਾ ਗੁੱਥ' (ਨੰ. ੨੦) ਤੇ 'ਅਮਲਕ ਬੀਜ' (ਨੰ. ੩੫) ਵਿਚ ਅੰਕ ਦਾ ਬਕੀਆ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਸਭ ਥਾਂ ਅੰਕ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਕਾਵਿ-ਨਿਰੂਪਣ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਪੰਥੀ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ ਸਤਨਾਮੁ ਸਦੀ ਲੀਨਾਵੀ ਦੀ ਭਾਰਨੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਬਿਅਸ ਵਿਚ ਵੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਪੜਿਆਂ ਦਾ ਅਕਸ ਅਸੀਂ ਔਕੜ ਚਲ ਕੇ ਦਿਆਂਗੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਹਜ ਹੀ ਇਸ ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਪੁਸ਼ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਪਰਾਤਨਤਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਅੰਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਆਉਣਾ ਹੈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀਜਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕ ਰਹਿਤ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸਾਖ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਰਹਾਉ ਨਾਲ ਅੰਕ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਫੋਤੀ ਹੀ ਚਲ ਪਈ ਸੀ, ਜਾਂਵੇਂ 'ਕੁਲ ਕਾਰਣ ਚਲੀ'। ਬਾਬਾ ਮਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ, ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਤੇ ਬਾਣੀ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਬੀਜ (ਜਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੁਢਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਨਾਲ/ਉ/ ਅੰਕ ਲੈ ਕੇ ਆਈਆਂ ਹਨ।

੧੦) ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਭਾਲ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਤੇ ਲਿਖਣ-ਹੋਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ : ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਕ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਪੁਰਾਣੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਭਾਨ ਪਾਨਕ ਇਸ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਲੱਟਾਂ ਤੋਂ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਖੈਰ, ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀਜ ਦੀ ਵਾਂ ਤੇ ਕੋਲ ਬਿੰਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਲਿਖਣ ਦੇ ਪਰਾਤਨ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਕਨੌੜੇ ਦੀ ਵਾਂ/ਅਉ/ ਦਾ ਵਰਤਣਾ ਭੀ ਪਰਾਤਨ ਲਿਖਣ-ਹੋਲੀ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਫ਼ਿਸ਼ਨ ਦਾ ਚਲ ਪੈਣਾ ਵੀ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਬਾਣੀ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀਜ' ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਮੁਲਮੁਲ ਜਾਂ ਮੰਗਲ ਦੇ ਵੇਰੇ/ਉ/ ਨੂੰ ਲਮਕਾ ਕੇ ਹੋਨਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ (ਦੇਖ ਪਲੇਟ XXIV ਚਿਤ੍ਰ ੧੯ ਅਤੇ ਪੰਨੇ ਪੰਨਾ ੨੪੦ ਤੇ ਚਿੱਤ੍ਰਾ ਚਿਤ੍ਰ)। ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਵਿਧੀ ਰਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਇਕ ਪਰਾਤਨਤਾ ਨੂੰ ਸਭ ਥਾਂ ਵਿਆਪਕ ਦਰਸਾਣਾ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਣ-ਹੋਲੀ ਅਸੀਂ 'ਬਾਹਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀਜਾਂ, ਜਿਵੇਂ 'ਰਾਮ ਕਿਰਨ

ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੩) ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਰਾਣਕ ਵਿਭਾਗ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੭) ਵਿਚ ਨਿਰੂਪਿਤ ਹੋਈ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਭਲਮੁਰੂਪ ਅਜੋਗੀ ਸੋਲੀ ਵਾਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਕਾਲ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ, 'ਬਾਣੀ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਦੇ ਨੇੜੇ ਟੇਕੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

੧੧) ਭਲਿਕੂ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ : ਇਹ ਵੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਅੰਤ 'ਤੇ ਏਰਜ਼ ਚਲਿਕੂ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਸਦਾ ਹੈ; ਦੂਜੇ, ਚਲਿਕੂ ਦਾ ਲਿਖਣ-ਢੰਗ ਉਸ ਸ਼੍ਰੋਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਇਹ ਆਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮੂਲ ਕਾਫੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਬੀੜ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੀ ਏਹ ਠਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ, ਇਹ ਇਕ ਬੜਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਹੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਲਿਆ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਟਾਂਕ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ, ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੁਝ ਕੁ ਭਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

੮. ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਣ ਤੇ ਨਿਰੂਪਣ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੂਪ

ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਣ ਤੇ ਨਿਰੂਪਣ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਰੂਪਾਂ ਦਾ ਭਾਨ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੁਝ ਕੁ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਜੇ ਕੁਝ ਜਪਸਟ ਅਤੇ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤੇ ਸਮੇਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :-

੧. ਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਰਾਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਵਰਣਿਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਕਈ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਅਨੁਮਾਨ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਢ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਸਤਿ' ਜਾਂ 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਮੰਗਲ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ। ਬਾਹਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ (ਨੰ. ੩) ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਢਲੇ ਮੰਗਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਈ ਬਾਈਂ ਹੋਈ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੰਗਲ ਵਜੋਂ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਜੋਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਸਾਰੇ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਮੁਢ ਵਿਚ 'ੴ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਜਾਂ 'ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਆਏ ਹਨ। ਪਹਲਾਂ ਛੋਟਾ ਮੰਗਲ

ਲਿਖਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ 'ਸਬੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਹੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈ ਮੁਖਰਿ ਅਜੂਨੀ ਸੰਭਉ', ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ 'ਸਤਿਗੁਰ ਅੰਤ ਤੇ ਮੁਲ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੰਗਲ ਵਜੋਂ 'ੴ ਪਰਸਾਦ' ਲਿਖਣ ਦੀ ਇਹ ਪਰਿਪਾਟੀ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਚਲ ਪੈਣ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਚ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਸਾਡੇ ਸਰਵੋਪਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਅਜੋਗੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਵਿਚ ਮੁਲਮੰਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ) ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸਾਰਨਕੇ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ (ਨੰ. ੨੦) ਹੈ, ਦੂਜੀ ਤਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੩੧) ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਸੰਮਤ ੧੮੧੨ ਵਿਚ ਮੁੜ 'ਅੰਮਲਕ ਬੀੜ ਪਟਿਆਲਾ' (ਨੰ. ੩੮) ਹੈ।

੨. ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਗ ਦੀ ਵੀ ਚਰਚਾ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸੰਬੰਧਨੀ ਪਦ ਤੇ ਟੋਕ ਵਾਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵੀ ਪੂਰੇ ਵੇਰਵੇ ਮਿ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਰਾਗ ਮਾਧ ਮਹਤਾ ਪ ਦਾ 'ਮੇਰਾ ਮਨ ਲੋਚੇ ਗੁਰਦਰਸਨ ਰਾਈ', 'ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਵਿਚ ਰ. ਪ ਹੀ ਟੁਕ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਚਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਹਰ ਮਗਰ ਮਾਮੂਲੀ ਜੇਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਦੁਹਰਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਛੋਟੇ ਗੁ ਰਾਉਂਦੀਆਂ ਬਾਰ ਤੁਕਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇ ਉਸ ਵੇਰਵੇ ਬਣ ਚੁੱਕੀ, ਕੋਈ ਹਰਨੀ ਸੋਲੀ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

'ਸੋ ਦਰ' ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ, ਇਕ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ, ਦੂਜੀ ਰਹਰਾਸਿ ਵਿਚ, ਤੇ ਤੀਜੀ ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ। ਗਇਆ ਹੈ ਕਿ ਰਹਰਾਸਿ ਤੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਾਲੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਹਿ 'ਤੇਰੇ', 'ਤੁਹਨੂੰ', ਆਦਿ ਸੰਬੰਧਨੀ ਪਦ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਧੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਨੂੰ ਸਹੀਵ ਸੰਬੰਧਨੀ ਸੋਲੀ ਦੇਣ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਚਲਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਸ ਬਾ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਬੰਧਨੀ ਪਦ ਵੀ ਨਕਲ ਹੋ ਗਏ, ਜਿ 'ਵਿਲੱਖਣ ਕੇ ਪ੍ਰਾਈਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਦੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ 'ਸੋ ਦਰ' ਦੇ ਪਾ ਇਹ ਹੁਣ ਵੀ ਹਨ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲਾ ਜ ਕਹਿਆ, ਤਾਂ ਜਪ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਸੰਬੰਧਨੀ ਪਦ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਰ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਾਵਿ-ਨਿਰੂਪਣ ਦੀ ਪੱਧਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਇਆ। 'ਸਾਰਨਕੇ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ' (ਨੰ. ੨੦) ਦੇ ਰ ਵਿਚਲਾ 'ਸੰਦਰੁ' ਦਾ ਪਾਠ, ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸੰਦਰੁ ਦੇ ਪਾਠ ਵਾਲੇ

ਸੰਬੰਧੀ ਪਦਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ ਦਰਜ 'ਜੋ ਦਰੁ' ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧੀ ਪਦ ਹਨ। ਸਾਰਨਕੇ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ (ਨੰ. ੨੦) ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਰਾਗੁ ਦੀ ਬੈਠ ਵਿਚ ਬੱਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਛੇੜਿਆ ਤੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਓਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਬਹਾਣਾ ਲਗਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਚਰਚਾਸਿ ਵਿਚਲੇ ਪਾਠ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਖੇ ਬਾਦਿਦ ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਿ ਹਰਚਾਸਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਨਿਤਨੇਮ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਰਾਗੁ ਦੀ ਬੰਦਿਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਗਾਇਨ ਦੀ ਸੁਧਿਆ ਲਈ ਰਚੀਛ ਵਜੋਂ 'ਨਿਗੀ ਰਾਗੁ ਪਰਚੇ ਮਹਲ' ੧ ਖਾਸ ੧ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਪਦ/ਵਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ 'ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਵਿਚ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਾਠ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਜੁੜਿਆ ਪਦ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਮਨ ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰ' ਜੀਉ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮ ਸਮਾਲ' ਵਿਚ 'ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ 'ਜੀਉ' ਵਧ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਲਾ ਆਏ ਹਾਂ। ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧੀ ਪਦ ਨਿਪਟ 'ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰ' ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਣਤ ਬੀੜ (ਨੰ. ੨੦) ਸਾਰਨਕੇ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਛਪੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪਦਿਆਂ 'ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰ' ਤੇ 'ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰ ਜੀਉ' ਦੀ ਬਾਂ ਨਿਪਟ 'ਵਣਜਾਰਿਆ' ਤੇ 'ਪਿਆਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰ' ਆਏ ਹਨ। ਗਾਇਣ-ਸੰਗੀਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਪਦ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਪਾ ਲੈਣਾ ਬੜੀ ਸਭਾਵਿਕ ਜੋਹੀ ਕੱਲ ਸੀ।

ਲੌਕਿਕ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਇਹ ਪਾਠ ਬਾਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਚੱਕਰ ਥਟ ਕੇ ਆਏ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਬਥਾ ਲੌਕਿਕ ਉਚਾਰਣ ਵਾਲ 'ਅਬੁਤ' (ਅਮ੍ਰਿਤ), 'ਸੰਬੁਤ' (ਸਮੁੱਥ), 'ਕਬਿੰਦ' (ਗੋਬਿੰਦ) ਆਦਿ।

੪. ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਫੇਡੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੇ ਚਹਿਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਬਰਧਾਨੁਆ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੁਕਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ 'ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ' (ਨੰ. ੧), 'ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ' (ਨੰ. ੨), 'ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ' (ਨੰ. ੩) ਤੇ ਹਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਪੰਚਦ ਵਾਲੀ (ਨੰ. ੪), ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਵਿਚਲੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਜੋ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਸਾਡੀ ਇਸ

ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣ ਸੁਝਾਨ ਬਾਬੂ ਦਾ ਕਲਾਮ ਹੈ। ਅੱਜ ਤਕ ਇਹ ਉਸ ਲਈ ਗਲ ਚੁੱਕੀ 'ਗੁ' ਵਾਲੀ ਗਾਇਣ ਸੰਗੀਤੀ (ਅਖਿਤ ਅਲਾਹ ਚੰਗੇ ਦੀ ਬੂਟੇ) ਮੁਲਖਿਤ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਜੂ) ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਨੂੰ ਇਸ 'ਚ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਨਸਖਾ ਦੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਕਲਾਮ 'ਗੁ' ਦੀ ਲਗੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ 'ਗੁ' ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗਾਇਣ-ਸੰਗੀਤੀ ਕਾਰਣ ਦੁਬਿਆ ਪਦ ਹੈ।

ਗੱਲ ਦੀ ਪੁੱਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਗੁੱਥ 'ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਅਛ ਅਛ ਨਾਥਾਂ ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਕੁਚਾਂ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੋਂਦਾ ਰਹਿਆ। ਮੋਢੀਆਂ ਗ੍ਰੰਥ ਨੇ ਹੁਣ ਵਾਲਾ ਸਰੂਪ ਰੱਖਾ ਚਿਤ੍ਰ ਪਾ ਕੇ ਖਿੱਚਿਆਰ ਕੀਤਾ। 'ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਣ' ਲਿਖਿਤ ਗ੍ਰੰਥ' (ਨੰ. ੧੯) ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੨੪ ਵਿਚ ਰਿਖਾਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਨੇ 'ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਸਹੀ' ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦਿੱਤੀ ਹਈ ਹੈ 'ਦਸਦਾ' ਹੈ ਕਿ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਮੇਂ ਤਕ ਵੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਬਾਰੇ ਮਤਭੇਦ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਅਗੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਵਿਚ ਮਾਰੂ ਰਾਗੁ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਕਿਦਾਰਾ ਰਾਗੁ ਦੀ ਸੰਗ੍ਰਿਹਾ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਸੀ। ਮਕਰਾ ਲਿਖਾਰੀ ੨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਪਰੋਂ ਕਿਦਾਰਾ ਕਟ ਕੇ ਮਾਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਾਇਣ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੋਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸੰ ਇਸੇ ਲਈ ਅੱਜ ਕਲ ਦਲੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੩ ਦੀ ਵਾਰ ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਂਦ ਹੋਈ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪਹਲੀ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਆਇਆ ਮਹਲਾ ੩ ਦਾ ਸਲੋਕ 'ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣੀਐ ਭਾਈ ਸਬਦੇ ਕਰੇ ਪਿਆਰੂ' ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਦਾਰ ਰਾਗੁ ਦੀ ਵਾਰ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਸਾਰਨਕੇ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ' (ਨੰ. ੨੦) ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦਰਜ ਹੀ ਰਾਗੁ ਕੇਦਾਰਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ 'ਲਾਹੌਰੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੬) ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ 'ਵਾਰ ਕਿਦਾਰਾ ਮਾਰੂ' ਦੇ ਮੁਥੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਪੁਕਿਰਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸਾਂਝ ਕਾਟਣ ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ ਤੇ ਰਾਗ ਕਿਦਾਰਾ, ਕੁਝ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਗਰਾਜ ਲਿਖਿਤ ਗ੍ਰੰਥ' (ਨੰ. ੧੯) ਵਿਚ ਦਰਜ ਵੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਾਗੁ ਰੁਪਾਹੀ ਸਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਨ੍ਹ ਵਿਚ ਚਿਰਕਾਲ ਪਿੱਛੇ ਆ ਕੇ ਬੈਠਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

੪. 'ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ' ਤੇ ਸੰਭਵ ਹੋਣ ਤਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਦੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪੋਚ-ਦਰ-ਪੋਚ ਬਾਰੀਕੀ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ (ਨੰ. ੫) ਵਿਚ ਰਾਗ-ਵੰਡ ਬਾਰੀਕੀ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ ਨਾਂ ਹੀ ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। 'ਅਗੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਵਿਚ ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਤੇ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਬਾਣੀ 'ਬਿਭਾਸ' ਤੇ 'ਚਿਤੌਲ' ਆਦਿ ਦੀ ਅਗੋਂ ਬਾਰੀਕੀ ਭਰੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਬਸੰਤ 'ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' (ਨੰ. ੩), 'ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਅਤੇ 'ਭਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਵਾਲੀ ਦੂਜੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੩੧) ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਪਹਲਾਂ ਨਿਪਟ 'ਬਸੰਤ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ 'ਚਿਤੌਲ

ਕਰ ਬਾਬਾਂ 'ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗੁ ਪਰਭਾਤੀ 'ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਪਰਭਾਤੀ' (ਸਿਵਾਇ ਇਕ ਦੇ ਬਾਬਾਂ ਦੇ ਜਿੱਥੇ 'ਪਰਭਾਤੀ ਲਿਖਿਆ' ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ) ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ 'ਬਿਡਾਸ' ਪਦ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫਿਰਾਨ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਬਣਿਆ। ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਰਾਂਵੀਂ ਭਰੀ ਇਹ ਵੰਡ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦਰਗ-ਦਰ-ਵਰਗ ਵੰਡ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਰਾਗੁ ਗਾਉਣੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਰਾਗੁ ਗਾਉਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਗੁਆਰੇਰੀ, ਚੈਰਾਕਟਿ, ਪੂਰਬੀ, ਚੇਤੀ, ਮਾਲਵਾ, ਮਾਝ, ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜੇਹੀਆਂ ਥੀਏਜ਼ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਰਗ ਰਹਿਣੀ ਨਾਲ ਸਭ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਕੇਵਲ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਕੇਤਿਤ ਹਨ। 'ਅਮੱਲਕ ਬੀੜ ਪਟਿਆਲਾ' (ਨੰ ੩੬) ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੮੧੨ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ, ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਭੇਦ ਬੀੜ ਚੌਰਨ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਹਤ ਸੁੱਧ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸੁਪਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੀਕ-ਦਰ-ਬਾਰੀਕ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਭ ਬਾਬਾਂ ਤੇ ਫਿਰਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਵਲ ਕੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਖਾਰਿਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। (ਚੌਥੇ ਪੱਠੇ XXXVI, ੧੩੩-੩੩੪) ਇਹ ਚੀਜ਼ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਜਟਿਲ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਸਚੈ ਹੀ ਸੰਪਾਦਨ ਦੀ ਮੁਦਲੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਵਿਕਾਸ-ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸਾਧਾਰਣ ਰਾਗ-ਵੰਡ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਮੁਢਲੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਹਨ।

੫. ਰਾਗ-ਯੋਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਗਾਂਹਵਧ ਵਿਚ ਵੰਡ ਨਿਹਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ 'ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ' (ਨੰ ੧) ਵਿਚ ਦਿਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਛਲਾਣੇ ਛਲਾਣੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨੀ ਜਾਂ ਪਰਥਾਇ ਗਾਣਾ। ਪਰੰਤੂ ਘਰੂ 'ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ' ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਵੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਸਹਾਇ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ (ਨੰ ੨) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਬਾਹਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' (ਨੰ ੩) ਦੇ ਅਗਲੇ ਅਬਵ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹਿੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਪਾਠ ਕਿਸੇ ਬਾਂ ਲਿਖੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਏ। 'ਵਿਲੱਖਣ

ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਿਰਸ਼ ਕ੍ਰਿਤ

(੧) ਆਬਰੋ ਸਜਨਾ ਦਰਸਨ ਦੇਖੁ ਭੋਰਾ ਰਾਮੁ ਛੰਦ ਦੰਤ ਪੁਨਿ ਭਾਵਣ ਪਰਿਭਾਸਿ ਹੋਇ।

(ਪੜ੍ਹ: ੨੩/੪)

(੨) ਆਬਰੋ ਸਜਨਾ ਦਰਸਨ ਦੇਖੁ ਭੋਰਾ ਰਾਮੁ ਛੰਦ ਦੰਤ ਪੁਨਿ ਭਾਵਣ ਪਰਿਭਾਸਿ ਹੋਇ (੨੫/੪)

(੩) ਆਬਰੋ ਸਜਨਾ ਦਰਸਨ ਦੇਖੁ ਭੋਰਾ ਰਾਮੁ ਛੰਦ ਦੰਤ ਪੁਨਿ ਭਾਵਣ ਪਰਿਭਾਸਿ ਹੋਇ (੨੬/੪)

(੪) 'ਪੁਨਿ' ਤੇ 'ਪਰਿਭਾਸਿ/ਭਾਵਣ' ਦਾ ਭਾਵ ਉਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਜੋ 'ਭੇ ਅੰਗਿਰਸ਼ ਗਾਥਾ' ਦਾ ਹੈ।

ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਦੇ ਤਰਕਕਰਿਆ ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ, ਇਹ ਘਰ ਦਰਜ ਹਨ।

੬. ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਿਖਿਆ ਕਾਫ਼ੀ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਨਾ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਉਪਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਥਮ ਸਥਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਤਿੰਨ ਤੁਕੇ, ਚੌਥੇ, ਇਕ ਤੁਕੇ ਆਦਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸਨ। ਬਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਛੰਤ ਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਪੰਥੀ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਆਦਿ ਨੂੰ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਮਕਰ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਵਾਰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਸਭਾਇਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਕ੍ਰਮ ਭੇਦ ਹੋਇਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਬੇਸਮਝੀ ਕਾਰਣ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਬਉਪਦੇ 'ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ' ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਅਣਜਾਨ ਕਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅ. ੮੫ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਰਖਿਆ, ਉਹ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਨੇਕ ਨਿਯਮ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

੭. ਬਾਣੀ-ਦਰੀਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਵੀ 'ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ' ਨਿਸਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਮਹਾਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਸੰਗਿਆ। 'ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ' ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਨੂੰ ਪਹਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਨਾਮਦੇਵ ਕਬੀਰ ਦੇ ਮਕਰ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਰ ਭਗਤ। ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਨੂੰ ਅੰਤ 'ਤੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਇਹ ਕ੍ਰਮ ਭੰਗ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੰਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਕ੍ਰਮ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਦਭੁਤ ਗੱਲ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਕਬੀਰ ਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਭਗਤ ਸਮਝ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਬਾਂ 'ਕਬੀਰ ਨਾਮਾ ਬਾਬੇ ਕੇ ਭਗਤ' ਨਿ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰ ੧੦, ਪਉੜੀ ੧੫ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਭਗਤ ਤੇ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

੮. ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਫ਼ੀ-ਵੰਨਗੀ (ਬਉਪਦੇ, ਸ਼ਬਦ ਸਲਕ ਆਦਿ) ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪਦੇ ਉਪਰ, ਇਸ ਵਕਤ ਹਾਥ ਤੇ ਮਹਲਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪਦੇ ਦੇ ਨਿਖੇੜੇ ਲਈ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਮਹਲਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਪਦੇ ਤੇ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਚਲੀ। ਮੁਦਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ

ਕਿਤੇ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪੁੰਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਸੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਨਿਪਟ ਰਾਗੁ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ, ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹ-ਕਰਣਾ ਪਾਸੇ ਨਿਯਮਿਤ ਅਰੂਪ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਇਆ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਘਰੂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਣਿਆ। ਫਲਸਰੂਪ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਬਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਦਾਵਾਂ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਰਚਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਖਸ਼-ਪੁੰਜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲੇ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਫਲ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਤੇ ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਸਬਦ-ਪੁੰਜ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਮਹਲ ਤੋਂ ਬਣੀਰ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਹਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਏ ਗਏ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਏ ਮੰਗਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਘਰੂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਪਹਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਇੰਝ ਕਹ ਲਓ ਕਿ ਕੁਝ ਸੰਗ੍ਰਹ-ਕਰਣਾ ਇਸ ਪਰਿਪਾਟੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਹਰ ਗਈਆਂ ਬਾਣੀ ਤੇ ਮੰਗਲ ਬਾਅਦ ਵਿਚ, ਸਧਾਰੇ ਢੰਗ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਫਲਸਰੂਪ ਮਹਾਂਲਿਆਂ ਤੋਂ, ਮੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹੀਨ ਬਖਸ਼-ਪੁੰਜ ਮੁੱਢਲੇ ਸੂਤਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਮੰਨਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

੯ ਬਾਣੀ-ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ਛਕਿਆਂ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ, ਮਾਝ ਭਉਂਕੀ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਬਸੰਤ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਨ, ਆਦਿ ਕਈ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਢੰਗ ਵਿਆਪਕ ਵਰਤਾਰਾ ਨਾ ਲੈ ਸਕਿਆ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਛਤ੍ਰੀ ਹੀ ਅੱਕਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਹ ਰਚੀ ਗਈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਬਾਣੀ-ਰਚਿਤਾ ਲਈ ਅੱਕ ਅੱਛ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪਹਲੀ ਆਣ ਬਾਣੀ-ਰਚਿਤਾ ਦੇ ਅੱਕ ਜੋੜ ਕੇ, ਵਧਦਾ ਜੋੜ ਵੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅੱਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋੜ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗਣੇਸ਼ ਅਸੀਂ ਬਾਬਾ ਸਿੰਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ।

ਜਾਗੁ ਦੀ ਹਰੇਕ ਕਾਵਿ-ਵਿਧਾ (ਚਉਪਦੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ, ਛੰਤ ਆਦਿ) ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰਾਗੁ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਬਾਣੀ-ਰਚਿਤਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਜੁਮਲੇ ਦੇਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਕਈ ਥਾਂ ਵਿਚ ਦੋਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਅਦ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕਾਵ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸੰਪਾਦਨ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਗਤੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਮਲਿਆਂ ਦੀ ਢੋਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਬਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

੧੦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜਿੱਥੇ ਖੜਕ-ਅਕਾਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਭਰਕਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਸਹਿਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਲੇਖਕ ਪਹਲਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਭਰਕਰੇ ਹੀ ਚੁਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

→ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ ਸਰਵੋਪਰ ਵਾਲੇ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦਾ ਭਰਕਰਾ ਵੀ ਬਾਹਰੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਸਿਧ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੧੧. ਮੁਢਲੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮਕਰ ਮਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਅਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਬਚ ਰਹੇ ਉਹ ਉਥੇ ਜਿਥੇ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਦੂਜਾ ਕਾਰਣ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਇਹ ਜਾਣ ਬੂਝ ਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਵੀ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦੀ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਈ ਅਲੌਕਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੁਢਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮਕਰ ਇਕ ਦੋ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਨਿਖੇੜ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨ ਹੋਣ।

੫. ਸੰਪਾਦਨ-ਕਾਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ

ਉਪਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਮੁਢਲੇ ਉੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਣ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ, ਬਹੁਤ ਪਹਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ ਅਜੇਹਾ ਖਿਆਲ ਕਰਨਾ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਲ-ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਕਾਲ ਦੇ ਕਿਸ ਅਭਵੇਂ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਭੁੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਬਹੁਤ ਪਹਲਾਂ ਹੋਈ ਤੇ ਬਦਲਦੀ ਵੀ ਥੋਰ ਥੋਰ ਤਕ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹੀ। ਅਨਮਾਨ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਉਹ ਅਨੇਕ ਬੀੜਾਂ ਹਨ ਜੋ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਉਤਸਾਹੀ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭੇਡਾਂ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸੂਚੀ-ਨਮੂਨੇ ਹੁਣ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ 'ਸਾਰਨਏ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ' (ਨੰ. ੨੦) ਤੇ 'ਅਮਲਕ ਬੀੜ ਪਟਿਆਲਾ' (ਨੰ. ੨੯) ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹਨ।

੬. ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਭੇਦ : ਪੁਨਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਤਥਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਜਾਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਕਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਤਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣੀ ਜਾਣਿਕ ਹੈ। ਧਰਮ-ਭਾਵਨਾ

ਨਾਲ ਚੁੱਕੇ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸੰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਏਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ; ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਜਾਂ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਈ ਏਖਦੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਹੀ ਉਹ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸੰਚੇ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਤੇ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਉੱਠ ਭਜਦੇ ਸਨ। ਫਲਸਰੂਪ, ਕਿਸੇ ਇਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਮੁਹਾਦਰਾ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਹੁ-ਬ-ਹੂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਦੂਸਰਾ ਇਹ ਕਿ ਬੀੜ ਬੰਡਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਬੀੜ ਦੇ ਬੱਚ ਨਾਲ ਅਥਵਾ ਉਸ ਦੇ ਸੰਪੁਰਣ ਹੋਣ ਤਕ ਉਭੀਕਿਆ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ; ਜਿਹੜੀ ਜਿਹੜੀ ਬਾਣੀ, ਜਿਹੜਾ ਜਿਹੜਾ ਰਾਗ, ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਇਆ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਫੀ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸੰਚੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏ। 'ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' (ਨੰ. 3) ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ ਧਰਮਸਾਲਾ' ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਸਾਹਿਬ' (ਨੰ. 8) ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸਬੂਤ ਹਨ। ਉਥੇ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਆਇ ਬੀੜ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਸਭ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ; ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈਆਂ ਸੂਝਾਂ ਘੁਮਣ ਘੁਮਾਣ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਸਨ। ਫਲਸਰੂਪ, ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਉਹੀ ਪੂਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਅਸਲ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕੀਰਤ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਲੱਖਣ ਭੱਰੇ ਆ ਜਾਣੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨ ਅੱਛ ਅੱਛ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ (ਨੰ. 6, ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ, ਨੰ. 24, ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਾਲੀ; ਅਤੇ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਪਸ ੧੭੮੬ ਵਿ. ਦੀ ਸੁਰਖਿਅਤ ਇਕ ਬੀੜ) ਲਟਕਦੀ ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾਰ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਸੰਚਿਆਂ ਵਿਚ "ਸੁਧ ਕੀਚੇ" ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਵਾਲੀ ਵਾਰ ਤੇ ਦਰਜ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਸੁਧ' ਸੂਚਨਾ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਪੁਰਣ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸੰਚੇ ਤੋਂ ਨਕਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਸਿਖ ਜਥੜ ਵਿਚ ਘਮ ਰਹੀਆਂ ਸੂਚਾਂ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਉਤਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚਲੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਡਿੱਠ ਕ੍ਰਮ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਧਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਪੈਂਹਦਾ ਸਾਹਿਬ (ਨੰ. 8), ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਵਿਚ ਬਾਣੀਆਂ ਟੁਟੀਆਂ ਸੂਚਾਂ ਤੇ ਅੰਤਰੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ ਹਾਲ 'ਬਾਹੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' (ਨੰ. 3) ਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਲ ਵਧੀਏ, ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ; ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸਾਡੇ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮੁਖ ਧੇਅ ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਉਹ ਆਦਿ ਬੀੜ ਹੈ ਜੋ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਨੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹਾਲੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ

ਆਈ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਹਰਚਾ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਮੁਦਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਬੀੜੀ ਗਈ ਨੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿ ਨੂੰ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰਖ ਕੇ ਕੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ; ਕਹਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ। ਤੇ ਅੰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਨੂੰ ਨੇਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਥਾ ਬਝਾਉਣ ਸਮੇਂ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਭੱਗ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਨਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੇਰਾ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੀ ਮੰਨੀਏ।

ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ ਉਂਝ ਆਏ ਹਾਂ : (੧) ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ; (੨) ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ (੩) ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ। ਇਹ ਵੱਡੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੇਦਾਂ ਜਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੁਲਾਪਾਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਈ ਵਧ ਘਟ ਬਾਣੀ ਵੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਵੱਡੇ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਪੂਰਣ ਚਿਤ੍ਰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦੀ ਇਹ ਨੇਵੇਂ ਆਧਾਰ ਲਭਦੇ ਹੋਣਗੇ।

ਮੁਖ ਤੇ ਅਧੀਨ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ

(੧) 'ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ' ਵਾਲੀ ਮੁਖ ਸ਼ਾਖਾ - ਪ੍ਰਾਪਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕਿਣਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਲਿਖਣ-ਮਿਤੀ ਨਾਲ 'ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ' ਦੇ ਨੇ ਵਾਕਾਂਬ ਨਾਲ ਆਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਪੁ 'ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਾਸ' ਦੀ ਠਕਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ, ਅਸੀਂ ਆਦਿ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਹਲੀ ਉਹ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਨਿਖਰ ਰੂਪ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਦੂਜੀ ਉਹ ਜੋ ਇਸ ਵਾਕਾਂਬ ਤੋਂ ਵਿਹੀਨ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਦੀ ਵੱਡੇ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਆਧਾਰ ਇਹੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਅਸਲ ਬ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਤੇ 'ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ' ਬ ਇਹੀ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਹਨ, ਉਥੇ ਬਾਣੀ-ਪਾਠਾਂ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਰੱਖੀਆਂ ਨੇ ਫਲਸਰੂਪ ਅੱਛ ਅੱਛ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ 'ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ' ਵਾਲੀ ਮੁਖ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਖ ਕੇ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ।

(੨) ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ - ਉਪਰਲੀ 'ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ' ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਥਾਨ ਹੈ। ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਦ 'ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ' ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਮ. ੨੪ ਬੋਝਿਆ ਵਾਕ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਲਿਖਾਈ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ। ਜੋ

ਗਿਆਨੀ "ਪ੍ਰਹੇਲ" ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਹੇਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਚੁੱਕ ਵਿਖ ਫਸ ਕੇ ਜੀ ਬੀ. ਸਿੰਘ ਇਸ ਨੂੰ ਖਿਚ ਕੇ ਲਾਹੇਰ ਵਲ ਲੈ ਗਏ। ਉਸ ਇਸ ਵਾਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਛਾਈ ਬੰਨ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਕੀਤੇ ਕਿ "ਛੇਲੀ ਜਾਂ ਕੁੱਝ ਲਿਖ ਕੇ ਅਸੀਂ, ਭਾਵ ਭਾਈ ਬੰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ, ਲਾਹੇਰ ਪਹੁੰਚੇ"। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁੱਬ ਦੀ ਜਿਲਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਲਾਹੇਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਰਿਚਾਇਤ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਬ-ਹਰ ਹਾਲ, ਇਸ ਵਾਕਾਸ਼ ਦੇ ਅਰਥ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਹ ਬਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਵ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ "ਛੇਲ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਕਾਰਜ ਮੁਕਾ"। ਪਰ "ਪ੍ਰਹੇਲ" ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਤੀਕ 'ਮੁੱਢਲੇ' ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: "ਜਾ ਕਾਜੀ ਅਰੁ ਖਾਨ ਨਿਵਾਜ ਕਹਿ ਪ੍ਰਹੇਲ"।^੧ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸ' 40 ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: "ਤਾਂ ਰੁਹੇਲੇ ਆਖਿਆ ਜਿ ਇਸ ਨੂੰ ਉਂ ਕਿਰਣੀ ਢਾਹ ਵੇਚਿ ਪ੍ਰਹੇਲਿਆ ਹੈ"।^੨ ਇਹੀ ਥਾਈ 'ਪ੍ਰਹੇਲ' ਜਾਂ 'ਪ੍ਰਹੇਲਿਆ' ਦਾ ਅਰਥ ਕਾਰਜ ਦਾ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ।

"ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲ" ਵਿਚ "ਜਪੁ" ਦਾ ਭਾਵ ਸ੍ਰਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਪੁ ਦਾ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਮਹਿਬ ਫੌਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: "ਜਪੁ" ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਹੈ: ਇਥਲੀ 'ਜਪੁ' ਨਾਮੀ ਥਾਈ ਨਹੀਂ।^੩ ਉਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਥੀ ਜਿਹਰਾਨ ਪਾਸੋਂ ਲਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਜਪੁ ਅਖਤਰਨ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ, ਭੈਰਿਓ ਮੁਹੋਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਜਪ ਹੈ।^੪ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸ੍ਰਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਇੱਥੇ ਕਿਸੀ ਸੂਰਤ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੇ, ਕਿਉਂਜੋ "ਜਪੁ" ਨਾ ਹੋਣ ਦਰਜ ਥਾਈ ਸਲੋਕ "ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ" ਉੱਤੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਗਲੀ ਥਾਈ ਦਾ ਨਾਂ "ਜੋ ਦਰੁ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਦਾ ਨਾਂ "ਜੋਹਿਲਾ" ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੀ ਥਾਈ 'ਜਪੁ' ਭਕ ਹੀ ਸੰਮਿਤ ਮੰਨਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

^੧ਭੇਲੋ 'ਪ੍ਰਚੀਨ ਗੀਤ' ਪੰਨਾ ੨੩੨-੨੩੩.

^੨(ਸੰਪ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ), ਭਾਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ਪੰਨਾ ੧੬੧.

^੩(ਸੰਪ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ), ਦੂਜਾ ਸਾਫ਼ਟ ਪੰਨਾ ੧੩੧.

^੪ਭੇਲੋ 'ਪ੍ਰਚੀਨ ਗੀਤ' ਤੇ 'ਵਾਕਾ', (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪੰਨਾ ੧੮ ਅਤੇ ੮੩.

^੫ਅੰਗਰਾਨ, 'ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ', ਸੰਪਾਦਿਤ ਦੁਸਰੇ ਪੰਨਾ ੨੩੬ (ਫੋਟੋ ੩੧੯)

ਸ੍ਰਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ "ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੇ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲ" ਨੂੰ ਭੀਜੇ 'ਬ' ਨਕਲ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖਿਚ ਧੂਹ ਤਾਂ ਕੰਮ ਲਗਿਆ ਹੈ।^{੧੦} ਇਸ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਪੁ ਦੀ ਦੂਜੇ 'ਬ' ਨਕਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਧੂਹ ਖਿਚ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਨਹੀਂ।

ਉਪਰਲੇ ਢੰਗਾਂ ਲੱਭਣ (ਪੱਖੀ ਲਿਖਿ ਪ੍ਰਹੇਲੇ ਤੇ ਜਪੁ ਦਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਦਾ ਨਕਲ ਹੋਣ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੀਸਰਾ ਲੱਭਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਖੀ ਦੀਆਂ ਥੀਜਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਫ਼ਦੇ ਤੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਚਲਦਾ ਝੰਡਾ "ਰੁਣ ਵੀਰਨਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ।

ਚੰਬਾ ਇਹ ਕਿ ਥਾਈ ਦੇ ਲੁਪਤ ਰਚੇਤਿਆ ਤੇ ਵਿਧਾਵਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਾਖੀ ਦੀਆਂ ਥੀਜਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਪੁਤੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਵਾਂ ਲੱਭਣ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਸਾਖੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਥੀਜਾਂ ਵਿਚ ਥਾਈ ਦਾ ਭੰਗ ਸਲਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤਰਾ ਸਲੋਕ ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤ ਨਹੀਂ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਛੇਵਾਂ ਵਾਲਾ ਥਾਈ ਵੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ 'ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮਹੰਮਦ' ਤੋਂ ਛੇ ਕੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਸਿੱਧਿ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਵਿਰਾਮਨ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਇਕ ਉਹ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੌ ਪੁਰਖ ਦੇ ਜਟ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਬਥਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਹ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ ਪਰਖ ਦਾ ਜਟ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਪਾਇਆ। ਸਰਬੱਖਣ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਥੀਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਉਪਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਥੀਜਾਂ ਇਹ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ -

(੧)	(੨)
ਬਹਾਮਿ 'ਜੋ ਪੁਕਾ' ਤੇ ਬਿਲਾ	ਭਗਤਾਂ 'ਜੋ ਪੁਕਾ' ਸਹਿਰ
ਐਮ-ਐਸ ੭੯੭ (ਨੰ. ੧੦)	ਬੀਤ ਐਮ-ਐਸ ੧੧੯੨ (ਨੰ. ੨੧)
(੧੬੯੮ ਬਿ.)	(੧੭੩੧ ਬਿ.)
ਬੀਤ ਵਾਲੀ ਥੀਜ (ਨੰ. ੧੧)	ਬੀਤ ਪਿੱਠੀ ਲਾਲਾ (ਨੰ. ੨੨)
(੧੬੯੯ ਬਿ.)	(੧੭੩੨ ਬਿ.)
ਬੀਤ ਭੁਰਾ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ (ਨੰ. ੧੨)	ਬੀਤ ਸਲੋਕ ਰੂਪੀ ਨੀਸਾਵ ਵਾਣੀ (ਨੰ. ੨੪)
(੧੭੧੦ ਬਿ.)	(੧੭੪੪ ਬਿ.)

^{੧੦}ਪੁਰਾਤਨ ਥੀਜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੮੭-੮੮.

(੧)	(੨)
ਬੀੜ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਦਾਤ੍ਵ ਵਿਭਾਗ (ਨੰ. ੧੭)	ਬੀੜ ਨੰਦ ਚੰਦ ਸੰਘਾ (ਨੰ. ੨੫)
(੧੭੨੩ ਬਿ.)	(੧੭੪੫ ਬਿ.)
ਐਮ.ਐਸ. ੧੧੮੯ (ਨੰ. ੨੭)	ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ (ਨੰ. ੩੦)
(੧੭੪੮ ਬਿ.)	(੧੭੫੦ ਬਿ.)
ਬੀੜ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ (ਨੰ. ੩੩)	ਸਰਗੋ ਬੀੜ (ਨੰ. ੩੨)
(੧੭੫੯ ਬਿ.)	(੧੭੫੮ ਬਿ.)
ਬੀੜ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ (ਨੰ. ੩੬)	ਐਮ.ਐਸ. ਜੀ. ੭੪ (ਨੰ. ੩੪)
(੧੭੮੭ ਬਿ.)	(੧੭੬੦ ਬਿ.)
ਬੀੜ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ (ਨੰ. ੪੦)	ਤੀਰਥ ਦਾਸ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ (ਨੰ. ੩੭)
(੧੮੧੭ ਬਿ.)	(੧੭੮੯ ਬਿ.)
ਐਮ.ਐਸ. ਜੀ. ੭੨੯ (ਨੰ. ੩੧)	ਬੀੜ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ (ਨੰ. ੩੮)
(੧੮੨੮ ਬਿ.)	(੧੮੧੧ ਬਿ.)

ਉੱਚੇ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ 'ਸੋ ਪਰਖ' ਵਾਲੀ ਕਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਜੇਹੀ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਾਣੀ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆ ਪਾ ਸਕੀ ਉਂਵ ਭਾਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਇਹ ਚੌਥੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਣ ਲਗ ਪਈ।

(ਅ) ਮਿਸਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਿਸਲ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿਤਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਸਦੀਆਂ ਪਾਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਬੀੜ ਕਰਦੀ ਹੈ 'ਪਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ' ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਪ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਬਸਤਰਤਾ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਨਕਲ ਹੋਇਆ ਦਸਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਹਿਵਾਇਤ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮੂਲ ਕਾਪੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਨਕਲ। ਤਾਂ ਵੀ, ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਅੰਤਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ' ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਵਿਚ ਸੁਰੰਤਰ ਸਥਾਨ ਦੇਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਉੱਲਖ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕਰਾਂਗੇ।

(ii) ਸਵੇਯਾਂ ਉਂਤੇ ਫੋਗ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਖਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੋਗ ਸਵੇਯਾਂ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀਆਂ ਸੱਤ ਬੀੜਾਂ ਆਈਆਂ ਹਨ :

੧. ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ (ਨੰ. ੧੩), ੧੭੧੧ ਬਿ.
੨. ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ (ਨੰ. ੧੫) ੧੭੧੮ ਬਿ.
੩. ਬੀੜ ਸਿਖ ਰੋਵਰੋਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨੰ. ੪/੩ (ਨੰ. ੧੬) ੧੭੨੨ ਬਿ.
੪. ਰਾਮ ਰਾਇ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ (ਨੰ. ੨੮), ੧੭੪੯ ਬਿ.

੫. ਬੀੜ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (ਨੰ. ੨੮), (੧੭੬੮ ਬਿ.)
੬. ਡਾ. ਤਿਲੋਚਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੩੫), (੧੭੬੨ ਬਿ.)
੭. ਬੀੜ ਸੋਚੀ ਆਸਾ ਸਿੰਘ (ਨੰ. ੪੩) (ਮਿਤੀਹੀਨ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ' ਵਾਕਾਂਸ਼ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਏ-ਆ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਪੁ ਦੀ ਨਕਲ ਹੋਣ ਦਾ ਉੱਲਖ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ ਦੀ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ (੮) ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੱਛਣਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਥਮਤਮ ਬੀੜ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ (ਨੰ. ੧੩) ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ "ਅਉਧੁ ਸੋ ਚੈਗੀ ਕੁ ਪੈ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਦਾ ਪੰਚਮ ਮਹਲ ਦਾ ਲੱਛਣ "ਰੂਣ ਖੰਡਨ" ਲੱਛਣ ਹੈ। ਮੀਰਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਤੇ ਸੁਰਦਾਸ ਦੇ ਪਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਵਾਲਟੂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੋਰ ਫੋਗ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ 'ਸੋ ਪਰਖ' ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ 'ਦ ਤਰ੍ਹਾਂ' ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਇਹ ਸ਼ਾਖਾ ਉਪਰ ਵਰਣਿਤ-ਸ਼ਾਖਾ (i) ਉੱਲਖ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਸਥਿਤੀ 'ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ' (ਨੰ. ੧੩) ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਕਾਪੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਲ ਦਰਜ ਹੋਏ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗੁ ਕਉੜੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲੀ" ਜਾਂ ਮਲਾਰ ਰਾਗੁ ਦਾ ਪੰਚਮ ਪਾ ਆ. "ਪ੍ਰਾਨ ਮਾਨ ਏਕ ਨਾਮ" ਕੁਝ ਕਾਪੀਆਂ ਵਿਚ "ਰੂਣ ਖੰਡਨ" ਦੀ ਇ ਘੁਸਤ ਆਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਬਾਅਦ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਹੋਈ ਦਖਲ-ਅੰਤ ਲੱਛਣ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਉਪਰ-ਵਰਣਿਤ ਹੀ ਸਨ।

(iii) ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਉਂਤੇ ਫੋਗ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਤੀਜੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਉਹ ਬੀੜਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫੋਗ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਇਹ ਹਨ

- ਲਾਹੌਰੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੮), ੧੬੬੭ ਬਿ.
- ਐਮ.ਐਸ. ੧੦੮੪ (ਨੰ. ੧੮), ੧੭੨੩ ਬਿ.
- ਜੰਗਰਾਜ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੯), ੧੭੨੪ ਬਿ.
- ਬੀੜ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ (ਨੰ. ੩੧), ੧੭੫੫ ਬਿ. (ਅੰਦਾ ੬)

ਇਹ ਸ਼ਾਖਾ ਲੱਛਣਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਖਾ (ii) ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ, ਫਰਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਵਿਚ ਫੋਗਾਂ ਦੇ ਸਵੇਯਾਂ ਨੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਆ ਨੇ ਲਈ ਹੈ। ਸ਼ਾਖਾ (ii) ਵਾਂਗ ਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ' ਆਇਆ ਹੈ, ਨ 'ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੇ

ਨਕਲ' ਦਸਿਆ ਹੈ। 'ਸ ਪੁਰਖ' ਵਾਲਾ ਸ਼ੁੱਧ ਵੀ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਹਾਈ ਇਸ਼ੂ ਅੰਗ ਬਣਿਆ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਹੌਰੀ ਬੀਡ (ਨੰ. ੮) ਵਿਚ ਇਹ ਮੰਗਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਾਇਆ ਹੈ ਬੀਡ ਐਮ-ਐਸ. ੧੦੮੪ (ਨੰ. ੧੮) ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਜੰਗਰਾਸ ਨਿਖਿਤ ਗ੍ਰੰਥ (ਬੀਡ ਨੰ. ੧੮) ਵਿਚ ਇਹ ਮੰਗਰ ਹੈ ਭੈ ਭਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਵਾਲੀ ਬੀਡ (ਨੰ. ੩੧) ਵਿਚ ਇਹ ਨਿਖਿਤ ਹੋ ਜ਼ਕਰਾਂ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀਆਂ ਬੀਡਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਅਦਿ ਫਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕਿਆਸ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਵੈਯੰ ਉੱਤੇ ਅੰਤ ਵਾਲੀ ਤੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਅੰਤ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਇਕ ਸਾਥ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਨਿਰੂਪਣ ਦੀ ਬੰਧੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਦੀ ਢੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੀ। ਬੰਧ ਬੰਧੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਫਕਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਹ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਦੇ ਮਗਰ ਰਖੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੇ ਤੋਂ ਦੇ ਸਵੈਯੰ ਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਖਾ (II) ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਿਲ (addendum) ਮੰਨਿਆ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਭੋਕ ਉਸ ਭਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਭੋਰਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੰ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਤਿੰਨ ਵਾਂਗ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਾਖਾ (III) ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਭੋਰਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੰ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿ ਹਾਲਤ ਲਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਸਭਾ ਬਲਵੇਵ ਦੀ ਵਾਤਾ ਸਾਂ 'ਸਥ' ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਖਾ (III) ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੇ ਪਾਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅੰਤਿਕ ਕਰਨ ਦੀ ਬੰਧੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਬਰਦੇ ਕਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰੰਤੂ ਨਿਆਇ ਸਵੈਯੰ ਨੂੰ ਬਿਲ ਰੂਪ ਮੰਨ ਕੇ ਸਵੈਯੰ ਉੱਤੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਹਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਆਦਿ ਬੀਡ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇਸ ਪਖ ਤੋਂ ਕੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੰਗਰਾਸ ਜਿਸ ਦਾ ਭੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ (ਨੰ. ੧੮) ਨੂੰ 'ਸੰਪੂਰਣ ਤੇ ਸਹੀ' ਲਖਦਾ ਹੈ। ਸਰਗਫਰਾਸੀ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗਾਇ ਲਿਖਿਤ ਬੀਡ (ਨੰ. ੨੮) ਨੂੰ ਜੋ ਸਵੈਯੰ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਦਿ ਬੀਡ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਿ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਕੋਲ ਬੀਡੀ ਸਪਰਟ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਾਰਣ ਸਿਖ ਦੇ

ਮਨ ਵਿਚ ਮੰਦਾਦਣੀ ਤੇ ਸਲੋਕ 'ਭੋਰਾ ਕੀਤਾ ਚਾਤੇ ਨਾਹੀ' ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਲਈ ਇੰਨੇ ਢੁਕਵੇਂ ਸਨ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਨੇ ਸਲੋਕ 'ਵਾਰ' ਤੇ ਵਧੀਕ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਇਦ ਇਹ ਵੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖ ਕਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਪੁ ਆਦਿ ਫਰਾਣੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਆਦਿ ਬੀਡ ਦਾ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂਪ ਹੋਏ ਹੋਏ ਭੋਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਭੋਰ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਉੱਤੇ ਪਾਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇੰਝ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਵਾਲੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਚਲ ਨਿਕਲੀ ਅਤੇ ਸਵੈਯੰ ਯਾ ਭਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਭੋਰ ਪਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਰਿਪਾਟੀਆਂ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਖਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ।

(iv) ਮੰਗਲ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਸ਼ਾਖਾ, ਬੀਡਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸ਼ਾਖਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਾ ਸਮੁੱਚੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖਣ-ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿਚ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਸਭ ਵਾਂਗ ਨਿੱਕੇ ਮੰਗਲ, 'ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਲਾਤ੍ਰ, ਸਿਵਾਇ ਸਪੁ ਵਿਚ ਕੋਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਟਾਂਕੇ ਗਏ ਹੋਣ ਦੇ, ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ 'ਸਾਰਨਕ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ' (ਨੰ. ੨੦), 'ਭਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਵਾਲੀ ਬੀਡ' (ਨੰ. ੩੧) ਅਤੇ 'ਅਮਿਲਕ ਬੀਡ ਪਟਿਆਲਾ' (ਨੰ. ੩੮), ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਬੀਡਾਂ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇੱਕੋ ਮੰਗਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਪਰਾਣੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

(v) ਭਰਕੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਣ ਭੋਰ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਜੋ ਤਤਕਰਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰੂਪਣ ਨੂੰ ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਇਕ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼ਾਖਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੀਡਾਂ ਦੀ ਹੱਦਬੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ ਲੱਭੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਪੇਸ਼ੀ ਦਾ ਤਤਕਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਤਿੰਨ ਗ੍ਰੰਥ ਆਏ ਹਨ —

੧. ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀਡ (ਨੰ. ੫), ਸਮਾਂ ਫੱਥੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ
੨. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਵਾਲੀ ਬੀਡ (ਨੰ. ੩੧), ੧੭੫੫ (ਨਿਕਟ)
੩. ਅਮਿਲਕ ਬੀਡ ਪਟਿਆਲਾ (ਨੰ. ੩੮), ੧੮੧੨ ਬਿ.

ਸਬਦ-ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਰਾਗ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਨਾਲ ਸਬਦ ਢੂੰਡਣ ਵਿਚ ਜੋ ਅਸਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਬੀਡਾਂ ਕਈਆਂ ਸਬੂਤ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਤਕਨੀਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਇਕ ਦੋਜ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ

(vi) ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਿਖੇੜੇ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ : ਉਪਰ ਵਰਣਿਤ ਪੰਜੋਂ ਸ਼ਾਖਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਛੋਟੀ ਸ਼ਾਖਾ ਵੀ ਥੀ ਜੋ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਾਖਾ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਲਗੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ। ਇਹ ਸ਼ਾਖਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਅਡ ਰਖ ਕੇ ਵਾਚਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰੱਖ ਕਰਦਾ ਇਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇਕ ਉਦਮ 'ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ ੫) ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਨਿਪਟ ਕੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਕਹਿਆ ਕਥਿਤ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਉਦਮ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਵਾਲਾ ਕਥਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸ ਵਕਤ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸੋਠੀ ਦੀ ਜਿਤਾਨ ਪਾਸ ੪੭ ਹਜ਼ਾਰ ਨੌਰ, ਨਵੀਂ ਚਿੱਠੀ, ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਦਮ ਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਟੋਹ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(vii) ਲੌਕਿਕ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ : ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਣ ਹਨ : ਪਹਲਾ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਲਗਪਗ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠਾ ਹੈ—ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੇਸ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਹੋ ਸਿਆ ਨਾਲ, ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਹਨ; ਤੀਜਾ, ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ, ਬਹੁਤੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਲੌਕਿਕ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਹਨ—ਚੌਥਾ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਕਈ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਲੌਕਿਕ ਉਚਾਰਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ 'ਬੰਬੀਰ, ਅੰਬਿਰ, ਸਿਪਰੀ ਆਦਿ, ਚੌਥੇ ਇਹ ਕਿ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਭੰਨ-ਤੌੜ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਹਰੇਕ ਸਰਧਾਲੂ ਦੀ ਇਹ ਲਾਲਸਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁੱਧ ਤੇ ਪਰਮਾਣਿਤ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਉਸ ਕੋਈ ਫਰਕ ਪਾਠ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਬਿਨਾਂ ਵਿਚਾਰੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸੁਧ ਪਾਠ ਵਿਚ ਬਦਲ ਲਿਆ। ਇੰਨਾ ਇਹ ਕਿ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਮੁੱਢਲੀ, ਸਾਲਮ ਸਬੂਤ ਹਾਲਤ ਵਾਲੀ, ਕੋਈ ਬੀੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਭੰਨ-ਤੌੜ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਚਰਚਾ ਦਾ ਰਾਤਪਰਸ ਇਹ ਕਿ ਦੇਸ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਠੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਇੰਨੇ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਦਿੱਤੀ ਵਡਾਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਦਾ ਸਾਡਾ ਸੁਖਲ ਲਭ ਕੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਰ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਪਏ ਉਪਰ ਸਾਦੀ ਚੰਗੀ ਸਾਖਾ ਵੰਡ ਤੇ ਹੀ ਸੰਤੋਖ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ, ਹਜ਼ਕਵੇਂ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਜੋ ਲਭਣੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ

ਸ਼ਾਖਾ ਵਿਚ ਰਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ 'ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਬੀੜ ਇਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਾਠਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੱਚੀ ਮਿਹ ਪਰਮਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਬਾਣੀ-ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਇਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਾਈ ਪੋਥੀ' (ਨੰ ੩) ਦਾ ਜਪ ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਹਾਰਣੀ ਹੈ।

੭. ਵਿਚਿੰਨ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਸੀ ਤ

ਪਿੱਛੇ ਅਸੀਂ 'ਮੁਦਲੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਕ੍ਰਮ' ਦੇ ਪੋਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ" ਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸੰਕ੍ਰਮ-ਕਰਤਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿਰਲੇਖ ਆਦਿ ਲਿਖਣ ਦੀ ਡੋਲ ਦਾ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਚਿਖਾਇਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਮੰਗਲ ਵਰਤਦੇ ਸਨ, ਨਿੱਕੇ ਮੰਗਲ ਤੇ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਨੂੰ ਕੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ? ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਕਿਵੇਂ ਚਲਦੇ ਸਨ, ਅਧੀਨ-ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਕੀ ਸੀ ਸ਼ਾ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ਲਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀ ਬਣਾ ਸੀ? ਫਿਰ, ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਢਲੇ ਸੰਕ੍ਰਮ-ਕਰਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਦਾ ਭੂਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਣੀ, ਖੋਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ, ਟਕ ਮਿਲਿਆ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਉਥੇ ਜਿਵੇਂ, ਜਾਂ ਮਾੜੀ ਮੰਟੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੀਕ ਲਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸੋਧ-ਦੁਰ-ਕਿਰਿਆ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਕੜੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੀ, ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਰੂਪ (format) ਵਿਚ ਪੜਿਆਈ ਤਾਂ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਫਿਰ ਵੀ ਫਲਾਵਾ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਖਿਰ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ?

"ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ" ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ (i), ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅਸਾਂ ਦੇ ਮਿਸਲਾਂ ਹਨ—ਇਕ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ' ਤੇ ਦੂਜੀ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ—ਦੋ ਪਹਲੀ ਮਿ. ਲ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਬੜੇ ਗੰਢੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਸ ਦੇ ਆਰੂਪ ਦੀ ਡੋਲ, ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਲਸ਼੍ਰੂਪ, ਇਸ ਮਿਸਲ ਵਾਲਾ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਨਾਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਥਮ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪਿੱਛੋਂ ਪੰਨਾ ੪੨੩ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਕਾਲ ਜੋ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਪੋਰਵੀ ਬੀੜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨੇਮ ਸਭ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਕੁ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਨਿਭਿਆ ਦਿਸਦਾ।

'ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ' ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਦੂਜੀ, ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ, ਮਿਸਲ ੮ ਪੱਖੋਂ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੀ ਹਾਰਣੀ ਹੈ। ਉਪਰ ਪੰਨਾ ੪੨੩ ਦੇ ਕਾਲਮ ੨ (ਸਿਰਲੇਖ ਹਨ, ਉਹ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਹੋਲੀ ਹੋਣੀ)

ਹੋਈ, ਅਨੁਸਾਰਨ ਕਰਦੇ ਭਰੋ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਹਲਾ ਰਾਗ, ਵਿਰ ਮਹਲਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ (ਜੋ ਕੋਈ ਹੁਕੂ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ) ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ (ਚਉਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਆਦਿ) ਤੇ ਘਰੂ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਫਲਸ਼ੂਰੂਪ ਪ੍ਰੋੜ ਵਰਗ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵਾਲੀਆਂ ਥੀੜਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ ਇਸ ਢੰਗ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ

ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧ ਚਉਪਦੇ ਪਹੁ ੧

ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੫ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਘਰੂ ੧

ਰਾਗੁ ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੪ ਚਉਪਦੇ ਘਰੂ ੧

ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਘਰੂ ੨

ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੂ ੪ ਛੰਡ

ਇਸ ਪਿਛਲੇ (ਘਰੂ ੪ ਛੰਡ) ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਗਿਆ ਹੈ, 'ਛੰਡ' ਘਰੂ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਅਜੇਹੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਹਰ ਥਾਥਾ, ਹਰ ਥੀੜ ਵਿਚ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪ੍ਰਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਲਿਖਾਰੀ ਅਸਾਵਰਾਨ ਹਵੇ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਸੂਚਨਾ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਕ ਥੀੜ ਦੇਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਥਰ "ਕਾਗੋ" ਕਿਤ ੩ ਮਹਲਾ ਪਦ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ, ਕਿੰਦੇ ਮਹਲਾ ਪਦ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਪਰ ਘਰੂ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ, ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਘਰੂ ਦੇ ਮਗਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਜੇਹੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸੂਝਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਖਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਵਾਕ ਦੇ ਸ਼ੁੱਠ ਅੰਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਚਿਤ ਇਕਸਾਰਤਾ ਰਖਣੀ ਹੀ ਹੈ।

ਸਵੈਯਾ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਾਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਅੰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਆਗੂ-੫ ਦੇ ਪੰਖਾ ਵਧੇਰੇ ਚੁੰਝਨ ਲਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਲਾਂ ਥਾਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸ਼ੁਰੂਪ 'ਸਾਰਨਕੇ ਵਾਲਾ ਗੁੱਥ' (ਨੰ. ੨੦) ਹੈ। ਇਹ ਮਿਸਲ ਪਹਲ ਰਾਗੁ ਨੂੰ, ਦੂਜੇ ਮਹੱਲੇ ਨੂੰ, ਤੀਜੇ ਥਾਣੀ ਦੇ ਨਾਂ ਯਾ ਕਾਵਿ-ਭੇਦ ਨੂੰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਘਰੂ ਅੰਤੁ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਮਰਯਾਦਾ ਭੰਗ ਹੋਈ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ -

੧. ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਥਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫

੨. ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮਹਲਾ ੫

੩. ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਬਿਤੀ ਮਹਲਾ ੫

੪. ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੧ ਛੰਡੁ ਘਰੂ ੫ ਅਲਾਹਟੀਆਂ

੫. ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩ ਅਨੰਦ

੬. ਰਾਗੁ ਮਾਝੁ ਸਲਹ ਮਹਲਾ ੧

ਉਪਰਲੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ ਨੰਬਰ ੧, ੨ ਅਤੇ ੩ ਵਿਚ ਥਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਥਾਣੀ ਰਚੇਤਾ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਆਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਰਯਾਦਾ ਭੰਗ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਨੰਬਰ ੫ ਵਿਚ ਥਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ "ਅਲਾਹਟੀਆਂ", ਮਕਰੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਨੰਬਰ ੬ ਵਿਚ "ਸਲਹ" ਥਾਣੀ-ਰਚੇਤਾ ਤੋਂ ਵਿਰ ਪਹਲਾਂ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਕਰੋਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਉਕਾਈਆਂ ਹੋਰਕ ਥਾਥਾ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫ਼ਾਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਤੇ ਅੰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਥਾਥਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

'ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਿਖਿ ਪਹੁਚੋ' ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਫਤ ਇਸ ਦੀ ਥਾਣੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਥਾਣੀ ਦੀ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਥਾਣੀ ਦੇ ਜੋੜ ਵਿਚਿਰ ਸਿਹਤ ਲਿਖੇ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਦੇ ਮਗਰ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦਾ ਵਿਚਿਰ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੀ ਇਕ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

ਚਉਪਦਿਆਂ ਕਾ ਚੁਮਲਾ ਮ: ੧ ਸ ਚਉ: ਮ: ੪ ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਮ: ੧ ਭਵ ਮ:

ਮ: ੩ ਮ: ੧੪ ਮ: ਮ: ੪, ੧੫ ਮ: ਮ: ੫ ਮ: ੧੬੩ ਮ: ਮ: ੧, ੨ ਤਿਨ ਕਾ

ਚੁਮਲਾ 1 ੨੪੩ ਮ:

ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਚਿਰੇ ਵੀ ਇਹੋ ਪੈਟਰਨ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਥਾਣੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਇਸ ਰਾਗੁ ਦੀ ਥਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਰੂਪ ਦਰਜ ਹੈ

ਸਭਕ ਵਾਰ ਨਾਲਿ ਮ: ੬। ਚਉਪਦੇ ਆਸਾ ਕੇ ੨੪੩। ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਮ: ੨

ਛੰਡ ਮ: ੬੫ ਮ: ਦਾਰ: ੧ ਮ: ਚੁਮਲਾ: 1 ੨੪੩।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਭਲਤ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਿਸਾਰਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਭਲਸੀਲ ਇਸ ਰੂਪ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹਈ ਹੈ:

ਸ੍ਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੇ 1੩੧। ਸ੍ਰੀ ਨਾਮ ਦੇਉ ਜੀ ਕੇ 1੫। ਸ੍ਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਕੇ 1੬1।

ਹੋਨੇ ਜੀ ਕੇ 1੭ ਮ: ਸਖ ਫਰੀਦ ਕੇ 1੨ ਮ: ਤਿਨ ਕਾ ਚੁਮਲਾ 1 ੫੩।

ਇਹ ਖਾਸ ਲੱਛਣ ਰਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਅਜੇਹੇ ਵਿਚਿਰ ਤੋਂ ਵਿਹੀਨ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰਕ ਥਾਣੀ-ਰਚੇਤਾ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ, ਛੰਡਾਂ ਆਦਿ ਦ ਜੋੜ ਨਾਲ ਬਲਦੇ ਕੁਲ ਜੋੜ (progressive totals) ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਤੇ ਇਹ ਲੇਖਾ ਵਿਖੇ ਹੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਦ 'ਚੁਮਲਾ' ਲਿਖ ਕੇ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇੰਦ ਹੀ ਸੂਝਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੈ।

ਆਦਿ ਕੁੰਭ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਉਪਰਲੇ ਚੋ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਘੋਰ ਅੰਦਰ ਸਮਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪੜ੍ਹੇ-ਲੇਖੀ ਵੀ ਸ਼ਾਖਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਆਗੂ ਦੇ ਸਾਰ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਉਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਇਕ ਦੇ ਭੰਡ ਦੂਜੇ

ਵਿਚ ਮਲਤ ਮਲਤ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਮੂਲ ਕਾਪੀਆਂ ਦਾ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਨਾਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਇਸ ਵਿਖੇਪਤਾ ਦਾ ਅੰਗ ਨਕਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੇਦ ਕਰ ਜਾਣਾ ਦੁਰਹੱਤ ਹੈ।

੮. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਾ

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਏ ਕਾਕਾਸ਼ "ਪੰਥੀ ਨਿਥਿ ਪਹੁੰਚੇ" ਅਤੇ "ਜਪੁ ਕ੍ਰਮ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲ" ਦਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਸਾਖਾ, (੧) ਭਾਈ ਸ਼ੰਕਾਰੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਵੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ ਤੇ ਬਾਣੀ-ਪਾਠ ਦਾ ਵੀ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਖਰੀ ਸਾਖਾ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਕੁਰਨਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੀੜ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਸੁਭਿਅਕ ਕਣਨ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਪ੍ਰਭਰਣ ੨ (ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਏ ਪੰਜ-ਕਾਰਜ) ਵਿਚ ਅੰਨਿਤ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ; ਤੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ੩ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਕਾਢਿਆਈਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬੀੜ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣਾ ਨਿਰਣਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਚੋਸ਼ਣ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਭੰਨ-ਭੇੜ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰਦਿਆਂ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮੁਦਰੀ ਸਥਿਤੀ ਜਾਣਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਸ-ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਪਾਠ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਤਾ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਪਹਲਾ, ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ "ਮਹਲਾ" ਦੀ ਥਾਂ "ਮਹਲੂ" ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਿਰੀਰਾਗ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ। ਖੇਤਰ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹੀ ਪਦ ਕੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਪਹਲਾਂ ਪਹਲਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਬਿਹਿਰੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪਹਲਾਂ ਮਹੱਲੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਏ ਗਏ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮੁਦਰੀ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਮਿੱਥ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ (ਨੰ ੫) ਵਿਚ ਦਰਜ ਥਾਵਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਤੀਸਰਾ, ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਰਾਗ, ਜਿਵੇਂ ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਜੈਤਸਰੀ, ਬੈਰਾਤੀ, ਕੁਖਾਰੀ ਤੇ ਕੇਦਾਰਾ, ਮੂਲਮਤ੍ਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਨਿੱਕੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਦਾ ਇਕ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਚੌਥਾ, ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਬਾਣੀ "ਛਕਾ" ਪਦ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਚੇਕਰੀਧਾਰੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਅਤੇ ਰਾਗ ਕਲਿਆਣ ਵਿਚ

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਾ

ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਤੇ। ਇਹ ਵੀ ਮੁਦਰੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਦਾ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਬਿਨਾ ਮਹੱਲਿਆਂ ਤੇ ਮੰਗਲੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਿਖੰਡਾ-ਸੂਚਕ ਪਦ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਾਏ ਗਏ। ਛੇਵਾਂ, ਇਸ ਬੀੜ /ੳ/ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ ਔਕੜ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਵਰਤ ਕੇ /ਉ/ ਦਾ ਯੋਜਨਾ ਰਵਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਗ੍ਰਹ ਦਾ ਇਕ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਸਭਵਾਂ, ਇਹ ਪਾਠ ਲੌਕਿਕ ਦਮਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਾਲਾ ਚੌਖਾ ਅੰਸ਼ ਰਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਲੱਛਣ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਲੌਕਿਕ ਦਮਲ ਵਿ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਚੁੱਧੇ ਉਦਾਹਰਣ ਅਸੀਂ ਸਰਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ।

ਉਪਰ ਲਿਖਾਏ ਸੱਤ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਦੇ ਦਾ ਸੰਕਲਣ-ਕਰਤਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਮੁਦਰੀ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸੰਚਾਰ ਵਿਆਪਕ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪਾਠ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁਕਦਾ। ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਹੀ ਚੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਤੋਂ ਉਠਾ ਰਹਿਆ ਇਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ ਉਸ ਕੁਝ ਖੱਸਰ ਕੁੱਲਾਂ ਦੀ ਹੁਨ; ਜਿਵੇਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਜਾਂ ਬੀੜਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਨਕਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ ਉਪਰਾਲਾ ਨਾਲ "ਦਖਣੀ" ਪਦ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੁਲ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ। 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ' ਦੇ ਨਿਖਾਨੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਓਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ" ਦੀ ਥਾਂ "ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ" ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪਾਠ ਵੀ ਗ੍ਰਹਣ। ਜੇ ਨਕਲ ਦੀ ਮੂਲ ਕਾਪੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਕਾਜ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਪਰਾਲੇ ਤੇ ਮੰਗਲ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੁੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ, ਜਾਂ ਨਕਲ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਵੀ ਅਭਵ ਹੀ। ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੰਦੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲਏ -

- | | |
|----------------------------|------------------------|
| ੧. ਧਰ ਅੰਗਰ ਵਿਚ ਬੋਲਤੀ | ਕਰੀਰ ਦਾ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ |
| | ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਦ ਵਿਚ ਮਿਲ |
| ੨. ਦੇਖੋ ਲੰਗਾ ਹਰਿ ਕੀ ਸਗਾਈ | ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਰਾਗੁ ਆ |
| | ਇਕ ਪਦਾ; |
| ੩. ਅਉਰੂਸੁ ਸੋ ਜੰਗੀ ਕੁਰ ਮੇਰਾ | ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚਲਾ ਕ |
| | ਕੀਬਤ ਪਦਾ |
| ੪. ਹੁਣ ਕੁੰਭਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ | ਰਾਗੁ ਲਾਮੁਕਲੀ ਵਿਚ ਮਾਧਾ |
| | ਸਮਿਤ ਸੋ |

ਮ. ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਹਿਰ ਮਾਈ , ਰਾਮਰਲੀ ਵਿਚ ਮੀਰਾ ਦਾ ਪਦਾ
੬. ਛਾਤਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੰਗ . . . ਸਮਰੋਕ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਪਦਾ ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਅੰਗ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਟੇ ਗਏ । ਥਾਣੀ-ਸੰਕਲਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਸਥਾਨ ਕਿਸੇ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ, ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਉਸ ਅਹੁਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਦਰਜ ਕਰ ਲਏ ਇਥੇ ਬੇ ਮਿਲਣ ਸਥਾਨ ਇਸ ਸੰਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵੀ ਖਾਸਾ ਥਣ ਗਿਆ ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਭਾਣੀ (ਸਲੋਕ "ਜਿਤੁ ਚਰ ਭਖ ਮੁਹੰਮਦਾ", ਆਦਿ ਦੇ ਹੋਰ ਬਾਹਿਰ ਸਹਿਤ ਕੁਝ ਕਹ ਸਥਾਨ ਇਸ ਘੜੀ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਸ ਵਕਤ ਕੋਵਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਗੁਰਦਾਸਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਸਿੰਘ ਮੁਖ ਵਿਚ ਬੀੜ ਅੰਦਰ ਭਾਈ ਬੰਨ ਦੀ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਣੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਦੀ ਹਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ । ਬੀੜ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਤਤਕਾਲ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ "ਰਾਗਮਾਲਾ" ਰਥਾ ਮਿਗਲਾਈਪ ਕੀ ਸਿਵਨਾਭ ਰਾਜੇ ਕੀ ਬਿਧਿ" ਹੋਰ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ । ਇਹ ਉਪਰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਾਕ ਟੋਕਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਮਗਰੋਂ ਘੁਸੇਰਿਆ ਗਇਆ ਹੋਵੇ । ਫੁੱਫ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਵਾਲਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ਕ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਮਗਰੋਂ, ਕਿਸੇ ਪੜਾਉ ਤੇ, ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਾਂ ਵਿਚੁ ਭਾਣ ਬਣਾ ਕੁਲੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇੰਝ ਪੁਨੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਮਾਨਿਕ ਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ । ਉਦੋਂ ਹੀ, ਵੀਹ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਦਾ ਤਤਕਾਲ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲਇਆ ਗਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੱਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਲਈ ਇਸ ਅੰਦਰ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਕਟ ਵਢ ਕਰ ਕੇ ਵਾਹੇ ਘਾਟੇ ਬੀੜੇ ਗਏ, ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਹੱਲੇ ਵਧਾਏ ਗਏ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ 'ਸੁਪੁ' ਤੇ "ਸੁਧ ਬੀਓ" ਪਦ ਵੀ ਸੁਧਾਈ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੀ ਨਕਲ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ । ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਮਹੱਲੇ ਜਾਂ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਥੇ ਮਹੱਲੇ ਤੇ ਮੰਗਲ ਪਾਏ ਗਏ ਵਾਧੂ ਦਰਜ ਹੋਏ ਸਥਾਨ ਇਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸੁਮੇਲਿਆਂ ਤੇ ਅੰਤ ਵੀ, ਸੰਭਵਤਾ, ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਜਿੰਨੇ ਵਜੋਂ ਕਬੀਰ ਦੇ 'ਹਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲਤੀ', "ਦੇਖੋ ਲਗਾ ਹਰਿ ਕੀ ਸਗਈ", "ਅਉਪੁ ਸ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੋਰਾ" ਤੇ ਮੀਰਾ ਦਾ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਹਿਰ ਮਾਈ" ਸਭ ਪਦੇ ਕਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ 'ਛਾਤਿ ਮਨ ਹਰ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੰਗ' ਤੇ "ਕੁਣ ਵੰਡਨਤਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਹਰ ਗਏ । ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਪਦੇ ਵੀ ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਸਹਿਤੀ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ

"ਕੁਣ ਵੰਡਨਤਾ ਗਾਉ" ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਵੀ ਰਖ ਲਇਆ ਗਇਆ, ਜਾਂ ਬਾਹਿਰ ਮਗਰਲੇ ਕਿਸੇ ਪੜਾਉ ਤੋਂ, ਹਜ਼ੂਰ ਲਇਆ ਗਇਆ, ਕਿਉਂਜੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਖਰੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਵਿਤ ਨੀਸਾਣ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਵਿਚ ਲਾ ਲਏ ਗਏ । ਇਥੇ ਇਹ ਬੀੜ, ਸ਼ਾਇਦ ਜਾਂ ਸਹੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਵਾਂ-ਲੇਵਾ ਬਣ ਗਈ, ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਲੱਪ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸੰਧਕਾਰਾਂ ਲਈ ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਮਾਡਲ ਹੋ ਨਿਬੜੀ ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਵੇ ਨਾਲ ਛੇਵੇਂ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਸਖਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਆਈ ਹੈ । ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਵਾਲੇ ਕੁਝ (ਨੰ. ੭) ਦਾ ਤਤਕਾਲ ਅਸੀਂ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਲਇਆ ਸਿਧ ਬੀੜਾ ਹੈ । ਇਸ ਪਿਛਲੇ ਵਿਚ "ਨੀਸਾਣੁ ਕੁਝ ਜੀਉ ਕੀ ਦਸਖਤਾ ਕਾ ਮਹਤਾ ਪ" ਤੇ 'ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਸਤਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕਿਆ ਦਸਖਤਾ ਕਾ ਨਕਲ' ਹੋਰ ਬਾਰੇ ਸੂਚਨਾ ਤਾਂ ਆਈ ਹੈ, ਪਰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਸਖਤ ਹੋਣ ਦੀ ਕਦੀ ਟੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਲਿਖਿਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਿਚਮਾਨ ਹੈ । ਇਹ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਪੰਨਾ ੧੭੯ ਉਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਚਿਕਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਕਵਿਤ ਲਿਖੇ ਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਸੰਥੀਆਂ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੁਟਕੇ ਦੀ ਲਿਖਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਮਲ ਨਹੀਂ ਖਾਈ । ਇਹ ਸ ਹੋਰ ਤਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਮੁਵਲੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਲਿਖਿਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਹੋਰ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਾ ਬਣਾ ਦਾ ਦੋ ਹਨ ।

ਇਹ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰ ਹੋਈ ? ਨਿਸ਼ਚੈ ਹੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿਚ । ਛੇਵੇਂ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਨੀਸਾਣ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਉਪਰ ਵਿਚਮਾਨ ਹੈ । ਜੇ ਉਹ ਅਸਲੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਾਹਵਾਂ ਜੋ ਨਕਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਘੜ ਕੇ ਪਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਬੀੜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਸਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਿਸ ਵਾਂ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਥੇ ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਖੁਸ਼ੀਦਕਤ ਦਾ ਆਇਤਨ ਦਾ ਤਰਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾਨਾ ਤੇ ਮਸ਼ਕੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਅਖਿਰਾਂ ਦੀ ਖਨਾਵਟ ਹੈ, ਜੋ 'ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆ ਪੋਥੀਆ' ਦੀ ਲਿਖਤ ਨਾਲੋਂ ਚੋਖੀ ਢਿੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਚੰਗੇ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਮਾਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸੰਮਤ (੧੬੫੨ ਅਤੇ ੧੬੬੧) ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਨੌਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਵਿਭਾ ਹੈ । ਸਮਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦੀ ਲਿਖਤ ਬੀੜੀ ਇੰਨੇ ਬੰਨ੍ਹ ਅਰਜੇ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਫਰਕ ਕਿਵੇਂ ਪਾ ਗਈ ? 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਗੱਲ ਬਿੰਦੀ ਦੀ ਥਾਂ ਫੋਨਾ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ

ਹੈ (ਪਛੇਤ XXXVII, ਚਿਤ੍ਰ ੩੮ (ਉ) ਤੇ ੩੯ (ਅ)) ਜਦੋਂ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਗੋਲ ਫਿੰਬੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰਤ ਘਟ ਗਈ, 'ਭਾਈ ਸੰਗਤ' ਵਾਲਿਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨਾਂ ਨਾਲ ਰਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਤੱਥ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸੋ ਸਾਡਾ ਨਿਰਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਸੁਰੰਗਰ ਸੰਕਲਪ ਹੈ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਦੇ ਸੰਚੇ ਵਿਚ ਸੰਭਵ ਹੋਣ ਤਕ ਚਾਲ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀਖਣਾ ਸਹਿਤ ਉਨਦੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰ ਲੈਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵਿਆਲ ਪ੍ਰਕਟਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦੇ ਸੰਕ੍ਰਿਤ-ਕਰਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸੋਧੇ ਵਿਚ ਲੱਖੀਂ ਕਰ ਵਧ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਪੇਸ਼ੀ ਕਾ ਰਣਕਾਰਾ ਰਾਗਾਂ ਕਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆ ਲਿਆ। ਪਰ ਰਣਕਾਰੇ ਵਿਚ ਅੰਤ ਤੋਂ "ਗਾਗਮਾਲਾ ਰਾਗ" ਮਿਲਦਾ-ਦੀਪ ਦੀ ਸਿਵਨਾਡ ਕੀ ਬਿਧਿ" ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਭਾ ਵੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕੀ ਇਹ ਹੈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੇ ਵਾਲਕੂ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ? ਸਾਡਾ ਉੱਤਰ ਹੈ, "ਨਹੀਂ"। ਚੰਤੀ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਭਾ ਤੇ ਬੀੜ ਕੀ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਜੇ ਰਣਕਾਰੇ ਵਾਲੇ ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਦੁਬਲਾ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਇਹ ਟੋਭੀ ਕਥੇ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ "ਕਰਤਾਰ" ਰਣਕਾਰੇ ਕਾ ਫੋਤੀ ਨਾਲ ਮੁਕੁੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਚੰਦਾ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕਿ ਜੇ ਰਣਕਾਰੇ ਵਾਲੀ ਮੂਲ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਾਲਕੂ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਰਹਿਣ ਚਿੱਤੀ ਜਾਂ ਕਿਉਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ? ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਚਾਹ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਖਿਲ (addendum) ਵਜੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਟਾਕੇ ਰਹਿਤ ਚਿੱਤਾ, ਚੰਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਚਾਲਕੂ ਜਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਕਣੇ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਇਸੇ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਪਾਠਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਵਾਲਕੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੯ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਅਸਲੀ ਅੰਦਰ ਬੀੜ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਅਸਲੀ ਅੰਦਰ ਬੀੜ (ਜੋ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਆਪ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਸੀ?

ਇਸ ਬਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਗੁਰੂ ਸੰਕੇਤਾਂ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਕੇਤ ਸਾਨੂੰ 'ਭੋਗਰਾਫ਼' ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ ੧੪) ਤੋਂ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ 'ਮੀਰਾ' ਦਾ ਅੰਦਰ ਚੀਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ੧੮ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਨਹੀਂ ਇਹ ਅਸਲੀ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਖੋਲ੍ਹੀ ਨਿਬਾਨੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮੀਰਾ' ਵਿਚ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਮਾਧੂ ਵਾਲਾ ਚਉਪਦਾ "ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਰਤਰ" ਤੇ ਹਾਸੀਏ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, "ਇਹ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਗਿਰੰਥ ਉਪਰ ਹੋਇਆ"। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗ ਮਾਧੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਪਰੀਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਦੂਜੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

'ਭਾਈ ਰਾਮਰਾਇ' ਲਿਖਤ ਬੀੜ' (ਸੰਮਤ ੧੭੮੬) ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਇਹ ਗਿਰੰਥ ਛਤਰ ਚੰਦ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਕਾ ਨਕਲ ਫਤੇਚੰਦ ਪਹਕਰ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਕਾ ਨਕਲ ਪੁਰਕਰ ਕਾ ਗਿਰੰਥ ਵਲੋਂ ਗਿਰੰਥ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ"। ਮਹਲ ਗੁਰਦਾਸ ਭਲੇ ਪਾਸ ਹੋ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ" ਪਸਤਕ (ਪੰਨਾ ੩੪੧)। ਜੇ ਰਾਮਰਾਇ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਸਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਰਾਮਰਾਇ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਜੋ 'ਤੇ ਦੁਆਬਾ ਪਹਕਰ ਦੇ ਗਿਰੰਥ ਦੇ ਨਕਲ ਸੀ, ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਦੇ ਸੂਚੀ ਦਾ ਪਾਠਨੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੂਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਦਾ ਸਵੇਯਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੀ ਅੰਦਰ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਇੰਝ ਹੀ ਦੇ ਸਵੇਯਾਂ ਉੱਤੇ ਸਤਕਾ ਸੀ? ਜਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇੰਝ ਹੀ ਹੋਵੇ।

ਭਾਈ ਜਗਰਾਜ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੨੪ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗ੍ਰੰਥ (ਨੰ. ੬) ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਸਹੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ੇਖ-ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲਾਕਾਂ ਤੇ ਮੂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਸਹੀ ਹੋਣ ਦੀ ਮੁਹਰ-ਛਾਪ ਅੰਦਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸ਼ੇਖ ਅਜੀ ਸਲਾਕਾਂ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਰਦੀ ਚਿਸਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦਾ ਤਰਕਕਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਇਆ ਕਰਦਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਅੰਦਰ ਬੀੜ' ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ (ਨੰ ੭) ਦਾ ਤਰਕਕਾ ਅੰਦਰ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਲੈ ਕੇ ਵਰਤ ਲਿਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਟੋਹ ਸਲਾਕ ਵਾਲਾ ਤੇ ਫਰੀਦ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਦੀ ਚਾਹ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਹੋਇਆ ਅਸੀਂ ਇਹੀ ਕਹ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤਦੋਂ ਵਾਲੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿੱਟਾ ਵਿਆਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਕਿਸੇ ਪਾਠ ਦਾ

ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪਾਠ ਦਾ ਚੀਤ ਵਿਚ ਘੁਸੜਾ ਆਉਂਦਾ। ਵਲਸਰੂਪ, ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕੋਲਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਾਲ ਭਕ, ਸਭੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ, ਸਵੈਯਾ ਅਤੇ ਭਗੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਫਲਤਾ ਉੱਤੇ ਭੋਗ ਪਾਠਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਤੇ ਵਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਚਲਦੀ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਪਾਠਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਸਭੋਂ ਇਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਥੋਰ, ਸਮਾਂ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੋਲਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਛੇਤੀ ਪਿੱਛੋਂ, ਜਦੋਂ ਕੁੱਝ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲ ਗਈ, ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਹੱਥੀ ਆਇ ਬੀੜ ਵੱਲ ਵਧੀ। ਮਿਸਲਾਂ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਟਟਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜੋਤੀਆਂ ਵੀ ਬੀੜਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਰੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਆਇ ਬੀੜ ਨਾਲ ਜੋੜਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਰੀ, ਉਸ ਵਕਰ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ ਆਇ ਬੀੜ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸਿਧ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸੁਧਾਰੀ 'ਬਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਆਇ ਬੀੜ ਦੇ ਸਰੋਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ ੭) ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰੀਆਂ ਆਇ ਬੀੜ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਨ ਉਹ ਸਭ 'ਬਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦਾ ਹੀ ਸੂਰੂਪ। ਇਹ ਵਖਰੇ ਕੱਲ ਹੈ ਕਿ 'ਬਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦੀ ਪੋਰਵੀ ਵਿਚ ਸੰਧਕ ਬਦੀ ਵਾਲੀ ਤੇਲੇ ਭਲੇ ਠੀਕ ਪਾਠ ਨੂੰ ਵੀ ਗਲਤ ਕਰ ਗਏ ਹਨ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਭੱਲ ਵਿਚ ਉਹਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਲਿਖਾਰੀ 'ਸ੍ਰੀ-ਬਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਨੂੰ ਆਇ ਬੀੜ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਵਰਤਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਇਹ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ-ਗੁਰੂ ਕੁੰਧ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸੀਂ ਸਰਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਭਗ ਵਿਚ ਸਵਿਸਤਾਰ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ। ਪੰਥਮ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਿਆਕ ਕਰਵਾਈ ਅਸਲੀ ਆਇ ਬੀੜ ਪਾਠੀ ਸਾਡੀ ਪੂਰੀ ਵਿਚ ਆਈ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਜਾਂ ਸਜਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਸਰੋਤ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਵੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਟੁੱਪ ਦੇ ਪਾਸੇ ਆਇ ਬੀੜ ਦਾ ਅੰਗੂੜੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਿਮਾਂ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਸੋਢੀਆਂ ਪਾਸੇ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਸਿੱਖਾਂ ਸਾਹੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਇ ਬੀੜ ਦਾ ਇਕ ਉਤਾਰਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਲੰਡਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਹੁਣ ਇੰਡੀਆ ਆਇਸ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਲੰਡਨ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸਟਨ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਸਾਲ ੧੯੭੯ ਦੇ ਪਾਠ-ਬੰਧ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਮਾਈਕ੍ਰੋਫਿਲਮ ਕਾਪੀ ਸ. ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਇੰਦੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੋਢੀ ਸਾਹੂ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਲੰਡਨ ਭੇਜੇ ਗਏ ਗੁੱਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਫੋਟੋ-ਸਟੈਟ ਉਤਾਰ ਭਾਈ ਚੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਸਦਨ, ਫੌਲ ਮਾਰਕੀਟ, ਚਿੱਲੀ, ਵਿਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ

ਇਸ ਪਿਛਲੇ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਨ ਨਾਲ ਵਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਠ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਆਇ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ ਤੇ ਨ ਹੀ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦਾ। ਮਗਰੋਂ ਸੁੰਦਰ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਿਸੇ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਵੀ ਨਕਲ ਹੈ।

੧੦. ਨੀਸਾਣਾਂ ਦੀ ਗਾਥਾ

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਸਬੂਤ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪੰਥਮ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੀਸਾਣ (ਪਛੇਤ XXII, ਚਿਤ੍ਰ ੧੭) ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਦੇ ਖਿਲਾ ਇਜਕ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਨੀਸਾਣ ਦਾ ਹੋਣਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿੱਖ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਕੁਰਦਵਾਰੇ, ਸਕੂਲ ਜਾਂ ਅਮਾਰਕ ਵਰਗੇ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਿਖਿਆ ਪੰਜ ਇੱਕ, ਜਾਂ ਨੀਂਹ-ਪੱਥਰ ਕਿਸੇ ਸਿੱਤ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਾਂ ਬਦਰਕ ਪਾਸੇ ਰਖਵਾ ਲਈਦਾ ਹੈ। ਮਨੋਰਥ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਅਸੀਸ ਜਾਂ ਅਲੀਫਵਾਦ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਨ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਥੱਮ ਆਰੰਭਣ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਰਹ ਭਮਭਾ ਨਾਲ ਮੁਕਾਮਤ੍ਰ ਲਿਖਵਾਣਾ ਬੜਾ ਕਾਜਕੀ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਆਇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੱਖਰੇ ਕਾਰਜ ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕੁੱਝ ਵਾਡ ਜਜ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸਾਡੇ ਫੌਲ ਕੋਈ ਵਿਦੁ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨੀਕ ਪੰਥਮ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮੰਨ ਲਈਏ। ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੭੦ ਉੱਤੇ 'ਇਤੋ ਨੀਸਾਣ (ਪਛੇਤ XXVI, ਚਿਤ੍ਰ ੨੧) ਨਾਲ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲ ਟਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਜੀ. ਥੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੪੪ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਇੱਥੇ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪੰਥਮ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਥਿਰ ਨੀਸਾਣ ਨਾਲ ਕੀ (ਜੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਨੇਵੀ ਪਾਠਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਹੈ) ਇਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਛੋਟੀ ਹੋਰ ਨੀਸਾਣ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪੰਥਮ ਪਾਠਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਹੋਣਾ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਸਹਿਤ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਨੀਸਾਣ ਦੀ ਤੀਜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਵਾਣੀ ਦੀ ਬੱਧੀ ਬੀੜ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪੁਰਖ ਦੇ /ਖ/ ਬਲੇ ਆਕੜ ਨਹੀਂ, ਨਿਰਤਉ ਦੇ /ਉ/ ਨੂੰ ਅਤੇ ਨਿਰਵੇਚ ਦੇ /ਭ/ ਨੂੰ ਵੀ ਆਕੜ ਨਹੀਂ।

'ਬਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਭੋਭੀ ਪਾਠਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਨਾ ੫੪੦ ਉੱਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਖਰੇ ਕਾਰਜ ਉੱਤੇ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲਿਖਣ ਛੋਟੀ ਪਛੇਤ XXIII, ਚਿਤ੍ਰ ੧੮ (ਉ) ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਲਖ ਸੂਚੇਪਤ੍ਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋ ਨੀਸਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਇਕ ਕੁੱਝ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਮਹਲ ੬ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ (ਪਛੇਤ XXV, ਚਿਤ੍ਰ ੨੦); ਦੂਜਾ ਪੰਨਾ ੪੭੦ ਉੱਤੇ

(ਪਲੇਟ XXVI, ਚਿਤ੍ਰ ੨੧ ਹੈ)। ਪਿਛਲੇ ਦਾ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਉੱਲੇਖ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਦਾ ਤਤਕਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨੀਸਾਣ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਨਾਲ ਰਬਦਾ ਹੈ, ਨ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ। ਇਹ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹੀਕ ਬਹੀਦੇ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਗਲਤ ?

ਪੰਥ ਨਾਲ ਪਤਾਲ ਕੀਤਿਆਂ ਪੜ੍ਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਦਾ ਪਹਲਾ ਨੀਸਾਣ ਸਿਸ ਨੂੰ ਤਤਕਰੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨੀਸਾਣ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਖਾਵਟ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਨੀਸਾਣਾਂ ਨਾਲ ਰਲਦੀ ਹੈ। ਮਿੱਖ ਫੈਡਰੋਸ ਲਾਇਕ੍ਰੇਰੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਨੰਬਰ ੧੬੫੭ ਵਿਚ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੨੮ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਨੌਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਤੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਫੋਟੋ-ਕਾਪੀ ਬਿਰਮਾਨੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।¹¹ ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਛੋਜੀਕਲਮਾਰ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਵਾਚਿਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਪਤੇ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰਟ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੈ ਕੇ ਚਮੜੇ ਕਦੇ ਹੋਰ ਦਾ ਫਰਮ ਨਹੀਂ ਉਪਰਦਾ ਪੋਥੀ ਬੁਝੂ ਰੈਕ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਕਾਲ ਅਥਵਾ ੧੭੨੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਨਿਰਸੰਸ਼ੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਨੀਸਾਣ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਖਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕੰਸਦੱਟੀ ਦਾ ਬੰਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਅਭਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪਲੇਟ ਨੰ. XXXVIII, ਚਿਤ੍ਰ ੩੫ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

'ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਅਜੋਹੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਪਹਲਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨੀਸਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰੋਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਕਰ-ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਮੁਲਮੁਲੇ ਦਾ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ 'ਵਿਲੱਪਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਵੀਹ ਵਿਸਵੇਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਗਈ, ਪਰ ਸੁਰੱਖਿਤ ਇਹ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨੀਸਾਣ ਨਾਲ ਹੈ (ਦੇਖ ਪਲੇਟ XV, ਚਿਤ੍ਰ ੧੨)। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ—'ਯੋਗ ਭੋਰਾ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ', ਸੰਮਤ ੧੭੧੦ (ਨੰ. ੧੨), ਅਤੇ ਬੂਝੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਸੰਮਤ ੧੭੧੧ (ਨੰ. ੧੩)—ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੁਰੂ ਰੋਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਲਿਖੇ ਨੀਸਾਣਾਂ (ਦੇਖ, ਕੁਮਵਾਰ, ਪਲੇਟ XXVII, ਚਿਤ੍ਰ ੨੩ ਅਤੇ ਪਲੇਟ XXVIII, ਚਿਤ੍ਰ ੨੪) ਨਾਲ ਸੁੱਜਿਤ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਬਿਆਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦੇ

ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ। ਦੂਤ ਬਰਨ ਤੇ ਅਜੋਹੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸ ਉਪਰ ਪਿੱਛੀਆਂ ਪੁੱਛੀਆਂ ਮਿਲ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨੀਸਾਣ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਉਹ ਪਹਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਾਲਾਂ ਦੇ ਅਣਮੋਲ ਦੀ ਇਸ ਗੁੱਥੀ ਨੂੰ ਚੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਨੀਸਾਣ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਲੀਹ ਪਾ ਸੀ; ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵਿਚ ਤਤਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨੀਸਾਣ ਦੇ ਦੋਸਤ ਜਿਸ ਦਾ ਖਾਪਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨੀਸਾਣ ਹਸਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਚ ਚਮੜੇ ਦੇ ਪੁਰਾ ਬੀੜਾਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ੧੭੨੩ ਬਿ. ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਤੋਂ ਨਕਲ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ 'ਨੀਸਾਣ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਇਸ ਦਾ ਖਾਪਾ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਦਿਖ ਨੀਸਾਣ ਨੂੰ ਗ੍ਰੇਬ ਵਿਚ ਚਮੜੇ ਕਾਇਆ (ਪਲੇਟ XXII, ਚਿਤ੍ਰ ੨੮)। ਫਲਸਰੂਪ ਉਪਰੋਕਤ ਗ੍ਰੇਬ ਪਹਲਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨੀਸਾਣ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ। ਵਿਆਖਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਨੀਸਾਣ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਚਮੜੇ, ਸੰਭਵ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਤਿਆਗ ਮੱਲ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹਵਾ, ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਅਰਲੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜੋ ਨੀਸਾਣ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੱਤੇ-ਜਾਣੇ ਨੌਵੇਂ ਸ਼ਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਉਪਰ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਗੱਲ ਕਧੇਰੇ 'ਚ ਹੈ। ਚੋਰ, ਸਾਨੂੰ ਕਰੀਨ ਹੈ ਕਿ 'ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਜੋ ਇਸ ਵਰਤ ਕ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਤਾਂਕ ੧੬੯੯ ਬਿ. ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੂਜੇ ਨੀਸਾਣ ਦਾ ਜਾਇਦਾ ਰਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾ ੩੭੦ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪਲੇਟ XXVI ਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ੨੧ ਉਪਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਿਵਾਜ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਾਡੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ੧੭ ਵਿਚ ਆਈ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦੇ ਕਥਿਤ ਗੁਰੂ ਅਰ ਨ ਨੀਸਾਣ ਨਾਲ ਬਣਾਵਟ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਹੈ। 'ਨੀਸਾਣ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ' ਪੁਸਤਕ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਜਿੰਘ ਅਫ਼ਕ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਤਵੀਂ ਪਾ ਤਾ ਹਰਿ ਰਾਇ ਕੀ, ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਦਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਕਰ ਬੀੜ ਨਾਲ ਜਾ ਜੋੜਿਆ ਹੈ।¹² ਅਸੀਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਇਸ ਆਪਣੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪਲੇਟ XXIX ਚਿਤ੍ਰ ੨੫ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

¹¹ ਦੇਖ 'ਨੀਸਾਣ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ' (ਸਿੱਖ ਬਾਇਬਲ ਸਿੰਘ ਅਫ਼ਕ) ਪੰਨ ੨੦੮ (ਓ) ਪਲੇਟ

¹² ਦੇਖ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਜਿੰਘ ਅਫ਼ਕ (ਸਿੱਖ), 'ਨੀਸਾਣ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ', ਪਲੇਟ ੧੨ ਅਤੇ

ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨੇ ਇਸ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਾਲੀ ਪੈਰੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁੰਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਕ ਨੀਸਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਸਭਵੇਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦਾ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਕਟਾਇਆ ਹੈ।¹⁹ ਭਾਵਾਂ ਪੈਰੋਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਨੀਸਾਣ ਦੇ ਅਕਸ ਦੀ ਕੁਝਨਾ ਅਜੀਂ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੇ ਖਿਤ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਸੰਕ ਜੀ ਦਾ ਪਹਲਾ ਠਿਕਾਣਾ ਠਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਇਸਦਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਜੀ ਵੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਭੋਰਾਦੁਨ ਦੇ ਗੁੰਬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਅਕਸ ਸਾਡੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪਲੇਟ ਨੰ. XXIX ਇਕ ੨੫ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੇ ਗੁੰਬ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਤੋਂ ਅਸਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਲਦਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਫਰਕ ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ 'ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਆਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਅਤੇ 'ਧਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਪੈਰੋਲਾ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਵਿਚ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਹੈ। ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨੀਸਾਣ ਦੀ ਇਹ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਐਸਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸ ਮਨਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ 'ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਵਿਚਲੇ ਨੀਸਾਣਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਪ੍ਰਕਟਾਈ ਹੈ, 'ਇਹ ਉਹ ਖੋਜੀ ਸੰਜਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਇਸ ਵਕਤ ਅਜੇ ਵਰਲਡ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਤੇ ਕੁੱਝ ਸੰਬੰਧੀ ਖੜੀ ਖੋਜਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕਤ੍ਰ ਬੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਥਾਂ ਲਿਖੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀੜ ਦੇ ਪੰਨ੍ਹਾਂ ੩੪ ਉਤੇ ਪਲੇਟ XXV, ਖਿਤ੍ਰ ੨੦ ਵਾਲੇ ਹਸਤਾਖਰ ਛੋਟੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੰਨ੍ਹਾਂ ੩੭੦ ਉਪਰ ਪਲੇਟ XXVI, ਖਿਤ੍ਰ ੨੧ ਵਾਲੇ ਹਸਤਾਖਰ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਹੀਂ ਛੋਟੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਨ'।²⁰ ਜੋ ਨੀਸਾਣ ਚਮੜਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਛਾਲੀ ਨਾਲ ਅੱਡੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਥਾਂ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਭਿੰਨ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਹੋਰਨੀ ਵਿਚ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਦਾ ਹੱਲ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਖੋਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੧੧. ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜਤਿ ਸਮਾਵਟੇ ਕੇ

ਸ਼ੁਰੂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੰਢ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਪਹਲਾਂ ਜਾਂ ਅੰਤ ਤੇ "ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੀਤ ਸਮਾਵਟ ਕੇ" ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਪਿਛਰ ਵੀ ਆਇ ਬੀੜ ਦੀ ਤਰੀ ਲਿਖਦੇ

¹⁹ਉਹੀ, ਪਲੇਟ ੧੧.

²⁰ਉਹੀ ਮਨਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਕੇ, "ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ", 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਹੁਲਾਹੀ ੧੯੭੩ ਐਫ, ਪੰਨੇ ੩੭ ਤੇ ੩੮.

ਹੈ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਲੇ ਚਾਰ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮਾਵਟ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਦੇ ਭੇਦ ਸਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਖਾਵੇ ਨੂੰ ਮਨਾਣ ਲਈ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯਾਦ-ਪਤ੍ਰ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੀੜ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਹੜੇ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ, ਯਾ ਉਸ ਦੀ ਮੁੱਲ ਕਾਪੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ 'ਚਿਤ੍ਰ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਹੜੇ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਲਿਖਣ-ਸੋਢੀ ਕੀ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈ ਹੈ? ਸਾਡਾ ਉੱਤਰ ਹੈ, "ਨਹੀਂ"। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ "ਪੰਜ ਦਿਨ ਸਾਂਗ ਹੋਆ" ਵਾਲੇ ਲਿਖਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਦੱਸੀਦੀ ਹੈ, 'ਇੱਥੇ' ਹੀ ਇਹ ਕਾਨਗਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਕੁੰਬ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ ਜਿਸ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਦੇ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਵਿਚ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਢਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ, ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਭੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋਤੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਟ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਨਕਲ ਠਹੀਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਜਿਵੇਂ 'ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ' ਦੇ 'ਪੰਜ ਦਿਨ ਸਾਂਗ ਹੋਆ' ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ 'ਕਾਨਗਤ੍ਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ 'ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਢੇਰਾ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਠਹੀਂ ਰਲਦੀ। 'ਕਾਨਗਤ੍ਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ' ਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੇ, ਦੋਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਭੱਭ ਢਾਅ ਹੋ ਵਧੀਕ ਸਲੱਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

'ਕਾਨਗਤ੍ਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੧੫, ਸੰਮਤ ੧੭੧੮) ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਟ ਦੇ ਚਲਿਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੱਥ ਦਿੱਤੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ —

ਮਹਲਾ ੮ ਅਲਵੇ ਜੀ ਭਾ ਨਰਨੁ ਜੀ ਖਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹਥੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ

ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੦ ਸੋ ਕੁਰੂ ਭਾਭਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਪੁਰ

ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫ ਆਇਤਵਾਰ ਨਹੀਂ ਪਈਆਂ ਰਾਤਿ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਰਣ ਕਾਣਟ ਸਮਰਥੁ ਕਰਣਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਕੇ ਹੋਣਿ ਬਾਪਲ ਪਤਾਲਗੁਰੂ ਨਾਮੁ ਥਾ ਕੈਨੇ ਵਿਚਿ ਪੰਜਿ ਦਿਹ ਸਾਂਗੁ ਹੋਆ ਰਾਤਿ ਆਵਈ ਸਮਾਣਾ ਨਦੀ ਉਤੇ ਢਾਗੁ ਇਤਾ ਰਾਗੁ ਕਹਲੂਰ ਕੈ ਵਿਚਿ ਅਗੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਭਾਵੈਗਾ ਜੋ ਹੋਵੈਗਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜੀਵੈਗਾ ਜੋ ਲਖੈਗਾ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਲ ਕਰੁ ਜਾਣੈ॥

ਇਹੀ ਸੂਚਨਾ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਖਾਦੀ ਦਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਬੁਰਗਨਪੁਰ ਵਿਚ ਹਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਜਥਾਨ 'ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿੱਤੀ ਹੱਦਾਂ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਤੇ ਨਵਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਰਤ, ਚਾਕਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੱਸੀਈ ਸੀ।^{੧੬} ਹਨੀ ਸਿੰਘ ਭਾਣਾ ਕੁੰਧ ਸੁਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸਭੰਕਾਂ 'ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣਾ ਸੀ ਤੇ ਠੱਕਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਾਲਾ ਸਫ਼ੇਰਾ ਉਪਰ। ਸਾਖਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਡ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਬਾ ਕੁਰਾਇਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਫ਼ਤ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਾ ਉਪਰਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਣਾ, ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਕਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸੂਬਨਾ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਇਕ ਹੀ ਕੁੰਧ ਸੀ। ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਅੰਦਰ ਮਿਲਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੋਲੀ ਸੰਤਿ ਸਮਾਵਣ ਕੇ ਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਬੀੜ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਤੇ ਨਕਲ ਹੁੰਦੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ।

੧੨. ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਸ ਦੇ ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਤੇ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਵਿਚ ਮਹਲਾਂ ੫ ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਖ਼ਾਸੇ-ਖ਼ਾਸੇ। ਇਹੋ ਅੰਕ ਤਰੰਨਤਾਖ਼ਨੀ ਵੀਲੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾਡਲ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪ੍ਰਤੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।^{੧੭} ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਰਨਾਮਾ ਵਾਸ ਨੇ ਲੰਮੀ ਹੋੜੀ ਚਰਚਾ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ ਸਿਰ ਸਿਰਲੇਖ ਹੋਣ ਆਏ ਹਨ, ਉਹ ਉਸ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਜਿੰਨੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਣੇਂ ਰਹ ਗਏ ਹਨ, ਜਾਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇੰਨੇ ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਗਤਾਂ ਦੇ ਛੱਡੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੬੧ ਦਸਦੇ ਹਨ।^{੧੮} ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਛੱਡੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਨਹੀਂ ਪਏ, ਕਿਉਂਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੱਡੇ ਸਥਾਪਨਾ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੁੰਧ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਦੁਹਰਦੇ ਰਾਖਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

^{੧੬}ਉਥੇ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ', ਕਸਬਾ, ਪੰਨਾ ੧੨੭-੧੨੮ ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੧੨੮-੧੨੯

^{੧੭}ਉਥੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਪ੍ਰਸਤੁਤ, ਪੰਨਾ ੫੫ ਤੇ ੫੬

^{੧੮}ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਪੰਨੇ ੧੨੭-੧੨੮

ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ।^{੧੯} ਪਰੰਤੂ ੩੭ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ੧੮ ਦੀ ਗਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਮਾਨਿਆਤਾ ਬੰਨਦੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹੋਣ ਤੇ ਪਿਛੜਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਣਮੋਲ ਸ਼ਬਦ ਛੱਡੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੋਚ ਸੁਝਾਏ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਫ਼ਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਮਹਲਾਂ ੫ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਆ ਕਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਹਲਾਂ ੫ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਆਏ ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ ਉਪਰਲੇ ਗਰੈਂਡ ਨੂੰ ਚੁੱਲ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨ ਚੜ੍ਹਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਭਾ ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਕਾਇਨ ਮਤਾਂ ਨਾਲ (੧) ਭਾਰਤ ਮਤ, (੨) ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਤ, (੩) ਸ਼ਿਵ ਮਤ, (੪) ਹਨੁਮਾਨ ਮਤ (੫) ਕੁਰਮਤ।^{੨੦} ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਸਥਾਪਨਾ ਨਿਭਾਈ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਅੰਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕ ੬, ੮, ੧੫ ਵੀਂ ਹਨ, ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਛੇਵਾਂ, ਅੱਠਵਾਂ ਤੇ ਪੰਦਰਵਾਂ ਕਿਹੜੇ ਹੋਏ ?

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੰਕ ਘਰੂ ਦੇ ਸੂਫ਼ ਹ ਜਿੰਨੇ ਠਕ ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਨਿਭਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਰਾਗ ਆਸਾ ਕਾਫ਼ੀ ਪੰਨਾ ੩੬੯ ਉੱਤੇ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਹੈ (ਆਇਆ ਮ ੮ ਹਉਮੈ ਹੋਈਮੈ) ਉਸ ਨਾਲ ਅਰਥ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਸ਼ਤਾ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਲਟਕਦਾ ਕਿ ੨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭਦਾ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡਾ ਮਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕਤ੍ਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਤੇ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਦ ਸੰਪਾਦਨ ਪਹੁੰਚੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਪਛੜਾਏ ਦੀ ਖਾਤਰ ਇਹ ਅੰਕ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਰ ਕਟੇ ਨਹੀਂ। ਫਲਸਰੂਪ ਇਹ ਉਥੇ ਉਥੇ ਜਿਦਾਂ ਟਿੱਡੇ ਰਹੇ ਤੇ ਅੰਕੋਂ ਖੜ ਚਲ ਆਏ।

ਸਾਡੇ ਸਰਵੋੱਖਣ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋਹਾਂ ਬਾਹੋਵਾਲ ਵੀ (ਨੰ ੩) ਤੇ 'ਬੀੜ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ' (ਨੰ ੨੯) ਵਿਚ ਇਹ ਹਨ ਪਹਲੀ ਅੱਛਾ ਅੱਛਾ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਤੋਂ ਨਕਲ ਹੋਈ ਪਥੀ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਕੁੰਧ ਸੰ ੧ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਸਭੰਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਲੀਕ ਉਪ ਸ.

^{੧੯}ਜੋ ਗੁਰੂ ਕੰਧ ਰਚਪਨਾ, ਪੰਨੇ ਪਹਲੀ, ਪੰਨਾ ੧੮

^{੨੦}ਉਥੇ 'ਪ੍ਰਿੰਟ ਪ੍ਰਸਤੁਤ' ਵਿਚ ਅਗਲੀ, 'ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋਤਾਂ ਅਤੇ ੫੫ ਗੋ ਰੂਪਾਂ' ਦਰਿਆ (ਮਾਸਿਕ ਪਤ੍ਰ), ਸੁਨ ੧੯੮੬, ਪੰਨਾ ੧੨

ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀੜ ਨੰਬਰ ੨੯ ਵਿਚ ਆਏ ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆਏ ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੋਏ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਚੰਨੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸਾਡੀ ਧੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਗ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਸੰਭਵਤਾ, ਅੰਤ ਅੰਤ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਹੋਏ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਹੋਏ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਮੁਦਰੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਬਾਹਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' (ਨੰ. ੩) ਤੋਂ ਬੀੜ ਨੰ. ੨੯ ਵਾਲੇ ਨੇ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਰਹੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਲਏ। ਇੰਝ ਹੀ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਵਾਲੇ ਬਾਣੇ ਕਹਿਓ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੧੩. ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੀ 'ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੀ' ਵਾਲੀ ਮੁਖ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਜਪੁ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਤੋਂ ਨਕਲ ਹੋਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮੂਲ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਜੋ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਆਪ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਪੁ ਸਿੱਧਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਤੋਂ ਨਕਲ ਹੋਇਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਕਲ ਹੋਈਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਦਾ ਪੜਾਉ—ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਹੈ—ਦਰਟਨ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਪੁ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਟੁਕ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਬੜਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਲਈ ਕਿਸੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਬਾਅਫ਼ਤੀ ਵੀ ਬਲਮ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਆਉਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਮੁਆਟਿਕੜਾ ਚਿਤ੍ਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ, ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਉਹ ਕੋਈ ਹੈ ਨੌਕਰ ਇਸੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਇਸ ਸੂਚਨਾ ਨੂੰ ਵਰਤ ਰਹਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਟੁਕ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਠ ਵਾਲਾ ਜਪੁ ਕੀ ਉਸ ਵਕਤ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਟੀਕ ਅਸੀਂ 'ਬਾਹਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' (ਨੰ. ੩) ਅਤੇ 'ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਵਿਚ ਲਾ ਅਥੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਹਾਂ ਦੇ ਜਪੁ-ਪਾਠ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਰਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਆਇਆ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਨਾਠੋਂ ਇਹ ਦੋਹੇ ਭਿੰਨ ਹਨ, 'ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੀ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ' ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸ਼ਾਖਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਾਖਾ ਵਿਚ ਜਪੁ ਦੇ ਜੋ ਪਾਠ ਆਏ ਹਨ, ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਦਾ ਹੀ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਉਸ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਿਰਾ ਇਹ ਕਿ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਦੇ ਹੀ ਪਾਠ ਹਨ; ਇਕ 'ਬਾਹਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' (ਨੰ. ੩) ਤਕ 'ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਜਪੁ ਦੇ ਪਾਠ-ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਅਸੀਂ ਸਵਿਸਤਰ ਪਿੱਛੇ ਪੰਨਾ ੧੩੮ ਤੇ ੧੩੯ ਉੱਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਥੇ ਸਾਡਾ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਦਸਣ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ

ਆਏ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਲਿਖਣ-ਲੇਖੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ, ਪਹਲੀਆਂ ਵਰਤਿਤ ਦੋਹਾਂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ :-

ਬਾਹਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ ਤਕ
ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਵਿਚ

ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ
ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ

ਮੁਹੁੰ
ਧਉਲ
ਕਉਣ
ਜੋਭਾ
ਪਉਣ

ਮੁਹੋ
ਹੋਲ
ਕੋਣ
ਜੀਭੋ
ਪਭਣ

ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਲੇ ਕਾਲਮ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਮੁਢਲੇ ਹਨ ਮੁਢਲਿਆਂ ਜਪੁ-ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਠ ਮਿਹਰਬਾਨ ਤੇ ਨਾ ਤੇ ਬਲਦੇ 'ਜਪੁ ਪਰਮਾਰਥ' ਵਿਚ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਝਨਾ ਕੀਤੀਆਂ 'ਬਾਹਵਾਲ ਵਾਲੀ ਪੰਥੀ' (ਨੰ. ੩) ਤੇ 'ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਬਿਆਦਾ ਹਲਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਜਪੁ-ਪਾਠ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੇ ਜਪੁ-ਪਾਠ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਜਦੋਂ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਣ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਕਨੌੜੇ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਬਾਬਾ ਸੰਹਤ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ' ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਹੋਣ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲੀ (ਕਲਮ) ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ 'ਅਉ' ਦੀ ਵੀ ਕਨੌੜੇ ਦਾ ਮਿਲਣਾ (ਹੋਲ, ਤੇ ਕੋਣ) ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਚਤ ਤੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੁਢਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਪਦ ਕਨੌੜੇ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਜਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਦਾ ਆਵਿਸ਼ਕਾਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਕਨੌੜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਣਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਕਲਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹੋਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਲਈ ਇੰਝੀ ਰਲਾ ਕੇ ਹੋਰਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰਿਪਾਟੀ (ਜਿਥੋਂ ਮੁਹੋ, ਜੋਭੋ ਆਦਿ) ਚਲ ਪਈ ਸੀ ਇਸੇ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਨੌੜੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਇਆ ਤੇ 'ਧਉਲ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਹੋਲ', 'ਕਉਣ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਕੋਣ' ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਲਗਿਆ। ਇਸ ਪਖ ਤੋਂ ਉਥੇ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ', ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਹੋਲ', 'ਕੋਣ' ਆਦਿ ਰੂਪ ਆਏ ਹਨ, ਫੱਟਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੋਣ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ। ਫੇਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਦਾ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ

ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਭੋਰੀ' ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਦਾ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਬੀੜ ਦੇ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ।

ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ : ਕਈ ਥੀਰਾਂ ਦੇ ਸੂਚੀ-ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ-ਵਿਚ "ਜਪੁ" ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ "ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ" ਜਾਂ ਨਿਪਟ "ਜਪੁ" ਮਿਲਦੀ ਹੈ। "ਜਪੁ" ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ, ਪਰ "ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ" ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ: ਪਹਲੀ ਇਹ ਕਿ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸਥਾਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਨਿਪਟ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਜੀ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ। ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਖਾਧਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਇਹ "ਜਪੁ" ਕਿਸੇ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਿਤਿਕਾ ਦਾ ਨੀਸਾਣ ਹੈ, "ਜਪੁ" ਦੇ ਨਾਲ "ਨੀਸਾਣ" ਦੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਸਰੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਵਕਰੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਘਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸੋਢੀ ਸਿੰਘਰਾਥਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਮਿਲਦੀ "ਜਨਮ ਸਾਖੀ" ਸ੍ਰੀ ਕੁੰਦ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ "ਹਰਿ ਜੀ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ" ਵਿਚ ਜਪੁ ਮਹਾਤਮ ਵਾਲੀ ਕੋਸ਼ਟਿ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ "ਜਪੁ" ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕੁਝ ਅੰਕਣ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਦਸਦਿਆਂ ਵਰਤਿਆ, "[ਪੁਰਖਾ ਅੰਕਣ] ਮੈਂ ਬੀ ਪਿਛਲਾ ਜਿ ਕੋਈ ਇਹ ਜਪੁ ਪੜ੍ਹੇ ਸੁ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਆਏ ਮਿਲੇ। ਪਰ ਪੁਰਖਾ, ਬਿਨਾ ਜਪੁ ਜਪੇ ਤੇ, ਮੈਂ ਪਾਸਿ ਆਵਨਾ ਨ ਮਿਲਮੀਓ। ਇਕੱਠ ਪੁਰਖੇਸੁਰ ਬੀ ਮਹਿ ਜਿਸੁ ਪਾਸਿ ਮੇਰਾ ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ ਹੋਵੇਗਾ ਸੁ ਮੈਂ ਪਾਸਿ ਆਵੇਗਾ। ਮੁਕਤ ਹੋਇਗਾ।" ਇਥੋਂ ਹੀ "ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ" ਦਾ ਬੰਨਾ ਚਲਿਆ ਭਰਦਾ ਹੈ।

੧੪ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ

ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਹੋਰਨਾਂ ਕੋਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਬਾਂ ਨਕਲ ਹੋਣਾ ਮਿਥੀ ਗਈ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀੜ ਨੰ. ੧੧ (ਕਾਨਪੁਰ ਸਥਿਤ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ) ਤੇ ਬੀੜ ਨੰ. ੩੬ (ਬੀੜ ਅਲਮ ਮੰਦਿਰ ਵਾਲੀ ਪਹਲੀ) ਜਿਹੜੀ ਭਾਈ ਬੰਨ ਦੀ ਬੀੜ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬਾਂ ਨਕਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਵਸਤੂ (contents) ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਤੇ ਫਾਇਦਾ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚਾਅ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਰਲਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੀ, ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ ਵਾਲੀ ਪਹਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜੋ ੧੭੮੭ ਬਿਕਰੀ ਵਿਚ ਨਕਲ ਹੋਈ, ਨੀਸਾਣ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਤਰਕੀਬ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਯਕੀਨਾਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਅਜੀਂ ਇਸ ਕ੍ਰਿਤਿਕਾ ਦੇ ਕੁਝ ਚਰਿਤ੍ਰਵਿਚ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ (੧੬੬੯ ਖਿ) ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਤੇ

੨੧:੨੬ ਨਿਰਾਕਾਰ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਕੁਝ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ' ਸੋਢੀ ਦੁਨੀ, ਪੰਨਾ ੨੫੬.

ਇਸ ਵਿਚ 'ਭੋਰੀ' ਕੁਝ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਲੱਭੇ ਨੇਵੇ' ਕੁਝ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁੰਝਲ ਖੋਲ੍ਹ ਆਏ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਲਿਖਣ-ਕਾਲ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮਾਧਾਨ ਵੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਬੀੜ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਇਆ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਥ ਕੀ' ਵਾ. ਬੀੜ ਦੇ ਕਾਲ ਨੂੰ ਜੀਮਤ ੧੭੩੦ ਅਥਵਾ ੧੬੭੩ ਈਸਵੀ ਤੇ ਖਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਕਰਣਿਤ ਨਾਯਕ ਰਾਜੇ ਐਦਿਰਾਪਤਿ (ਐਦਿਰਾਪਤਿ) ਦਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਘਟਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਜੀ ਪਹਲਾਂ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਸਰਦਾਰ :... ਨੇ ਇਸ ਅਸੰਗਤੀ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਇਹ ਗੱਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀੜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ, ਖਸਰਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਣ, ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਮੁਲ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਬਦਲ ਪਾਇਆ ਗਇਆ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਭੀੜ ਇਕ ਹੋਰ ਦੀ ਲਿਖ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲੇ ਤੇ ਮੁਲ ਅੰਗ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਦੇ ਰਚਣ-ਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਬਨ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਦਾ ਰਚਣ-ਕਾਲ - ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਦੇ ੧੭੩੦ ਦੀ ਰਚਣਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਿਰਣੇ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਸਹਮਤੀ ਤੋਂ ਦੇ ਨਾਯਕ-ਸ਼ਾਬਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀਤੀ ਸਾਡੀ ਪੁਰ-ਗਿਫ਼ਤ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤਾਂ ਨਾਯਕ-ਰਾਜ ੧੫੩੨ ਦੀ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ੧੬੭੩ ਦੀ ਤਕ ਵੀ ਦੇ ਨਾਯਕ ਰਾਜੇ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਏ।

ਪਹਲਾਂ, ਸੋਢੀਪਾ ਨਾਯਕ	੧੫੩੨-੧੫੮੦
ਦੂਜਾ, ਅਚਕਤਪਾ ਨਾਯਕ	੧੫੮੦-੧੬੧੧
ਤੀਜਾ, ਰਾਘਵਾਥ ਨਾਯਕ	੧੬੧੧-੧੬੩੪
ਚੌਥਾ, ਵਿਜਯ ਰਾਘਵ ਨਾਯਕ	੧੬੩੪-੧੬੭੩
ਪੰਜਵਾਂ, ਹੋਰਮਲਦਰ ਨਾਯਕ	੧੬੭੩ ਦੇ ਕੁਝ

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਵਿਚ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਦਾ ਨਾਂ 'ਐਦਿਰਾਪਤਿ ਨਾਇਕ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ,^{੨੨} ਪਰ ਉਪਰਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਆਖਰੀ ਐਦਿਰਾਪਤਿ (ਐਦਿਰਾਪਤਿ) ਕਿਵੇਂ ਮਿਥ ਲਿਆ? - ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਪਰੰਤੂ ਘੱਟ ਖੋਜਣ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਵੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਪਰਥਾਥਿ ਜੀ ਬੀ. ਸਿੰਘ ਅਪਣੀ ਪਸ

੨੨:੨੬ Vridhagiri-San The Nivaya of Tanore, Put 4 University, 1942.

੨੩: ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਪੰਨਾ ੪੭੨

ਲਿਖਤਾ ਹੈ

ਤੰਜੋਰ ਵਿਚ ਨਾਇਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ੧੫੩੨ [ਸੰਮਤ ੧੫੮੯] ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਇਕ ਜਿਸ ਫਲ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੰਜੋਰ ਦਾ ਫ਼ਕੀਰਲਾ ਨਾਇਕ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੀਜਾਪੁਰ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਏਕੋਜੀ ਭੋਂਸਲੇ (ਬਿਰਾ ਜੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ) ਨੇ ਮਰਦ ਦੇ ਕੇ ਕੱਢੀ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਸੀ। ਏਕੋਜੀ ਦੇ ਭਾਭੇ ਨੂੰ ਸੁਭਰਾਭ ਬੀਜਾਪੁਰ ਇਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਮਰ ਗਇਆ; ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੋ ਕੇ ਏਕੋ ਜੀ ਨੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਤੰਜੋਰ ਦਾ ਰਾਜ ਆਪ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਇਹ ਵਾਕਿਆ ਸੰਨ ੧੬੭੩ ਦਾ ਹੈ।^੧

ਐਵਿਰਾਪਿਤ^੨ ਆਇਰਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਹ ਸਰਵਾ ਹੈ, ਤੰਜੋਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਐਵਿਰਾਪਿਤ ਨੂੰ ਅੰਤਲੇ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਮੰਨ ਕੇ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਬਿਵਨਾਭ' ਦਾ ਸਮਾਂ ੧੬੭੩ ਜਾਂ ੧੬੭੪ ਈਸਵੀ ਮਿਥਣਾ ਭੁੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਐਵਿਰਾਪਿਤ ਉਥੇ ਦੀ ਗੱਦੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਰਨਾ ਨਿਰਮਲਾ ਸਿਧ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਲਿਖਤ-ਕਾਲ ੧੬੮੯ ਮੰਨ ਫੀਟ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਪੱਤੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਹੈ।

੧੫ ਕਚ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸੁਪਰਾਗਤ ਅਧਿਐਨ

ਭਾਈ ਚੰਨੋਂ ਵਾਲੀ ਉਪਸਾਖਾ ਦੀਆਂ ਨਕਲ-ਦਰ ਨਕਲਾਂ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਛੱਤਾ ਹੋਂਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਸੰਖੇਪ ਜੇਹੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਅੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੀੜਾਂ ਇਹੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜ ਥਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਕੇ ਪੰਜਵੇਂ ਥਾਂ ਤਕ ਹੋਈਆਂ ਨਕਲਾਂ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹਨ ਗਿਆਰਵੀਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੋਈ ਨਕਲ ਤਕ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਪਿੰਡੀਆਂ ਪੁੰਡੀਆਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਕਲ ਦਰ ਨਕਲ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਪੀਆਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਇੰਨੇ ਬਿੰਨ ਰਲਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਹੈ ਤੇ ਭੇਦ ਵੀ ਹਨ। 'ਭਾਈ ਚੰਨੋਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਤੋਂ, ਜਿਹੜੀ ਦੂਜੇ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਰਾਗੁ ਦੇਵ ਰਾਧਾਰੀ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਤੇ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਾਕਾਂ ਤੇ 'ਛਕਾ' ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। 'ਪੰਜਾਬ ਪੁਰਾਤਤ੍ਵ ਵਿਵਾਹ ਦੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੧੭) ਦੇ ਰਾਗੁ ਦੇਵ ਰਾਧਾਰੀ ਅਤੇ ਰਾਗੁ ਕਲਿਆਣ ਵਿਚ ਵੀ 'ਛਕਾ' ਪਦ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰਾਂ 'ਤੇ ਵਰਤੀ ਹੈ ਇਹ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਭਾਈ ਚੰਨੋਂ ਵਾਲੀ' ਤੇ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ^੧ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੪੦; ਹੋਰ ਉਥੇ ਪੰਨਾ ੩੫੮.

ਵਾਲੇ ਸਾਂਝੇ ਸ੍ਰੋਤ ਨਾਲ ਜਾ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। 'ਪੰਜਾਬ ਪੁਰਾਤਤ੍ਵ ਵਿਵਾਹ ਦੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੧੭) ਵਿਚ ਰਾਗੁ 'ਭੈਰਵੀ' ਦੀ ਸੰਗਿਆ 'ਤੇਰੋ' ਕਰਕੇ ਆਈ ਹੈ। 'ਭੈਰਾ ਰਾਈ ਰਾਮ ਕਿਸਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੧੨) ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ 'ਪੰਜਾਬ ਪੁਰਾਤਤ੍ਵ ਵਿਵਾਹ ਦੀ ਬੀੜ' ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ 'ਚੋਹਾਂ' ਦਾ ਮਤਨ ਸਮਾਨ ਹੈ ਤੇ 'ਚੋਹਾਂ' ਵਿਚ ਫ਼ਕਤ ਨਾਮਥੇਵ ਦੇ ਰਾਗੁ ਚੌਂਡ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ 'ਮੇਰੇ ਬਾਗਤੀ ਰਾਧਾ ਬੋਲੀ' ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਾਧਾ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਤੁਕ 'ਏਈ ਤੇ ਨਾਮਾ ਏਈ ਤੇ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਛਕਾ' ਪਦ ਜਿਹੀ ਰਾਗੁ ਦੇ ਪਹਲੇ ਛ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਇਕ ਥਾਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਬਿਹਾਗਤਾ ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਤੇ ਕਲਿਆਣ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਕਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਰਾਗੁ ਤੇ ਰਾਗੁ ਜੋੜਸਹੀ ਨਿੱਕੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸਲੋਕ ਕੂਪੀ ਨੀਸਾਫ਼ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੨੪) ਜਿਹੜੀ ਕੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਕਟ-ਵਾਚ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਲੋਕ 'ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲੜੀ' (ਰਾਗੁ ਰਉੜੀ), ਭਕਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਚਨ ਦੇ ਚਉਪਦੇ 'ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਤਉ ਕਾਹਿ', ਮੀਰਾਬਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਪਿਓ ਮਾਈ', ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, 'ਛਾਤਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੋਕ' ਅਤੇ ਸਾਈਆਂ ਭਾਲਕੂ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸੁਸੰਭਿਤ ਸੀ ਤੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਥਿਤ ਛੰਡ 'ਕੁਟ ਬ੍ਰੰਨਤਾ' ਰਾਉ ਸਖੀ ਉਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਕ ਤਾਂ ਕਬੀਰ ਦਾ ਰਾਗੁ ਰਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ 'ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਦੇਕੋ ਜੇਈ' ਹਮੀਏ ਵਿਚ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ, ਦੂਸਰੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗੁ ਰਉੜੀ ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ 'ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲੜੀ' ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਚਨ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗੁ ਕੁਸ਼ਮਣੀ ਵਾਲਾ ਚਉਪਦਾ 'ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਤਉ ਕਾਹਿ' ਕਟ ਰਿੱਤੇ, ਤੀਸਰੇ, ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਥਿਤ ਛੰਡ 'ਕੁਟ ਬ੍ਰੰਨਤਾ ਰਾਉ ਸਖੀ' ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੀਰਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ 'ਛਾਤਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੋਕ' ਜਿੰਨਾ ਇਹ ਕਿ ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ 'ਅਉਪੁ ਜੀ ਜੰਗੀ ਗੂਰ ਮੇਰਾ' ਵਾਲੇ ਚਉਪਦ ਦੇ ਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਬੀੜ ਦਰੁਸਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਈ ਚੰਨੋਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਮ ਝਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ।

'ਨੰਦ ਚੰਦ ਸੰਘ' ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੨੫) ਕੋ ਕੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਤੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਥਾਂ ਨਕਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦਮ ਝਰਦੀ ਹੈ, ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਾਲੀ ਉਪਸਾਖਾ ਤੋਂ ਆਈ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਰਾਗੁ ਦੇਵਰੀਧਾਰੀ ਵਾਲੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ਛਕਾ ੧ ਛਕਾ ੨ ਛਕਾ ੩ ਛਕਾ ੪ ਵਿਚ ਲੜੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕੁਝ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਿਦਾਇਤੀ ਪਦ 'ਸਪੁ' ਤੇ 'ਸਪੁ ਕੀਏ' ਵੀ ਹਨ। ਰਾਗੁ ਕਾਨਣਾ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਨਿਖੇੜਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੁਢਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਹਨ।

ਮੀਰਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਪਹਲਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ। ਭਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਅਗੇ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਉਪਸਾਖਾ (ੳ) ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਇਹ ਬੀੜਾਂ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਅਥਵਾ ਮੁਖ ਸ਼ਾਖਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅਸਾਂ "ਪੈਰੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੋ" ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਅੰਕਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਬਿਤ੍ਰ ਦੀ ਹੋਰ ਪ੍ਰੋਤ੍ਰਤਾ ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ ਦੀ ਤੀਜੀ, ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ ੪੦) ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਫੁਖਾਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ ਤੇ ਬੈਰਾਤੀ ਛੰਦੇ ਮੰਗਲ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਤੇ ਏਕਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ "ਫਕਾ" ਪਦ ਕੁਝ ਬਾਵਾ 'ਤੇ ਜੋੜਾ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਥਾ ਹਨ।

ਸਵੈਯਾਂ ਅਤੇ ਬੋਧ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੋ ਵਖ ਵਖ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਮੰਨ ਆਏ ਹਾਂ, ਪਰੰਤੂ ਵਸਤੂ ਅਥਵਾ ਮਤਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟ ਅੰਤਰ ਦੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਸਵੈਯਾਂ ਉਪਰ ਰੱਗ ਪਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੂਜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੧੩) ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਬੀੜ ਦੀ ਭੰਨ-ਤੰਨ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੀ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ "ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਤਉ ਕਾਹਿ" ਅਤੇ ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਪ੍ਰਥਮ ਮਾਨ ਦੇਕ ਨਮ੍ਹ' ਹੋਣ ਦੀ ਟੋਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੀ ਕੋਈ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਕਬੀਰ ਦਾ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚਲਾ ਸਲੋਕ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲੀ", ਫਕਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਦਾ "ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਤਉ ਕਾਹਿ" ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਛੰਦ "ਕੁਣ ਕੁੰਡਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" (ਚੋ ਪੰਗਤੀਆਂ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਮਗਰੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਥਾਈ ਦੇ ਫਲਸੂਫ਼ ਹੁਣ ਖਾਹਿਜ ਹਨ। ਭਾ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ ੩੫) ਵਿਚ ਸਲੋਕ "ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲੀ", "ਕੁਣ ਕੁੰਡਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" (ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ) ਤੇ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਪਦੇ "ਫਾਝਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੰਗ" ਦੀ ਇਕ ਫੁਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭਾਈ ਬੰਨ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

'ਸਿੱਖ ਰੈਵਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੀ ਬੀੜ ਨੰ ੪/੩' (ਸੰਮਤ ੧੭੨੨) 'ਰਾਮ ਰਾਇ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ' (ਨੰ ੨੮ ਸੰਮਤ ੧੭੪੯) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬੜੀ ਸੀਮਿਤ ਹੈ। 'ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਬੀੜ (ਨੰ ੨੯, ਸੰਮਤ ੧੭੪੯) ਤੇ ਸੋਢੀ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰਬਰ ੪੩) ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਸੀ ਫ਼ਰਕਾਂ ਤੋਂ ਵਿਧੀਨ ਨਹੀਂ।

ਸ਼ੇਖ ਵਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚ (ਲਾਹੌਰੀ ਬੀੜ, ਸੰਮਤ ੧੬੬੭) ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ ਨ ਤਾਂ ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ "ਭਾ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ" ਸੀ, ਨ "ਕੁਣ ਕੁੰਡਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ", ਨ ਮੀਰਾ ਦਾ "ਭਾ ਭਾਲਤੂ ਬਾਣੀ ਸੀ" ਇਹ ਸਭ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਣ ਦਰਜ ਕੀਤੇ।

ਬੀੜ ਨੰਬਰ ੧੮ (ਐਮ-ਐਸ. ੧੦੮੪, ਸੰਮਤ ੧੭੨੩) ਮੁੱਢ ਵਿਚ, ਰਾਗ ਦੇ ਮਹਲਾ ੫ ਵਾ ਸ਼ਬਦ "ਸੰਤ ਜਨਾ ਸਉ ਦੁਖਨ ਬਰਤਾ", ਕਬੀਰ ਦੇ "ਅਉਧੂ ਗੁਰ ਮੇਰਾ" ਤੇ ਮੀਰਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਮਨ ਹਮਾਲਾ ਬਾਪਿਓ ਮਾਈ" ਨਾਲ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਸੁਧਾਈ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤੇ ਓਥੋਂ ਹੀ "ਕੁਣ ਕੁੰਡਨੜਾ ਗਾਉ ਬੀੜ" ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ। ਭਾਲਤੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਵਲਾ ਜਾ ਆਈ ਹੈ, ਪਰ ਫ਼ਰਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਚਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੋਈ।

ਬੀੜ ਨੰਬਰ ੧੯ (ਜੋਗਰਾਮ ਲਿਖਿਤ ਗ੍ਰੰਥ, ਸੰਮਤ ੧੭੨੪) ਭੰਨ-ਤੰਨ ਤੋਂ ਵਕਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੇ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ, "ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਤਉ ਕਾਹਿ" ਵਿਭੂਜਿਤ ਸੀ। ਭਾਈ ਬੰਨ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਪਹਲਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਓੱਕੇ ਦੁੱਕੇ ਫ਼ਰਕਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਆਪਸੀ (ਸੰਧੂ) ਵਿਚ ਰਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫਕਲਾਂ ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਭਾ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਸੰਗੇਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ।

ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਤੋਂ ਵਿਧੀਨ ਬੀੜਾਂ: ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਮ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ 'ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ' (ਨੰ ੨੦) ਹੈ। ਇਹ ਭਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰਲਾ ਤੋਂ (ਸਿਵਾਇ ਮੀਰਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਦੇ ਦੇ) ਪਾਏ ਗਏ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ "ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ" ਵਾਲਾ ਪਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁੰਡਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਵਾਲਾ ਛੰਦ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੰਨ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਹੈ, 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਛਾਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸੇ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀ 'ਅਮੋਲਕ ਬੀੜ' (ਨੰ ੩੯) ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ 'ਧਰ ਵਿਚ ਬੋਲੀ' ਕਬੀਰ ਦੇ ਰਾਗ ਸੰਗਤ ਦੇ ਪਦੇ "ਅਉਧੂ ਜੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਮੇਰਾ" ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਛੰਦ "ਕੁਣ ਕੁੰਡਨੜਾ ਗਾਉ ਸਖੀ", ਮੀਰਾ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਦੇ "ਭਾ ਬਾਪਿਓ ਮਾਈ", ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ "ਫਾਝਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ" ਅਤੇ ਭਾਲਤੂ ਨਾਲ ਅੱਟੀ ਪਈ ਹੈ। ਪਾਠ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ, ਸੁੱਧਾ ਤੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੀ ਹਨ।

ਨੰਦ ਸੰਵਾ-ਪੰਥੀ ਇਤਿਹਾਸ ਬੀੜ (ਨੰ. ੪੨, ਸੰਮਤ ੧੯੧੫) ਦੀ ਲਗਪਗ ਪਿਛਲੀ ਦਾ ਹੀ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ।

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਵਿਹੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਾਲੀ ਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸੰਵਾ (ਨੰ. ੫) ਆਪਣੀ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਸਰਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਦੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਥੇ ਦਹਰਾਉਣ ਦੀ ਚੋੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

੧੬. ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੁਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਲੰਮੇਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜੋਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਸੁਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਨੌਵੀਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਦਬਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਰਾਤਲ ਸੰਚਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਹੀ ਸੰਭਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਜ਼ਾ-ਤੋੜ ਕਬੂਲ ਨ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਭਾਣ ਤਕ ਦੀਆਂ ਸਤਾਰਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਭਰਤਾਗੁਰੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੬੬), 'ਬੀੜ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ' (ਨੰ. ੧੨), 'ਬੀੜ ਸੰਤ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੧੩), 'ਭੋਹਰਾਦੂਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੧੪) 'ਬੀੜ ਪੰਜਾਬ ਪਰਾਤਲ ਵਿਭਾਗ' (ਨੰ. ੧੫), 'ਸਾਰਨਕੇ ਵਾਲੀ ਕ੍ਰਿਸ਼' (ਨੰ. ੨੦) ਇਹ ਛੇ ਨੌਵੀਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਵਿਹੀਨ, ਆਪਣੀ ਮੁਢਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਜੱਦ ਹੇਠ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ, ਨੌਵੀਂ ਮਹਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਹਨ। ਸਰਵੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵਕਾਲੀ ਘਟਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਣੇ ਉਪਰਾਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਪੌਥੀ 'ਪਰਮੇਸਰ ਭਾ ਸਵਾਨ' ਵਜੋਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪਹਲਾਂ ਹੀ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਵੀ ਗੁਰੂ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਇਆ। ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਤਿਪਾ ਮੂਲ ਥਾਵਾਂ ਸੀ, ਅਥਵਾ ਪੰਛਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਅਨੁਸਰਨ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਰਾਇ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜ (ਨੰ. ੨੮, ਸੰਮਤ ੧੭੪੯) ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਆਇਆ ਹੈ

ਕਿ "ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਫੌਜੀ ਚੰਦ ਦੇ ਗਿਰੰਥ ਭਾ ਨਕਲ ਫੌਜ ਚੰਦ ਦਾ ਗਿਰੰਥ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਭਾ ਨਕਲ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੇ ਗਿਰੰਥ ਭਾ ਗਿਰੰਥ ਨਾਲ ਸੰਧਿਆ ਹੈ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲ ਗੁਰਦਾਸ ਭਲੇ ਪਾਸੇ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਗਿਰੰਥ ਨਾਲ ਸੰਧ ਸੋ ਗਿਰੰਥ ਸੁਧ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਕੋਰ ਗਿਰੰਥ ਸੰਧਿਆ ਲੋੜੀਐ ਤਾਂ ਜਕਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਗਿਰੰਥ ਨਾਲ ਸੁਧ ਕਰਿ ਲਖਿਓ [1] ਹੋਰਨਾਂ ਗਿਰੰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਕਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਗਿਰੰਥ ਸੁਧ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾ ਕਿਰੇਖ ਜਕਨੇ ਦੇ ਗਿਰੰਥ ਨਾਲ ਸੁਧਿ ਕੀਤਾ ਹੈ।"

ਸੋਧ ਸੁਧਾਈ ਲਈ ਵੱਡੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਅਥਵਾ ਮੂਲ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਭਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਤਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ।

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਤੀਜੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਮਿਸਲਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀ ਪਿੱਛੋਂ ਛੱਡੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਲੱਗੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਕੇ ਉੱਥੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੇਧਰ ਮੰਦਿਰ ਉਸਾਰੇ ਗਏ। ਮਛਰੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਭਰਤਾਗੁਰੀ ਸੰਦੀਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਬਜ਼ੀ ਚੜ੍ਹ ਮੱਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪੁਰਾਣੀ ਬੀੜ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਅਸਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲੀ ਪੁਰਾਣ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਪਰ ਰਜ਼ ਛਿਆਸੀ ਰੂਪ ਦੇ ਲੈ ਭੇਟ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ। ਹਰੇਕ ਅਮਾਵਸ ਥੇ ਸੰਕ੍ਰਾੰਤ ਨੂੰ ਭਾ ਸੰ ਰੂਪ ਦੇ ਨਕਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਗੀਮਤੀ ਭਾਲ ਤੇ ਘਰਾ ਇਸ ਦੇ ਮਾਣਿਕ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਕੀਤਾ ਗਇਆ।²⁵

ਮਛਰੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸਾਲ ੧੮੬੦ ਈ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਕ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਬੀੜ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕਵੇਲਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦੀ ਭੇਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ।²⁶ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੂਪ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਪਸਰਕਾਲੇ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ।²⁷

²⁵ਮੁਕੁੰਦ, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ', ਪੰਨਾ ੨੬੭

²⁶ਉਦੀ

²⁷ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਟਾਇਰ, ਫੈਪਟਾ ਅਭਿਮੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਨਤਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੋਈ।

ਜਿੱਥੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯਾਦਗਾਰੀ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਇਸ ਬਦੜ ਨੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਧਰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਮਾਣਿਕ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਨ ਲਈ ਭੰਨ-ਭੱਝ ਹੋਈ। ਕਥਿਤ 'ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਬਾਣ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਸੌਂਦਿਆ ਗਇਆ। ਇਸੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਸੰਮਤ ਦੀ ਭੰਨ-ਭੱਝ ਹੋਈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਮੰਨਿਆ ਗਇਆ। 'ਭਾਈ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਵੀ ਇਸੇ ਕਾਲ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਸੰਮਤ ੧੭੧੧ ਬਿ ਗਵਾ ਕੇ ਕੁਰੂ ਅਭਿਜਨ ਦੇਵ ਸੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ਕਾਰ ਵਾਸੀ ਮਿਲਖੀ ਰਾਮ ਲਈ ਸੰਮਤ ੧੬੬੨ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਥਾਣੀ ਤੇ ਪੰਝੀ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ। ਜਾਗੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਵੀ ਹੋਣਗੀਆਂ ਪਰੰਤੂ ਸਾਨੂੰ ਓਨਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਉਪਰ ਵਰਣਿਤ ਚਿੰਨ੍ਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਮੂਲਬਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਭ ਬੀੜਾਂ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਗੁਵਾ ਕੇ ਉਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਲੀਲਾਂ ਗਈਆਂ। ਮੁਢਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਦੇ ਵਰਣਿਤ ਹੋਣੇ ਰੂਪ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਸਾਡੀ ਸੂਝ ਅਨੁਸਾਰ ਲੱਕਾ ਦੇ ਵਾਰਣ ਤੇ ਸੁਧਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਆਇਆ, ਕਿਉਂਜੋਂ ਇਸ ਤਕ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਸਦਾ ਲਈ ਲੱਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਖੋਰ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਸਾਬ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ। ਵਲਸ਼ੁਰੂਪ, ਸੰਧ-ਸੁਧਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਪ ਸਾਡੇ ਸਮੁੱਚੇ ਆਏ ਹਨ, ਉਹ ਇਸੇ ਪਾਠ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰਾਂ 'ਤੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ ਕਿ ਠੀਕ ਪਾਠ ਕਣ ਕੇ ਗਲਤ ਅਪਣਾ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, 'ਅਮੋਲਕ ਬੀੜ ਪਟਿਆਲਾ' (ਨੰ ੩੯, ਸੰਮਤ ੧੮੧੨) ਆਪਣੇ ਸਭ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਲਈ, ਸਾਡੀ ਜਾਂਚ, ਬੜੀ ਅਦੁੱਤੀ ਬੀੜ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਕਥਿਤ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਨਾਲ ਮੇਲਾਨ ਤੇ ਸੁਧਾਈ ਸਮੇਂ ਰੰਗੀ ਮਾਝ ਹੋਣ ਆ ਗਈ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਰਾਕਾਂ ਇਤਿਆਦਿ ਵਾਰੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੇ ਹਨ, ਕਣ ਕੇ ਮੁੜ ਕਥਿਤ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ (ਗਉੜੀ ਨਾਲ) ਚੋੜੀ ਪੂਰਬੀ, ਆਦਿ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਟਾ ਕੇ ਨਿਪਟ 'ਗਉੜੀ' ਰਹਾ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਦੂਜੇ, ਕਈ ਵਾਰਾਂ 'ਤੇ ਠੀਕ ਪਾਠ ਭੇਟ ਕੇ ਮੁੜ ਗਲਤ ਕਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਵਾਰ ਰਾਗ ਮਾਝ ਦੇ ਸਲੋਕ :

ਹਮ ਜੋਰ ਨਿਮੀ ਦੁਨੀਆ ਪੀਰਾ ਮਜਾਇਕਾ ਰਾਇਆ ॥

ਮੋ-ਬਦਿ ਬਾਦਿਸਾਹ ਅਫ਼ਜ਼ ਪੁਦਾਇਆ ।

ਏਕ ਸੁਹੀ ਏਕ ਕੂਹੀ ॥

ਵਿਚ 'ਖੁਦਾਇਆ' ਪਾਠ ਠੀਕ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ (ਐ ਸੁਦ ਮ "ਰਾਇਆ" ਨਾਲ ਕੁਝਾਤ ਰੋਂ ਸਿਧ ਹੋਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕੁਝਤਾਲ ਕੇ "ਖੁਦਾਇ" ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਜੋਂ ਕਥਿਤ ਆਦਿ ਜ਼ "ਖੁਦਾਇ" ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਅਣਜਾਣ ਸੰਧਾਂ ਬਾਈ ਹੋਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰੇ ਕੁਰ ਜੰਕੜ ਅਸੀਂ ਸਰਵੱਧਣ ਵਾ ਵਿਚ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ।

੧੭. ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ

ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਉਹ ਆਏ ਹਨ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਕ ਭਾਤ ਫਿਰ ਪਾ ਕੇ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਹੱਥੇ ਜਾਣ ਥਾਹੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਭ 'ਬਕਾ' ਮੋਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਹੀਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚਲੇ ੭੭। ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜੋ ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ :

੧) ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ (ਛੰਡ)—"ਕਰ ਲਾਲਚ ਮਨ ਲੋਭਾਣਾ"

੨) ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੪ —"ਕਾਮ ਕਰੋਧ ਮਾਇਆ ਮਦ ॥"

੩) ਰਾਗ ਰਿਲੋਗ, ਮਹਲਾ ੧ —"ਅਲਹ ਏਕ ਕਰੋਮ ਕੁਦਰਤ"

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਲਾ "ਕਰ ਲਾਲਚ ਮਨ ਲੋਭਾਣਾ" ਤਾਂ 'ਵਿਲੋ' ਪੋਥੀ (ਨੰ ੫) ਵਿਚ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਸੰਦੇਹਯ ਹਨ।

ਹਟ ਲਓ, ਗਲਾਮ ਤੇ ਸਦਾ ਸੰਵਦ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕਣੇ ਹੋਏ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਕਿ ਮਾਝ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਇਹ ਪੂਰੇ ਜਲੰ : ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪੜਾਉ ਤੇ ਕਣ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗੇਤਿਆਂ ਦਾ, ਲਿਖ ਜਾ ਕੇ ਹਟਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਛਲੀ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਾਨਿਅ ਆਪਾਇਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਭੁਲਾਮ ਜਾਂ ਸਦਾ ਸੰਵਦ ਜ਼ਾ ਬਣਿਆ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮਾਲਕ "ਦੁੱਖੀ ਹੁੰਡੀ" ਵਿੱਚ ਸਨ ਜੋ ਭਰੋਸਾ ਗਵਾ ਚੁਕਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਣੇ "ਸ਼ਬਦ"

ਕਾਮਫਲ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਥਾਂ ਮਿਲ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਉਥੇ ਵੀ ਥਾਂ ਨਾ ਪਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਠੀਕ ਭੱਲੇ ਇਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਬਣਦੇ ਇਸਦੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਨੋਂ ਲਾਗੂ ਲਈ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਾਂ 'ਤੇ ਲੇਖਣ ਦਾ ਇਕ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਭੇਦ ਖਤ੍ਰਣ 'ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕਣ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ 'ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ' ਦੇ ਕਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਟਣ ਵਿਚ ਸਵਿਸਤਾਰ ਚਰਚਾ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ।³⁰

'ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ' ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਕਥ ਪੜ੍ਹੇ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾ ਇਕ ਹੈ

ਗੁਰੂ ਸੂਹੀ, ਕਥੀਰ 'ਜੇਸੇ ਰੰਗ ਸੁਪਨੇ ਨਿਪ ਪਾਈ'
ਗੁਰੂ ਸੂਹੀ, ਨਾਮਦੇਵ 'ਮਾਝਾ ਕਹੇ ਮੇਰੇ ਪੁਤਰਾ'
ਗੁਰੂ ਭੋਰਉ, ਨਾਮਦੇਵ 'ਸਿਰਨ ਕੇ ਦੇਕੁ ਰੋਣ ਜਾਚਲਾ'
ਗੁਰੂ ਕੋਚਾਰ, ਕਥੀਰ 'ਰਾਲੀ ਅਚਨ ਲਈ ਗਿਤ ਪਾਈ'
ਗੁਰੂ ਸੰਤ, ਨਾਮਦੇਵ 'ਕਿਸਨ ਬਸੰਤ ਰਝੇ ਤੁਮਿ ਆਏ'

ਇਸ ਪੁਸ਼ਟ ਦਾ ਉੱਤਰ 'ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ' ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਨਾਭ ਉਠਾਇਆ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਵਸਤੂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੌਕਾ ਚੁਣਦੇ ਹਾਂ।

ਪਰੀ ਪਿੰਡ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਸਹਾਇ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਸਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਕੁਰੰਦੇਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ੇਖ ਭਗੀਚ ਜੀ ਦੇ ਅਨੰਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਆਪਣੀ ਪੁਸ਼ਟ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੬੪ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ।³¹ ਪੋਥੀ ਦਾ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਪਾਈ ਦਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੬੬੨ ਦੇ ਲਾਭੋਂ ਕਿਤੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਚਰਚਿਆ ਜਾਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਉਂਵੇਂ ਇਹ ਵੀ ਏਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਿਹਰਬਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਫੌਂਤੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹਨ। ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਚਲਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਂ

³⁰ਉਥੇ ਪਿੰਡ, ਪੰਨਾ ੧੦੮.

³¹ਕੁਰੰਦੇਤ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, 'ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਪੰਨੇ ੩੭੧-੩੭੩

ਆਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀ, ਜੋ ਕੀ ਜੋਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗੀ, ਉਸ ਨੇ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ।³²

'ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੫) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਬਹੁਤਾ ਦੀ ਮਾਨੋਂ ਖਾਣ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾਖ ਮੁੜ ਦੇਣ ਦੀ ਆਵੇਸ਼ਕਤਾ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੧ : ਗੁਰੂ ਸੂਹੀ, ਚਉਪਦਾ . ੧ ਕੁਲ ੧

ਮਹਲਾ ੩ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ, ਭੰਤ, ੧੫
ਗੁਰੂ ਆਸਾ, ਅਸਟਪਦੀ . ੧
ਗੁਰੂ ਰਾਮਕਣੀ, ਅਸਟਪਦੀ . ੧ ਕੁਲ ੧੭

ਮਹਲਾ ੫ : ਗੁਰੂ ਆਸਾ, ਚਉਪਦੀ ੩
ਸਿਰੰਠ, ਚਉਪਦੀ ੨
ਗੁਰੂਕਣੀ ਚਉਪਦੀ ੨
ਮਾਧੂ, ਸਿਹਲਾ ੧
ਕੋਚਾਰ, ਚਉਪਦਾ ੧
ਭੰਤ, ਚਉਪਦੀ ੨
ਬਸੰਤ, ਚਉਪਦੀ ੧
ਮਲਾਰ, ਚਉਪਦੀ ੩ ਕੁਲ ੧੫

ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਨ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਨ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਆਦਿ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਗੁੱਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਕੀ ਚੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਝ-ਫਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹਾਲੀ ਗੁੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁੱਥ ਵਿਚ ਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਜਾਂ ਸਕਣ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਣ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਹਲਾ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਨ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁੱਥ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਣ ਤੋਂ ਆਪ ਵਰਜਿਆ। ਦੂਸਰਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬੀੜ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਚਾਰੇ ਤੇ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਲਿਖਾਏ ਗਏ ਦੇ ਪਿਆਨ ਵਿਚ ਆਏ, ਲਿਖ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚਰਜ ਹੋਏ ਚਲੇ ਗਏ। ਚਾਗ ਸਿਰੰਠ ਦਾ ਚਉਪਦਾ, 'ਸਿਰ ਜਨਾ ਸਿਉ ਦੁਪਨ ਕਰਤਾ'

ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਲਈ ਦੇਖੇ ਮਿਹਰਬਾਨ, ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਦੇ ਅੱਖ ਤੋਂ ਦਿੱਤੇ ਆਖਿਰੇ, ਕੁਮਕਾਰ, ਤੇ ੪ ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੬੨੫ ੬੪੪, ਭਗਤ ਕਥੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਨਿਰੰਤਰ ਕੋਰ ਭਾਈਆਂ, 'ਜਨਮਸਾਖੀ ਭਗਤ ਕਥੀਰ ਜੀ' ਦੀ ਅੰਤਿਮ ੨ ਵਿਚ ਸੂਚਿਤ ਕਥ ਪੜ੍ਹੇ।

‘ਵਿਲੋਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ’ (ਨੰ. ੫) ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ (ਪੰਨਾ ੧੫੫) ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸਦਾ ਪਾਠ ਉਸ ਬੀੜ ਦੇ ਬਿਚਰੇ ਵਿਚ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਇਹ ਦਸਤਾ ਬਾਕੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਜੋ ਪਾਠ ਸ਼੍ਰੋਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਭਾਗ ੨, ਪੰਨਾ ੬੩ ਉੱਤੇ ਅਥਾਣ ਬੁਕੇ ਦੀ ਬੀੜ ਅ. ਨੰ. ੨੧ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ “ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫” ਨਾਲ ਹੇਠਲੀ ਢੁਕ ਜਾਂ ਸੂਰਨਾ ਦੀ ਆਈ ਹੈ :

ਮਹਲਾ ੫ ਤਲਸੀ ਦਾਸਿ ਆਪਣਾ ਕੀਤਾ ਪਾਇਆ।

ਇਹ ਤਲਸੀ ਦਾਸ ਕੌਣ ਸੀ?—ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੁਪ ਹੈ। ਪਰਾ ਨਹੀਂ ਸੰਦਰਭ ਅਧੀਨ ਬੀੜ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਕਿਵੇਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਲੱਗ ਦਿੱਤੀ ਹੈ? ਕੀ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਪਰਬਾਰਿ ਘਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਖੀਗਰਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਮਾਇਣ ਦੇ ਕਰਤਾ ਗੋਸੁਆਮੀ ਕੁਲਸੀ ਦਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਕੁੱਝ ਚਾਨਹੀਂ ਕੀਤੀ?

ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਚਉਪਦਾ ਜੋ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ :

ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫

ਪਾਠ ਮਾਣ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰੀਤਿ ਭੀਤਿ ॥੧॥

ਜਪ ਟਾਪ ਧਿਆਨੁ ਮਰੈ ਮਨਿ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥੨॥

ਲੱਛੁ ਮੁਹੁ ਪੰਹ ਨਾਨਿ ਭਰਮ ਮਿਟੀ ਭੀਤਿ ॥੩॥

ਸਹਜ ਸੁਖ ਅਨੰਦੁ ਘਨੈ ਨਾਨਕ ਗੁਨ ਗਾਉ ਨੀਤਿ ॥੪॥

‘ਵਿਲੋਖਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ’ (ਨੰ. ੫) ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਪਹਲੀ ਪੰਕਤੀ ਦੇ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਪਾਠ ਪੁਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਵੱਡੇਰੀ ਗਿਣਤੀ ਸਵੈਯਾ ਤੇ ਸੋਖ ਭਰੀਦ ਦੇ ਖਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਹਰ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਇਆ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪਰੰਪਰੇ ਹੁੰਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਸਿੱਧੇ ‘ਤੇ ਪਜਣਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਸਮੂਹੇ ਰੱਖਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮਤੇ ਇਹ ਸੱਚੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਤੋਂ ਨ ਆਏ ਹੋਣ ਜਿਸ ਦੀ ਹੁਚੀ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਲੋਣ ਦੀ ਸੀ।

^{੧੧}ਸਾਫ਼ ਸਰਵਖਣ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਯੀਤ ਨੰ. ੧੩ (ਬੁਝੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ), ਨੰ. ੧੮ (ਅੰਮ.ਐਸ ੧੦੮੩); ਨੰ. ੨੪ (ਸਭਕੇ ਦੁਖੀ, ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੀ); ਨੰ. ੨੦ (ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਤ) ਤੇ ਨੰ. ੨੧ (ਗੋਰ ਮਾਣ ਸਿੱਖ ਸਿਰੰਗੀ—ਦੂਜੀ) ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਸੀ।

ਪੰਚਮ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਈ ੬ ਜਾਂ ਪੂਰਾ, ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਅਧੂਰਾ (ਕੋਟਲ ਦੇ ਕੁਰਾਂ) ਤੇ ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਹੀ ਮਿਲਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਫੇਰੇ ਕੁਝ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਜੱਠਮ ਝੰਡ, ਕਬਿਤ ਭੱਦਰਾ ਜਾਂ ਵਧਣ ਭੁਲਣ ਤੇ ਫਿਰ ਮੰਗੇਵਾ ਤੇ ਵਿਆਹੇ ਜਾਣ ਦਾ ਬਿਕਰ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇਸ ਢੰਗ ਨੂੰ ਹੈ :^{੧੨}

ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਝੰਡ ਮਹਲਾ ੫

ਹੁਣ ਬੁੱਝਨਾ ਗਾਉ ਸਖੀ ਹਰਿ ਏਕੁ ਪਿਆਵਹੁ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਤੁਮ ਸੇਵਿ ਸਖੀ ਮਨਿ ਦਿਦਿਆਤਾ ਭਲੁ ਪਾਵਹੁ

ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਿਆਇਆ ਕਰਮਿ ਪਾਇਆ ਅਨੂਪੁ ਬਾਝਕੁ ਜੰਮਿਆ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਾਚੇ ਰੰਜਿ ਦੀਆ ਚਿਰ ਜੀਵਨੁ ਵਡ ਪੁੰਨਿਆ ॥

ਮਹਾ ਆਨੰਦੁ ਹੋਆ ਸਦਾ ਮੰਗਲੁ ਹਰਿ ਕੁਣ ਗਾਵਹੁ ॥

ਜਨ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਦਕੁ ਜਾਕੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਰਪੁ ਪਿਆਵਹੈ ॥੧॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭੱਜਨੁ ਇਕਤੁ ਭਰੇ ਪਰਵਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ॥

ਫੰਡਿਆਹੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਹਰੇ ਜਿਤ ਸਭਿ ਤ੍ਰਿਪਤਾਇਆ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਬਹਿ ਕੇ ਝੰਡ ਕੀਤੀ ਸਗਲ ਝਾਉ ਦਿਵਾਇਆ ॥

ਕਰਮ ਉਪਰਿ ਝੰਡ ਹੋਈ ਖਾਲੀ ਕੰਇ ਨ ਚਾਇਆ ॥

ਜੁਝ ਸਿਖ ਸੰਗੁਭਿ ਭਈ ਇਕਤੁ ਮਹਾ ਅਨੰਦ ਸਮਾਇਆ ॥

ਬਿਨਵੰਤ ਨਾਨਕ ਸਾਮ ਹਰਿ ਜੀ ਸਹਬ ਸੁਖ ਮੈ ਪਾਇਆ ॥੨॥

ਹੀਤੀ ਸਕਲ ਕਰਾਈਆ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥

ਭਾਣਤ ਉਣੇਕੁ ਕਰਾਇਆ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਜਪਾਈ ॥

ਕੁਰ ਗਿਆਨ ਜਪਿਆ ਸੁਖਦਾਤਾ ਚਾਟਸਾਇ ਬਾਲਕ ਪਾਇਆ ॥

ਸਗਲ ਵਿਦਿਆ ਸੰਪੂਰਣ ਪੜਿਆ ਗੋਬਿੰਦ ਰਿਦੈ ਮਨਾਇਆ ॥

ਮੇਵਟਵਾਰ ਨਾਮੁਕਟੁ ਬਿਰਥਾ ਕੰਇ ਨ ਜਾਈ ॥

ਬਿਨਵੰਤ ਨਾਨਕ ਦਾਸੁ ਹਰਿ ਕਾ ਮੇਰਾ ਪੂਰੁ ਅੰਤੁ ਸਖਾਈ ॥੩॥

ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਇਕਤੁ ਕਰਿ ਬਾਲਕ ਕਰਹੁ ਮੰਗੇਵਾ ॥

ਬਾਪੇ ਸਜਣ ਜਨ ਕੁਲਮ ਭਲੇ ਵੰਡਿਆਹੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮੇਵਾ ॥

^{੧੨}ਇਸ ਛੰਦ ਲਈ ਦੇਖੋ ਬੀੜ ਨੰ. ੧੩ (ਬੁਝੇ ਸੰਧੂ ਵਾਲੀ), ਸੰਮਤ ੧੭੧੧ ਤੇ (ਜੋਗਰਾਜ ਲਿਖਤ, ਸੰਮਤ ੧੭੨੪), ਨੰ. ੨੦ (ਭਾਣਕੇ ਵਾਲਾ ਕੁਝ, ਸੰਮਤ ੧੭੨੮) (ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਤ, ਸੰਮਤ ੧੭੫੦ ਅੰਦਾਜ਼ਨ), ਨੰ. ੨੨ (ਸਕਰੀ ਭੀੜ, ਸੰਮਤ ੧੭੫੮) ਤੇ (ਡਾ. ਕੁਨੋਚਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਸੰਮਤ ੧੭੬੨)।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਇਆ ਕੁਰ ਗਿਆਨੁ ਇਕਾਇਆ ਸਗਲ ਦੇਖ ਮਿਟਾਇਆ ।

ਲਗਣੁ ਲਿਖਾਇਆ ਸੁਰਗੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਵੀਆਹੁ ਕੁਰਮਿ ਦਿਵਾਇਆ ।।

ਅਚਰਜ ਜੇਵ ਬਨਾਈ ਨਾਕੁਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਬੁਝੈ ਸਰ ਦੇਵਸਰ ।।

ਜਨ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਭਾਸੁ ਹੋਆ ਵਾਜੈ ਅਨਹਦ ਤੁਰਾ ॥੪੫॥

‘ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ’ ਵਿਚ ਇਸ ਛੰਤ ਦੀਆਂ ਕੋਵਲ ਪਹਲੀਆਂ ਦੋ ਟੁਕਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਅਤੇ ‘ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ’ ਵਿਚ ਦੋ ਟੁਕਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦੋ ਖਾਲੀ ਛੰਤੀ ਗਈ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਇਆ । ਕੁਰ ਵੀ ਹੋਵੇ ਇਸ ਵਰਤ ਵਿਚ ‘ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ’ ਦਾ ਪੱਕਾ ਅੰਕ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਮਿਸਲ ਦੀਆਂ ਸਾਡੇ ਸਰਦਖਣ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ, ਪੂਰਾ ਜਾਂ ਅਧੂਰਾ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਤੇ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਨਾਲ ਸਹੇ ਕਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋ ਟੁਕਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਕਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਵਿਚ ਭੱਦਰ ਉਠੇਰ ਆਦਿ ਦੀ ਗੱਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਸੀਖ-ਪਾ ਹੋ ਜਾਣੇ ਹਨ ਅਜੇਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਮੰਨੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਮੌਕਲੋਂਡ ਵਰਗੇ ਵਿਘਟਨਕਾਰੀ ਲੇਖਕ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਤਰਾਸ਼ਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੁਢ ਵਿਚ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਸਿੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਬੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਿਜ ਕਰਨ ਤੇ ਝੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ ।¹⁵

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਬੂਝ ਕੇ ਸਰੋਤੀ ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਛਟਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਰਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਝਵਾਨ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਹੱਥ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਬਾਂ ਨਹੀਂ ਚਿੱਤੀ । ਸਵੇਰਾਂ ਅਤੇ ਛਰੀਦਾਂ ਜਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ‘ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਹੋ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਬਾਅਦ ਦੀ ਦਸਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ।

ਜੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵੇਰ ਵਿਚ ਆਈ ਟੁਕ ‘ਸਤਿਗੁਰ ਬਹਿ ਕੇ ਵੰਡ ਕੀਤੀ’ ਉਪਰ ਧਿਆਨ ਦਿਕਾਈਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂਨ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹਿ ਕੇ ਵੰਡ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਿਹੜਾ ਸੀ ? ਕੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਜੋ ‘ਗੁਰੀਬੀ ਰਾਦਾ ਚਾਹੀ ਸਗਲ ਹੋਣ ਫਾਹੀ’ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸਨ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ (ਸਤਿਗੁਰੂ) ਆਪਣੇ ਲਈ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸਨ ? ਇਸ ਦਾ ਤਾਰਕਿਕ ਉੱਤਰ ਇਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਨਹੀਂ’ । ਇਹ ਚੀਕ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਪਸ਼ਾਬੀ ਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਲਈ ‘ਸਤਿਗੁਰੂ’ ਪਦ ਵਰਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭੱਦਰ ਉਠੇਰ ਤੇ ਸਗਲ ਚੀਤੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸਤਿਤ ਜਮੇਂ ਚਲੇ ਰਿਵਾਜ ਮੁਤਾਬਕ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਲਗਦੀ ਹੈ

¹⁵W H McLeod, *Evolution of Sikh Community*, p. 77

“ਕੁਣ ਝੰਡਨਾ” ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ‘ਤੇ ਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਗੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਚੌਲਕ ਆਦਿ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੌਕੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਸਮਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ੧੪-੧੫ ਸਾਲ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਛੰਤ ਵਿਚ ਬਾਲਕ ਦੇ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਆਹ ਤਕ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ । ਜੋ, ਇਹ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੌਕੇ ‘ਤੇ ਰਚਿਆ ਗਇਆ ਛੰਤ ਲਗਦਾ ਹੈ ਪਹਲਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਸੰਕੇਤ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਸ ਦਾ ਸੰਦੇਹਿਤ ਹੈ । ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਜਮਾਨੀ ਫਜ਼ੂਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਿਸੇ ਭਟ ਜਾਂ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਿਵਾਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ “ਨਾਨਕ” ਛਾਪ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਚੁਰਾ ਗਈ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਘਰੇਲੂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਰੁਮੀਆਂ ਦਾ ਮੁਗ਼ਟਾਵਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਅਸੀਮਾਨਾ ਲੋਕੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜੋਹੇ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਸ ਛੰਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਸੋ ਸਾਡਾ ਪੱਕਾ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹੇ ਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਦੋ ਚਉਪਦੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰਣ ਯੋਗ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਛਾ, ਮਾਠ ਸਿੱਖ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਦੀ ਸੋਮਰ ੧੭੩੩ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ ੨੩) ਦੇ ਵਿਵਰਣ ਵਿਚ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ (ਚੌਥੇ ਪਿੱਛੇ ਪੰਨਾ ੩੧੩ ਅਤੇ ੩੧੪) । ਇਹ ਸੰਭਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਚਲਾਏ ਦੇ ਛੰਤੀ ਪਿੱਛੇ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ।

ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਮਗਰੋਂ ਵਧਦੇ ਕਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਮਨ ਲਿਖਿਤ ਹੈ ।

(੧, ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਕਬੀਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਆਇਆ ਵਾਪਸ ਪਦਾ ।

ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਏਕੋ ਸੋਈ ਪੁਰਖੋ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ

ਗੁਰਪੁਰਾਣੀ ਹੁਕਮੋਂ ਬੂਝੈ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਇਉਂ ਜਾਈ ਲਭਾ।

ਨ ਕਿਵੇਂ ਤੁਣੇ ਨ ਕਿਵੇਂ ਬਿਨਸੈ ਮੂਲ ਪਛਾਣੁ ਭਾਈ ।

ਅਨੇਕ ਅਸੰਖ ਖੇਲ ਹਿਰਿ ਜਿਸ ਕੋ ਗਣਨ ਨ ਕਰਹੁ ॥

ਏਕ ਇਵ ਲਾਵਹੁ ਸਹਜੇ ਰਹਹੁ ਸਮਾਈ ।।੫੫੫੫੨

ਇਹ ਪਦਾ ਅਸਾਂ ‘ਸਲੋਕ ਰੂਪੀ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੀ ਬੀੜ’ (ਨੰ. ੨੪, ਸੰਮਤ ੧੭੪੪ ਤੋਂ ਲਿਆਏ) ਵਿਚ ਉੱਪਰੋਂ ਚਾਹੀਏ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸਵਰਕਵਾਂ

ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਭਾਈਰ ਵਾਸੀ ਸੋਢੀ ਤੀਰਥ ਦਾਸ ਦੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੩੭) ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਗੂ ਕੁਝੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ਦੇ ਬਬਦ "ਜੋਗੀ ਬਹਿਰਿ ਜੋਗੁ ਭਲ ਮੀਨਾ" ਦੇ ਮਗਰ ਦਰਜ ਹੋਣ ਯੋਗ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਬਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ "ਜੋਗੀ ਬਹਿਰਿ" ਵਾਲੇ ਬਬਦ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ; ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਤੇ ਨਿਰਵੇਕਲਾ ਬਬਦ ਹੈ। "ਯੋਗਨ ਮੰਡਲ" ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਬਬਦ ਦੀ ਅਧੁਨਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ "ਕਬੀਰ" ਦੀ ਛਾਪ ਨਹੀਂ ਆਈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਵੀ ਸੰਦਿਗ੍ਹ ਹਨ। ਚੌਥੀ ਕੁਝ ਦਾ ਅੰਤਰਾ ਕੁਝ ਵਾਲਾ ਬਬਦ ਗੁਮ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ "ਕਾਈ" ਸੀ। ਅਖੀਰਲੀ ਕੁਝ ਵੀ ਉਖੜੀ ਉਖੜੀ ਹੈ; ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਦ ਰਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕ ਬਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜੇ ਸੰਗ੍ਰਹ-ਕਰਤਾ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਹੀਂ ਆਏ।^{੧੬} ਉਥੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ।

(੨) ਰਾਗੂ ਰਭੀੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ 'ਵਾਰ' ਨਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਣ ਲਿਖਿਆ ਸਲੋਕ ਹੈ।

ਧਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲਤੀ ਤਿਹ ਲਾਲ ਸਰੰਧ ਫੂਲ ।

ਅਖਰ ਓਹ ਲਖਿਓ ਨਹੀਂ ਰੋਜਾ ਕਰੇ ਕਬੂਲ ॥੧॥

ਕਬੀਰ-ਜੀ ਦਾ "ਬਰ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਬੋਲਤੀ" ਵਾਲਾ ਇਹ ਸਲੋਕ ਸਵੈਯੰ 'ਤੇ ਅੰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਕਸਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਕੋਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਮਗਰੋਂ ਛਿੱਦੀਆਂ ਨਾਲ ਵਲ ਕੇ ਪਾਨਾਂ ਖਾਰਿਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਡਾ. ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੩੫) ਤੇ 'ਅਮਲਾਕ ਗ੍ਰੰਥ' (ਨੰ. ੩੮) ਵਿਚ ਇਹ ਹਾਲੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾਵੀਏ ਕਿ ਇਹ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਮੁਢ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਹਰ (ਧਰਤੀ) ਤੇ ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (ਲਾਲ ਸ੍ਰਗੰਧ ਫੂਲ) ਦੇ ਖਾਨਿਕ (ਕਰਤਾ) ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਇਸ ਦਾ 'ਤੇ ਆਉਣਾ ਉਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਅਸਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਾਇਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਰਣ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਕਸਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਕਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

^{੧੬}ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਢੀਆਂ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪਦਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ ਜੋ ਸਭ-ਕੁਝੀਆਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਢਾਗੜੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਢਾਗੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਦਰਜ ਹੋਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝੇ ਗਏ।

੩ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਾਲਾ ਆਸਾ ਅੰਦਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖ ਕੇ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ

ਏਖਹੁ ਲੰਗਾ ਹਰਿ ਕੀ ਸਗਾਈ ॥

ਮਾਂ ਘਰਿ ਪੂਤ ਧੀਆ ਸੰਗ ਜਾਈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਹਮਰਿ ਬਾਪ ਰਾਮੁ ਪੂਤ ਹਮਾਰਾ ॥

ਮੈਂ ਬਹਨੰਦੀ ਰਾਮੁ ਮੱਰਾ ਸਾਰਾ ॥ ੧ ॥

ਅਬ ਮੇਰੀ ਰਾਮ ਕਹੈਕੀ ਬਲਦੀਆ ॥

ਰਾਮ ਮੇਰੇ ਸਸੁਰ ਮੈਂ ਰਾਮ ਜਵਦੀਆ ॥ ੨ ॥

ਕਹਤ ਕਬੀਰ ਸਨਹੁ ਹੋ ਪ੍ਰਤਾ ॥

ਰਾਮ ਜਪਹਿ ਤੇਈ ਨਰ ਕੂੜਾ ॥ ੩ ॥

ਇਹ ਪਦਾ ਕੁਝ ਘੱਟ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਕਿਸੇ ਗਿਆਨੀ ਹਥਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੰਗਰੂਰ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੀ ਟੋਹ ਦਿੱਤੀ। ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਣਛਪੀ ਪੁਸਤਕ 'ਵਿਗਾਸ' ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਮਹਲ, ਮੈਰੋਂ ਬਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ (ਪੰਨੀ ੨੮) ਰਾਮਗੜ੍ਹ (ਲੁਧੀਆਂ) ਵਾਲੇ ਪਰਦਾਰਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੫੧ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਪਾਈ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਕੁਝਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ

ਏਖਹੁ ਲੰਗਾ ਰਾਮ ਕੀ ਸਗਾਈ ।

ਮਾਂ ਘਰਿ ਪੂਤ ਧੀਆ ਸੰਗ ਜਾਈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਕਰਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬੰਡਾ ਦੇ ਇਥੇਕੁਪੁਣੇ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ। ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਇਮ ਹੋਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਜਿੱਥੇ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਦਾਸ ਰ ਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਤੇ ਸਖਾ ਭਾਵ ਤਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਰਦੀ, ਉਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੱਖੀ ਬਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਤੀਕ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲਾਹੇ ਗਇਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਰਾਗੂ ਕੁਜਰੀ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਇਕ ਹੋਰ (ਤੀਸ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ)। ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਬੁੜੇ ਸੰਧੂ ਦੀ ਬੀੜ ' (ਲਾਹੌਰੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੮), 'ਕਾਨਗੜ੍ਹ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੧੩) 'ਜੋਗਰਾਜ' (ਨੰ. ੧੮) ਤੇ 'ਸਲੋਕ ਕੁਪੁਰੀ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੨੩) ਵਿਚ ਉਪ

ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ, ਸੁਆਮੀ, 'ਪ੍ਰਭਾਤ' ਬੀੜ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੩੫.

ਜੀ ਈ, ਜਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਬਾਠੜ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹਥਾਏ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪਾਠ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਹੈ

ਨਵਨਿਧਿ ਪਰਜੀ ਤਦ੍ਰੇ ਭਾਇ ਹੋ ਚਿਤਾ ਅਚਿਤਾ ਕਣਪਤਰੇ ॥

ਭੇਟ ਪਾਸਿ ਮਾਗਤ ਆਵਉ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਥ ਲਾਜੇ ਲਾਜ ਬਰੇ ॥

ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ॥

ਗੋਬਿੰਦ ਬਿਨੁ ਮੈ ਅਵਧੁ ਨ ਜਾਚਉ ॥

ਨਾਮ ਵਖਾਣਉ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਗੋਬਿੰਦ ਕੇਰੀ ਮਕਤੀ ਦਾਸੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਸਿਵ ਰਾਚੀਲੇ ॥

ਭਾਈ ਦਾਸੀ ਮਹਾ ਅਣ ਨਿਧਿ, ਨਾਹੀ ਕਾਜ ਕਮਾ ਤਿਸੁ ਸੇਜੀ ॥ ੨ ॥

ਧਾਤੁਰਬਾਸੀ ਕਮਾ ਉਪਨਾਲੇ ਤਜਿਲੇ ਹੋਇ ਕੁਬੀ ॥

ਮਨ ਭੀਤਰ ਬੀਚਾਰਿ ਨ ਦੇਖਹਿ, ਗੋਬਿੰਦ ਬਗਾਇ ਬਲੀ ਰਸੁ ਸੁਹੀ ॥ ੩ ॥

ਗੋਬਿੰਦ ਕੇਰੀ ਬਾਤ ਸੁਣੀ, ਕਹੁ ਬਿਨਿ ਦੋਖਿਆ ਨੋਟੀ ॥

ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮ ਚਰਿਤ੍ਰ ਸਦਾ ਹਰਿ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਦਾ ਸੰਤ ਕੀ ਬੋਲੀ ॥ ੪ ॥

ਗੋਬਿੰਦ ਕੇਰੀ ਭਾਉ ਭਾਗਵਤੁ, ਮਾਨ ਮਛਰ ਮਦ ਰਹਤਾ ॥

ਬਦਨ ਬਿਲਚਨ ਸੁਨਿ ਹੋ ਪਾਨੀ, ਮਾਗਉ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਬਿਰਥਾ ॥ ੫ ॥

ਲਵੇ ਚਰਜੇ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਂਦਾ ਹੈ + ਜੋ 'ਬਾਧੋਰੀ ਬੀੜ' ਦੀ ਮੂਲ ਰੂਪੀ ਵਿਚ ਇਹ ਹੋ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਮੂਲਾਧਾਰ ਪ੍ਰਤਿਲਿਪੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ੧੬੬੭ ਬਿੰਦੂਆਂ ਤਕ ਆਇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ।

ਕਾਕੁ ਪਰਾਸਰੀ ਵਿਚ ਭਕਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦਾ ਹੋਣ ਲਿਖਿਆ ਬਬਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ

ਸਾਤ ਸਮਦਿ ਜਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿਰਤੀ, ਧਰਤੀ ਜਾ ਕੇ ਚਟੇ ॥

ਦੁਖ ਭੋਜਨ ਵੇ ਭੋਜਨ ਸੁਆਮੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਬਨ ਬਨਵਾਰੀ ॥ ੪ ॥

ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਾਠ ਅਗਾਂਹ ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ ੧੦੮੪ (ਨੰ. ੧੮, ਸੰਮਤ ੧੭੨੩) ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪਿੰਡੇ ਪੰਨਾ ੨੮੨ ਉੱਤੇ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਹ ਇਸ ਬੀੜ ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ ੭੯੭ (ਨੰਬਰ ੧੦ ਸੰਮਤ ੧੬੯੮?) ਬੀੜ ਭੋਰਾ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ (ਨੰ. ੧੨, ਸੰਮਤ ੧੭੧੦), "ਸਲੋਕ ਰੂਪੀ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੀ ਬੀੜ" (ਨੰ. ੨੪, ਸੰਮਤ ੧੭੪੪) ਅਤੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ (ਨੰ. ੨੪, ਸੰਮਤ ੧੭੩੩) ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮਦਾਸ ਨੇ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਹਲੀ ਜਿੰਘ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ

^{੨੦੬੪} 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ', ਪੰਨਾ ੧੮੬, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ ਤੇ ਦੋਹਰੇ' (ਭਾਗ ੧), ਪਨ ੧੦੬-੧੦੭

ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।^{੨੦੬੫} ਇਹ ਪਦਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਸ ਬੀੜ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਰਾ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਰਮ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹਾਥੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਹੀ ਖਚਿਤ ਸਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਵਾਲੇ ਇਸ ਬਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਦਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ? ਸੁਆਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਭਾਗ ੨ ਵਿਚ ਕਿਟਾਈਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਥੁ ਮਾਗੂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਮੀਰਬਾਈ ਦਾ ਪਦ "ਮਨ ਹਮਾਰਾ ਬਾਧਿਓ ਮਾਈ" ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਬੜੇ ਭਰਸ਼ੇਯੋਗ ਅਰਥਾ ਭੋਰਾਦੁਲ ਵਾਲੇ ਬੀੜਾ ਰਾਮਰਾਇ ਦੇ ਸੰਚੇ (ਨੰ. ੧੪, ਸੰਮਤ ੧੭੧੬) ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਬਲਸ੍ਰੁਪ ਵਿਹਿਤ ਹੈ।

ਸੂਰਦਾਸ ਦਾ ਰਾਖੁ ਸਾਧੋਰਾ ਦਾ ਪਦ "ਭਾਛਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕਉ ਸੰਭ" ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿਹਨ ਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ, 'ਸੂਰ ਸਾਗਰ' ਦੇ ਰਚੇਰਾ ਦਾ ਪਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, 'ਸੂਰਦਾਸ' ਉਪਨਾਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਆਚਾਰਯ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੫੮੬ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਪਹਲਾਂ ਇਹ ਸਮੁੱਚਾ ਅਰਥ ਦਾ ਇਕ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦਾ ਅਭਲ ਬਾਰ ਜੀ, ਮਗਰੋਂ ਵੇਰਾਗ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਵਿਰਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਇਆ।^{੨੦੬੬} ਹਥਲੇ ਸਬਦ ਦਾ ਇਸੇ ਸੂਰਦਾਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਣਾ "ਇਤਿਹਾਸ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ" ਦੇ ਕਰਤਾ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਚਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।^{੨੦੬੭}

ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ' (ਨੰ. ੬) ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਭਾਛੀ ਬੰਨੇ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ' (ਨੰ. ੧੧) ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਲਾਂ ਇਕ ਤੁਕ ਹੀ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਾਏ ਸਰਬੋਪਣ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਭਕਾਂ 'ਤੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਲਗਪਗ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਾਖਾ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਟੁਕ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਹੈ; ਕਿਉਂ ਕਿਉਂ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 'ਬੀੜ ਐਮ-ਐਸ ੧੨੫੪' (ਨੰ. ੮, ਸੰਮਤ ੧੬੯੮), ਬੀੜ 'ਸਲੋਕ ਰੂਪੀ ਨੀਸਾਣ ਵਾਲੀ' (ਨੰ. ੨੪, ਸੰਮਤ ੧੭੪੪), ਸਭਕੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੩੨, ਸੰਮਤ ੧੭੫੮), ਐਮ-ਐਸ ਜੀ ੭੩ ਵਾਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੩੪, ਸੰਮਤ ੧੭੬੦) ਅਤੇ ਕਲਾ ਮੰਦਿਰ ਵਾਲੀ ਪਹਲੀ ਬੀੜ (ਨੰ. ੩੬, ਸੰਮਤ ੧੭੮੭) ਵਿਚ।

^{੨੦੬੮} 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਤੇ 'ਰਿਹਾਰ' (ਭਾਗ ੧), ਪੰਨਾ ੧੦੧-੧੦੨.

^{੨੦੬੯} ਜਿੰਘ 'ਮਨਾਨ ਰੀਝ', ਬ੍ਰਜ ਸੰਸਕਰਣ (੧੯੬੦), ਪੰਨਾ ੧੬੬.

^{੨੦੭੦} ਗੁਰਚਿਤ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੩੨੬ ਅਤੇ ੩੨੮.

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਾਠ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥੀਰਾਂ ਵਿਚ ਕੇਰਾ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ, ਸਮਾਪਤਾ ਪਿਛੋਂ
ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਪਾਠ ਇੱਥੇ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ

‘ਫਾਹਿਰ ਮਨ ਹਰਿ ਭੋਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗ’

ਭਾਹੁ ਭਏ ਪੀਅ ਪਾਇ ਪਿਆਰੇ

ਬਿਖ ਨ ਰਜਦੀ ਬੁਇਅੰਤ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਕਾਥਾ ਕਪਾ ਕਪੂਰ ਚੁਗਾਏ, ਸੁਆਨ ਨਵਾਂਦਾ ਗੰਗ ॥

ਖਰ ਕੇ ਕਹਾ ਅਗਰ ਕੇ ਲੰਪਨ

ਮਨਕਟਿ ਕੁਖਲ ਅੰਗ ॥੧॥

ਪਾਹਿਨ ਪਤਾਤ ਬਾਨ ਨ ਬੇਧੇ ਗੀਤੇ ਗੋਇ ਨਿਖੰਗ ॥

ਸੁਰਦਾਸ ਓਇ ਕਾਥੀ ਕਮਰੀਆ

ਚੜ੍ਹਤ ਨ ਦੂਜਾ ਰੰਗ ॥੨॥

[ਪੀ=ਅਪੀ=ਅਭੀ, ਪਾਇ, ਪਾਠ, ਅਭਿਤ]

ਭਾਵ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਜਿ
ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਥਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਇਸ ਦੀ ਥੀਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਕੁਝ ਹੀ ਦਰਸ
ਪੈਂਦੀਆਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਖਾਤਰ ਇਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ
ਪਾਠ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਜਿਹੀ ਰਹੀਆਂ ਕੁਝ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪਰਾ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ
ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਲਾਇਆ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਜਾਂ
ਨ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਅਜੇ ਸਰਵੇਖਣ ਅਧੀਨ ਆਈਆਂ ਥੀਰਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਦਿੱਤੇ ਅਫੇ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਦਾ
ਕੰਮ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾ ਦੇਣੀ ਉਚਿਤ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ :-

(੧) ਰਾਗ ਰਸੁਕੀ ਪੁਰਬੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਚਉਪਦੇ (ਕਾਥਾਕੁਰ ਕੀ ਹਸਰਨੀ)
ਵਿੱਚੋਂ ਰਹੀ ਹੋਣਾ ਕਾਲੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਖਾਈ ਦੇਵੇ

ਜਿਥੇ ਬਾਬੂ ਹਰਿ ਰਾਗੁ ਸਮਝ ਮਨ ਚਉਰਾ ਹੋ ਦੁਰਲਭ ਚਉ ਕਵੀ ਕਾਜ ॥

(੨) ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ੬੨ਵੇਂ ਚਉਪਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਰਹੀ ਇਹ ਤੁਕ :
ਜੋਅਰਾ ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਉ ॥ ਛੱਛਿ ਮਾਇਆ ਕੇ ਧੰਧੁ ਸੁਆਉ ॥

(੩) ਰਾਗ ਵਡਹੋਸ ਦੇ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ਪਹਲਾ ਦੇ ਚਉਪਦੇ (ਮੰਗੀ ਰੁਣਕਣ
ਲਾਇਆ) ਦੀ ਅੰਤਲ ਕਵੀ ਛਾਪ ਝਾਲੀ ਤੁਕ ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਾਨਮਾਈ
ਵਿਚ ੧੦੩ ॥

ਆਪਣੇ ਪਿਰ ਭਾਈ ਮਹਲਿ ਕੁਲਾਈ ਨਾਨਕ ਸੰਗਿ ਸਮਾਣਾ ॥

(੪) ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ਭੀਜਾ, ਪਉਤੀ ੨੬ਵੀਂ ਦੇ ਮਹਲੇ ਤੇ
ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਕਾਲੇ ਟਾਈਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਕੁਝ ਕਵੀ ਹੋਈ ਹੈ :

ਆਪੇ ਸੇਵਾ ਲਾਇਅਨੁ ਆਪੇ ਬਖਸ਼ ਕਰੋਇ ॥

ਆਪੇ ਚੈਇ ਭਛਿਆਈਆ ਆਪੇ ਨਦਰਿ ਕਰੋਇ ॥

(੫) ਰਾਗ ਰਮਾਭਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਬਰਦ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਜੀ
ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬੰਦਾਂ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਕਈ ਥੀਰਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਬੰਦਾਂ ਦਾ ਭਾ
ਇਸ ਦਾ ਦੋਬਾ ਬੰਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਲਦਾ ਹੈ

ਅਖਰ ਸਾਚੇ ਚੋਦ ਭੀ ਸਾਚਾ

ਤਿਨ ਕਾ ਕਹਿਆ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨ ਕਰਹਿ

ਕਹਤ ਕਬੀਰ ਸੁਨਹੁ ਰੈ ਸੰਤਹੁ

ਭਾਰ ਉਠਾਈ ਲੀਏ ਵਿਰਹਿ ॥੪॥

(੬) ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਕਹੀਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮਹਲੇ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਸਲੋਕ ਵਿਚ
ਕਾਲੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਕੁਝ ਦੁਹਰਾਈ ਬਣਦੀ ਹੈ :

ਹੈਨਿ ਵਿਰਠੇ ਨਾਹੀ ਘਣੇ ਫੋਲ ਫਕਤ ਸੰਸਾਰੁ ॥

ਨਾਨਕ ਨਚਰਿ ਪਛਾਣੀਐ ਕੁਰ ਕੇ ਸਬਦ ਕੀਚਾਰ ॥੨॥

੧੮. ਛਾਲਣੁ ਬਾਣੀਆਂ

ਬਾਲਕੁ ਬਾਣੀਆਂ, ਜੋ ਰਾਈ ਬੰਨ ਵਾਲੀ ਰਾਖਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬ
ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਵਿਚ ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਹਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਈਆਂ ਹਨ

੧. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ “ਜਿਹ ਵਰ ਲਖ ਮਹਿਮਾ” ਦੀ ਨਿਰੋਖਾ ਤੇ
ਹੁੰਦੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ,

੨. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ‘ਬਾਹਿ ਆਨਿਸ ਆਬ ਖਾਕ’ ਦੀ ਥੀਰ :
ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ੧੬ ਸਲੋਕ;

੩. ਮਹਲਾ ੧ ਦੀ ਰਾਗੁ ਰਮਾਭਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਰਤਨਮਾਲਾ, ੨੫ ਲੰਦ,
ਬਾਰੇ ਡੋਰਕੀ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਹੈ,

੪. ਬਾਗਮਾਲਾ,

421 ਨੰ. ਤੁਕ ਦੇ ਅਗੇ ‘ਬੀਜ ਲੋਭ ਚੰਦ ਸੰਘਾ (ਭੀ ੨੫) ਅਤੇ ਆਸਾ ਜੈਦ ਸੰਘਾ ਪਈ ॥ ੪੮
(ਨੰ. ੪੨) ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਏ ਹਾਂ ਉੱਥੇ ਪਾਠ ਕੁਝ ਭਿੰਨ ਹੈ (ਮਹਲਾ ੧
ਜਨਮਸਾਖੀ) ਜੋ ਕੁਝ ਨਾਨਕ ਚੋਵ ਜਾਂ (ਭਾਗੀ ਬੁਧ) ਦੀ “ਗਹਿ ਜੀ ਵਾਈ ਹੋਈ” ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪ

੫. ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਇਵਨਾਭ ਕੀ,

੬. ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਖਿਹਿ, ਅਤੇ

੭. ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਾਥਣ ਕੇ, ਜੋ ਕੁਝ ਬੀਬਾਂ ਵਿਚ ਮੂਲ-ਪਾਠ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਹੋਏ ਹਨ 'ਤੇ ਕੁਝ ਵਿਚ ਬੀਬ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ।

ਪਹਲੇ ਦੋਹਾਂ "ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ" ਅਤੇ "ਬਾਇ ਆਤਿਸ ਆਥ ਖਾਥ" ਵਾਲੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੁੱਟਾ ਥਾਰੇ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਭਲਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਥਾਕਾ ਮੰਗਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੱਥਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸਨ।⁴³ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਚੇ ਮੁਢਕ ਤਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

"ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ" ਦੇ ਦੂਰ ਵਾਲੇ ਭੀਜੇ ਸਲੋਕ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ "ਦੇਸ ਕਲੀ ਪੰਜ ਭੀਤੀਓ" ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਭੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਭਲਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਲੋਕ "ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ"। ਇਹ ਸਲੋਕ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਬਾਰਣ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਅਨਾਦਰ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਜਦਦੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ। ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ 'ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ' ਤੇ ਲਖ ਕੁਦਾ ਬਿਸਨ ਮਹੇਸ਼' ਕਹਣਾ ਉਸ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸੂਰਤੀ ਦਾ ਬਿੰਨੁ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੋ ਭਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਠਿਕਾਣੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬੀਬ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨ ਦੇਵੇ। ਮੁਦਲੀ ਗ੍ਰੰਥ ਹੱਥ ਦੇ ਕਾਰਣ, ਵਹੋਰੇ ਸੰਤਾਵਨਾ ਏਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬਿਆਜ ਤਿੰਨ ਬੰਦ ਇਹ ਸਲੋਕ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਰਹੇ, ਜਦੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਆਏ ਤਾਂ ਬੀਬ ਬਚ ਕੁਰੀ ਸੀ।

'ਗੋਬਤ ਮਲਿਆਰ' ਨਾਲ ਤੇ 'ਚਤਨਾਮਾਲ' ਜਿਸ ਦਾ ਚੌਰਕੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਧੁਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋਗ-ਬਿਰਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਥਾਂ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਕਲਪ' ਦੀ ਖਗਲਾਈ ਹੈ ਤੇ "ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਕਲਪ" ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹਨ।

'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਬਾਰੇ ਦਰ ਸਾਰੀ ਦਰਦਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਬੀਤਾ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਤੇ ਅਜੇਹੀਆਂ ਥੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਫ਼ਾਲਤੁ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਭ ਕੁਝ ਭਾਵੇਂ ਨ ਹੋਵੇ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਚਰਚ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਸੇ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦੇਣਾ ਕਿ ਇਹ ਕਦੋਂ ਬੀਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਈ ਤੇ ਕਿਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ, ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਛੱਡਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ।

'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਰਾਜੇ ਇਵਨਾਭ ਕੀ' ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਦੀ ਬੀਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਦਾਦਾਦੁ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਿਲਦੀ 'ਸਿਆਹੀ ਕੀ

⁴³ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀਤਾਂ, ਪੰਨਾ 340-341.

ਬਿਧਿ ਨਸਖੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਭਰਜਾ ਹੈ ਤੇ 'ਚਲਿਤੁ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਾਥਣ ਕੇ' ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਅਜੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੰਨਾ 488-489-490-491-492 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗੀ।

੧੮. ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪਦ 'ਮਹਲਾ' ਉਚਾਰਣ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਧੁਨੀਆਂ [ਸ], [ਰ], ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮਤ-ਭੇਦ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਅਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸੰਖੇਪ ਜੇਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕਰਾਂਗੇ।⁴⁴

(ੳ) 'ਮਹਲਾ' ਪਦ ਦਾ ਉਚਾਰਣ - ਪਿੱਛੇ ਵੀਹੇ ਪ੍ਰਚਾਰਣ ਪੱਥਰੀਆਂ ਤੇ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੇ ਇਹ ਕੱਲ ਸਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਈ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਣ ਲਈ ਪਦ 'ਮਹਲ/ਮਹਲ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ 'ਮਹਲਾ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਮਹਲ (ਮਹੱਲ) ਪਦ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਬਿਆਲ ਦਾ ਉੱਲੇਖ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਹ ਚੁੱਕੇ ਪਾਗਸੀ ਤੋਖਰ ਜੁਲਫਿਕਾਰ ਅਰਦਾਸਤਾਨੀ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਾਂ 'ਮਹਸਿਨ ਭਾਨੀ' ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਫ਼ਤਿਸਤਾਨਿ ਮਹਾਹਿਬ' ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਢੰਗ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।⁴⁵ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਧਾਤੂ [ਹੱਲ] ਤੋਂ ਬਣੇ ਸ਼ਬਦ "ਹਲੂਲ" ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ', 'ਸਮਾਉਣਾ', 'ਉਤਰਣਾ' ਹੈ, ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਗੁਰੂਪਰਮੇਸਰ ਜੀਤ ਦੇ ਉੱਤਰਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ; ਮਹੱਲ ਪਰਬਾ, ਪਹਲੀ ਜੋਤ ਦੇ ਉੱਤਰਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਮਹੱਲ ਦੂਜਾ, ਦੂਜੀ ਜੋਤ ਦੇ ਉੱਤਰਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹੱਲ ਤੀਜਾ, ਚੌਥਾ ਤੇ ਪੰਜਵਾਂ। ਇਹੀ ਸ਼ਬਦ (ਮਹਲ/ਮਹੱਲ) ਬਾਅਦ ਵਿਚ 'ਮਹਲਾ' ਵਿਚ ਵਟ ਗਇਆ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ? -ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨੱਸ ਤੱਥ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਕਿਆਸ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਰਬੀ-ਦਾਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੋਈ।

ਅਰਬੀ ਵਿਚ 'ਮਹੱਲ' ਤੇ 'ਮਹੱਲਤ' ਜਿਸ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਮਹੱਲਾ ਵੀ ਹੈ [ਹੱਲ/ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ 'ਮਹੱਲ' ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸਮਾਉਣ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਤਰਣ ਤੇ

⁴⁴ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਤੇ ਅਜੇਤੁਰ ਬਰਚਾ ਲਈ ਏਥੇ 'ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭਾਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਦਸੰਬਰ ੧੯੬੧) ਵਿਚ ਦਾਸ ਦਾ ਫ਼ਾਲਿਅ ਲੇਖ 'ਅਰਬੀ ਪਦ ਦਾ ਉਚਾਰਣ' ਅਤੇ ਕੋਢੀ ਸਿੰਘ ਸਤਾ ਦੇ ਰਿਸਾਲੇ 'ਜਿੰਘ ਸਤਾ ਪ੍ਰਤਿਭਾ' ਦਾ ਮਹੱਲਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ ਜੋ ਇਸ ਵਕਤ (ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੬੨) ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਵਿਚ ਹੈ।

⁴⁵ ਉੱਚੇ ਗੀਤਾਂ ਸਿੰਘ ਮਾਧੂਰੇ ਰਵਾਰੀਥੇ 'ਜਿਘ', ਜਲਦ ਅਵਲ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਣ ੧੯੬੦-੬੧। ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੰਸਥਾਈ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੬੯, ਪੰਨਾ ੨੦-੨੧.

ਸਥਾਨ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਉਂਝੀ "ਮਹੱਲਤ (ਮਹੱਲਾ)" ਸਥਾਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਅਰਥਾਤ 'ਵਸਿਆਈ', 'ਰੂਪਰੇਖਾ' ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਪਰਥਾਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਅਠਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਪਦ . ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਫਾਹਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਵ (ਸਲਾਹ ਉਪਾਅ ਜੋਗ)। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪਦ 'ਮਹੱਲਾ' ਦਾ ਮੂਲ ਰੋਵੇ।"⁴⁹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਦ ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ "ਮਹੱਲਤ" ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਭਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਰ-ਪੂਰਿ-ਖਰ ਸਹਮਤ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁਢਲੇ ਪਦ "ਮਹੱਲ" ਨੂੰ 'ਮਹੱਲਾ' ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ, ਉਸ ਇਸ ਦੇ 'ਮਹੱਲਤ' ਵਾਲੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮਝਦੇ ਰਹਿਣ। ਉਸ ਨੂੰ "ਮਹੱਲਾ" ਪਦ 'ਮਹੱਲ' ਰਾਹੀਂ ਵਧੇਰੇ ਗੌਰਵਸਾਲੀ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਹ ਮਸਲਮਾਨੀ ਮਤ ਵਿਚ ਬਦਲਤ ਮੁਹੰਮਦ ਲਈ ਚਲਦੇ ਪਦ "ਮੁਸਲਮਾਨ" ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ "ਮਹੱਲ" ਪਦ ਨੂੰ "ਮਹੱਲਾ" ਦੇ ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। 'ਮੁਸਲਮਾਨ' ਦੇ ਅਰਥ ਅਰਬੀ ਵਿਚ 'ਬੁਣਿਆ', 'ਸਫਾਹਿਆ' ਪਾਕ ਵੀਨਾ ਗਿਆ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਰਿਵਾਇਤ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਬਾਰ ਤਖਾਲਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਆਸਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰਹਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਢੀਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਪ੍ਰਥਮ ਦੀਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਆਲਾਇਆ ਤੋਂ, ਪ੍ਰੇਰੇਬਰ ਦਾ ਹੱਲ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ, ਪਾਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਝ 'ਮੁਸਲਮਾਨ' ਉਹੀ ਕੁਝ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਲ੍ਹੇ-ਫ਼ਹਮ ਭਾਈ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰੇਰੇਬਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ। 'ਪ੍ਰੇਰੇਬਰ' ਲਈ ਸਾਡੇ ਮਤ-ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਬਦ "ਗੁਰੂ" ਹੈ। ਫਲਸ਼ਰੂਪ "ਮਹੱਲ" ਪਦ 'ਪ੍ਰੇਰੇਬਰ' ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਰਯਾਇਵਾਚੀ ਹੀ ਹੈ।

'ਮਹੱਲ' ਪਦ ਦੇ ਅਰਥ ਮੁੱਢ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਵੀ ਅਰਬੀ ਪੱਧਰੀ ਅਨੁਸਾਰ "ਮਹੱਲਾ" ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਹੱਥ ਬਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਣ 'ਮਹੱਲ' ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਹੈ, 'ਮਹੱਲਾ' ਕਰਨਾ ਝਲਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਟੀਕਾ-ਪਾਠ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਹ ਇਸ਼ਤੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਣ 'ਮਹੱਲਾ' (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਮਹਿਲਾ) ਕਰਨ 'ਤੇ ਚਰ ਦੇਵੇ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਮਹੱਲ' ਪਦ, ਜੋ 'ਮਹੱਲ' ਤੋਂ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਵੱਖੋਂ ਭਰਕਾ ਦੀਆਂ ਪੜਨੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਭੋਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਣ 'ਪਹਿਲਾ' ਵਾਂਗ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ

⁴⁹ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ, ਸਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨੇ 410, ਪੰਨਾ 420.

"ਪਹਿਲਾ" ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ "ਮਹੱਲ" ਯਿਹੜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਲਈ "ਸਾਦਿਸ਼ਤਾ" (analogy) ਨਿਕਲੀ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਰਚਾ ਮਹੱਲਾ ਉੱਚਾਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ।⁵⁰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਰਬ-ਵਿਧੀ ਵੀ (analogy) ਸਿੱਧਾਂਤ ਦੇ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ੨ ਯੋਗੀ ਰਾਗ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਥਾਵ੍ਹਵੇਂ ਚਉਪਦੇ ਨਾਲ ਭੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਪਾ। ਆਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਚਾਰਣ "ਮਹੱਲ ਮਹਲ ਜਾ ਕਉ ਮਿਲੇ" ਵੰਨਗੀ ਦ। ਪੰਗਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ "ਮਹੱਲ" ਹੈ ਇਸ ਲਈ 'ਮਹੱਲ' ਪਦ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਵੀ 'ਮਹੀ' ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਮਹੱਲ' ਨੂੰ 'ਮਹੱਲ' ਵਾਂਗ 'ਮਹੱਲਾ' ਉਚਾਰੇ ਜਾਣ। ਸਥਾਨੀ ਨਾਲ ਪਰਥਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਫਰਸਾਏ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਹਿਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਫੂਟਪੁਰਵ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਨਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ 'ਤੇ ਸ ਬਮਬਰ ਅਰੋਕ ਨਾਲ ਬਰਸ ਚੰਘਾ ਬਿਰ ਬਲਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।⁵¹ ਹੁਣ ਵੀ ਉਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਸੰਬੰਧਨੀਏ ਇਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਗਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸੱਜਣ ਇਸ 111 "ਮਹੱਲ" ਪਦ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੁਣ ਤਕ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਬੁਝਾਵਾਂ ਅਰਥ . . . ਸਕਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਗਿਣੇ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਸੀਂ ਉਚਾਰ "ਮਹੱਲਾ" 'ਮੁਸਲਮਾਨ' ਅਰਥ 'ਪ੍ਰੇਰੇਬਰ' ਦੇ ਫੁਲ ਹੋਣ ਤੇ 'ਗੁਰੂ' ਪਦ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰ ਆਵੇ ਹਾਂ। ਉਚਾਰਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡਾ ਉੱਤਰ ਨਿਮਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ —

ਉ) ਸਾਦਿਸ਼ਤਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਤੋਂ ਨਿੱਛੇ। ਪੰਜਾਬੀ 'ਮਹੱਲ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਮਹੱਲ' ਵਿਚ ਥਾਲ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ 'ਮਹੱਲ' ਉਹੀ ਰਾਹ ਪਕੜੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਮਹੱਲ' ਪਦ ਆਪਣੇ ਭੀਕ ਅਰਥਾਂ (ਬਾਬਾ, ਭੂਬਾ, ਆਦਿ) ਵਿਚ ਸੁੱਧ ਅਰਥੀ ਉਚਾਰਣ ਨਾਲ ਹੁਣ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਟਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ "ਮਹੱਲ" ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ, ਮਹੱਲ ਉਚਾਰਣ ਨਾਲ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ।

ਅ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੇਵਲ ਇਕ ਸੰਖੇਪ ਪਦ (abbrevia ਵਰਤਿਆ) ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮ: / ਹੈ ਜ "ਮਹੱਲ" ਪਦ ਲਈ ਵਾਰਾਂ ਵਾਰ ਸਲੱਥਾ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਸੂਚਕ ਅੰਕ ਨਾਲ ਹਲ ਕੀ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ

⁵⁰ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਚਰਚਣ' ਪੰਨੀ 410, ਪੰਨਾ 420.

⁵¹ਹੁਣ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਮਤਾਂ ਲਈ ਦੇਖੋ ਹਮਰੇ ਸਿੰਘ ਅਰੀਫ "ਮਹੱਲਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਉਚਾਰਣ", (RQ 30-੪, ਜਾ. ਦੇਵ ਕੁਟੀਬਾਸੀਨੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਅਤੇ ਹਰਜੋਗ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਪਦਣ ਵਿਚ' (ਪ੍ਰਥਮ ਭਾਗ ਪਾ. ੪).

ਬਣਤਰ ਵੱਲ ਜੋ ਧਿਆਨ ਦੇਵੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਇਹ /ਮ/ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਿਸਰਗੀ ()
ਲਾ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਵਿਸਰਗੀ ਅਰਥਾਤ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ /ਲ/ ਨਾਲ
ਮਿਲੀ ਹਾਇ ਹਵੱਧ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਣ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਉਣ ਦਾ ਸੰਚਿਆ ਸਮਝਿਆ ਸਾਧਨ ਹੈ।
ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪਦ (ਮ:) ਦੀ ਘਾਬਰ ਘੜੀ, ਉਸ
ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਣ "ਮਹੱਲ" ਸੀ, 'ਮਹੱਲਾ' ਨਹੀਂ ਸੀ।

ੲ) ਡਾ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਚੰਨ, ਸਾਊਥ ਫ਼ੀਲਡਰ, ਕੁਵੈਟਰੀ, ਯੂ.ਕੇ., ਪਾਸ ਸਤਾਰਵੀਂ
ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੀ ਇਕ ਕਿਰਮ ਖੁਰਦਾ ਬਿਆਬ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਕੁਝ
ਸ਼ਬਦ ਭਾਰਸੀ ਲਿਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਜਨਤਾ ਨਾਲ ਇਸ
ਦੇ ਕੁਝ ਪੌਰੇ ਵਾਰਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਫੋਟੋ-ਉਤਾਰਾ ਅਸੀਂ
ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਮਹੱਲਾ ਭਾਰਸੀ ਮਾਤ੍ਰਿਕਾ ਚਿੰਨ੍ਹ
ਚੌਦ (ਅਧਿਕ), ਸਹਿਤ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੌਲੀ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ
ਸਾਡੇ ਬਚੁਰਗ ਇਸ ਪਦ ਨੂੰ ਦੋਹਰੇ ਲੱਲੇ ਨਾਲ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ। ਥਾਕੀ ਬਹਿਅ ਅੰਤਲੀ
ਹਾਇ-ਹਵੱਧ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੋਨੇ ਨਾਲ ਕੁਗਤਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮੱਕਾ, ਮਈਨਾ,
ਮਸਲਾ, ਨੁਕਤਾ, ਆਦਿ ਵਿਚ। ਫੋਟੋ-ਉਤਾਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਹਾਇ-ਹਵੱਧ ਦੀ ਥਾ
ਕੋਨੇ ਨਾਲ ਸੁਚਿਤ ਖੀਤੀ ਛਾਈ ਹੈ। ਮੂਲ ਅਰਥ ਰੂਪ ਨਾਭੋਂ ਕੇਵਲ ਇੰਨਾ ਕੁ ਹੀ ਫਰਕ
ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਸ) ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਤੀ' ਨਾਂ ਦੀ ਥਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਣ ਲਈ ਲੱਭੀ
ਗਈ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਨਾ ਇਸ ਥਾਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਦੱਸਦਾ/੧ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ
ਗਇਆ ਹੈ ^{੪੯} ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਉਚਾਰਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ।

ੲ) ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੇ ਸਪੁਰ੍ਹ ਹਰਿ ਜੀ ਰਚਿਤ 'ਕੋਸ਼ਟਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ
ਮਿਹਰਬਾਨ ਜੀ ਕੀ' ਵਿਚ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਥਾਰੇ ਇਹ ਲੇਖ
ਆਇਆ ਹੈ।

ਮਿਹਰਬਾਨ ਜੀ ਨੇ ਪੋਥੀ ਲਿਖਾਈ ਪੋਥੀ ਉੱਤੇ ਸਪੁਰ੍ਹ ਤੇ ਆਦਿ ਲੇ ਕਰਿ ਬਾਣੀ
ਖਣ ਲਿਖਾਇਆ ਹੋਇ ਅਗੇ ਖਣ ਦੇ ਇਕ ਚੰਦ ਲਿਖੇ ਸਭਨਾ ਗੁਰੂ
ਮਹਲਿਆ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਾਏ ॥ ਪੋਥੀ ਨਾਲ ਜਿਨ ਰਾਤਿ ਪ੍ਰੀਤ ਪਿਆਰ ॥
ਅਰੁ ਭੂਲਾਸੀ ਕੈ ਘਰਿ ਰਹੀਏ ^{੫੦}

ਉਪਰਲੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਪਦ "ਗੁਰੂ ਮਹਲਿਆ" ਆਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ
"ਕੁਰੂ ਮਹੱਲ" ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ 'ਦਰ ਘਰ ਮਹਲਾ ਹਸਤੀ ਘੋੜੇ ਦੀ ਫੋਲ ਤੇ

^{੪੯} ਜੇਧ ਸਿੰਘ, 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ' ਪੰਨਾ ੧੨੧.

^{੫੦} ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਨੰਬਰ ੨੫੨੦, ਸੋਢੀ ਸਰੋਤ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਨੰਬਰ ੧੬੬
ਨਾਮ ਦੇਵ ਗੁਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ।

سے نام نہ کرنا چاہیے

سے نام نہ کرنا چاہیے

ایہ نہیں ہرگز کرمان کر سکتے ہیں
ایہ نہیں ہرگز کرمان کر سکتے ہیں
ایہ نہیں ہرگز کرمان کر سکتے ہیں
ایہ نہیں ہرگز کرمان کر سکتے ہیں
ایہ نہیں ہرگز کرمان کر سکتے ہیں
ایہ نہیں ہرگز کرمان کر سکتے ہیں
ایہ نہیں ہرگز کرمان کر سکتے ہیں
ایہ نہیں ہرگز کرمان کر سکتے ہیں
ایہ نہیں ہرگز کرمان کر سکتے ہیں
ایہ نہیں ہرگز کرمان کر سکتے ہیں

ਡਾ. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਚੰਨ ਪਾਸ ਸੁਰਖਿਅਤ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਈ. ਦੀ ਇਕ ਬਿਆਬ ਦਾ ਪੱਨਾ
ਜਿਸ ਵਿਚ "ਮਹੱਲਾ ਪਹਲਾ" ਸਿਰਲੇਖ ਭਾਰਸੀ ਦੇ ਅਧਿਕ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਚਿੰਨ੍ਹ
ਚੌਦ, ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ "ਮਹੱਲਾ" ਪਦ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਲੱਲੇ ਨਾਲ ਉਚਾਰੇ ਜਾਣ
ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

"ਗੁਰੂ-ਮਹਲਾ" ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ "ਗੁਰੂ ਮਹਲਿਆ" ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਦੋਹਰੇ ਲੱਛੇ ਨਾਲ ਉਚਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਹਦੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦੇ ਹਾਥਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹੱਥ ਲਿਖਤ ੧੧੯੨, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਿਰੀ ਰਾਹੁ ਦੇ ਮਕਰ ਜੋ ਜੋੜ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਪਦ "ਮਹਲਿਆ" ਹੈ, "ਮਹਲਾ" ਨਹੀਂ।

ਕ) "ਮਹੱਲਾ" ਪਦ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਿਉਹਾਰ "ਹੱਲਾ ਮਹੱਲਾ" ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਦਿਤ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਥਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ "ਹਮਲਾ" ਅਤੇ "ਜਾਹ ਹਮਲਾ" ਕਰਕੇ ਵੇਖਿਆਉਣ ਦੀ ਚੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ^੧, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਠੀਕ ਅਰਥ "ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੱਲਾ" ਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ "ਹਮਲਾ" ਤੋਂ "ਹੱਲਾ" ਤਾਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, "ਹੱਲਾ" ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਫਲਸਰੂਪ, ਪਦ "ਹੱਲਾ ਮਹੱਲਾ" ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਮੂਚਕ ਸ਼ਬਦ ਲਈ "ਮਹਲਾ" ਦਾ ਠੀਕ ਉਚਾਰਣ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਖ) ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸੱਤ ਅੱਠ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਖ 'ਤੇ ਜੋ ਪਿੰਡ "ਵੱਲਾ" ਹੈ, ਇਹ "ਮਹਲਾ" ਪਦ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਗੜ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਚਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਭੋਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਮੀਣਿਆਂ ਨੇ ਵੜਨ ਨ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਟਿਕੇ। ਅਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਮਾਈਆਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹੁਮ ਹੁਮਾ ਕੇ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਤੇ ਅਪ੍ਰਣੀ ਭੁੱਲ-ਬਖਸ਼ਾਈ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਥੇ ਠਹਰਣ ਕਾਰਣ ਉਸ ਥਾਂ ਦਾ ਨਾਂ "ਵੱਲਾ" ਚਲ ਪਇਆ ਜੋ "ਮਹਲਾ" ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੈ। "ਮਹੱਲਾ" ਤੋਂ "ਵੱਲਾ" ਬਣ ਜਾਣਾ ਅੰਨ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਦੱਖਣੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਵੀ "ਵੱਲਾ" ਪਦ ਮਹੱਲੇ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ "ਮਹੱਲਾ" ਦਾ ਦੋਹਰੇ ਲੱਛੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਜਾਣਾ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ "ਮਹਲਾ" ਪਦ ਦੇ ਠੀਕ ਉਚਾਰਣ ਬਾਰੇ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਰਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਵਿਰਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਲਤ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਈ ਦੇਖੋ ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਸਭਰਾਂ ਦੇ ਲਖਕ ਦਾ ਮਤਮੂਨ "ਮਹਲਾ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਤੇ ਉਚਾਰਣ" ਜੋ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਦੇ ਮਹੱਲਾ ਅੰਕ ਵਿਚ ਫੋਪਣ ਹਿਤ ਇਸ ਵਕਤ (ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੯੨ ਵਿਚ) ਪ੍ਰੋਸ ਵਿਚ ਹੈ।

(ਅ) [ਸ਼]/[ਬ]/[ਯ] ਆਦਿ ਅਤੇ ਨਾਸਿਕੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ: ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਸੰਬੰਧੀ ਚਲਦੀ ਬਹੁਤ ਦੀ ਇਹ ਚੁਸੀ ਭਖਵੀਂ ਸਮਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਰ ਅਸੀਂ

^੧ ਪ੍ਰੋਫ ਪ੍ਰਿੰਟੋ, ਪੰਨਾ ੩੦੭.

^੨ "ਮਹਾਨ ਚੋਖ", ਸੰਸਕਰਣ ਚੂੜਾ, ਪੰਨਾ ੨੧੧.

ਆਪਣੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਚਾਰ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਟਾ ਕੀਤੇ ਹਾਂ^੧ ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਦਾ ਸਾਰਣੀ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚੁੱਕਾਂਗੇ। [ਸ਼]/[ਬ]/[ਯ]/[ਅ]/[ਆ] ਧੁਨੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਮਤਭੇਦ ੧੯੭੯ ਈ. ਵਿਚ ਕੋਂਈ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਪਾਠ-ਬੋਧ 1 78 ਸਰੂ ਬਰਵਾਏ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਉਘੜ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਏ ਉਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਭਾ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾਰਾ ਤੇ ਕਾਦੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੇਦਾਂਤੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਸਮੇਂ ਠੱਕੀ-ਠੱਕੀ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿੱਧੀਆਂ ਅਤੇ ਅਹਿਕ ਲਾ ਕੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ [ਚ ਕੀਤਾ] ਇਸ ਧਾਰਣਾ ਵਿਰੁੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੇ ਡਾ. ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ "ਜਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਉਚਾਰੇ" ਦਾ ਹੱਕਾ ਚੁੱਕਾ।^੨ ਇਸ ਮਤ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਿਸ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪੂਰੇ ਤਾਣ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰੇ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪਹਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਪਾਦਨ' (੧੯੮੧) ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੋਏ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ, ਡਾ. ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਇੰਦ੍ਰਾ ਨਿ ਵੱਲੋਂ ਛਾਪੀ ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ, 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੁੱਚ ਉਚਾਰਣ' (੧੯੮੫) ਦੇ ਉੱਤਰ ਤੇ 'ਜਵਾਬ-ਉਲ-ਜਵਾਬ' (੧੯੮੧) ਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਨਿਰੂਪਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪਾਠ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ. ਇੰਦ੍ਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਹਿਰ ਤਾਂ ਜਗਬ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਡਾ. ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਭਾਸ਼-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਤਰਨ-ਦੇ ਸੋਫੀਨ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਡਾ. ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਰ ਵਿਤਰਕ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਟਾਵਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਡਾ. ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਹਲੀ ਸਥਾਪਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ [ਸ਼] ਵਿਚ [ਸ਼]/[ਬ]/[ਯ] ਆਦਿ ਧੁਨੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਲਈ 'ਸਲਾ', 'ਸਾਹ', 'ਸਾਸਕ੍ਰ', 'ਸਬਦ', 'ਨੀਸਾਣ', 'ਸਰੀਕ', ਆਦਿ ਨੂੰ [ਸ਼]/ ਧੁਨੀ ਦੇ ਕੇ ਉਚਾਰ ਕੁੱਲ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜਹਰ', 'ਜਲਮ' ਭਾਜੀ ਨੂੰ 'ਚਹਰ', 'ਜਲਮ', 'ਥਾਜੀ' ਪੜ੍ਹ ਅਸੁੱਧ ਹੈ।^੩ [ਯ] ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਉਹ [ਜ] ਵਿਚ ਵੱਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਮਤ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ [ਸ਼]/[ਬ]/[ਯ] ਆਦਿ ਧੁਨੀਆਂ [ਸ਼] ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਫੁਲਸੀ ਦੇ 'ਰਾਮ ਬਿ ਮਾਨਸ', ਬਿਹਾਰੀ ਦੀ 'ਸਰਸਈ' ਕੋਸ਼ਟ ਦੀ 'ਰਾਮਚੰਦ੍ਰਕ' ਤੇ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ 'ਸੂਰ ਧਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧੁਨੀਆਂ ਪੰਜ, [ਯ] ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਾਰਸੀ/ਉਰਦੂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ

^੧ ਪ੍ਰੋਫ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਫਰਵਰੀ ੧੯੯੨ ਅਕ) ਵਿਚ ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਡਿ.

^੨ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ'।

^੩ 'ਗੁਰਮਤਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰਾ ਸਿੰਘ, 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੁੱਚ ਉਚਾਰਣ', ਪੰਨਾ ੮੭-੮੮.

੧. ਡਾ. ਹਰਿਗੋਬਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋਲ੍ਹੀਆਂ ਸਦੀ ਦੇ 'ਰਾਮ ਚਰਿਤ ਨਾਮਨ', ਕੋਸ਼ਣ ਵੀ 'ਲਾਮਚੰਦ੍ਰ' ਅਤੇ ਸੁਭਾਸ਼ ਦੇ 'ਸੂਰ ਸਾਗਰ' ਨੂੰ ਇਹ ਸਿਧ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ/ਸ੍ਰੀ/ਸ੍ਰੀ ਅਥਿਤ ਪੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲ ਵਿੱਚ-ਲਗੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਾਲ ਵਿਚ, ਵੀ—ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਤਾਂ—ਦੇ ਸਦੀ ਦੀ ਹਿੰਦਵੀ ਜਾਂ ਕਵੇਂਤਿ ਮੁਖਿਤ ਡਾਗ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਹਿੰਦਵੀ ਜਾਂ ਹੱਥੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸ੍ਰੀ/ਸ੍ਰੀ/ਸ੍ਰੀ ਅਥਿਤ ਪੁਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹੀ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ 'ਹਿੰਦੀ' ਦੇ ਨਾਂਜ਼ੇ ਭਾਸ਼ੇ (Langua Franca) ਦਿੰਦੀ, ਜਿਸ ਅਰਥੀ ਨੇ ਨਾਸਲੀ ਨੂੰ ਸੁਭਾ ਦਾਮਲ ਕੀਤੇ ਦੇ ਰਿਣ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਉਰਦੂ ਦੇ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਅਪਣੀ ਸਿੰਘਾਂ

६६ श्रीगो. पं. ६७-६८.

ਉਪਰ 'ਮੱਲਾਂ' ਪਾਏ ਦੇ ਉਲਾਰਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸ. ਚੰਨਣਾ ਸਿੰਘ ਨਵਾਂਟਰੀ ਵਾਲੀ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਸਿਸ਼ ਬਿਯਾੜ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜਾਂ ਇਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਾ ਉਥਿਤ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਉਸ ਵਿੱਚ 'ਹੀ ਹਿਕ ਹੋਰ ਪੰਨੇ ਦਾ ਅਖਰੀ ਹੱਥੇ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਖਾਣ' ਉਪਰ ਪ੍ਰਚਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਭੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਕਾਲੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾਠ ਬਿਯਾੜ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿੱਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜਾ -

ਰਾਗ ਅਸਾਵਰੀ

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਵੇਰੁ ਘਰੁ ਤੁ

੧. ਫੁੱਲ ਸੁਣ ਹਰਣਾ ਖਾਇਆ ॥ ਕੀ ਵਾਜ਼ੀਮੀ ਰਾਤਾ ਰਾਮ ॥
ਫੁੱਲ ਸੁਣਿ ਹਰਣਾ ਨਾਇਆ ਕੀ ਵਾਜ਼ੀਮੀ ਰਾਤਾ ਰਾਮ ॥
੨. ਬਿਖ [ਵਲ] ਮੀਠਾ ਚਾਹ ਦਿਨ । ਇਕ ਹਥਿਕਾ ਤਾਤਾ ਰਾਮ ।
ਬਿਖੁ ਵਲੁ ਮੀਠਾ ਚਾਹ ਦਿਨੁ ॥ ਇਕ ਹਥਿਕਾ ਤਾਤਾ ਰਾਮੁ ॥
੩. ਕਿਹ ਹੋਇ ਤਾਤਾ ਖਰਾ ਮਾਤਾ । ਨਾਮ ਬਿਨ ਪਰਤਾਪੇ ॥
ਕਿਹਿ ਹੋਇ ਤਾਤਾ ਖਰਾ ਮਾਤਾ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਪਰਤਾਪੇ ॥

[illegible]

ਬਾਣੀ ਰਿਚਾਰਡ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ

੪. ਓਹ ਜਿਵੇਂ ਸਾਇਰ ਏਹਿ ਲਹਰੀ॥ ਬਿਜਲ ਜਿਵੇਂ ਚਮਕੇ॥
ਚਿਹ੍ਰ ਜੇਵ ਸਾਇਰ ਏਹਿ ਲਹਰੀ ਬਿਜਲ ਜਿਵੇਂ ਚਮਕਾਏ॥
੫. ਹਰ ਥਾਥੁ ਰਾਖਾ ਕੋਇ ਨਾਹੀ॥ ਸੁ ਫੁਧ ਮਨੋ ਵਿਸਾਹਿਆ॥
ਹਰਿ ਬਾਥੁ ਰਾਖਾ ਕੋਇ ਨਾਹੀ ਸੋਇ ਫੁਧਹਿ ਭਿਸਾਹਿਆ॥
੬. ਸਚ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਹੋਤ ਕੇ॥ ਮਤ ਮਰਨਹ ਹਰਣਾ ਭਾਲਿਆ॥
ਸਚੁ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਹੋਤਿ ਹੇ॥ ਮਨ ਮਰਿਹ ਰਣਣਾ ਕਾਇਆ॥
੭. ਭਵਨਾ ਫੂਲ ਭਵੇਤਿਆ॥ ਦੁਖ ਅਤ ਭਾਰੀ ਰਾਮ॥
ਭਵਨਾ ਫੂਲ ਭਵੇਤਿਆ ਦੁਖੁ ਅਲ ਭਾਰੀ ਰਾਮ॥
੮. ਮੈ ਕੂਰ ਪ੍ਰਸੰਯਾ ਆਪਣਾ॥ ਸਾਥਾ ਬੀਚਾਰੀ ਰਾਮ॥
ਮੈ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸੰਯਾ ਆਪਣਾ ਸਾਥਾ ਬੀਚਾਰੀ ਰਾਮ॥

ਬਿਆਸ ਦੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਪਾਇਆ ਜਿਸ ਨ
ਕਿ ਪੰਗਤੀ ੧ ਅਤੇ ੬ ਵਿਚ 'ਹਰਣਾ' ਅਤੇ ਪੰਗਤੀ ੮ ਵਿਚ 'ਅਸਪ' ।
ਨਾਸਿਕੀ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਆਏ ਹਨ । ਇਹ ਸੰਬੰਧਨਾਂ ਕਾਫ਼ ਹਨ ਤੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸਮ
ਕੌਨਾ (੧) ਲਾਉਣ ਠਾਣ ਸਰ ਜਾਣਾ ਸੀ । ਪਰ ਕੰਨੇ ਨਾਲ ਬਿੰਦੀ ਹੈ । ਆਦੀ ੧
ਚਿੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਨਾਸਿਕੀ ਧੁਨੀ ਦੇ ਵਧੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮ ੧
ਵਿਚ 'ਜਿਥੇ' 'ਲਹਰੀ', 'ਜਿਥੇ' (ਪੰਡਤੀ ੪), 'ਨਾਗੀ', 'ਮਨ' (ਪੰਡਤੀ
ਨਾਸਿਕੀ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਆਏ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾਸਿਕੀ
ਅਰਥਾਤ ਬਿੰਦੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਰਿਤ ਹਨ । ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਬਿਆਸ ਵਿਚ ਸਭ ਸ਼ੀ
ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਾਸਿਕੀ ਧੁਨੀ ਸਹਿਤ ਆਏ ਹਰਨਾ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਪੜਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ
ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਸਮੇਂ ਨਾਸਿਕੀ ਧੁਨੀ (ਅਸੂਰ) ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਹੈ ।
ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਾਪੀ-ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਅੰਗ ਨ ਬਣ ਸਕਾ, ਇੰਝੇ ਉਸ ਨਿ
ਵਿਚ ਹਰ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਣੇ ਲਾਪੇਵੇਂ ਹਰਨੇਗੇ ।—

੧. ਈਥਰਿਆਂ ਵਰਜਨ ਕੇ ਤਈਂ ॥ ਦੁਖ ਕੂਖ ਤੀਰਥ ਕੀਤੇ ॥
੨. ਦਰ ਘਰ ਮਹਲਾਂ ਹਜ਼ਾਰੇ ਘੋਤੇ ॥ ਫੰਡ ਵਲਾਇਤ ਦੇਖ ਗਏ ॥
੩. ਸੁੰ ਦਾਸ ਸਭਨਾਂ ਸੀਆਂ ਰਾ ਪਿਆਰੇ ॥ . . .
੪. ਦਇਆ ਵਿਗੋਰਥ ਕੇ ਬੀਚਾਰੀ ॥ ਆਪ ਮਠੇ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ ॥
੫. ਜੰਤਾ ਭੀ ਕੇ ਦਾਸਗੇ ॥ ਸੁੰ ਦਿਖ ਦਾਸਰ ਸਿਖ ਹੀ ॥
੬. ਸਮਲ ਗਣੀ ਗੁਣ ਉਤਮਾ ॥ ਸੁੰ ਭਰਤਾ ਦੁਰ ਨ ਪਿਖ ਹੀ ॥

ਉਪਰਲੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਪਦ, 'ਦੇਵਤਿਆ', 'ਮਾ', 'ਸਭਨਾਂ', 'ਜੀਆਂ', 'ਅਵਰਾਂ', 'ਗੁਣਾਂ', ਸਭ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਾ ਕੀ

ਡਾ. ਚਨਣ ਸਿੰਘ, ਚਨਾਣ ਉੱਪਰ ਵਰਣਤ ਹਯਾਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਰ ਪੰਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਹੱਲਾ ੧ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਨਾਸਿਕੀ ਪੰਨੀਆਂ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ।

ਅਰਥਾਤ ਬਿੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਥੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਨਾਸਿਕੀ ਪੁਨੀ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਤਾਂ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਨ ਆਈ।

ਡਾ ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਅਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਤਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਹੁਵਚਨ ਕੇਵਲ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੰਨਾ ਛੋਟੇ ਕੇ ਬਣਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾਸਿਕੀ ਪੁਨੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿੱਛੇ (ਮੁਲਾ ਬਾਈ ਕੁ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ) ਜੁੜੀ। ਇਸ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਫੁੱਲ ਤਕ ਪੰਡਤ ਉਪਰ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਆਏ ਨਾਸਿਕਤਾ ਸਹਿਤ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਨਾਸਿਕੀ ਪੁਨੀ ਨ ਕੇਵਲ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਬਾਕੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਨਾਸਿਕੀ ਪੁਨੀ ਦਾ ਸਰਮੱਤ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਗਵਾ ਸੀ ?

ਇਸ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਸਾਡੀ ਖੋਜ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਡਾ ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਵੀ ਤੱਥਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ। ਫਲਸ਼ਰੂਪ ਹਲਤ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਨੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਤਨ ਦੀ ਕਤੌਰੇ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ [ਮ], [ਥ] ਵਿਚ ਤੇ [ਵੇ] ਅੱਗੇ [ਓ] ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਕੁਰੀ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਮਲ—ਕੰਵਲ—ਕਉਲ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮ/ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪੁਨੀ ਹੈ ਜੋ ਅਨੁਨਾਸਿਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਿਖਸ਼ਾ ਹੈ।

ਕੁਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਇਉ, ਜਿਉ, ਕਿਉ) ਦੀ ਨਾਸਿਕਤਾ ਡਾ ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਾਸਿਕੀ ਪੁਨੀ ਵਾਲੇ ਬੀਜ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਮੌਨੀਅਰ ਦਾ ਸਕਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕੋਸ਼ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਕਵੇਚ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਮ ਹਿੰਸਿਆ ਵਿਚ 'ਦੇਵ' ਦੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਾਸਿਕੀ ਪੁਨੀ ਵਾਲੇ ਦੇਵੇਂ ਤੋਂ ਥਾਅਤ ਵਿਚ 'ਏਉ' ਤੇ 'ਇਉ' ਬਣਿਆ। ਇਹੀ ਕਹਾਣੀ ਜਿਉਂ ਤੇ 'ਕਉ' ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਜੇਮ/ਰੇਵ ਅਤੇ ਕਿਮ/ਕਿਵ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਾ ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਣਨੀ ਦੀ 'ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਈ' ਦਾ ਚਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕਰਮ ਚਾਰਕ ਦੇ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪ [ਅਸ] (ਅਹ) ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਚਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਨ। [ਅਸ] ਜਾਂ [ਅਹ] ਪ੍ਰਤੀ ਲਾ ਕੇ ਬਹੁਵਚਨੀ ਪਾੜਤੀ ਘੜਨੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਚੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨੇਮ ਘੜ ਦਿੱਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਸਮੇਂ [ਅਸ] ਲਾ ਕੇ ਬਹੁਵਚਨ ਬਣਾਣ ਦੀ ਰੀਤਿ ਵੀ ਅਪਵਾਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਖੜ ਇਸ ਦਾ ਚਿਕਰ ਡਾ. ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਬਾਲ' ਤੋਂ 'ਬਾਲਾਨ' ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਉਦਾਹਰਣ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਈ' ਦੇ ਟੀਕਾਕਾਰ [ਅਸ]

ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਲ ਬਹੁਵਚਨ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਅਪਵਾਦ ਰੂਪ ਦੀ ਭੱਲ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਕਿਰ, ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ (ਅਨ) ਦੀ ਬਲਾਸੀਕਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਹੋਈ। ਮੇਰੇ ਇਕ ਮਿਤ੍ਰ ਡਾ. ਕੇ ਸੀ. ਜਿੰਗਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀਭਾ ਦਾ ਖੇਤਰ ਰਿਗਵੇਦਿਕ ਸਾਹਿੱਤ ਤੇ ਰਿਗਵੇਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਣੇ ਬਹੁਵਚਨ ਰਿਕਵੇਚ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਮੰਤ੍ਰ ਘੋਲਣ ਦੀ ਨਿਯਮਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ -

ਯੁਰਵਾਹਿ ਅਰੁਧੀ ਰਥੇ ਹਰਿਤੰ ਦੇਵ ਰੇਹਿਤੰ ।

ਤਾਡਿਰੁ ਦੇਵਾਨ ਇਹਾ ਵਹ ॥ (ਰਿਗਵੇਦ ੧/੧੪/੧੨)

(ਹੇ ਅਗਨੀ ਦੇਵ ਆਪਣੇ ਰਥ ਅੱਗੇ ਰਥੇ ਪੀਲੇ ਅਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਘੋੜੇ ਜੋੜੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਤੁਸੀਂ ਦੇਵਾਂ (ਦੇਵਤਾਵਾਂ) ਨੂੰ ਖਿੱਚੋ ਲੈ ਕੇ ਆਵੋ।)

ਬਹੁਵਚਨ ਬਣਾਣ ਲਈ [ਅਸ] ਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਹੋਣ ਦੀ ਟੱਪ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸਿਓਂ ਵੀ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਆਚੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਮਥਲ ਰੂਪ ਜੋ ਪਾਰਸੀਆਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ 'ਅਵਸਤਾ' ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਰਿਕ-ਵੇਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਹਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧੂਨੀਆਂ ਦੀ ਖੋਜੀ ਜੋੜੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਇਕ ਦਾ ਬਲੇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਇਸ ਗੁਆਚੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ [ਅਸ] (ਅਨ) ਪ੍ਰਤੀ ਤਾਂ ਕੇ ਬਹੁਵਚਨ ਬਣਾਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਬੜਾ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਛਾਟਸੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜਾਨਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬਹੁਵਚਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ [ਅਸ] ਪ੍ਰਤੀ ਲਾ ਕੇ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਮਰਦ ਤੇ ਮਰਦਾਂ, ਕਨ ਤੇ ਕਨਾਂ, ਕਬੂਤਰ ਤੇ ਕਬੂਤਰਾਂ, ਆਦਿ। ਬਹੁਵਚਨ ਬਣਾਣ ਦੀ ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਣੀ ਆਮ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਰਦੇਸੀ ਦੇ 'ਸ਼ਾਹਨਮੇ' ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਇਹ ਨਿਬੰਧ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਕਦੀ ਸਦੀਆਂ ਪਹਲਾਂ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਭਾਗੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪਰਾਣੀ ਸੰਬੰਧ ਸਨ, ਇਹ ਵਿਕਸਿਤ ਨ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਫਲਸ਼ਰੂਪ ਡਾ ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਡਲਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਨਾਸਿਕੀ ਪੁਨੀ ਦਾ ਅਗਵਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚਲਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੀ। ਨੀਕ ਸਚਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਸਿਕੀ ਪੁਨੀ ਬਲਚਾਲ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਲਿਪੀ-ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਨ ਹੁਣ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

੨੦. ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੀ ਸਮਸਿਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਲਿਪੀ-ਵਿਧਾਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਸੀਂ ਇਕ ਵਖਰੀ

ਪੁਸਤਕ ਰਚਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਦਾ ਕੁਝ ਕੁ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਾਰਥਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਡਾਕਟਰ) ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਨਵੇਂਕਣੀ ਅਰਥ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵੀ ਚਲਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਡਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਕਾਰੀ ਰਚਨਾ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਰਪਣ' (੧੦ ਜਿਲਦਾਂ) ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਣ ਦੀ ਚੋਖਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਸਲਾਘਾਯੋਗ ਕੰਮ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਲੇਖ⁵⁶ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਪਿਆਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਨਿਰੂਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਬੜੀ ਜਟਿਲ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਨਿਪਟ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝੇ ਜਾ ਸਕਦੇ; ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰੋਚਨਾਂ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ (insights) ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਆਪਣੀ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁਰਜ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਪ੍ਰਕਰਣ ਪੰਜਵਾਂ

ਅੰਤਿਕਾਵਾਂ, ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ ਤੇ ਇੰਡੈਕਸ

⁵⁶ਇਹ ਇਸ ਲੇਖਕ ਦਾ ਲੇਖ, "ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ", ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਤਿਆ, ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੮੦.

ਅੰਤਿਕਾ ੧

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਚਿੱਠੀ

"ਮੰਨ ੧੯੧੭-੧੮ ਵਿਚ ਇਕ ਛੋਟੀ ਤੇ ਵੱਖਰਾਈ ਰੱਖਣ 'ਰਾਮਮਾਸ' ਦੇ ਛੱਡੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਮ ਅਤੇ ਪਾਠ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਕਈ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਥੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਪੰਜਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸੀ : ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਗੱਲ-ਵਿਆਨੀ, 'ਪਾਲਸਾ' ਸਮਾਜਿਕ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਤਰਫ਼ੀ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਇਹੀ ਇਹੀ 'ਪੰਥ ਸੰਬੰਧ' (੨੩ ਜਨਵਰੀ ੧੯੧੮) ਵਿਚ ਛਪਦੀ ਸੀ।—[ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਨੋਟ]

"ਆਪ ਦੇ ੧੨ ਦਸੰਬਰ (੧੯੧੭) ਦੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗੁਪਤ ਚਿੱਠੀ ਨਾਮਕ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਹੋਣ ਲਿਖੀ ਇਥਾਹਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਚਿੰਨ੍ਹਿਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਮੰਨੇ ਪੁਰੋਹਿਤ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ 'ਰਾਮਮਾਸ' ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਤਾਇ 'ਗੁਰਮਤ' ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਵਿਖੇ ਕਿਉਂ ਬਦਲੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਿਹਲ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰ ਦੇ ਸਕਾਂ, ਪਰ ਪਬਲਿਕ ਨੂੰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ।

ਜਿਸ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 'ਪਾਲਸਾ' ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਮੈਂ ਚੀਫ਼ ਪਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਬੂ ਭੋਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਰਾਮਮਾਸ' ਕਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਰਾਮਮਾਸ' ਤੋਂ ਚਿਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਕਦੀ ਜਾ ਕੁਝੀ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਰਾਮਮਾਸ' ਮੌਜੂਦ ਹਨ। 'ਰਾਮਮਾਸ' ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਉਪਦਾਈ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਬੁਰੇ ਲੋਕ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਣ ਹਨ, ਇਤਿਆਦਿ।

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਮ ਪਸਤਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਪੰਜ-ਭਾਸ਼ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸੁਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪੁਰ ਯਕੀਨ ਕਰ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ

ਮਿਥ੍ਰ ਚਿੱਠੀ ਸ੍ਰੀ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜ' ਦੇ ਪੰਨੇ ੨੫੨ ਤੋਂ ੨੫੯ ਉਪਰ ਪ੍ਰਯਤ ਹੈ।

ਪਾਲਸਾ ਦੀ ਹੋਈ ਰਿਮਾਸਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਮੁਹਮਲ ਤੇ ਵਲਵਿਕ ਪਾ ਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੁਝਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ diplomacy ਜਾਂ ਇਲਾਕੇ ਅਮਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।—G.B.S.

ਕੀਤਾ ਦਾ ਨਿਰਣਾ 'ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਕੀਤੀ' ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਪੰਥੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਬੁਧਿਮਾਨ ਦੇ ਉਪਦ੍ਰਵ ਤੇ ਫ਼ਸਤਾਨੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚੈ ਚੰਗੇ ਕਿਸੇ ਆਪਣੀ ਹਾਨੀ ਦੇ ਭਯ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਡਰਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਚ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਭਰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਕੀਤੀ' ਦਾ ਦਰਸਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਅਨੇਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਪੁਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਜੰਗ ਛਿੜ ਪੈਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਪਿਛੇ ਪੈ ਜਾਣਗੇ ਅਰ ਵਿਤਭਾ ਵਾਦ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਅਤੇ ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਕਾਹਲ ਵਿਚਲੇ ਹਨ।

ਅੱਜ ਕਲ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਚਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਣੀ ਸਿਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਬਹੁਮੰਤਰ 'ਖੋਜੀ' ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਐਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪੰਡਤ ਦਾ ਸਿੱਧੇ ਵੱਸਰ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਜਣ ! ਭਰਾ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੁਣੋ—ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜੋ ਹਕਮਨਾਮੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ, ਹਕਮਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਕਿਣਕੀ ਅਖਰਾਂ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਕਿ ਦਸਤਖਤ ਹੇਠ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਲਿਖਾਰੀ ਸਤਰਾਂ ਨਾ ਵਧਾ ਸਕੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੀ ਨੇੜੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਅਹਿਦ ਤਕ ਇਹ ਰੀਤੀ ਰਹੀ ਕਿ ਜੋ ਕਾਪੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਦੇ ਪਤਰਿਆਂ ਦੀ ਕਿਣਕੀ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਨਿਯਮ

ਨਿਕਲ ਇਹ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। (ਟਿੱਪਣੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ)

ਕਈ ਹਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਹੀ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਕਿਣਕੀ ਅਖਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਸਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਦਸਤਖਤ' ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਜੋ ਅੱਜ ਕਲ ਵਾਕ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਛੱਡ ਚੁੱਕਣ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਵਾਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਸਤਰ' ਦੀ ਕਿਣਕੀ ਜਿਸ ਪਾਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਹੇਠ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਕਲ ਕੋਈ ਹਕਮਨਾਮਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸਤਖਤ ਹੇਠ ਹੇਠ ਸਾਡੇ 'ਲਿਖਾਰੀ' ਦਸਤਖਤ ਦਿਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ hand writing ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿ Signature ਦਾ (ਟਿੱਪਣੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ)।

ਇਹ ਹੀ ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸ਼ੱਥ ਗਰੀਬ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਦੀ ਕਿਣਕੀ ਉਸ ਵਕਲ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਸਭਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਭਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਣਕੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਦੇ ਜੋ ਇਹ ਵਾਦੇ ਬੀਰੀ ਬਨੀ ਕੀ ਸੀ। 'ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ' ਨਾਮ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਮ ਗਰੀਬ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਦਰਜੀਤ ਰਹਾ ਹੈ। (ਟਿੱਪਣੀ ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ)।

ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਤ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

'ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਮਿਤੀ ਭਾਦੋਂ ਵਾਲੀ ੧ ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ, ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ੬੭੪।'

'ਪੰਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ', ਏਸ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਤਾਂ 'ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਕੀਤੀ' ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਏਸ ਥਾਂ ਪ੍ਰਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ੬੭੪ਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਪੁਰ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਹੈ, ਅਰ ੬੭੪ਵਾਂ ਪੜ੍ਹਾ (ਜਿਸ ਪੁਰ ਅੰਗ ੬੭੪ ਮੌਜੂ ਹੈ) ਕਰਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਾਧਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ੬੭੪' ਦੇ ਗਿਨਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਓਹ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ।

ਆਦਿ ਅੰਤ ਦੇ ਵਾਧੂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਪੁਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਰਤਨਮਾਲਾ ਹੈ, ਗਾਹ ਮੁਕਾਮ ਕੀ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਅਜ ਅੰਤ ਲੇਖ ਭੀ ਹਨ :-

'ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਜਗੰਗੀਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਚਨਜੀ ਜੀ ਨੂੰ ਰਕਬਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਿੱਤਾ ਧਰਮਸਾਲ ਨੂੰ ੮੬੬੩ ਯੁਮਾਂ ਕਨਾਲ ੭ ਮਰਲੇ ੧੫।'

ਅਤੇ ਚਲਿਕੁ ਜਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦਿਉ ਹੈ :-

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੰਮਤ ੧੬੬੬ ਅਸੂ ਵਾਲੀ ੧੦ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।

ਸੰਮਤ ੧੬੦੬ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੪, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਅੰਗਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।

ਸੰਮਤ ੧੬੩੧ ਭਾਦਉ ਸੁਦੀ ੩, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।

ਸੰਮਤ ੧੬੩੮ ਭਾਦਉ ਸੁਦੀ ੩, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।

ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੩ ਸੁਕਰਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ :-

ਸੰਮਤ ੧੬੬੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਪੁਰ।

'ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫, ਐਰਵਾਰ ਨਉ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਿ. ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨਿਰਥਵੈ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਸ੍ਰੀ ਹਰ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤ ਪੁਰ।'

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਧੂ ਪਤਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਜਨ ਚਾਇ ਜੀ ਦੀ ਜੋ ਪੀਰਮਲ ਜਾਂ ਹੈ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :-

ਐਹੁ ਲੀਖ ਵਿਚ ਲਈ ਮੈਂ ਪਾਈ ਹੈ, ਏਹਾ ਮਤਲਬ ਅਗੋਂ ਰਲਣੇ ਖੁਲ੍ਹੇ (G.B.S.)

ਮੁਕਾਬ ਬਾਬਾ ਬੁਢਿਯਾ ਸੀ—G.B.S.

ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰ, ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ, ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿਤਾ, ਇਸ ਕਾ ਸ਼ਰੀਕ ਕੋਈ ਨਾਹੀ। ਮੱਥਾ ਕਰ।

ਏਸ ਤੋਂ ਫੁਟ ਅਨੇਕਾਂ ਤਾਰੀਖੀ ਥਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕੀ ਹੈ ਕਿ :-

'੧੮੧੮-ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਮੇਂ ਅਕ ਲਗੇ।'

੧੮੮੮-ਫਾਕਨ ਮੇਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਇਆ। ਇਤਿਆਦਿ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਥੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਅੱਜ ਵਿਚ ਕੌਮ ਦੀ ਦਰਦੀਆਂ ਅਛੇ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚਮਾਨਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ, ਏਥੋਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਭਾਈ ਅਪਣੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਕੀਤਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਡੀ 'ਰਾਜ ਮਾਲਾ' ਦੀ ਆਕੜੀ ਭਾਨ ਕੰਨ ਪਈ ਸੁਣਨ ਨਹੀਂ। ਇੰਨੀ ਫ਼ਿਰਾ ਕਰੋ ਤਬਾਹ ਕਰੋ, ਜਾਤਿ ਕਰੋ, ਧੀਰਯ ਕਰੋ, ਬੰਜੀ ਬਣ ਕੇ ਵਿਚਾਰੋ, ਵਾਦੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨ ਲਉ।

ਕਥਿਤ ਕਰਤ ਸਮਾਜ ਕਾ ਉਦਾਰ ਹੈ।

ਅੰਨੇ ਸਮੇਂ ਉਨਤੀ ਕੇ ਬੀਚ, ਯੁਗਸੰਘਨ ਕੇ,

ਯਮ ਨਾਸਿ ਪੁੰਨੇ ਛਲ ਪਰੀ ਰਾਗਮਾਲ ਹੈ।

ਪਾਠਕੋਂ ਮੰਗੀ ਏਸ ਦਿਨੀਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁੱਠੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਜਣ ਪਤਰ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬਦਲ ਨਾ ਕਰੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨੀਯਤ ਸਮੇਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਾਢ ਸਕਦਾ।

ਪੰਥ ਦਾ ਸੇਵਕ
ਕਾਨ ਜਿੰਘ

ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਭਾਕਰ, ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਰਕ ਆਦਿ

'ਪੰਥੀ ਲੋਕ ਹਿੰਦੂ ਭਾਸ਼ਣੀ' (ਮਤਲਬ ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਪਛਾਣ) ਸਿਸਦਾ ਜਿਕਰ ਸਰਦਾਰ ਕਾਨ ਜਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਛਪਵਾਉਣ

So Religion, or rather Truth, is to be a household word, Political Rights. It ought not to be a scholar's business. O.B.S.

ਸਰਦਾਰ ਕਾਨ ਜਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ 'ਪੰਥੀ' ਅਤੇ 'ਸਰ' ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਈ ਤੋਂ ਕਾਢ ਕੱਢਣ ਦਾ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਕੁਝ ਦੀ ਨਾਥਾਏਕਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰ' ਵਾਲੀ ਥੀੜ, ਨੂੰ ਚੋਖੀ ਰੱਖ ਕੇ ਪੰਥ ਨੇ ਕੰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਗਏ ਸਨ। ਫਾਨ ਨੂੰ ਪੁੱਟ ਕੇ ਚਾਕੂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕੀ ਮਿਲ ਜਾਣ, ਤਬ ਸਾਰੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭੜਕੀ ਭੜਕੀ ਉਠੇ ਵਾਨਟ ਪਾਣ ਵਾ ਮੋਖਿਆ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਪਰ ਇਹ ਕੰਨ ਹੋਈ ਨਾ ਹਵਾ। ਹਾਂ ਜੇ ਇਹ ਇਹੋ ਭਾਵਣ ਤੋਂ ਮਿਲੇ 'ਕੁਝ ਹੋਰ ਭਾਵਣ' ਹੋਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਵਾਲੀ ਬੰਨ੍ਹ ਹੈ (ਟਿੱਪਣੀ ਜੀ ਕੀ ਸਿੰਘ ਬਣੇ)

ਦੀ ਦਲਰੀ ਸਰਦਾਰ ਕਾਨ ਜਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਨ ੧੮੭੮ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਯੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ 'ਕੁਝ' ਛਿੱਟਾ ਕਸੇਟੀ ਦਾ ਖਰਜਾ ਮੇਂ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ 'ਮਸੱਦਾ' ਤੇ ਬੁਰਫਿਆ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਉਪਦ੍ਰਵ' ਫਸੇ ਤੇ 'ਓਹ' ਫਰਦੇ ਰਹੇ ਬਾਕਸ਼ੁਦ ਭੋਲੇ ਵਜਾਣ ਦੇ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ 'ਮਸੱਦਾ' ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਕੀਤਾ ਅਜੇ ਨਹੀਂ' ਕਹ ਸਕਦੇ। ਅਜੇ 'ਓਹ' ਖਰਜਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਐਵੇਂ ਸਰਸਰੀ ਜਿਹਾ ਚਿਕਰ ਇਸ ਬਾਬਤ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਓਹ ਗੱਲ ਨੂੰ ਟਾਲ ਕੇ ਸਨ। ਅਜੇ ਆਸ ਰਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਖਰਜੇ ਦਾ ਘਾਟਾ ਇਕ ਅੰਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਇਸ ਬਿਤਾਬ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਥਾਕੀ ਰਿਹਾ ਸਾਡੀ ਯੁੱਧੀ ਰਿਤਾਬ 'ਸਾਖੀਆਂ' ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਤੋਂ।

[ਨੋਟ : ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਬੱਝੇ ਲੱਗੇ ਸਾਰੇ ਨੋਟਸ ਜਵਾਬਿ ਪਹਲੇ (੧) ਦੇ ਸ ਜੀ ਬੀ. ਜਿੰਘ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਹਨ, ਕੋਵਲ ਪਹਾਣਾ ਨੋਟਿਸ ਲੇਖਕ ਬਣੇ ਹੋ।]

ਅੰਤਿਕਾ ੨ ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ

'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਥ ਕੀ ਦੇ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀਂ ਪਸ਼ਤਕ ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੬੭-੪੬੮ ਉਪਰ ਪ੍ਰਕਟਾ ਅਏ ਹਾਂ ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਦੇ ਛਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਤਾਂ ਡਬਲਿਊ ਮੈਕਲੇਡ ਦੇ 'ਪੰਜਾਬ ਹਿਸਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ' ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਡਿਪੇ ਇਕ ਲੇਖ ਵੱਲ ਦੁਆਇਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੈਕਲੇਡ ਦਾ ਆਖਾ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਥ ਕੀ' ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਲਛਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਿੰਗਲਾਦੀਪ (Ceylon) ਜਾਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਕਈ ਅਸੰਕਤੀਆਂ ਦਰਸਾਈਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਚਿੰਤਾ ਸੂਚਨਾ ਇਸ ਦੇ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੂਚਨਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਵਿਚ ਬਿਦਰ 'ਤਿਜਾਵਰ' ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਆਇਰਾਪਤਿ ਨਾਇਕ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਰਾਮ' ਰਾਜੇ ਦੀ ਵਲਾਇਤ ਦਾ ਹੋਣਾ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਾਵਲੀ (Sitalvaka) ਸ਼ਹਰ ਦੀ ਤਖਤਗਾਹ ਉੱਤੇ ਉਸ ਕਰਤ ਮਇਆ-ਦਉਨੀ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਣਾ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਮੈਕਲੇਡ ਦੀ ਖਜ ਅਨੁਸਾਰ ਮਇਆਦਉਨੀ ਕੋਟੇ (Kotte) ਦੇ ਰਾਜਾ ਵਿਜੈ ਬਾਹੁ ਸਰਵੋ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਵਿਜੈ ਬਾਹੁ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਨਾਂ ਰਾਏ ਸਿੰਘ (ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਦਾ ਰਾਜਾ ਰਾਮ) ਸੀ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਸਿੰਗਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਾਂਝੀ ਸੀ। ਇਸ ਇਸ਼ਾਬ ਮਇਆਦਉਨੀ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੇ ਢਾਢੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਿਵਨਾਥ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪ੍ਰਾਣੂਮ ਬਾਹੂ ਅਨਾਦੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਮੈਕਲੇਡ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਇਆਦਉਨੀ ਦਾ ਰਾਜ ੧੫੨੧ ਈ. (੧੫੮੮ ਬਿ.) ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤੇ ੧੫੮੧ ਈ. (੧੬੪੮ ਬਿ.) ਤਕ ਚਲਿਆ। ਮੈਕਲੇਡ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਇਸ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ 'ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ' ਦਾ ਮਇਆਦਉਨੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜਾਂ ਛੋਟੀ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡਾ ਮਕਸਦ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਦਰਸਾਣਾ ਸੀ।

'ਐਚ. H. McLeod, "Hakikat Rah Mukam Raj: Shivnabh K", Proceedings of the Punjab History Conference (4th, March 1960) Session, pp. 96-103.

ਅੰਤਿਕਾ ੩ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਦਾਰਥੀ

ਪਸ਼ਤਕ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਨਾਮਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਤਕਨੀਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਨੁਸੂਚ - ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਲੰਘ ਕੇ ਥੱਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਗ-ਭਾਗ ਜਿਵੇਂ ਮਠ ਨਹੀਂ, ਆਦਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣੀ ਸ਼ਾਸਿ ਧਨੀ ਫਹਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਗੂਈ — ਸ਼ਕਲ, ਸੂਰਤ, ਰੂਪ, ਵਿਖ।

ਆਰੂਪ — ਭੂਖ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਸੂਰੂਪ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ format

ਸਾਖਾ — ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ recension, ਇਕ ਮੂਲ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਬੜੇ ਥੋੜੇ ਛੋਟੇ ਵਾਲੀਆਂ।

ਸਾਹਿਤਸ਼ਾਸਤਰ — ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ *anology*, ਅਨੁਰੂਪਤਾ, ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਹੋਣਾ।

ਸੰਕਲਣ — ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ compilation, ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਰੋਹ ਰਚਨਾ ਦਾ ਖਿੰ ਬਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ।

ਸੰਪਾਦਨ — ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ editing, ਇਕਤੁਰੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਨੂੰ ਹਰਕੀਤੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅੱਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ।

ਕਿਤਾਬੀ — ਛੋਟੇ ਪੈਂਦੇ ਤੇ ਲੰਮੇਰੀ ਉਚਾਈ ਵਾਲੀ ਥੀਤ ਜਿਵੇਂ ਆਮ ਨਿ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ ਜਿਹੜੇ ਗ੍ਰੰਥ ਛਪਦੇ ਹਨ ਉਹ ਜਾਂ ਖੁਲਦੇ ਹਨ।

ਫਲ — ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ, pattern, ਸੱਚਾ ਹੱਕ ਢੰਗ।

ਨੀਸਾਣ — ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਮੁਲਮਤ੍ਰ ਦਾ ਕੋਈ ਹਰ ਵਾਕ।

ਪੜ੍ਹਾਈ — ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਅੰਕ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਘੋੜਾ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਪੁੱਛੇ ਪਾਏ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇਣ ਦਾ ਚੰਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵਿਗਿਆਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਹੱਥ ਤੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਣਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਧਾਰਣਾ ਨਹੀਂ।

ਪਾਠ-ਭੇਦ — ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ variants, in text ਥੀਜ਼ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ।

ਪਾਠਾਂਤਰ — ਦੇਖੋ ਪਾਠ-ਭੇਦ।

ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ — ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ foot prints; ਪੰਜਾਬੀ, 'ਪੈਰ'। ਮਨੁੱਖ, ਪਸ਼ੂ ਜਾਂ ਵਸਤੂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਿਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਨਾਖਤ ਹੋ ਸਕੇ।

ਮੰਡਨ — ਮੰਡਨ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਲੀਲ ਜਾਂ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਨੀਕ ਮੰਨ ਕਰ ਦੇਣਾ।

ਖੰਡਨ — ਖੰਡਨ ਦਾ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਦਲੀਲ ਜਾਂ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਿਧ ਕਰ ਦੇਣਾ।

ਲੈਮੀਨੇਸ਼ਨ — ਪੁਰਾਣੇ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸਿਫਾਫ਼ ਕੈਮੀਕਲਜ਼ ਦਾ ਕੋਟ ਲੱਗਾ ਪਾਏ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਮਲ process ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਿਆਦ ਬਹੁਤ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ਨੋਟ - ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਉਹ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰ ਲਈ ਕੌਡੀਆਂ ਬਣੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦਪੁਰ ਵਿਚ ਸਰਬੋਪਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਣ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਸਾਫ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਪਾਠਕ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨ-ਸੂਚੀ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਉੱਤੇ ਲਈ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹੋਰਨਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਮੱਥਰ ਲਈ ਲਈ ਹੈ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

ਹੱਥ-ਲਿਖਤ:

'ਸ਼ਬਦ ਵਿਗਾਸ' ਸ਼੍ਰੀਭ ਵਾਲੀ ਚਟਪੌਰ ਸਿੰਘ ਕੂੜਪੁਰਵ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ, ਮੁਲ ਖਰੜਾ ਪ੍ਰੋ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਸ੍ਰੀ ਅਮਰਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਮਿਤੀ ੧੯੯੯ (ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ, ਐਨਟੀਕ ਡੀਲਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ ਵਾਲਾ ਬਾਗ਼, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ)। ਹੁਣ ਇਹ ਬੀੜ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਓਡੀਸ਼ਾ, ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲਾਜ ਵਿਚ ਪਰਿਚਾਲਿਤ ਹੈ।

ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ੨੫੨੭, ਸੈਂਟਰਲ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਪਟਿਆਲਾ।

ਹ.ਲਿ. ੪੨੭ (ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸ਼੍ਰੋਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਮਿਹਬਤਾਨ), ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਚੀਜ਼ਰਜ਼ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮਿਤੀ ੧੯੯੧ ਬਿ/੧੯੨੮ ਈ.।

ਹ.ਲਿ. ੨੪੦੬ ('ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਿਕ ਸ਼੍ਰੀ ਬਾਵਾ ਬਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ) ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਚੀਜ਼ਰਜ਼ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੫ ਬਿ/੧੯੨੮ ਈ.।

ਕੋਇੰਦਵਾਲ/ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਥੀਆਂ; ਪਹਲੀ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਗ ਵੱਲਾ, ਜਲੰਧਰ ਦੁਜੀ, ਵੈਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਸਰਸੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ, ਪਿੰਜੌਰ।

'ਰੰਜ ਨਾਮਥਾ' (੨ ਭਾਗ ੧੯੨੪—ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੫), ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਰਿਅਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਤਰਨ ਤਾਰਨੀ ਟੱਲੀ। ਇਹ ਰੰਜਨਾਮਾ ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਸ ' ਜੀਰਾਕਸ ਉਤਾਰਾ' ਛਤ੍ਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਲਈ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

'ਵਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਗੁਟਕਾ'—ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ (ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ, ਪਟਿਆਲਾ) ਪਾ ਸੁਰਖਿਤ, ਮਿਤੀਗੀਤ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਅਸ਼ੋਕ, ਸ਼ਾਮਲੇਰ ਸਿੰਘ, 'ਸਾਭਾ ਹੱਥ-ਲਿਖਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ', ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰਿਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੯੬੮।

'ਨੀਲਾਟ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ', ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੬੭।

—'ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਤਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਹੀ ਉੱਚਾਰਣ' (ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰਬਰ R.G. ੩੮੭, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ), ਪ੍ਰੋ. ਮਨੋਜ, ਅਸ਼ੋਕ ਪੁਸਤਕ ਮਾਲਾ, ਗੁਆਰਾ, ਬਿਲਾ ਸੰਗਰੂਰ, ੧੯੭੯।

—(ਸੰਪ.), 'ਪੰਜਾਬੀ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ', ਦੋ ਭਾਗ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੬੧ ਅਤੇ ੧੯੬੩।

'ਅਖਬਾਰੀਤ ਦਰਬਾਰ ਮੁਆਲਾ' ਦੇਖ ਗੋਡਾ ਸਿੰਘ (ਸੰਪ.), ਮਾਧੁਚਿ ਤਵਾਰੀਖ ਸਿੱਖ (ਭਾਰਤੀ) ਜਿਲਦ ਅੱਢਲ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਭਾਗ, ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਰਿਸਰਚ ਸੰਸਥਾਇਟੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇਵ, ਭਾਵਿਰਾਜ ਗਿਆਨੀ, 'ਰਾਗਮਾਲਾ ਨਿਰਣਯ', ਪ੍ਰੋ. ਲੇਖਕ ਆਪ, ਮੰਡੀ ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਮਿਤੀਹੀਨ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ., 'ਆਰਿ ਬੀਤ ਬਾਰੇ', ਸਿੰਘ ਬੁਦਬੁਦ, ਬਾਬਰ ਮਾਦੀ ਸੇਵਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੭੦, (ਪੁਨਰ ਛਾਪ ੧੯੭੭)।

—'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਨ', ਹਜ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ, ਜਲੰਧਰ ਪਹਲੀ ਪ੍ਰੋ.।

'ਸਿੱਖ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ' (ਸੰਪ. ਵਾਤਿਲ ਹਜ ਦੇਵ), 'ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਬਾਪ ਲੁਧਿਆਣਾ, ੧੯੭੯।

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ' (ਸੰਪ. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ) ਜਿਲਦ ਛੇਵੀਂ, ਪ੍ਰੋ. ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਹਾਲ ਗੇਟ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੯੫੪।

'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ'—ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ ਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਇਆ ਹੋਇਆ—(ਪ੍ਰੋ.) ਮੁਨਸ਼ੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਐੱਡ ਸਨਫ, ਲਾਹੌਰ, ਮਿਤੀਹੀਨ (ਦੇਖੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀਆਂ ਦੁਰਲੱਭ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰ. ੨੮੯੯)।

ਹੋਰ, ਸਿਰਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ।

—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ—ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਸਕਰਣ।

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, 'ਰਾਗਮਾਲਾ ਤਰਪਣ', ਪ੍ਰੋ. ਲੇਖਕ ਆਪ, ੧੯੧੭, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਆਰ ਨੰ. ੫੪੨੪)।

ਹਰਿਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਣ', ਚੰਡੀ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੯।

ਹਰਨਾਮਦਾਸ, 'ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ', ਪ੍ਰੋ. ਰਾਮੇਸ਼ ਚੰਦ ਸੂਰੀ, ੨ ਮੇ ੧੯੭੨, ਆਯੁਰਵੇਦਿਕ ਡਾਕਟਰੀ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਗ ਪਹਲਾ (੧੯੬੯); ਭਾਗ ਦੂਜਾ (੧੯੭੨)।

ਹਰਿ ਸੀ, ਸੋਢੀ, 'ਗੋਸਟਿ ਗੁਰੂ ਮਿਹਰਿਵਾਨ' (ਦੇਵਨਾਗਰੀ) (ਸੰਪ. ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਥ ਰਾਜਪੁਰੀ), ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਬਜੇਰੋ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ੧੯੭੪ (ਮੂਲ ਪਾਠ ਪ੍ਰਿੰਟ ੧੭੫)।

ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਪਾਦਨ ਨਿਰਣੇ', ਸਤਿਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ੧੧੮੬ ਸੈਕਟਰ ੧੮-ਜੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ੧੯੮੧।

ਬਾਨੂ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਫਤਾਰਕ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ੧, ੧/੪ ਪਟਿਆਲਾ, ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ੧੯੬੦।

ਕੋਸ਼ਿਸ, ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ, 'ਗੁਰੂ ਗੀਤਾਂ ਸਾਖੀਆ' (ਸੰਪ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿਰਭਰ ਸਿੰਘ) ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੮੬।

ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਸੰਪ. ਗਿਆਨੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ) ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਬਰਾਤ, ਗਲੀ ਸਹੀਦ ਬੰਗਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ੧੯੭੭।

—'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ', ਪ੍ਰੋ. ਮਹੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟੀ: ਸ. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਾਲਾ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੈਸ, ਸਿਆਲਕੋਟ) ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ੧੯੮੧ ਈ. ਤੇ ਦੂਜਾ 'ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ੧੯੮੨ ਈ.

ਗੋਲ, ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਲਾ', ਰਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, 'ੳ' ੧੯੭੪।

ਗੁੰਡਨ, ਲੇਪਲ, 'ਰਵਿਸਾਇ ਪੰਜਾਬ' (ਉਰਦੂ), ਦੁਬਲਰ ਪਸਤਕਾਂ ਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ 'ਵਿਭਿਹਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ', (ਭਗਤਬਾਣੀ ਭਾਗ), ਸਿ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਥਾਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ/ਚਿੱਲੀ ਮਾਰਗ ੧੯੮੦।

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਖਿੰਡਰਾਵਾਲਾ, 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਸਨ' (ਪ੍ਰੋ. ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਮੋਹ ਸਿੰਘ ਜੀ-ਖਿੰਡਰਾਵਾਲੇ), ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਐੱਡ ਸਨਫ ਬਾਬਰ ਮਾਦੀ ਸੇਵਾ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੰਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ੧੯੭੩।

'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪ੍ਰਾਰਥਾਹੀ ਛੇਵੀਂ', ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਪਟਿਆਲਾ ੧੯੭੦।

ਗੋਡਾ ਸਿੰਘ (ਸੰਪ.), 'ਮਾਧੁਚਿ ਤਵਾਰੀਖ ਸਿੱਖ', ਜਿਲਦ ਅੱਢਲ, ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੋਸ ੨੨ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੯।

ਓਰਨ ਸਿੰਘ, ਭਾ, 'ਬਾਣੀ ਕਿਰੀਤ' (ਨਿਰਭਰੀਆਰ, ਜਿਲਦ ੩, ਐਕ ੩੬-੩੭, ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ), ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੇਡ ਸੰਸਥਾਇਟੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੫-੨੦ ਜੁਲਾਈ ਅਤੇ ੫-੨੦ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੫ ਐਕ।

ਕਿੰਬਰ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ, 'ਓਸਾਕਲੀਨਾ' ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ—ਰਿਸਾਲਾ 'ਪਰਖ', ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਜਿਲਦ ੨, ਸਾਲ ੧੯੭੨ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਜੱਕੀ, ਕੁਰਬਾਨ ਕੌਰ, 'ਭਾਬੇ ਮੁਹਨ ਵਾਣੀਆਂ' ਪੇਥੀਆਂ 'ਆਲੋਚਨਾ' (ਅਕਤੂਬਰ-ਦਸੰਬਰ, ੧੯੮੩ ਐਕ), ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ। ਜੀ.ਐੱਸ. ਸਿੰਘ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ', ਮਾਡਰਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ੨੬ ਮੈਕਲੀਡ ਰੋਡ, ਲਾਹੌਰ [੧੯੮੪]

ਜੰਧ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ, 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸਨ', ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੬੮.

ਤੋਸਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ, ਵਿਦਵਾਨ ਭੰਡਾਰ ਪੰਚਕੰਞ ਦੇ ਅਨੰਦੋਂ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਿਮਟ ੪੪੮ ਨਾ ਸ਼ਾ (੧੯੧੭ ਈ.), ਆਰ ਪਬਲਿਸ਼, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਭਾਣੀਆ (ਸਿੰਘ), 'ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਹਿੰ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ', ਪ੍ਰੋ. ਆਪ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੭੮.

—'ਮਿਹਰਦਾਨ ਵਾਲੀ ਸਨਮਾਥੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਇਸ ਵਕਤ ੩੫੦ ਵਿਚ।

ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, ਪਾਤਿਤ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (ਸਟੀਕ)', ਪੰਜ ਜਿਲਦਾਂ, ਭਾਈ ਬਤਰ ਸਿੰਘ, ਮੁਬੰਗ, ਲਾਹੌਰ ੧੯੩੯ (ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਲਾਹੌਰ)।

ਪਦਮ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ, 'ਆਲਮ ਦੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ', —ਜੋਧ ਕਵੀ ਅਤੇ ਆਲਮ ਸਹਿਤ ਸੰਮਿਲਿਤ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਪੰਤਮ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮਿਹਰੀਓਨ (ਆਰ, ੫੧੨੬, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ)।

ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅਰਬਾਤ ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਟੀਮੈਂਟ ਦੇ ਥੇ ਸੋ ਅਨਾਨਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਭੰਡਾਰ 'ਪੰਥਪੰਥ ਦੇ ਅਨੰਦੋਂ' ਸਾਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਸਮਾਚਾਰ ਪ੍ਰੋ. ਬਾਬੂ ਤੋਸਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਥਪੰਥ ਚਿਕਰਸੀਆਰ, ਪੰਥਪੰਥ, ੧੯੧੭.

ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ (ਸਿੰਘ) 'ਜਾਇ ਸਾਖੀਆਂ' ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਰੀਜ ਸੰਸਕਰਣ ੧੯੮੩

—, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ (ਭਾਰਸੀ ਸਰੋਰ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੭੫.

—(ਸਿੰਘ), ਥੀ ੪੦ ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੁਜਾ ਸੰਸਕਰਣ ੧੯੮੯

—(ਸਿੰਘ), 'ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਗੋਦ ਸੋਰਥ', ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ੧੯੮੬

'ਪਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ' (ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦੀਰ ਸਿੰਘ), ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚੌਥਾ ਸੰਸਕਰਣ, ੧੯੫੨

'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਦੇਖ ਜੀ.ਐੱਸ. ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ੧.

ਕਲ, ਚਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, 'ਭਾਈ ਬੀਨੋ ਦਰਪਨ ਅਤੇ ਪਾਠੇ ਕਾਲੀ ਬੀੜ', ਪ੍ਰੋ. ਆਪ, ੮੨/੩-ਡੀ ਸੇਂਟਰਲ ਟਾਊਨ, ਜਲੰਧਰ, ੧੯੮੯

ਬੰਦੀ, ਰਬਰੇਥਨ ਸਿੰਘ, 'ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ', ਮਿਸਿਰ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ, ੧੧੧੨/੧੬ ਲਾਜਪਤ ਨਗਰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ੧੯੭੨.

—(ਸਿੰਘ) 'ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ', ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੮੬
ਕੌਰ, ਸਰੂਪਦਾਸ ਮਹਿਤਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, (ਕਵਿਤਾ) ਭਾਗ ੧ ਤੇ ੨ ਭਾਗ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ ੧੯੭੦ ਤੇ ੧੯੭੧.

ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕਾਲ ਪ੍ਰੋ. ਆਪ - ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ੧੯੫੨ ?

ਮਿਹਰਦਾਨ, ਜੰਦੀ, 'ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ' (ਸਿੰਘ ਖ਼ੁਪਾਲ ਸਿੰਘ/ਸਮੇਰ ਸਿੰਘ) ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਰੀਮਰਚ ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ, ੧੯੬੨ ਤੇ ੧੯੬੯

ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਰਪਣ", ਭਾਈਆ ਪੰਥ ਸੰਵਯੋਗੀ ਕੋਥ, ੧੨ ਦਸੰਬਰ, ੧੯੭੭

ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਠਨ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਕੁੰਜੀ', ਪੁਸਤਕ ਭੰਡਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਭੀਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ੧੯੫੧

ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ, ਅਸਟ ਗੁਰ ਚਮਤਕਾਰ, ਭਾਗ ੧ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤੀਜਾ ਸੰਸਕਰਣ ੧੯੬੬.

ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਥਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੯੭੨

ਬਿਸਾਏ

ਜਿੰਘ ਸਭਾ ਪ੍ਰਿਥੂ, ਕੋਚਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ/ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਗਸਤ ੧੯੭੮ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ੧੯੮੦ ਐਕ.

- 'ਸੁਰ' (ਮਾਸਕ ਪੜ੍ਹ), ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ, ਅਲੀਰ ਨਕਸ਼, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ।
 'ਖੜਾ' (ਕੁਮਾਸਕ), ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤਕ ਸਦਨ ਗੋਲ ਮਾਰਕੀਟ, ਦਿੱਲੀ,
 ਅੰਕ ਮਾਰਚ ੧੯੮੦.
 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਮਾਸਕ), ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ।
 ਗੁਰੂ ਮਿਸ਼ਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਿਸ਼ਨ ਟ੍ਰਸਟ, ਜੀ.ਟੀ. ਰੋਡ, ਸ਼ਾਹਪੁਰ
 (ਅੰਬਾਲਾ), ਜਿਲਦ ੧, ਅੰਕ ੧, ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੭੪.
 'ਨਯਾ ਦੌਰ' (ਉਰਦੂ), ਨਵਲ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰੈਸ, ਲਖਨਊ, ਨਵੰਬਰ-ਦਿਸੰਬਰ ੧੯੮੦ ਅੰਕ।
 'ਪਰਖ' (ਦਾਰਸ਼ਿਕ), ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ,
 ਜਿਲਦ ੨, ੧੯੭੨।
 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆ' (ਮਾਸਿਕ), ਪ੍ਰਭ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ (ਗੁਰਮਤਿ
 ਸਾਹਿਤ ਅੰਕ, (ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ੧੯੮੫)।
 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਸਪਤਾਹਿਕ), ਸੰਪ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਚਿਤ ਸਿੰਘ, ਜਿਲਦ ੨੪, ਅੰਕ ੨੨ ਅਕਤੂਬਰ
 ੧੯੭੧.
 'ਵਰਿਆਮ' (ਮਾਸਕ), ਲਾਭੋਵਾਲੀ ਰੋਡ, ਜਲੰਧਰ ਜੂਨ ੧੯੮੯

ENGLISH

- Daljit Singh, *Essays on the Authenticity of Kartarpur Bir and the Integrated Logic and Unity of Sikhism*, Punjabi University, Patiala, 1987.
 Kirpal Singh (ed), *A Catalogue of Punjabi and Urdu Manuscripts*, Sikh History Research Department, Khalsa College, Amritsar, 1963
Journal of Sikh Studies (Half Yearly) (ed. Pritam Singh), Guru Nanak Dev University, Amritsar, Vol. XI, No. 11 (August 1984).
Proceedings of the Punjab History Conference (4th Session), Punjabi University, Patiala, 1969.
 Vridigiri San, *The Nayaks of Tanjore*, Annamalai University, 1942.
 McLeod, W.H., *Evolution of the Sikh Community* O.U.P., Delhi, 1975.

ਇੰਡੈਕਸ

ਨੋਟ (੧) ਇਸ ਇੰਡੈਕਸ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ (...) ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਭਾਵ 'ਬਿੰਦੀਆਂ' ਦੇ ਪਹਲਾਂ ਇੰਨੇ ਪੰਨੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਇੰਨੇ ਪੰਨੇ ਤੱਕ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖਬਰ ਦੇ, ਸੰਦਰਭਾਂ (references) ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ।

(੨) ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਪੰਨੇ ਛੇਤੀ — ਪਾ ਕੇ ਨਿਖੇੜੇ ਗਏ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਭਾਵ ਸੰਬੰਧਿਤ ਖਬਰ ਥਾਂ ਫਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੋਣ ਦਾ ਹੈ।

ਉਲਾਸ ਪੱਟਭ, 130.

ਉਪਵਾਚ, 246.

ਅਉਲੀਆ ਕੁਰਗਾਉ, 377.

ਅਕੋਕ, ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, 14 ਵ. ਨੰ., 18 ਵ. ਨੰ.,

387, 457, 458 ਵ. ਨੰ., 459 ਵ. ਨੰ.,

491.

ਅਹਿਆਪੁਰ ਵਾਲੀ ਹੋਥੀ, 71, 72, 77-92.

94, 100, 101, 102, 109-111

156, 158, 249, 347, 377, 417.

ਅਕਬਰ, 45, 485.

ਅਖਬਾਰੀ (ਚਰਚਾ) ਮੁਅੱਲਾ, 220 ਵ. ਨੰ.,

ਅਚਲ ਬਟਾਲਾ, 331.

ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ, 262.

ਅਨੰਦ (ਪੰਥਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ), 5.

ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ (ਬਾਣੀ), 51.

ਅਨੰਦਪੁਰ (ਮਾਧਵਾਲਾ), 43, 44.

ਅਬਦਲ ਨਕਸ਼ 328.

ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਲੋਢੀ, 174.

ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਰੂ, 19, 23, 38-40, 51,

55, 64, 76, 78, 79, 82, 85, 87,

88, 90-96, 98, 103, 108-112,

123, 129, 133, 136, 142, 144,

146, 150, 153, 156, 159-165.

ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਰੂ (ਚਲਦਾ)

167-172, 179, 180, 184, 18

190, 218, 222, 223, 226, 24

244, 245, 249, 250, 253-256,

260, 270, 271, 274, 276, 2

282-284, 291, 292, 297, 2

300, 303, 307, 308, 311, 315-

317, 321, 330, 331, 338, 3

346, 347, 353, 354, 359, 3

362, 366, 370, 376, 383, 385,

390-392, 396, 397, 400, 404,

406, 407, 411, 433, 448, 4

475, 477.

ਅਮਰੀ ਬੀਬੀ, 51

ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ/ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ, 4 ਵ. ਨੰ., 5, 9, 1,

13, 14, 18, 19, 20, 22, 23, 24

27, 48, 155, 219, 233, 251, 261

342 ਵ. ਨੰ., 348, 371, 494,

ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਛੋਟਾ, 251.

ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ, 3, 5, 8-12, 16

18, 20, 23-25, 27-30, 31, 34

41, 44, 48-52, 54, 55, 57, 58

64, 66, 76, 82, 83, 90, 10

ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਗੁਰੂ (ਚਲਦਾ)

112, 113, 115, 116, 118, 12, 123, 126, 128, 135, 137, 142, 144, 146, 147, 150...155, 157, 158, 160, 162, 174, 179, 180, 184, 187, 188, 190...192, 200...205, 207, 208, 210, 212, 214, 216, 218, 221, 222, 223, 226, 228, 230, 233, 235, 237, 238, 241, 243, 244, 247...250, 252, 261, 265, 267, 269, 271, 273, 276, 277, 279...284, 291...294, 297, 299...302, 304, 307, 308, 311, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 329, 331, 335, 337, 341, 343, 346, 347, 349, 350, 353, 354, 357, 359, 361, 362, 365, 366, 368, 370...372, 375, 376, 378, 380, 382, 384...386, 389, 392, 395, 396, 400, 403, 404, 412, 414, 418, 420, 423, 437, 438, 441, 443, 448, 453, 455...460, 462, 463, 469, 471...474, 477...480, 488.

ਆਦਿਰਾਪਤਿ/ਅੰਦਿਰਾਪਤਿ, 239, 241, 467, 468.

ਆਸਾ ਸਿੰਘ, 404.

ਆਸਾ ਨੰਦ ਸੰਵਾਪਈ, 402, 403.

ਆਗਰਾ, 342.

ਆਗਾਸਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨੀ ਨਿਰੰਤਰ ਕਥਾ, 131.

ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ, 117, 440.

ਆਲਮ (ਬਾਦੀ), 28, 29, 30, 45, 377.

ਆਲੋਚਨਾ (ਅਕਤੂਬਰ-ਦਿਸੰਬਰ ਅੰਕ 1984), 71 ਫੁ. ਨੰ., 72 ਫੁ. ਨੰ., 76 ਫੁ. ਨੰ., 86 ਫੁ. ਨੰ., 88 ਫੁ. ਨੰ., 89 ਫੁ. ਨੰ., 94 ਫੁ. ਨੰ., 99 ਫੁ. ਨੰ., 102 ਫੁ. ਨੰ., 103 ਫੁ. ਨੰ., 109 ਫੁ. ਨੰ., 110 ਫੁ. ਨੰ.

ਐਸ.ਐਸ. ਥਾਹੋਰਾ ਸਿੰਘ, 34.

ਅੰਕਰਪਤਿ/ਅੰਦਿਰਾਪਤਿ (ਬਾਦੀ) ਉਥੇ ਉਪਰ.

ਅੰਕਰ, ਗੁਰੂ, 29, 38, 39, 46, 51, 53, 64, 76, 78, 90, 103, 109, 111, 112, 118, 133, 162, 223, 250, 255, 256, 267, 273, 278, 293, 302, 303, 323, 331, 376, 379, 383, 386, 393, 401, 403, 405, 411, 440, 448, 466.

ਅੰਜੀਲ, 28.

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 284, 309, 313, 402, 414, 491.

'ਅੰਤਿਰਾਪਤਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ', 117.

118 ਫੁ. ਨੰ.

ਅੰਦਰ ਸਿੰਘ, 495.

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ (ਰਬਨਤਾਰਨੀ), 174, 177, 179, 181, 185, 193, 462, 464.

ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਨਾਦਾ, 57.

ਈਸ਼ਾ (ਰਬਰਤ), 28.

'ਸਤਨਾਈ' ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਰਾਹੀ, 495.

ਸਤਾ ਤੇ ਭਲਵੰਤ, 9, 20, 25, 29, 59, 64, 133, 162.

ਸਤਾਕਥ (Sataka) 510.

'ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ' ਗੀਤਾ ਸਾਖੀਆਂ, 23 ਫੁ. ਨੰ.

ਸਤਿਗੁਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ., 463.

'ਸਤਿਗੁਰ ਸ੍ਰਾਮੀ ਬੰਗਰਾਚਾਰਯ', 1, 1, 134.

ਸਚਾ ਸੰਵਾਨ, 81, 84, 85, 87, 89, 90,

91, 92, 96, 97, 98, 104, 105

106, 107, 108, 111. (ਚੋਰ ਦੇਵੇ

'ਗੁਲਾਮ')

ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, 57.

ਸਰੂਪ ਚੰਦ/ਚਾਸ ਭਾਠਾ, 8, 16, 208, 4.5.

ਬਰਥਾ, ਸੰਖ, 76, 79, 90.

ਦੀ ਦਾਸ 324.

ਦੀ ਦੁਸ਼ਰ, 12, 15, 16, 20, 25,

26.

'ਦੁਸ਼ਮਣ' ਕ੍ਰਿਤ ਫਿਰਦੌਸੀ, 501.

ਫਿਰਦੌਸੀ ਪ੍ਰਿੰ. 63, 65, 66, 67, 69,

411, 412, 463, 491, 502.

ਫਿਰਦੌਸੀ/ਫਿਰਦੌਸੀ, 4 ਫੁ. ਨੰ.

'ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ', 123.

'ਸਾਖੀਆ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਖੀਆ', 110.

ਫਾਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੋਧੀ, 456.

ਫਾਤਿਹ ਜੋਧੀ, 12, 16.

ਫਾਤਿਹ ਜੋਧੀ, 414.

ਫਾਤਿਹ ਸਿੰਘ, 74.

ਫਾਤਿਹ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ, 46.

ਫਾਤਿਹ ਸਿੰਘ, 18 ਫੁ. ਨੰ., 67

272, 283, 348, 351, 360, 377.

'ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਨ', 4, 13-17, 14 ਫੁ. ਨੰ.

342 ਫੁ. ਨੰ.

- ਸਿੰਘਾਂ, ਕੇ. ਟੀ. ਟੀ., 504.

- ਸਿੰਘਾਂ/ਸਿੰਘਾਂ/ਸਿੰਘਾਂ, 9, 16, 21, 22

40, 189, 411, 452, 510.

= ਅੰਧਾ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਿੰਥ, 177, 489, 494,

502 ਫੁ. ਨੰ.

ਸਿੰਘਾਂ (ਗਿਆਨੀ) 287

ਸਿੰਘਾਂ/ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ, ਗਾਥਾ, 4, 38, 58, 59, 60,

121

ਫਿਰਦੌਸੀ, ਗਾਥਾ 9, 64, 171, 454, 462

467, 510.

ਫਿਰਦੌਸੀ ਦਾਸ ਸ੍ਰਾਮੀ, 59.

ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ, 324.

ਸਤਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਮੁਨੀ, 5 9.

ਸਤਿਗੁਰ, ਗਾਥਾ 29, 134, 142, 161

171

ਸੁਖਾ ਸਰ/ਸਰਦਾਰ, ਚੌਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਸੁਖਦਾਸ ਬਾਪੂ, 432.

'ਸੁਰ ਸਾਗਰ', (ਕ੍ਰਿਤ ਸੁਰਦਾਸ), 485, 495, 496.

ਸੁਰਜ ਮਲੂ, 220 ਫੁ. ਨੰ.

ਸੁਰਤ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ 13, 231, 286

ਸੁਰਦਾਸ, 271, 277, 283, 293, 302,

308, 312, 317, 392, 395, 401,

402, 407, 443, 452, 469, 470,

471.

ਸੁਰਦਾਸ (ਆਚਾਰਯਾ ਮਦਨ ਮੋਹਨ), 20, 41,

42, 56, 65, 96, 192, 218, 222,

223, 226, 233, 243, 250, 255,

322, 331, 335, 338, 347, 350,

354, 358, 362, 366, 371, 375,

376, 379, 384, 413, 443, 452,

469, 470, 471, 485.

ਸੁਰਾ (ਮਾਸਕ ਪਤ੍ਰ), 309 ਫੁ. ਨੰ.

ਸੁਰਾ, ਭਾ. ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ, 335

ਸੁਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ, 286.

ਸੁਰਾ (ਕਰਤਾ 'ਗੁਰਦਾਸ'), 14 ਫੁ. ਨੰ., 17,

22.

ਸੁਰਾ ਚੰਦਰਾਨ, 7.

ਸੁਰਾ ਭੀਰਬਦਾਸ, 137, 442, 443.

ਸੁਰਾ/ਸੁਰਾ/ਸੁਰਾ, 8, 9, 40, 71, 103,

109, 110, 111, 112.

ਸੁਰਾ, ਸੁਰਾ ਸਿੰਘ, 24.

ਸੁਰਾ, ਨੰਦ ਚੰਦ, 74.

ਸੁਰਾ, ਚਤਨ ਸਿੰਘ, 324.

ਸੁਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, 13, 280.

ਸੁਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਾਥਾ, 22, 28, 30, 55, 56

62, 64, 65, 324, 440.

'ਸੁਰਦਾਸ ਰਾਮ ਮੁਕਤਾ ਰਾਜੇ ਸਿਵਨਾਥ ਦੀ

10 ਫੁ. ਨੰ., 20, 42, 43, 44, 17

21, 242, 250, 251

256, 292, 306, 337, 339, 41

467, 488, 510.

ਹਰਾਹਾ ਸਿੰਘ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ), 483.
 ਹਰਿਸਾਹਿਬ (ਨਾਟਕ), 34.
 ਹਰੀ ਸਿੰਘ, 482, 481.
 ਹਰਮ ਸਿੰਘ, 262.
 ਹਰਮਾ ਬਾਬਾ, ਸ਼ਾਮੀ, 54, 58, 39, 63,
 130, 174 ਫੁ.ਨੋ., 178, 200, 204,
 205, 206, 219, 231, 234, 235,
 324 ਕ. ਨੋ., 325, 326, 327, 333,
 349, 368, 396, 411, 412, 440,
 441, 460, 478, 483, 484, 485,
 486.
 ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦੀਆ, 238.
 ਹਰਿ ਸਹਾਇ ਸਮੁੰਦਰ ਜੀਵਨ ਮਲ, ਸੋਲੀ, 113,
 114.
 ਹਰਿਸੁਖ ਗਾਂਧੀ, ਨਾਨਕ/ਮਹਾਰੀ, 33, 34.
 ਹਰਿਸੁਖ, ਕੁਰੂ, 203, 205, 266, 287,
 296, 299, 396, 461.
 ਹਰਿਬੋਰਦ ਸਿੰਘ, ਭਾ., 495, 496, 497,
 500, 501.
 ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ, ਕੁਰੂ, 203, 29, 45, 32, 55,
 60, 116, 13, 137, 187, 188,
 202, 205, 211, 219, 220,
 233...237, 238, 239, 241,
 246, 257, 260, 266, 274, 275,
 287, 324, 336, 341, 344, 368,
 380, 398, 415, 433, 457, 458,
 460, 462, 465, 467, 479.
 ਹਰਿ ਜੀ, ਸੋਲੀ, 113 ਫੁ.ਨੋ., 119, 170,
 33, 466, 487, 492.
 ਹਰਿਦਾਸ, 346.
 ਹਰਿਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦੁਪ, 256.
 ਹਰਿਦਾਸ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿ., 309, 333, 348, 414,
 491, 495, 496.
 ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, 272, 286, 299, 31
 348, 4, 1, 458, 494.

ਹਰਿ ਹਾਇ, ਕੁਰੂ, 39, 131, 233, 235,
 246, 247, 258, 259, 260, 266,
 287, 288, 398, 415, 459, 461.
 ਹਰਿਦਾਸ, 461.
 ਹਰਮਾਨ, 419.
 ਹਰੀਓ/ਹਰੀਓ, 15, 24, 29, 40, 41, 45,
 51, 76, 80, 81, 83, 85...92, 94..
 98, 101, 109, 116, 118, 127,
 133, 154, 160, 179, 188, 214..
 218, 221, 223, 225, 226, 229,
 241, 243, 245, 248, 249, 254,
 256, 260, 265, 269, 270,
 273, 275...278, 281, 283,
 290...293, 299, 300, 301, 307,
 308, 311, 315, 316, 320, 322,
 329, 330, 334, 335, 337, 340, 343..
 345, 346, 350, 351, 353, 354,
 358, 359, 361, 364, 366, 368..
 371, 375...379, 382, 383, 385,
 389...393, 395, 396, 399, 400,
 402, 404, 406, 412, 413, 427,
 435, 443, 446, 449, 451, 452,
 462, 469, 470, 471, 476,
 477 ਫੁ.ਨੋ., 481...483, 486, 487.
 'ਹਰੀਓ ਗ੍ਰੰਥਾਲੀ' 46.
 ਹਰਤਾਰਖ (ਭਿਕਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ), 30, 37, 41,
 50, 52, 61, 174 ਫੁ.ਨੋ., 185, 345.
 ਹਰਤਾਰਖ (ਹਾਰੀ) 55, 61.
 ਹਰਤਾਰਖੀ ਭੀਓ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ, 176 ਫੁ.ਨੋ.,
 177 ਫੁ.ਨੋ., 179 ਫੁ.ਨੋ., 182 ਫੁ.ਨੋ.,
 183 ਫੁ.ਨੋ., 189 ਫੁ.ਨੋ.,
 ਹਲ ਫੁਟ, 241, 245, 250, 271, 308,
 312, 317, 323, 338, 350, 376,
 379, 409, 407, 408.
 ਹਲਪਾਤੀ, ਬਾਬਾ, 14 ਫੁ.ਨੋ.

ਹਲਪਾਤ ਸਿੰਘ, 231.
 ਹਲਪੀ (ਬਣਾਵਟ), 21, 26, 28.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, 7, 35, 49, 53, 189,
 200, 202, 342 ਫੁ.ਨੋ., 420, 452
 485 ਫੁ.ਨੋ., 494.
 ਹਲਪੀ, 262.
 ਹਲਪੀ ਦਾਸ ਕੁੰਧ, ਦੇਖ 'ਬੀਓ : ਹਲਪੀ
 ਦਾਸੀ'.
 ਹਲਪੀ, 231, 236, 450, 470.
 ਹਲਪੀ ਬੀਓ/ਹਲਪੀ, 12, 15, 17, 20, 21..
 25, 26.
 ਹਲਪੀ, 251.
 ਹਲਪੀ (ਅਸਮੀ), 342.
 ਹਲਪੀਪੁਰ 262, 263, 266, 267, 398,
 461.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ 295, 298.
 ਹਲਪੀ (ਹਲੀਓ), 28, 114.
 ਹਲਪੀ 223.
 ਹਲਪੀ (ਹਲਪੀਆਂ), 309.
 ਹਲਪੀ, ਸੁਰਿਦਾਸ ਸਿੰਘ, 14.
 ਹਲਪੀ ਦੇਵਾਲਾ, 34.
 ਹਲਪੀ 125.
 ਹਲਪੀ ਅਲਾਈ 7.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਾ, 72.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ 7.
 ਹਲਪੀ ਦੇਵ, 4 ਫੁ.ਨੋ.
 ਹਲਪੀ ਬੀਓ/ਹਲਪੀ, 333.
 ਹਲਪੀ ਮਿਸਲ, ਦੇਖ 'ਬੀਓ : ਹਲਪੀ'
 ਹਲਪੀ ਸਾਹਿਬ 6, 47, 48, 50, 51,
 52, 202.
 'ਹਲਪੀ ਟ੍ਰੇਸਟ ਸੋਸਾਇਟੀ, 36 ਫੁ.ਨੋ.
 'ਹਲਪੀ' ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ, ਦੇਖ 'ਪੰਥ ਹਲਪੀ'
 ਹਲਪੀ.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ ਸੰਤੋਖ (ਹਲਪੀ), 262, 295.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ 28, 49, 64.

ਹਲਪੀ, ਮਹਿੰਦਰ ਕੋਹ, 66, 463.
 'ਹਲਪੀ ਸਾਖੀਆ', 7.
 ਹਲਪੀ (ਹਲਪੀ), 3, 5, 6, 8...11,
 13...16, 19...25, 29, 37, 39, 41,
 42, 48, 51, 52, 54, 57, 64, 68,
 74, 179, 201...203, 205...
 208, 342 ਫੁ.ਨੋ., 435, 473.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, 6, 51, 72, 73..
 113, 115, 117, 118, 120, 485.
 ਹਲਪੀ (ਸਿੰਘ), 246.
 ਹਲਪੀ, ਬਾਬਾ, 52, 61, 125, 187, 193,
 205, 220, 233, 266, 326, 373,
 387, 404, 461, 462, 476.
 ਹਲਪੀ ਸੁਰਿਦਾਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, 22-1,
 55, 64, 324.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ, 333.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ ਪਾਲਾਸ (ਹਲਪੀਆਂ), 74,
 175 ਫੁ.ਨੋ., 193, 197, 200.
 'ਹਲਪੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਫੋਟੋ', 14 ਫੁ.ਨੋ.,
 17...22, 28, 64, 237.
 'ਹਲਪੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼', 90, 3..
 'ਹਲਪੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼', 495.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, 286.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿ., 35.
 'ਹਲਪੀ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖੀ' ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ (ਬਰਨੇ),
 173, 132.
 ਹਲਪੀ ਨਾਭਾ ਦੇਵ ਫੁਨੀਓਰਸੀ, 34 ਫੁ.ਨੋ.,
 185 ਫੁ.ਨੋ., 227, 279, 295, 398.
 ਹਲਪੀ ਸਿੰਘ ਸੰਤੀ, 446.
 ਹਲਪੀ, 81, 82, 89, 92, 1, 108,
 111, 475, (ਹਲਪੀ ਦੇਵ 'ਸਾ
 ਸੇਵਾ')
 ਹਲਪੀ, 19, 21, 23, 37, 39, 41,
 56, 60, 61, 62, 71, 17.
 ਹਲਪੀ ਦੀ ਬਾਰ, 11.
 ਹਲਪੀ 29.

ਬੰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਕੁਟੂ, 3, 4, 5, 6, 7, 50, 56, 121, 130, 13, 134, 228
 ਕੁਟੂ, 233, 318...320, 324, 326...
 328, 342 ਕੁ. ਨੋ. 348, 351, 355,
 356, 368, 372, 377, 387, 398,
 403, 414, 456, 471, 472.
 ਕੋਰਥ, 29.
 ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰਸਿਪਲ, 48.
 ਕੋਰਾਥਾ, ਕੁਰਾਥ, 134.
 ਕੋਰਾ, ਮਾਥਾ, 4, 23.
 ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, 7, 72, 415 ਕੁ. ਨੋ., 489.
 ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ, 113 ਕੁ. ਨੋ.
 ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ ਕੁਰਾਥ, 185, 212, 213, 217.
 ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾ., 35, 36, 37, 137
 ਕੋਰਾ ਮਨ ਕੋਰਾ, ਭਾ., 71.
 ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ / ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਸਿੰਘ,
 345, 357, 438.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 72 ਕੁ. ਨੋ., 224, 336, 494.
 ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, 492, 493, 497, 498.
 ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ, 12, 15, 16, 25, 26.
 ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, 4, 6, 51, 52, 411.
 —ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, 4.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, ਕੋਰਾ, 113, 114.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ (ਕੋਰਾ), 237
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 341, 342, ਕੁ. ਨੋ., 473.
 ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 72 ਕੁ. ਨੋ., 76 ਕੁ. ਨੋ.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, ਸਿੰਘਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 19, 128,
 154, 331, 332 ਕੁ. ਨੋ. 440 ਕੁ. ਨੋ.
 477, ਕੁ. ਨੋ. 496, 487.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 6, 65
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, ਪੁਰਾਣ, 64, 65, 101, 125.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, (ਕੋਰਾ 40) 79, 440, 444,
 461.
 ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 466.
 ਕੋਰਾ (ਕੋਰਾ), 328.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 28.

ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 72
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 419
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 38 47, 48, 49, 53, 54,
 63, 65, 67, 72, 113...115, 123,
 ਕੁ. ਨੋ. 130, 132, 166, 200...
 203, 205, 231, 239, 241,
 243, 251, 252, 259, 262, 266,
 267, 268 ਕੁ. ਨੋ. 295, 309, 310,
 440, 447, 460, 462, 467, 468,
 484, 488.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਕੋਰਾਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ ਕੋਰਾਕੋਰਾ,
 ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 09, 476.
 ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 29, 76, 88, 92, 176, 292,
 400.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਸਿੰਘ (ਕੋਰਾਕੋਰਾ), 272, 309, 348,
 427, 495.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਸਿੰਘ (ਕੋਰਾਕੋਰਾ), 495.
 ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, ਕੋਰਾ, 41, 47, 48, 52, 53
 ਕੁ. ਨੋ. 64, 67, 72, 174, 175, 176,
 177, 178, 179, 83, 185, 186,
 187, 188, 189, 202, 203, 450,
 492 ਕੁ. ਨੋ.
 ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 6.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 17
 ਕੋਰਾ, (ਕੋਰਾ), 245, 255, 271, 277, 278,
 283, 285, 300, 308, 312, 323,
 331, 338, 347, 350, 355, 363,
 364, 372, 379, 385, 393, 401,
 403, 405, 451
 ਕੋਰਾ ਅਸਰਾ, 216, 402
 ਕੋਰਾ, ਅਸਰਾ, 31, 420, 456
 ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ, 324, 332.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ 3, 258.
 ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, 197
 ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 47, 462.

ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 10, 174, ਕੁ. ਨੋ.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 174, ਕੁ. ਨੋ. 2.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 28—30, 64.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ/ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 239, 467, 468, 510.
 ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, ਕੋਰਾ, 33.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 478, 495.
 ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ, 7, 29, 41, 43, 49,
 122, 125, 131, 136, 142, 149,
 169, 186, 201, 208, 211, 220,
 222, 225, 228, 233, 236, 242,
 246, 247, 251, 253, 256, 258,
 263, 265, 272, 275, 279, 281,
 286, 293, 294, 297, 305, 308,
 310, 311, 314, 319, 320, 322,
 326, 328, 333, 336, 337, 339,
 344, 348, 349, 351, 352, 355,
 357, 360, 364, 366, 372, 374,
 377, 379, 384, 389, 394, 398...
 400, 404, 406, 414, 420, 435,
 438, 439, 449, 455, 458, 459,
 467, 471, 472, 481, 487, 494.
 ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, 48, 490.
 ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, ਕੋਰਾ, 35
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 28
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 76, 83, 84, 86, 90,
 92, 95, 98, 192, 218, 221, 225,
 244, 248, 254, 269, 276, 29...
 307, 316, 321, 330, 346, 353,
 361, 369, 375, 385, 390, 395,
 402, 404, 469, 470, 471, 483,
 484
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ (ਕੋਰਾਕੋਰਾ), 266, 287, 461

ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 28.
 'ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਕੋਰਾਕੋਰਾ', 415, 489.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ (ਕੋਰਾ ਕੋਰਾਕੋਰਾ), 414.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 324 ਕੁ. ਨੋ.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ, 4 ਕੁ. ਨੋ.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਸਿੰਘ (ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ), 67.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ, 71.
 ਕੋਰਾ, 38.
 ਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ, 51
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ, 342.
 ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, ਕੋਰਾ, 35.
 ਕੋਰਾ, 20, 258, 342, 398, 446, 456,
 487.
 ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 406.
 ਕੋਰਾ, ਸਿੰਘ ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 414
 ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 251
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ (ਕੋਰਾ), 4.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ (ਕੋਰਾ), 4, 41, 174, 201, 202,
 220 ਕੁ. ਨੋ.
 ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 76, 83, 84, 90, 123, 269,
 276, 299, 307, 390, 449, 459.
 ਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 462
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਕੋਰਾ, 60.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਕੋਰਾ (ਕੋਰਾਕੋਰਾ), 123 ਕੁ. ਨੋ., 132
 ਕੁ. ਨੋ., 477 ਕੁ. ਨੋ.
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, ਕੋਰਾਕੋਰਾ, 191, 473.
 ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, ਕੋਰਾ, ਪੰਛਿਕ, 33, 37,
 219, 462, 469.
 ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, ਕੋਰਾ, 174, 177, 179, 181,
 185, 193
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ ਸਿੰਘ, 57
 ਕੋਰਾਕੋਰਾ, ਕੋਰਾ, 5, 6, 14, 20, 29, 38...
 40, 44, 51, 55, 58, 60, 6...64,
 66, 75, 80, 82, 88, 90...
 94, 101, 103, 113, 115, 117
 119, 121, 123, 28, 129,

ਨਿਰੰਕਾਰ (ਚਲਦਾ)

133, 137, 142, 144, 150, 152,
153, 154, 157, 162, 163, 167,
171, 179, 180, 185, 190, 213,
216, 218, 225, 226, 228, 229,
241 ਏ.ਐੱਸ. 243, 245, 247, 249,
250, 254... 256, 260, 261, 264,
268 - 271, 273, 274, 276, 277,
282- 284, 289, 291, ... 295, 300
... 303, 307, 308, 311, 315—
317, 321, 322, 324 ਏ.ਐੱਸ., 326,
328 331, 334, 337, 344, 346,
347, 352 - 355, 359, 361, 362,
363, 366, 370, 374... 376, 378,
380, 383, 385, 387, 388, 391,
396, 397, 400, 402 - 405, 407,
411 - 413, 418, 422, 423, 440,
448, 449, 466, 473, 477, 478,
481, 486 487, 496.

ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, 489.

ਨਾਨਕ ਬੁਧਾਣ, 223

ਨਾਮਦਾ, 40, 46, 61, 70, 80, 81,
83 - 92, 94 - 96, 98, 101, 134,
223, 236, 244, 249, 255, 276,
282, 291, 292, 299, 302, 307,
316, 321, 335, 346, 354, 362,
375, 379, 384, 390, 391, 396,
399, 435, 449 469, 476, 484,
485.

ਨਾਮਕ, ਅਚਰਤਪਾ, 467.

ਨਾਮਕ ਅਦਿਰਪਤਿ/ਅਦਿਰਪਤਿ, 467, 510.

ਨਾਮਕ ਸੇਵਾ, 467

ਨਾਮਕ, ਚ ਗਾਮਕਦਰ, 467.

ਨਾਮਕ, ਬਿਸਥਿਤ ਰਾਧਾ, 467.

ਨਿਰੰਕਾਰ ਰਾਧਿ, ਸੰਬੰਧ, 42, 87, 201.

ਨਿਰੰਕਾਰ, 414

ਪਹਿਲੇ, 440.

ਪਟਨਾ, 3, 339, 342, 414

ਪਟਿਆਲਾ, 72, 210, 231, 246, 262,
381, 394, 396, 407, 424, 473,
483, 495

ਪਟਾਲਨਾ, 266, 287, 461

ਪਟਾਲ, ਪਿਆਰਾ ਜਿੰਘ, 6, 50, 60, 79 ਏ.ਐੱਸ.
219, 373, 380, 394, 425.

ਪਟਾਲ (ਪਿਆਰਾ), 4 ਏ.ਐੱਸ.

ਪਟਾਲਨਾ, 350.

ਪਟਾਲਨਾ ਸਾਹਿਬ, 324, 328

ਪਟਾਲਨਾ ਸਿੰਘ, 333

ਪਟਾਲਨਾ ਸਰਕਾਰ 'ਅਫਸਰ' ਪਿਆਰਾ, 400.

ਪਟਾਲਨਾ ਜਿੰਘ, 7, 47, ਏ.ਐੱਸ. 440 ਏ.ਐੱਸ.

ਪਟਾਲਨਾ/ਪਟਾਲਨਾ, 474.

ਪਟਾਲ ਸਰਕਾਰ, 83, 84.

ਪਟਾਲ ਸਰਕਾਰ, 15, 16, 20, 25, 26.

ਪਟਾਲ, 3, 339, 341, 455, 473.

ਪਟਾਲ/ਪਟਾਲ

—ਅਧਿਆਪਕ ਪਟਾਲ, 11, 77—92, 421, —

422, 426, 430, 333, 434, 453,
454, 463, 475, 476.

ਗੁਰੂ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾਦੀ, 39, 113—119,

418, 420, 421, 429, 432, 433,
434, 476.

—ਪਟਿਆਲਾ ਵਾਲੀ, 72, 74, 75, 76, 84,

89, 92—98, 102, 103, 107, 109.

—ਪਟਿਆਲਾ ਦਾਦੀ, 415, 416, 421, 425.

427, 428, 429 430, 431, 432,
434, 438, 447, 463, 464, 464.

465.

ਪਟਿਆਲਾ ਸਰਕਾਰ/ਗਵਿੰਦਰਾਜ ਦਾਦੀਆ, 8, 14,

19, 23, 40, 42, 44, 46, 48, 56

60, 61, 71—12, 116, 117,

124, 126, 134, 137, 156, 159,

ਪ੍ਰੀਤ/ਪ੍ਰੀਤੀ (ਚਲਦਾ)

—ਕਾਦੀ ਮਿਲ ਰਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ (ਚਲਦਾ)

170, 173, 196, 415, 416, 414,
418, 419, 420, 421, 425, 426,
428, 429 432 - 436.

ਪ੍ਰੀਤੀ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ, 130, 133.

ਪ੍ਰੀਤੀ ਮੇਧ (ਕੋਰੀ), 9, 10, 16, 17, 21,

22, 23, 27, 411.

ਪ੍ਰੀਤੀ ਪਾਸਾ ਦੋਰਾ, 35, 50, 64, 200.

ਪ੍ਰੀਤੀ ਪ੍ਰੀਤੀ/ਪ੍ਰੀਤੀ ਚੰਡੀ, 2, 224, 305,
336

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦੁਨੀਆ, 6 ਏ.ਐੱਸ. 51, 101 ਏ.ਐੱਸ.

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦੁਨੀਆ/ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ, 72 ਏ.ਐੱਸ.

210, 286, 318, 343, 380 495.

‘ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ’ (ਦੁਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀ), 496

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ (ਸਪਰਸ਼), 51, 115 ਏ.ਐੱਸ.

ਪ੍ਰੀਤੀ/ਪ੍ਰੀਤੀ ਸੰਗਤੀ, 9, 10, 13, 16, 21,

22, 27, 40, 45, 65, 131, 411.

‘ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਜੋੜ’, 47 50.

‘ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ/ਮਿਲ/ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ (ਮੀਟ)’, 5, 14,

23, 39, 40, 113, 115, 116

ਪ੍ਰੀਤੀ ਜਿੰਘ, ਪ੍ਰੀ. 67, 231, 232 ਏ.ਐੱਸ.

235, 236.

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ, 54.

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ, 40, 7, ਏ.ਐੱਸ. 72,

73 ਏ.ਐੱਸ., 76, 86, 88, 89 ਏ.ਐੱਸ.,

92, 95, 97, 99, 102, 103, 109,

110, 111, 112.

‘ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ’ (ਅਧਾਰ), 200

‘ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ’ (ਗਿਆਨ ਜਿੰਘ ਰਚਿਤ), 28

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ, 3, 341, 455, 473

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ, ਸੰਘ, 41, 45, 46, 64, 76, 80,

81, 90, 117, 118, 188, 221,

223, 241, 256, 260, 265, 278,

281, 285, 334, 343, 352, 365,

366, 368, 372, 377, 413, 424,

435, 443 - 445, 448, 449, 455,

462, 470, 471, 476, 478, 486.

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ‘ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ’, 501

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ (ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ), 295.

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ, 120, 121.

‘ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਨਾਟਕ’ (ਅਧਾਰੀ ਕਾਦੀ), 6, 324.

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ, 262

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਜਿੰਘ, ਡਾ. 348.

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ, ਰਚਿਤ ਜਿੰਘ, 231, 236, 2.

238, 239.

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ (ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ), 231

‘ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ’, 120—129, 196

‘ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ’ (ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ), 36—37, 66, 137,

214 ਏ.ਐੱਸ. 219 ਏ.ਐੱਸ.

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ (ਦੋਰਾ), 419.

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ (ਨਾਟਕ), 41

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਜਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ, 46, 236 251

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ, 468.

ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ/ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ

—ਅਧਿਆਪਕ ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ (ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ) 343—347

438, 443, 463, 464, 470.

—ਅਧਿਆਪਕ, (ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ) 387 393,

424, 429, 431, 434, 437, 447

471, 474, 482.

—ਅਧਿਆਪਕ, ਸੰਘ 404—405, 470.

—ਅਧਿਆਪਕ ਸੰਘ ਸੰਘ ਪ੍ਰੀਤੀਆਂ, 402—407

471, 472, 487 ਏ.ਐੱਸ.

—ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਸੰਘਾਂ ਦੀਆਂ, 210 218,

267 ਏ.ਐੱਸ., 453, 455, 456

—ਅਧਿਆਪਕ, 398—401, 442

ਅਧਿਆਪਕ 398, 227 230, 441,

484.

—ਅਧਿਆਪਕ, 901, 279 285, 44

444, 47, 478 ਏ.ਐੱਸ. 484.

ਅਧਿਆਪਕ, 997, 396—338, 442.

ਅਧਿਆਪਕ 997, 105—108, 44

494.

ਅਧਿਆਪਕ, 224—226, 485.

ਬੀਜ/ਸਿਮਰ (ਬਰਾਹਮਣ)

- ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਜੀ. 364—366, 442, 485.
 —ਸਭਾ (ਭਾ. ਮਦਨਸੀਤ ਕੰਧ), 356—359, 442, 479 ਫ. ਨੰ. 483.
 —ਸਿਰਿਯੁਤੀ ਨੀਮਾਣ ਵਾਲੀ, 318—323, 441, 469, 478, 481, 483, 485.
 —ਸਾਨਸੀ ਵਾਲੀ 295, 304, 424, 428, 429, 431, 432, 433, 437, 445, 448, 471, 472, 479 ਫ. ਨੰ.
 —ਸਿਯੁਤੀ ਭਾਇਰਵੀ ਨੰ. 9/3, 272, 273, 442, 476.
 —ਹਰਿਦਾਸ ਸਿਮਰ, 348—350, 442, 478, ਫ. ਨੰ. 4 79 ਫ. ਨੰ.
 —ਬਰਹਮਪੁਰੀ, 42, 43, 48...52, 54, 56, 58, 60, 67, 68, 174—209, 211...218, 222, 233...235, 237, 244, 248, 289, 290, 291, 315, 329, 337, 345, 368, 381...383, 398, 414, 424...429, 437, 438, 439, 442, 447, 450...465, 468, 469, 472, 474, 480, 483, 485, 492.
 —ਸਭਾ ਮੰਦਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ (ਪਹਿਲੀ), 373—376, 442, 446, 445.
 —ਸਭਾ ਮੰਦਿਰ ਪਟਿਆਲਾ (ਦੂਜੀ), 380—386, 442.
 —ਸਭਾ ਮੰਦਿਰ ਪਟਿਆਲਾ (ਤੀਜੀ), 394—397, 442, 470.
 —ਸਾਨਸੀ ਵਾਲੀ, 203 ਫ. ਨੰ. 262—271, 344, 398, 442, 461, 482, 483, 484.
 —ਪਹਿਲੀ, ਦੋਹ 'ਬੀਜ' : ਕੰਧ, ਭਾ. 1.
 —ਗੁਰਦਾਸ ਸਿਮਰ, ਭਾ. 12, 20, 33, 40, 41—47, 48, 51, 52, 64, 141, 201, 202, 205, 208, 238, 259, 266, 267, 339, 341, 412, 413.

ਗੁਰਦਾਸ ਸਿਮਰ, ਭਾ. 1 (ਬਰਾਹਮਣ)

- 414, 427, 439, 450, 452, 453, 454—457, 473, 482, 485.
 —ਜੰਗਲਾਸ ਸਿਮਰ, 286—294, 429, 433, 443, 455, 471, 479, 483.
 —ਭੋਰਾਦੂਤ ਵਾਲੀ, 258—261, 342, 453, 459, 460, 472, 485.
 —ਭੋਰਾ ਵਾਲੀ ਰਾਮ ਸਿਮਰ ਵਾਲੀ, 246, 250, 428, 429, 441, 458, 469, 472, 484.
 —ਤਿਲੋਚਨ ਸਿਮਰ ਭਾ. 1, 367—372, 424, 443, 470, 471, 479 ਫ. ਨੰ. 482.
 —ਹੀਰਦਾਸ, ਜੋਤੀ ਸਿਮਰ, 377—379, 482.
 —ਦਮਦਮੀ, 33, 37, 41, 43, 56, 173, 193, 379, 414.
 —ਦੀਨਾ ਸਾਗਰ ਵਾਲੀ, 406—407.
 —ਦਮਦਮੀ ਵਾਲੀ ਪੇਰੋਲਾ ਸਾਹਿਬ, 130—134, 445, 432, 436, 460.
 —ਨੇਚ ਚੰਦ ਸੇਖਾ, 324—372, 402, 442, 469, 487 ਫ. ਨੰ.
 —ਪਾਸਰਮਲ ਸਿਮਰ ਵਾਲੀ, 333, 335.
 —ਪੰਜ ਥ ਪੁਰਾਣਿਕ ਵਿਭਾਗ, 274—278, 410, 442, 459, 468, 469, 472.
 —ਪਿੰਡੀ ਲਾਲਾ ਵਾਲੀ, 309—312, 441.
 —ਚੁੜੀ ਸਿੰਧ ਵਾਲੀ, 59, 204, 205 ਫ. ਨੰ. 251—257, 264 ਫ. ਨੰ. 265, 440, 443, 458, 470, 472, 474, 478 ਫ. ਨੰ. 479 ਫ. ਨੰ. 483.
 —ਬੋਰਾ ਵਾਲੀ, 42, 46, 49, 58, 60, 200, 201, 208, 457.
 —ਬੋਰਾ, ਭਾ. 1/ਭਾ. 1 ਵਾਲੀ, 12, 20, 33, 37, 40, 42, 43, 46, 54, 58, 60, 64, 65, 201, 208, 231—245, 275, 313, 374, 375, 380, 381, 402.

ਬੀਜ/ਸਿਮਰ (ਬਰਾਹਮਣ)

- ਬੀਜ ਬੋਰਾ ਵਾਲੀ (ਬਰਾਹਮਣ) :
 413, 414, 429, 430, 439—442, 443, 447, 448, 450, 452, 457, 459, 460, 466—468, 469, 470, 471, 480, 485, 486, 487.
 —ਮਨ ਸਿਮਰ ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਭਾ. 1 (ਪਹਿਲੀ), 313—317, 481.
 —ਮਨ ਸਿਮਰ ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਭਾ. 1 (ਦੂਜੀ), 351—355, 431, 433, 444, 445, 478 ਫ. ਨੰ.
 —ਮਨ ਸਿਮਰ ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਭਾ. 1 (ਤੀਜੀ), 360—363, 442.
 —ਰਾਮ ਲਾਲ ਸਿਮਰ, 3 ਫ. ਨੰ. 442, 444, 455, 470, 472.
 —ਲ ਰੋਹੀ, 37, 219—223, 433, 443, 444, 471, 483, 484.
 —ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ, 123, 135—173, 220, 426, 427, 431, 432, 435, 445, 446, 447, 450, 464, 465, 472, 475, 477, 478.
 ਬਰਹਮਪੁਰ, 462, 484.
 ਬਰਾਹਮਣੀ, ਭਾ. 1, 20, 23.
 ਬੋਰੀ ਲਾਲ, 76, 90, 94, 213, 290, 334.
 ਬੋਰੀ, ਬਰਹਮਣ ਸਿਮਰ, 13, 14 ਫ. ਨੰ. 16 ਫ. ਨੰ.
 'ਬੋਰਾਵਾਲੀ' : 4—7, 31.
 ਬੋਰਾ, ਭਾ. 1, 11, 20, 22, 27, 29 (ਤੋਹ ਦੋਹ 'ਬੀਜ'—ਬੋਰਾ ਵਾਲੀ)
 ਬੋਰਾ, 35.
 ਬੋਰਾ (ਨੇਚ ਵਾਲੀ ਮਨੀ ਸਿਮਰ), 17.
 ਬੋਰਾ, ਬਰਾਹਮਣ ਸਿਮਰ, 71, 72.
 ਬੋਰਾ, ਅਰਜਨ ਸਿਮਰ, 204.
 ਬਰਹਮਣੀ, 29.
 ਬਰਾਹਮਣੀ, 125.
 ਬਰਾਹਮਣੀ, ਜੋਤੀ 187.
 ਬਰਾਹਮਣੀ ਨਿਰੰਕਾਰ, 34.


ਭਾ. 1, ਬੋਰਾ, 51.

- ਬੋਰਾ, ਰਾਗ, 76, 95, 98.
 ਬੋਰਾ, ਭਾ. 1, 468.
 ਮਹਿਮਾ ਸਿਮਰ/ਮਹਿਮਾ ਸਿਮਰ, 9, 446.
 ਮਹਿਮਾਵਾਲੀ, 510.
 ਮਹਿਮਾ ਸਿਮਰ, ਭਾ. 1, 231.
 ਮਹਿਮਾ ਸਿਮਰ, (ਦਿੱਲੀ), 456.
 ਮਹਿਮਾ ਸਿਮਰ, ਭਾ. 1, 50, 51, 52, 53 ਫ. ਨੰ. 120 ਫ. ਨੰ. 202.
 ਮਹਿਮਾ ਦੋਹ (ਦਿੱਲੀ), 14.
 ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਕਹਿਰਾ), 4, 7, 8—13, 11 ਫ. ਨੰ. 17, 415.
 ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਕਹਿਰਾ), 4, 7—8, 9 ਫ. ਨੰ. 11 ਫ. ਨੰ. 13 ਫ. ਨੰ.
 ਮਹਿਮਾਵਾਲੀ, 356.
 ਮਨਮੋਹਨ ਸਿਮਰ, ਭਾ. 1, 72.
 ਮਨੀ ਸਿਮਰ, ਭਾ. 1, 13, 17, 29, 57, 58, 446.
 ਮਨੋਹਰ ਸਿਮਰ ਮਹਿਮਾ, 460.
 ਮਨਮੋਹਨ (ਬਰਾਹਮਣੀ ਵਾਲੀ), 295.
 ਮਨੋਹਰ 'ਦੋਹ ਅਨੰਦਪੁਰ' :
 'ਮਨੋਹਰ ਰਾਮ ਸੋਦਰ', 27, 29, 45.
 ਮਨੋਹਰ, ਜੋਤੀ, 5 ਫ. ਨੰ. 40, 113, 115, 116, 119, 128, 154, 170, 331, 402, 411, 440, 447, 466, 476, 477, ਫ. ਨੰ. 478, 486, 487, 492.
 ਮਨਮੋਹਨ ਰਾਮ (ਮਨਮੋਹਨ ਵਾਲੀ), 256, 474.
 ਮਹਿਮਾ ਵਾਲੀ, 3, 20, 41, 42, 65, 128, 191, 218, 222, 226, 229, 237, 243, 249, 255, 259, 271, 273, 277, 281, 292, 301, 308, 311, 316, 322, 331, 335, 338, 340, 347, 354, 358, 361, 366, 371, 375, 376, 379, 384, 391, 395, 400, 402, 403, 407, 415, 443, 452, 455, 469, 470, 471, 485.
 ਮਨਮੋਹਨ ਸਿਮਰ, ਜਥੇਦਾਰ, 48.

ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਦੀਵਾਨਾ, 46.
 ਮੋਹਨ/ਮੋਹਣ, ਬਾਬਾ, 9, 15, 19, 23, 40, 51, 64, 109, 111, 112.
 ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰ, 210, 387, 404, 411.
 ਮੋਹਰੀ ਜੀ, 19, 28.
 ਮੋਹਿਅਰ ਕਰਤਾ 'ਸਿੰਘਕੁ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੋਸ਼', 500.
 ਮੁਕੰਸਨ ਵਾਨੀ, 415, 489.
 ਮੁਹੰਮਦ, ਹਜ਼ਰਤ, 28.
 ਮੁਸਾ, ਹਜ਼ਰਤ, 28.
 ਮੁਕਲੇਰ, 480, 510.
 ਮੁਕਾਲਿਕ, ਮਿਸਟਰ, 35.
 ਮੁਨਾ ਸਿੰਘ ਪਾਠੀ, 174, 175 ਫੁ. ਨੰ., 193, 197, 200.
 ਯਾਹਵਾ, 419.
 ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਮਹਾਰਾਜਾ), 7, 18, 43, 234, 235, 251, 456, 473, 474.
 ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਫੁ. ਇਨਸਪੈਕਟਰ), 6, 51, 67, 130, 132, ਫੁ. ਨੰ., 174, 175 ਫੁ. ਨੰ., 180, 187, 189, 191, 194, 205, 207, 208, 219, 231, 232, 251, 232, 251, 253, 258, 262, 272, 295, 309, 310, 333, 339, 341, 342, 348, 367, 369, 378, 444, 452, 454, 472, 482, 483, 486.
 ਰਣਨਮਾਲ, 20, 29, 40, 43, 45, 53, 65, 189, 205, 228, 242, 247, 252, 256, 257, 275, 323, 337, 339, 369, 389, 413, 487, 488.
 ਰਣਾ ਸਿੰਘ, 309.
 ਹੀਰਦਾਸ, ਰਾਗਤ, 61, 76, 80, 83, 85, 87, 92, 94, 95, 98, 192, 216, 218, 223, 226, 229, 245, 249, 255, 259, 270, 273, 277, 283, 291, 294, 299, 300, 301, 308, 311, 316, 322, 330, 335, 347, 354, 359, 361, 366, 371, 376, 384, 385, 391, 400, 403, 449.

ਰਾਇ ਸਿੰਘ, 9.
 ਰਾਮਦਰ, 19, 21, 24, 25, 29, 39.
 ਰਾਮਕੁੰ (ਕੁਹੇਰੀ), 483.
 ਰਾਮਚੰਦ੍ਰਾ ਕੁੰਝ ਕੋਧਾ, 495, 496.
 ਰਾਮਦਾਸ, 20, 26, 28...30, 35, 37, 42, 44, 45, 48...51, 53, 54, 123, 167, 171, 188, 189, 200, 211, 212, 224, 239, 242, 247, 252, 256, 261, 265, 272, 273, 275, 281, 289, 294, 303, 304, 306, 310, 313, 334, 337, 339, 352, 369, 372, 413, 443, 452, 454, 471, 487, 486.
 ਰਾਮਦਾਸ ਦੇਖੋ ਰਾਮਦਰ ।
 ਰਾਮਦਾਸ, ਕੁੰਝ, 39, 40, 55, 64, 76, 83, 85, 90, 98, 101, 102, 108, 109, 111, 112, 124, 126, 129, 133, 137, 138, 142, 143, 150, 152, 156, 157, 162, 164...168, 170, 171, 180, 184, 188, 192, 202, 211, 212, 216...218, 220, 225, 238, 243, 245, 247, 248, 256, 258, 260, 264, 268, 271, 274, 275, 277, 284, 291, 293, 294, 298, 303, 307, 308, 311, 315, 320, 321, 329, 330, 334, 336, 341, 344, 357, 358, 360, 361, 364, 369, 373, 374, 379, 382, 385, 389, 392, 394, 396, 397, 399, 400, 407, 412, 423, 424, 431, 439, 440...443, 448...450, 453, 464...466, 469, 475, 476.
 ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ, ਦੇਖੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।
 ਰਾਮ ਰਾਇ, ਬਾਬਾ, 3, 170, 258, 260.
 ਰਾਮਦਿਟ/ਰਾਮਦਿਤ ਮਾਨਸ, 475, 495.

ਰਾਮਾਨੰਦ, 29, 76, 85, 435.
 ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, 130, 251.
 ਰਾਵੀ (ਦਰਿਆ), 38.
 ਰਿਹਵੇਰ, 501.
 ਰੋਹਨਮਾ (ਰੋਹਨਤਾਰਨੀ ਟੋਲੀ), 178 ਫੁ. ਨੰ., 179 ਫੁ. ਨੰ., 181 ਫੁ. ਨੰ., 186 ਫੁ. ਨੰ.
 ਲਖੀ ਦੇਵ/ਦਾਸ, ਬੇਈ, 59, 121.
 ਲਟਕਦੇ ਅੰਕ, 55, 62, 178, 179, 345, 346, 438, 462—464.
 ਲੱਧਾ, ਬਾਈ, 20, 25, 57.
 ਲੰਗਾਹ, ਚੋਪਰੀ, 333.
 ਲੰਡਨ, 456.
 ਲਾਹੌਰ, 15, 16, 20, 21, 25, 26, 29, 33, 34, 37, 65, 219, 242, 284.

ਲਾਹੌਰ (ਕਲਦਾ) 295, 371, 377, 440, 482. 
 ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ (ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਵਾਲੇ), 175 ਫੁ. ਨੰ., 193, 195, 197.
 ਲਾਧਿਆਣਾ, 367.
 ਵਰਿਆਮ (ਮਾਸਕ ਪੜ੍ਹ), 463 ਫੁ. ਨੰ.
 ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ, 185.
 ਦਰੁਟ (ਦੇਵਰਾ), 419.
 ਵੱਲਾ (ਪਿੰਡ), 494.
 ਵਿਲੋਚ ਬੁਮਾਰ, ਭੱਲਾ, 71.
 ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਰਾਈ 7, 35, 36, 37, 47, 50, 120, 456, 490.
 ਵੀਰੋ ਜੀ, ਮਾਈ, 130.
 ਵੀਰੋ, ਬੀਬੀ, 17.
 ਵਿਧਿਗਿਰੀ ਸਨ, 467 ਫੁ. ਨੰ., 468.

ਸੋਧ ਪੜ੍ਹ

ਪੰਨਾ	ਪੰਗਤੀ	ਅਸ਼ਧ	ਸ਼ਧ
ਪਲੇਟ XXIX	ਹੋਠੀ ਦੂਜੀ	ਸ੍ਰੀ ਹਰੇ ਰਾਏ	ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ
4	2	ਧਾਰਮਲੀਆਂ	ਧੀਰਮਲੀਆਂ
17	5	ਕਰਿਆ	ਕਹਿਆ
23	13	ਜਗ	ਜਗਤ
24	17	ਚਹੁ	ਚਚਹੁ
28	15	ਪੁਰਬਰਧ, ਬਿਸੁਮ	ਪੁਰਬਾਰਧ, ਬਿਸੁਮ
35	25	ਵਿਸ਼ਵਾਚਾਰੀ	ਵਿਸ਼ਵਾਚਾਰੀ
36	ਹੋਠੀ 3	ਖਾਲਸਾ	ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰਕਟ
50	16	ਜਿਥੇ ਵੀ	ਜਿਥੇ ਕਿ
57	8	ਦੇਖ	ਦੇਖੋ
58	13	ਲਾਂਬ	ਲਾਂਬੇ
59	12	ਕਦੀ ਹੈ	ਕਹੀ ਹੈ
62	7	ਸੰਗਿਆ	ਸੰਗਿਆ ਚਾਚਕ
65	11	ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ
65	ਫ਼. ਨੰ. 2	ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ	ਜਨਮਸਾਖੀ
71	8	ਪੱਤਰੇ	ਪਤਰੇ
73	24	ਭਾਂ	ਭਾਂ
80	21	ਭੰਤ ਹੋਰ	ਭੰਤ 'ਕਿਲੱਥਣ' ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭੰਤ' (ਨੰ. ਪ) ਤੋਂ ਬਿਨਾ
			ਹੋਰ
104	10	ਗੁਲਾਸ	ਗੁਲਾਮ
108	19	ਤਫ਼	ਤਫ਼
110	27	VII	VII
117	13	ਪਲੇਟ IX)	ਪਲੇਟ IX, ਚਿਤ੍ਰ ੭
122	9	ਸੰਗਣਿ ਵਾਚਾ	ਸੰਗਣਿ ਅਤੇ ਵਾਚਾ

ਸੋਧ ਪੜ੍ਹ

533

ਪੰਨਾ	ਪੰਗਤੀ	ਅਸ਼ਧ	ਸ਼ਧ
125	8	ਰਬੰਦੁਕ	ਰਬੰਦੁਕ
127	23	ਪਰਚਾਣੀ	ਪੁਰਬਾਣੀ
131	7	ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ	ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ
138	3	ਆਇਆ	ਆਇਆ ਹੈ
143	ਹੋਠੀ 3	ਨਾਲ ਤਾਂ ਰਲਦਾ ਹੈ	ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਲਦਾ
142	ਹੋਠੀ 2	ਪਰ . . . ਨਾਲ	ਅਜੋ . . . ਨਾਲ ਵੀ
158	ਹੋਠੀ 6	ਕਹਿ ਲਾਲਚੁ	ਕਹਿ ਲਾਲਚੁ
169	2	ਸ਼ਿਲਾਇਸੀ	ਸ਼ਿਲਾਇਸੀ
161	13	ਨਿਚਰ	ਨਿਚਰਹੁ
167	ਹੋਠੀ 5	ਸਵਾਈਏ ਕੇ ਹਨ	ਸਵਾਈਏ ਹਨ
176	5	ਬਖ਼ਸ਼/੨	ਬਖ਼ਸ਼/੨
179	2	ਡਾਰਨੀ ਬੱਲੀ	ਡਾਰਨੀ ਟੋਲੀ
179	ਹੋਠੀ 6	ਸਰੀਰ	ਸਹੀਰ
185	3	ਮਹਲਾ ੭੭੮/੧	ਪੰਨਾ ੭੭੮/੧
187	9	XX	XXI
187	20	ਜ਼ੋਊ ਪਹਲਾ ਕਾ	ਜ਼ੋਊ ਕਾ ਪਹਲਾ
189	18	ਭਾਇ ਆਤਿਸ	ਭਾਇ ਆਤਿਸ
193	17	ਬੀੜ ਵਿਸ ਦੇ	ਦਿਸ ਬੀੜ ਦੇ
193	22	ਹਕਾਰਯੁਕਤ	ਹਕਾਰਯੁਕਤ
199	19	ਭੱਰਮ ਕਾ	ਭਰਮ ਕਾ
202	13	ਮਹਾਨ ਸਿੰਘ	ਮਹਾ ਸਿੰਘ
213 (ਸੱਜਾ ਵਾਲਮ) ਉਪਰਲੀ		ਇਸ . . . ਫੱਟੀ ਨੂੰ	(Drop this line)
225	21	ਪਰਸੀ ਕਾਹ	ਪਰਸੀ ਰਉ ਕਾਹਿ
233	ਹੋਠੀ 2	ਕਟ ਕੇ	ਭੰਨ ਕੇ
239	4	ਮੁਹਰ	ਮੁਹਰ
240	ਅੰਡਲੀ	ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ।	ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਜਪੁ ਦੀ ਆਰੰਭਿਕ ਪੰਗਤੀ ਅਸੀਂ ਆਪ ਅੰਦਰੋਂ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੈ।
243	ਹੋਠੀ 9	recession	recession

ਪੰਨਾ	ਪੰਗਤੀ	ਅਸੁਧ	ਸੂਧ
244	15	ਰਖੀਸਰ	ਰਖੀਸਰ । ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਸਰਖਤਾ ਵਾਲੇ ਜਪੁ ਦੇ ਨਕਲ ਦਾ ਨਕਲ ਹੈ ।
253	ਹੇਠੋ 4	ਨਾਲ ਹੈ	ਨਾਲ ਹਨ
266	6	ਕਰਤੇ	ਕਰਤੇ
286	13	ਅਵਦੀ	ਅਵਦੀ ਸਮਾਣਾ
293	21	ਯੋਗਰਾਜ	ਜੋਗਰਾਜ
297	24	ਸੈਭੰਗ	ਸੈਭੰ
299	ਹੇਠੋ 2	ਦੇ ਘਰੇ	ਦੇ ਅੰਤ
308	4	ਗਾਉ ਸਖੀ	ਗਾਉ ਸਖੀ
320	8	ਗਾਉਕੀ	ਗਾਉਕੀ
337	15	ਬਾਵਾਂ	ਕਈ ਬਾਵਾਂ
337	24	ਸੁਵਨਿ ਨੇੜ	ਸੁਵਨਿ ਹਰਿ ਜਸ
345	ਹੇਠੋ 3	ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ
		ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ
		ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ
		ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ
347	ਫੁ ਨੋ, 4 ਪਹਲੀ		
369	13	ਗਈ । ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ	ਗਈ ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ
383	23	ਸੈਭੰਗ	ਸੈਭੰ
388	18	ਸੈਭੰਗ	ਸੈਭੰ
411	7	ਸੋਲਾਂ	ਉੱਠੀ
414	24	ਪੋਥੀਆਂ	ਪੋਥੀਆਂ ਵੀ
428	1	ਕਨੇੜੇ	ਔਂਕੜ
463	ਫੁ ਨੋ. 10	ਰਾਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	ਦੇਵ ਰਾਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
483	1	ਦਾਗ	ਦਾਗ
489	2	ਪੰਨਾ	ਪੰਨਾ 336-337
497	4	ਰੋਜਾ	ਰੋਜਾ

ਨੋਟ : 1) ਛੋਟ "ਗੁਣ ਕੁੰਡਨਾ ਗਾਉ ਸਖੀ" ਦੇ "ਗੁਣ" ਦਾ ਔਂਕੜ ਕਈ
ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਗਿਰ ਗਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਠੀਕ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ।

2) ਭਗਤ ਕੁੰਡਲੋਚਨ ਕੇ ਪਦੇ ਦੀ ਕੁਝ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ 'ਤਉ' ਪਾ ਲੈਣ ਦੀ
ਲੋੜ ਹੈ । ਠੀਕ ਪਾਠ, "ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਲਸੀ ਤਉ ਕਾਹਿ" ਹੈ ।